

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

HADİS USÛLÜNDE SAHİH HADİSİN TANIMI PROBLEMİ

Mehmet Emin ÇİFTÇİ
12932017

Danışman
Prof. Dr. Ahmet KELEŞ

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

HADİS USÛLÜNDE SAHİH HADİSİN TANIMI PROBLEMİ

Mehmet Emin ÇİFTÇİ
12932017

Danışman
Prof. Dr. Ahmet KELEŞ

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Hadis Usûlünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi” adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

22/01/2019

Mehmet Emin ÇİFTÇİ

T.C
DİCLE UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DIYARBAKIR

Mehmet Emin ÇİFTÇİ tarafından yapılan “Hadis Usûlünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında **DOKTORA** tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

Üye: Prof. Dr. Ahmet KELEŞ

Üye: Prof. Dr. Hacı Musa BAĞCI

Üye: Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Esra ASLAN

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 22/01/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../01/2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜR

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

İnsanlara doğru yolu gösteren, Kur'an-ı Kerim'i indiren, onu tebliğ ve tebyin etsin diye Hz. Muhammed'i gönderen Allah'a hamdolsun. İslam dininin iki temel kaynağı vardır. Bunlardan birincisi Kur'an-ı Kerim, ikincisi ise Hz. Peygamber'in hadisleridir. Kur'an tevatür yoluyla aktarılmış olduğundan onun sıhhati konusunda ihtilaf edilmemiştir. Dinin ikinci kaynağı olan hadis ise çoğunlukla ahad yolla gelmiş olduğu için sıhhati üzerinde birçok tartışma meydana gelmiştir. Hadislerin aslına uygun bir şekilde tespit edilebilmesi ve doğru anlaşılabilmesi, muhaddisler başta olmak üzere İslam âlimlerinin tamamının ilgilendiği konulardır. Bütün bunların sağlanabilmesi için âlimler kriterler geliştirmişlerdir. Ancak âlimlerin hadislerin sıhhatinin tespiti konusundageliştirmiş oldukukriterlerfarklı olmuştur. Hatta muhaddisler arasında bile muhtelifkriterleroluşturmuştur. Bunun tabii sonucu olarak aynı hadis hakkında farklı hükümler verilmiştir. Bundan dolayı hadislerin sıhhati konusunda birçok problem meydana gelmiş, bazı hadis âlimlerine göre sahih olan hadis bir başkasına göre zayıf sayılabilmektedir.

Günümüzde en muteber hadis kaynaklarında yer alan bazı hadisler üzerinde hala sıhhat ile ilgili tartışmaların bulunması, sahih hadis konusunda yapılması gereken daha çok işin olduğunu ortaya koymaktadır. İşte bu çalışmada biz sahih hadisin tanımıyla ilgili problemleritespit etmeye çalıştık. Ardından problemin çözümüne katkıda bulunma amacıyla yeni bir sahih hadis tanımı denemesi yaptık. Yaptığımız tanımın hadislerin sıhhat probleminin çözümüne katkısağlayabilmesi için rivayetlere uygulanması konusunda bazı önerilerde bulunduk.

Hazırladığımız tez, Giriş ve Sonuç kısımları dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında hadisin önemi ve hadis usûlündeki sahih hadis tanımının problemlerine değindik. Birinci bölümde, sahih hadisin kavramsallaşma süreciolan Hz. Peygamber, ardından Sahâbe, Tâbiûn ve Tebe-iTâbiûn

dönemlerini inceledik. Daha sonra III. asırdaki muhaddislerin özellikle kütüb-i Sitte müelliflerinin sahih hadis tespit kriterlerini araştırdık.

İkinci bölümde muhaddislerin hadisleri değerlendirme kriterlerini araştırdık. Ehl-i Hadis tarafından yazılmış olan klasik ve müteahhir dönem hadis usûlü eserlerinde yapılmış olan sahih hadis tanımının ortak noktası, ravilerin adil, sika ve senedinin muttasıl olmasıdır. Bundan dolayı muhaddislerin vermiş oldukları hükümlere ağırlıklı olarak isnad açısından olmuştur. Ehl-i Re'y ise hem ravinin sika ve fakih olmasını hem de metnin Kur'an ve sünnete muhalif olmamasını şart koştukları için delil olarak kullandıkları rivayetleri bu kriterlere göre seçmişlerdir. Ancak bütün hadisler bu kriterlerden geçirip tetkik ve tenkid edilmemiştir. Bundan dolayı bu teşebbüs de sahih hadis problemini çözmemiştir.

Tezimizin üçüncü bölümünde sahih hadis problemini çözmeye katkıda bulunacak yeni bir sahih hadis tanımı denemesi yaptık. Yeni tanımın uygulanabilirlik yönünü açıklamaya çalıştık ve bu tanımın uygulanması durumunda sağlayacağı faydalar üzerinde durduk. Genel değerlendirmeleri ihtiva eden sonuç bölümüyle çalışmamızı tamamladık. Bu çalışmada yaptığımız değerlendirmelerin eksiksiz olduğunu iddia etmiyoruz; ancak problemin çözümüne katkı sağlayacağını umuyoruz.

Gerek tezin hazırlanmasında, gerek konu seçiminde ve tezin her aşamasında her türlü desteği esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet KELEŞ'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez konusunda değerli bilgi ve görüşlerini benimle paylaşan Prof. Dr. H. Musa BAĞCI, Prof. Dr. Abdurrahman ACAR, Prof. Dr. Yûsuf Ziya KESKİN, Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU, Doç. Dr. Abdullah YILDIZ ve Doç. Dr. Mehmet BİLEN'e; olumlu katkı ve düzeltmelerinden dolayı Doktor Öğretim Üyesi Ziya POLAT, İsmail KANBAZ ve Ömer DİREKLİ'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca benimle birlikte tez sürecinin bütün sıkıntılarını üstlenen sevgili eşime ve çocuklarıma da gönülden teşekkür ederim. Çalışmak bizden muvaffakiyet Allah'tandır.

Mehmet Emin ÇİFTÇİ

Diyarbakır 2019

ÖZET

Hadis dinin ikinci temel kaynağıdır. Bunun için hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti önem arz etmektedir. Hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin aslına uygun bir şekilde tespit edilebilmesi, muhaddisler başta olmak üzere İslam âlimlerinin tamamının ilgilendiği bir konu olmuştur. Hepsinin amacı hadislerin sahihini sahih olmayanından ayırmaktır. Fakat İslam âlimleri arasında sahih hadis tespit kriterlerinde bir ittifak oluşmadığından; bir muhaddisin sahih dediği hadis için bir başkası zayıf diyebilmiştir. Bundan dolayı hadislerin sıhhatinin tespitinde problemler meydana gelmiştir. Tezde öncelikle sahih hadis kriterlerinin farklı olmasından doğan problemlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Problemler tespit edildikten sonra bunların ortadan kaldırılmasına katkı sunacak yeni bir sahih hadis tanımının önemine işaret edilmiştir. Sahih hadis tespiti için yeni bir tanım önerisinde bulunan bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında araştırmanın amacı, önemi ve yöntemine değinilmiştir. Birinci bölümde önce sahih hadisin kavramsallaşma süreci olan Hz. Peygamber dönemi, ardından Sahâbe, Tâbiûn ve Tebe-iTâbiîn dönemleri ile ilk hadis kaynaklarının meydana gelmesindeki kriterler incelenmiştir. İkinci bölümde muhaddislerin hadisleri değerlendirme kriterleri araştırılmıştır. Farklı değerlendirme kriterlerinden dolayı meydana gelen problemlere işaret edilmiştir. Üçüncü bölümde sahih hadisin mevcut problemlerini gidermeye katkı sağlayacak yeni bir sahih hadis tanımı denemesi yapılmıştır. Ardından tanımın uygulanabilirlik açısından sağlayacağı faydalar açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, rivayet, sahih, isnad, sened,metin

ABSTRACT

Hadith is the second main source of Islam. Because of that it is important to prove the Hadiths were said by the Prophet Muhammed. To determine the originality of Hadiths is a subject that Hadiths scholars and Islamic scholars are interested of it. Their aim was to separate the original from non-original. Because there has been not a union among the Hadith scholars, there are not full agreement between them on the Hadiths. In this study, it was firstly aimed to determine the problems arising from the different criteria on the originality of the hadiths. Secondly, following the determination of the problems, the importance of a new approach to the hadith tradition was emphasized.

This study is consisted of three parts. In the introduction, the purpose, importance and the methods of the study was explained. The era of Prophet Muhammed, Sahabe, Tabiun and Tebe-i Tabiin periods were studied with the criteria of the forming the first Hadith sources. In the second chapter, problems were found due to different evaluation criteria. In the third chapter, a new method to find out the originality of hadiths were given. It's practicability was also discussed in this chapter.

Keywords

Hadith, Saheh, Esnad, Text

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAPSAMI.....	3
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
“SAHİH HADİS”İN KAVRAMSALLAŞMA SÜRECİ VE	
İLKTANIMLAR	
1.1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HADİS.....	7
1.1.1. Hz. Peygamber Döneminde Hadislerin Rivayeti ve Muhafazası..	11
1.1.2. Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in Haberlerin Sıhhatini	
Araştırmaya Teşvikleri.....	13
1.1.3. Hz. Peygamber Döneminde Sahâbe’nin Rivayetleri Tahkiki.....	15
1.2. SAHÂBE DÖNEMİNDE SAHİH HADİS ALGISI.....	17
1.2.1. Sahâbenin Rivayetleri Kabulde Aradıkları Şartlar.....	21
1.2.1.1. Raviyi Araştırmaları.....	23
1.2.1.2. Şahid İstemeleri.....	24
1.2.1.3. Yemin Ettirmek.....	26
1.2.1.4. Kur’an-ı Kerim’e Arz Etmeleri.....	26
1.2.1.5. Sünnete Arz Etmeleri.....	28
1.2.1.6. Akla Arz Etmeleri.....	29
1.2.1.7. Rivayetleri Araştırmaları.....	31

1.2.2. Değerlendirme.....	32
1.3.TÂBÎÛN DÖNEMİNDE SAHİH HADİS ALGISI.....	33
1.3.1.Tâbiûn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri.....	34
1.3.1.1. Hadisin Sıhhat Kriterlerinden İsnad Sistemini Geliştirmeleri	36
1.3.1.2. Hadisin Sıhhat Kriterlerinden Cerh ve Ta'dil'i Uygulamaları	38
1.3.2. Tâbiûn'un Sahih Hadis Algısı ve Kriterleri	39
1.3.3. Değerlendirme.....	42
1.4. TEBE-İ TÂBÎÛN DÖNEMİNDE SAHİH HADİS ALGISI.....	44
1.4.1. Tebe-i Tâbiûn Döneminde Ekollerin Sahih Hadis Kriterleri.....	45
1.4.1.1. Ehl-i Hadisin Sahih Hadis Kriterleri	46
1.4.1.2. Ehl-i Re'y'in Sahih Hadis Kriterleri	54
1.4.2. Tebe-i Tâbiûn Devrinde Yazılan İlk Hadis Eserleri ve Sahih Hadis Kriterleri.....	57
1.4. 3. Değerlendirme.....	61
1.5.KÜTÜB-İ SİTTE MÜELLİFLERİNİN SAHİH HADİS KRİTERLERİ	62
1.5.1. Buhârî'nin Sahih Hadis Kriterleri.....	62
1.5.2. Müslim'in Sahih Hadis Kriterleri	65
1.5.3. Tirmizî'nin Sahih Hadis Kriterleri.....	67
1.5.4. Ebû Dâvûd'un Sahih Hadis Kriterleri.....	68
1.5.5. Nesâî'nin Sahih Hadis Kriterleri.....	69
1.5.6.İbn Mâce'nin Sahih Hadis Kriterleri.....	70
1.6. KÜTÜB-İ SİTTE'DE YER ALAN RİVAYETLERİN SİHHATİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER	72
1.7. GENEL DEĞERLENDİRME	80
İKİNCİ BÖLÜM	
KLASİK HADİS USÛLÜ ESERLERİNDE SAHİH HADİS TANIMI VE PROBLEMLERİ	
2.1. HADİS USÛLÜ KAYNAKLARINDA SAHİH HADİS TANIMI..	84
2.1.1. Mutekaddimûn Dönemi Eserlerinde Sahih Hadis Tanımı	85
2.1.2. Müteahhîrûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinde Sahih Hadis Tanımı	91

2.2. HADİSLERİN SIHHATİNİN TESPİTİNDE KLASİK TANIMIN PROBLEMLERİ	95
2.3.DEĞERLENDİRME	106
3.1. YENİ BİR SAHİH HADİS TANIMI İHTİYACI	108
3.1.1.Klasik Sahih Hadis Tanımının Yetersizliği	108
3.1.2. Siyasi ve İdeolojik Aidiyetlerin Sahih Hadis Tanımına Etkisi ...	109
3.1.3. Sahih Hadis Hükümünün İctihadi Oluşu	114
3.1.4.Hadislerin Yeniden Değerlendirilme İhtiyacı	117
3.1.5. Sahih Hadis Tanımında Hz. Peygamber'in Konumuna Yer Verilmemesi.....	120
3.1.6. Hadislerin Sıhhatine Yönelik İslam Dünyasında ve Batıda Yapılan Çağdaş Eleştiriler (Kuraniyyun ve Müsteşrikler)	123
3.1.6.1. Kur'aniyyun ve Hadisin/Sünnetin Reddi	124
3.1.6.2. Müsteşriklerin Hadis Eleştirileri	127
3.1.7.İlmi Gelişmeler	130
3.1.8. Bilim ve Teknolojik Gelişmelerin Etkisi	131
3.1.9. Modern Zamanlar ve Yeni Dünya Görüşünün Etkisi	135
3.2. YENİ BİR SAHİH HADİS TANIMI ÖNERİSİ.....	137
3.2.1.Yeni Bir Sahih Hadis Tanımının Çerçevesi.....	137
3.2. 2. Önerilen Sahih Hadis Tanımının Kriterleri.....	138
3.2.3. Önerilen Tanımın Yenilikleri ve Yararları	141
3.2.3.1. Klasik Tanımdaki Sorunları Gidermesi.....	141
3.2.3.2. Hadislerin Sıhhatine Yeniden Hüküm Vermek.....	142
3.2.3.3. Yeni Tanımın Kuran-Hadis Bütünlüğüne Katkısı.....	144
3.2.4. Yeni Tanımın Uygulanma Alanları ve Zorlukları/Sorunları	144
3.2.4.1. Yeni Tanımın Zorlukları/Sorunları	145
3.2.4.1.1.Hadisleri Yeniden Değerlendirme (İctihad) İmkânı	145
3.2.4.1.2.Klasik Tanımın Baskısı ve Klasik Kaynakların Dokunulmazlığı	148
3.2.4.2. Yeni Tanımın Uygulanma Alanları	149
3.2.4.2.1. Tanımın Kaynaklara Uygulanması	150
3.2.4.2.1.1. Tanımın İsnada Uygulanması	152

3.2.4.2.1.1.1. Raviler Hakkında Cerh-Ta'dil Bilgilerinin Dökümü	152
3.2.4.2.1.1.2. Hadis Tariklerinin Bir Araya Getirilmesi ...	154
3.2.4.2.1.2. Tanımın Metne Uygulanması	155
SONUÇ	171
KAYNAKÇA	177

KISALTMALAR

<i>a. mlf.</i>	Aynı müellif
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
ANKUZEM	Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>b.</i>	İbn
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	Cilt
<i>d.</i>	Doğum
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>h.</i>	Hicri
<i>Hz.</i>	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İFD	İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>krş.</i>	Karşılaştırınız
<i>m.</i>	Miladi
M.Ü.İ.F.D	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
<i>nşr.</i>	Naşir, neşreden
OMÜİFD	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>ö.</i>	Ölüm Tarihi
<i>r.a.</i>	Radiyallahu anh, anha
<i>s.</i>	Sayfa numarası
<i>s.a.</i>	Sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>sy.</i>	Sayı
Şrh.	Şerh eden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<i>thk.</i>	Tahkik
<i>trc.</i>	Tercüme eden
<i>tsz.</i>	Tarihsiz, baskı tarihi yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Önemi

Hadis ilmi, diğer İslamî ilimlere kaynaklık etmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı hadislerin sıhhatinin tespiti önem arz etmektedir. Hadisler, ravi sayısına göre genel olarak mütevatir ve âhâd olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Mütevatir hadislerâlimler tarafından makbul sayıldığı için herhangi bir tenkidetabi tutulmamıştır.¹ Âhâd hadisler ise böyle değildir. Bu tür rivayetler yapılan tetkik ve tenkid sonucu sahih, hasen, zayıf veya uydurma hükmü verilen hadislerdir.²Âhâdrivayetlerin sıhhatlerinin tespitinde asıl belirleyici olan, kabul veya redleri için gereken şartlardır. Bu şartların neler olduğunun bilinmesi önem arz etmektedir. Bunlar hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti konusunda yeterli olmuş mudur? Bu konuda bir problem varsa bunun giderilmesi için problemintespiti gereklidir.

İslam âlimleri hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti konusunda titiz davranmışlardır. Bunun için de bazı sıhhat şartları aramışlar ve hadisleri bu şartlara göre kabul veya reddetmişlerdir. Ancak hadislerin sıhhatinin tespiti için geliştirilen kriterlergenellikle göreceli olmuştur. Muhaddisler, fakihler ve mutasavvıflar birbirlerinden farklı sahih hadis kriterleri oluşturmuşlardır. Muhaddislerin kendi aralarında bile farklı sahih hadis kriterleri mevcuttur. Âlimlerin kriterlerinin birbirinden farklı olmasından dolayı aynı hadis için farklı hükümler verilmiştir. Kimisinin sahih kabul ettiği bir hadisi bir başkası zayıf sayabilmiştir. Bu da dinin

¹ Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, **el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye**. thk., Ebû Abdullah es-Sûrkî-İbrâhîm Hamdî el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medîne tsz. I, 16-17; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **Nüzhëtü'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser**, thk. Nureddîn İtr, Matbaatu's-Sabâh, Dimeşk, Suriye 2000, I, 41-42.

² Hatib el-Bağdâdî, **el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye**, I, 16; İbn Hacer, **Nüzhëtü'n-Nazar**, I, 57; Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, TDVY, Ankara 1998, s. 31.

ikinci temel kaynağı olan hadisler ve dolayısıyla diğer İslamî ilimler için birçok probleme neden olmuştur.

Hadis usûlünün amacı, rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitini yapmak, sahih olanı sahih olmayandan ayırmaktır. Bunun sağlanması için de hadis âlimleri bazı prensipler geliştirmiştir. Hadislerin Hz. Peygamber'e ait olanla olmayanı ayırt etmek amacıyla âlimler tarafından konulan bu prensiplerin bilinmesi önem arz etmektedir.³ Bunların tespitini yapılabilmesi için Hz. Peygamber döneminden başlayıp, daha sonraki tüm dönemlerindeki katlice incelenip ortaya çıkarılması, hadis probleminin çözümü konusunda eksik kalmış noktaların belirlenmesi ve bunun günümüz hadis usûlü eserlerine yansıtılması icab eder.⁴

Yukarıda sıralanan şartları yerine getirmek amacıyla çalışmada Hz. Peygamber döneminden başlayıp, sâhabe, tâbiûn, tebe-i tâbiîn dönemlerindeki sahih hadis algısını araştırdık. Daha sonraki dönemlerde hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti konusunda yapılmış olan çalışmaları inceledik. Ayrıca günümüzde hala devam eden sahih hadis probleminin sebepleri ve bu problemi gidermek için alınması gereken tedbirleri araştırdık. Bu çalışmaların yapılması, sahih hadis probleminin çözümü için oldukça önem arz etmektedir.

Amacı

Hadislerin sıhhat problemi sahâbe devrinde ortaya çıkmaya başlamış ve bu sorun büyüyerek devam etmiştir. Söz konusu problem hala devam etmektedir. Gerek geçmişte, gerek günümüzde hadisler etrafında yapılan tartışmalar tali ve önemsiz denebilecek cinsten olmadığı, bilakis İslam düşüncesinin en temel problemlerinden birini oluşturduğu için, konu büyük bir ehemmiyeti haizdir. Çünkü şu anda İslam düşüncesinin karşı karşıya bulunduğu problemlerin çoğunun kökeninde, hadis rivayetlerinden kaynaklanan problemlerin bulunduğu görülmektedir. Hadis usûlünün amacı sahih hadisleri sahih olmayanlarından ayırmak olduğuna göre bununla ilgili şartların daha anlaşılır bir şekilde ortaya konulması gerekir.

³ Veysel Özdemir, "Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstilâhının Ortaya Çıkışı," **M.Ü.İ.F.D.**, Cilt: 45, s. 67-68.

⁴ Yavuz Köktaş, **Hadis Usûlü Yazıları**, Ensar Yayınevi, İstanbul 2010, s. 48.

Çalışmada geçmişten bugüne bu sorun için önerilen çözüm yollarını değerlendirerek yeni bir çözüm önerisi sunmayı amaçladık. Tezimizde öncelikle bu problemlere sebep olan kriterlerin eksikliklerini ortaya koymaya çalıştık. Son bölümde problemlere sebep olan eksiklikleri de nazar-ı itibara alarak sahih hadisi yeniden tanımlamaya çalıştık.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAPSAMI

Tezimizde, hadis usûlünde “sahih hadis” problemini tespit edip sahih hadisi yeniden tanımlama çabasını merkeze aldığımız için öncelikli başvuru kaynaklarımız ilk dönem hadis kitaplarıdır. Bunun yanında sahâbe, tâbiûn ve daha sonraki nesillerin bu konudaki görüşlerini de inceledik.

Bu çerçevede: 1.Sahih hadis tanımının tarihçesi ve kaynaklarımızdaki kullanımı ile başta hadis usûlü olmak üzere diğer tüm ilgili kaynaklara baktık.2. Kronolojik okumayı izledik. 3. Geçmiş kaynakların verilerini akademik çerçevede değerlendirerek yeni bir tanım önerisinde bulunduk.

İlk muhaddislerin konu hakkındaki kriterlerini anlamak için onların eserlerine baktık. Hadis usûlü kaynaklarını inceleyip eser sahiplerinin sahih hadis kriterlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Temel İslam bilimleri alanının iki ana dalı olan hadis ve fıkıh ilimlerinin kaynaklarından da yararlandık. Bu bağlamda temel olarak hadis usûlüne dair eserlerin yanı sıra, Kütüb-i sitte özelinde hadis kaynakları ve şerhleri gibi çalışmalar da başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır.

Klasik hadis usûlü kriterlerine ek olarak mütekaddimûn ve muteahhirûn eserlerinde elde edilen verileri kullanarak sahih hadis ile ilgili problemleri gidermek için yeni bir takım ilke ve metotlar ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sahih hadisin kavramsallaşma süreci olan Hz. Peygamber, Sahâbe, Tâbiûn, Tebe-i Tâbiûn ve III. asır dönemlerini kronolojik olarak ele aldık.

İkinci bölümde, sahih hadis tanımına ilişkin söz konusu tarihi süreçlerde ortaya çıkan problemleri tespit etmeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise sahih hadis tanımıyla ilgili yapılmış olan çalışmalarda elde edilen bilgilerden hareketle yeni bir tanım önerisinde bulunduğumuz ve bu tanımın uygulanabilirliğini göstermeye çalıştık.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Müstakil hadis usûlü eserlerinin telifinden önce sahih hadis tanımıyla ilgili başvurulacak ilk kaynaklardan İmam Mâlik'in (ö.179/796) "*Muvattâ'*", Ebû Yûsuf'un (ö. 182/799) "*el-Âsâr'*", Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) "*el-Âsâr'*", İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) "*er-Risâle'si*", Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) "*Mines'-Sualâti Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hanî'l-Esrem Eba Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'i*", Müslim'in (ö. 261/874) "*Sahih*"ine yazdığı mukaddime, Ebû Dâvud'un (ö. 275/888) "*Risâletu Ebî Dâvud ilâ ehl-i Mekke fî Vasfî Sünenih'i*", Tirmizî'nin (ö. 279/892) "*Cami'i*" ve sonundaki "*Kitâbul-ilel'i*" bu konuda ilk anda sayılabilecek eserlerdir.

Daha sonra klasik hadis usûlü kaynaklarından Râmehurmüzî'nin "*el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*", Hatîb el-Bağdâdî'nin "*el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*", Hâkim en-Nîsâbûrî'nin "*Mâ'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*", "*el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*"; İbnu's-Salâh'ın "*Ulûmu'l-Hadîs*", en-Nevevî'nin, "*et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîr fî Usûlü'l-Hadîs*", "*et-Takrîb ve't-Teysîr*", İbn Hacer'in, "*en-Nuket alâ Kitâbi İbnu's-Salâh*", "*Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*", İbnu'l-Esîr'in "*en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*", Süyûtî'nin "*Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*" ve "*Miftâhu'l-Cenne fî'l-İ'tisâm bi's-Sünne*", İbn Dakik el-İyd'in "*el-İktirâh fî Beyâni'l-İstîlâh*", Aliyü'l-Kârî'nin "*Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*", Kâsimî'nin "*Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalâhi'l-Hadîs*" ile Dihlevî'nin "*Mukaddime fî Ulûmi'l-Hadîs*" adlı eserlerine başvurulmuştur.

Ayrıca İbn Hanbel'in "*Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*", Ali b. el-Medînî'nin "*İlelü'l-Hadîs*", İbn Receb'in "*Şerhu İleli't-Tirmizî*", İbn Ebî Hatim'in "*el-Cerh ve't-Ta'dîl*", İbn Adîy'in "*el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*", İbn Fürekan'ın "*Müşkilü'l-Hadîs ve Beyânuhû*", İbn Kuteybe'nin "*Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*", İbnu'l-Cevzî'nin "*el-İlelü'l-Mütenâhiye fî'l-Ahâdîsi'l-Vâhiye*", "*Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahihayn*" ve "*et-Tahkik fî Ehâdîsi Hilaf*", Merğînânî'nin "*el-Hidâye fî Şerhi*

Bidâyeti'l- Mübtedî”,Bâcî’nin “*et-Ta’dîl ve’t-Tecrîh limen Harece lehû'l-Buhârî fi'l-Câmiis-Sahîh*”,İbn Hacer’in “*Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*”, Aynî’nin “*Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*” veZehebî’nin “*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*”,adlı eserlerine başvurulmuştur.

Ülkemizde yapılan akademik çalışmalardan özellikle M. Said Hatiboğlu’nun “*İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*”, M. Hayri Kırbaçoğlu’nun “*İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*”, “*Alternatif Hadis Metodolojisi*” ve “*Hadislerin Sübutu Meselesi*”,Talat Koçyiğit’in “*Hadis Usûlü*”, “*Hadis İstılahları*” ve “*Hadis Terimleri Sözlüğü*”, Yavuz Köktaş’ın“*Hadis Usûlü Yazıları*”, Ahmet Keleş’in “*Hadislerin Kur’an’a Arzı*”, “*Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*” ve “*Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*”, Mehmet Emin Özafşar’ın “*Hadisi Yeniden Düşünmek*” ve “*İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*”,Mehmet Özşenel’in “*Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî*”, Mehmet Görmez’in “*Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*”, Ahmet Yücel’in “*Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*” ve “*İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam*”, Selâhâttin Polat’ın “*Hadiste Metin Tenkidi*”, “*Hadis Araştırmaları*” ve “*Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değerleri*”, Yavuz Ünal’ın “*Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*” ve “*Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*”, Selçuk Coşkun’un “*Hadise Bütüncül Bakış*”, Bünyamin Erul’un “*Sahâbenin Sünnet Anlayışı*”, Enbiya Yıldırım’ın “*Hadiste Metin Tenkidi*” ve Mehmet Apaydın’ın “*Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*”adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Ayrıca diğer İslam ülkelerinde yöntemüzerine yapılan çalışmalardan; Elbânî’nin “*Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaife ve'l-Mevdûa*”, Leknevî’nin“*el-Ecvibetü'l-Fâdıla liesileti'l-Aşerati'l-Kâmile*”, Assâm Ahmed Beşîr’in “*Usûlü Menhecü'n-Nakd inde Ehli'l-Hadîs*”, Salâhüddîn b. Ahmed el-İdlibî’nin “*Menhecu'n-Nakdi'l-Metni inde Ulemâi'l-Hadîs'in-Nebevî*”, Muhammed Tahir Cevâbî’nin “*Cuhûdu'l-Muhaddisîn fi Nakdi Metni'l-Hadîsi's-Serifi'n-Nebevî*”, Mustafa es-Sibâî’nin “*es-Sünnetü ve Mekanatuha fi Teşri'il-İslamî*”, Muhammed Lokman es-Selefi’nin “*İhtimâmu'l-Muhaddisîn bi Nakdi'l-Hadîs Seneden ve Metnen*”, Muhammed Mustafa el-A'zamî’nin “*Menhecu'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn*”, Misfir b. Gurmullah ed-

Dumeynî'nin "*Mekâyîsü Nakdi Mütûni's-Sünne*" adlı eserlerine yoğun bir şekilde müracaat edilmiştir.

Ayrıca bir rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyetini belirlerken ya da haberin uydurma olup olmadığı ile ilgili tespitleri örneklerle ortaya koyarken; İbnu'l-Cevzî'nin "*Kitâbu'l-Mevzûat*", Ukaylî'nin "*ed-Duafâu'l-Kebîr*", es-Sağânî'nin "*Mevzûâtü's-Sağânî*", es-Suyûtî'nin "*el-Leâli'l-Masnû'a fî'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*", Aliyü'l-Kâri'nin "*el-Esrâru'l-Merfuâtu fî'l-Ahbâri'l-Mevdûa*" ve Aclûnî'nin "*Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Ammeştehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*" adlı eserlerine başvurulmuştur.

Batıdaki çalışmalar ve Modernist alimlerin çalışmaları için, Daniel W. Brown'ın "*İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*", Ignaz Goldziher'in "*Muhammedanische Studien*", G.H.A. Juynboll'ın "*Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*" ve "*Hadis Tarihinin Yeniden İnşâsı*", G.H.A. Juynboll-Joseph Schacht ve Harald Motzki'nin "*İsnad Analiz Yöntemleri*", Bekir Ezer'in "*Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Sünnet ve Hadis Hakkındaki çalışmaları (1900–1950)*", Fazlur Rahman'ın "*İslam ve Çağdaşlık*", "*Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu*" ve "*İslam*", Muhammed Gazâlî'nin "*Nebevi Sünnet*", Muhammed Tâhir b. Âşûr'un "*İslâm Hukuk Felsefesi*" adlı eserlerine başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

“SAHİH HADİS”İN KAVRAMSALLAŞMA SÜRECİ VE İLKTANIMLAR

Hadislerin dinde delil olarak kullanabilmesi için Hz. Peygamber’e aidiyeti konusunda herhangi bir şüphenin olmaması gerekir. Ancak tarihsel sürece ve günümüze bakıldığında hadislerin Resûlullah’a aidiyetinin tespiti hususunda yapılan tartışmalar İslamî ilimler geleneğinin en temel problemlerinden birini oluşturmaktadır. Bugün İslam düşüncesinin karşı karşıya bulunduğu problemlerin çoğunun temelinde hadis rivayetlerinden kaynaklanan ihtilafların olduğu görülmektedir. Bunun başlıca nedeni ise hadislerin sıhhat sorunudur. Bundan dolayı hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyeti konusunda sahih hadis kriterlerinin yeniden değerlendirilmesi, problemlerin çözüme kavuşmasında atılması gereken en önemli adımlardan biri olacağı kanaatindeyiz. Hadislerin tespit kriterlerinin objektif olması, var olan problemleri en aza indirmesi bakımından önem arz etmektedir. Bunun için öncelikle hadislerin tashih çalışmalarının bugüne kadar geçirdiği süreci ele almak ve bu bağlamda sahih hadis olgusunun ne tür aşamalardan geçtiğini incelemek gerekmektedir.

Şimdi Hz. Peygamber döneminden başlayarak ilk dönemler kronolojik olarak ele alınacaktır.

1. 1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HADİS

Hadis, sözlükte “hadese” kökünden türemiş bir kelimedir. Eskinin zıddı, sonradan olan, söz, haber, gibi mânalarda kullanılmıştır. Hadisin terim anlamı ise Resûlullah’ın (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerine denir.⁵ Hadisler Hz. Peygamber’e isnad

⁵ Vermiş olduğumuz anlamlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Râgıb el-İsfahânî, Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, **el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986, s. 158; İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü’l-‘Arab**, Dâru’s-Sâdr, Beyrût, Trs., II, 131; Suyûtî, Celâlüddîn Ebû’l-Fazl Abdurrahmân b. Ebû Bekr, **Tedrîbu’r-Râvî fî Şerhi**

edilen Merfu Hadis⁶, sahâbeye isnad edilen Mevkuf Hadis⁷ ve tâbiüne isnad edilen Maktu Hadis⁸ olmak üzere kaynağına göre üçe ayrılmıştır.

Hadisin önemini vehadis rivayetini teşvik eden birkaç etken vardır. Bunların başında dolaylı da olsa Kur'an gelmektedir. Kur'an'ın Resûlullah'ın dindeki konumunu anlatması sahâbenin onun hadislerinin değerini anlamasına yetmiştir. Allah (c.c.) bu konuda şöyle buyurmuştur: “Allah'a ve Peygamber'e itaat ediniz ki rahmet olunasınız”⁹, “Peygamber'e itâat eden Allah'a itâat etmiş sayılır.”¹⁰, “Peygamber'inverdiğini alın ve yasakladığından da sakının”¹¹, “Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için işleri konusunda tercihte bulunma seçenekleri yoktur. Allah'a ve Resûlüne karşı gelen, şüphesiz ki apaçık bir şekilde sapmıştır.”¹² Yine “Yemin olsun ki, Resûlullah'ta sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnek vardır”¹³ ve “Peygamber kendi hevesinden konuşmaz. (o her ne söylemişse) onun bildirdikleri vahiy edilenden başkası değildir.”¹⁴ Bu ayetlerden dolayı sahâbe Hz. Peygamber'in ağızından çıkacak her

Takrîbi'n-Nevavî, Thk.İrfân el-Assâ Hassûne, Dâru'l-fikr, Beyrût 1993, s. 15; Talat Koçyigit, **Hadis İstilahları**, AÜİF Yayınları, Ankara 1985, s. 120; Muhammed Acâc el-Hatîb, **es-Sünne Kable't-Tedvîn**, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1981, s. 20; Nüreddîn İtr, **Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs**, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1992, s. 26; M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul1997, XV, s.27; Mücteba Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 109-110.

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, I,21.

⁷ Mevkuf, durmak, durdurmak, ayakta durmak ve bir malı Allah rızası için vakfetmek anlamlarına gelir. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, IX, 359; Fîrûzâbâdî, **Kâmus Tercümesi**, III, 762; Hadis ıstılahı olarak Mevkuf'u Hatîb el-Bağdâdî: 'râvinin sahâbiye isnad edip ileri geçmediği rivayetler' şeklinde kısaca tarif eder.Bkz.Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, I, 37. İbnu's-Salâh'a göre ise mevkuf 'sahâbenin söz, fiil ve benzeri durumlarına dair rivayet edilen haberler'dir. Bkz. İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 41–42. Sahâbeden isnadı ister muttasıl olsun ister munkatı olsun, söz, fiil ve takrir olarak rivayet edilen haberlere mevkuf denilmiştir. Koçyigit, **Hadis İstilahları**, s. 162.

⁸ Maktû, tâbiûndan nakledilen söz ve fiillerdir. Bkz. İbnu's-Salâh,**Mukaddime**, s. 51; Suyûtî, **Tedrib**, s. 124; Koçyigit, **Hadis İstilahları**, s. 210. Maktû kavramını tâbiüne ait söz ve fiillerle beraber daha sonrakilerin söz ve fiilleri için de kullananlar vardır. Hatîb el-Bağdâdî de bazı hadisçilerden munkatı'ı 'tâbiûn ve daha sonrakilere ait nakledilen söz ve fiiller' şeklinde anladıklarını nakletmektedir. İbnu's-Salâh ise bunun garîb ve uzak bir tevil olduğunu söyler. Bkz.Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 38; İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 51; Cezâîrî, **Tevcihü'n-Nazar**, I, 177. Maktu Hadisler, tabiinin söz ve fiillerinden ibaret olan haberlere denilmiştir. Koçyigit, **Hadis İstilahları**, s. 163.

⁹ Al-i İmrân,3/132.

¹⁰ Nisâ,4/ 80.

¹¹ Haşr, 59/7.

¹² Ahzâb, 33/36.

¹³ Ahzâb, 33/21.

¹⁴ Necm,53/3.

sözü, yapacağı her hareketi, kısaca onunla ilgili her şeyi dikkatli bir şekilde takip etmiştir.

Ayrıca Hz. Peygamber de sözlerinin önemini ve bu sözlerin orada olmayanlara ulaştırılmasını istemiştir. Bu çerçevede, “Burada bulunanlar sözlerimi burada bulunmayanlara nakletsin,”¹⁵ “Allah, bizden bir hadisi işitip, hıfzedip ve başkasına tebliğ etmiş olanın yüzünü güldürsün, bahtiyar kılsın”¹⁶ sözleriyle sahâbeyi kendisinden öğrendikleri bilgileri başkalarına ulaştırmaya teşvik etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.),dini öğrenmek için yanına gelenlerden yurtlarına döndüklerinde kendisinden duydukları bilgileri nakletmelerini istemiştir.¹⁷ Diğer taraftan Mekke’nin fethinden sonra verilen hutbenin Ebû Şâh’a yazılmasını ve ona verilmesini istemiştir.¹⁸ «اَكْتُبُوا لِأَبِي سَاهٍ» Hz. Peygamber’in kendisinden öğrenilen hadislerin orada bulunmayanlara iletilmesini istemiş olması sahâbenin hadisin önemini anlamasına yetmiştir.

Bütün bu ayet ve hadisler sahâbeyi hadis öğrenmeye ve rivayet etmeye teşvik etmiş,¹⁹ bu teşviklerin sonucu olarak sahâbe, Allah Resûlünü örnek almış ve ondan gördükleri veya duydukları hadisleri öğrenmeye ve nakletmeye büyük önem vermiştir. Ebû Saîd el-Hudrîsahâbeyi, Hz. Peygamber’in konuşmalarını dinlerken

¹⁵ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Muammer Fuâd Abdülbâki, Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût tsz, **28 Kısas 9**, III, 1306; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, **es-Sünen**, thk. Muammer Fuâd Abdülbâki Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, tsz, **İlim 18**, I, 85; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, **es-Sünen**, thk. Hüseyin Salîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Arabistan 2000, **5 Menâsik 73**, II, 1220; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, **Sünen, İlim**, thk., Ahmed MuhammedŞâkir, Mısır 1975, **7 Hac 1**, III, 164; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, thk. Târik b. İvâdullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhîm, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire tsz. I, 292; el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrût 2003, VII, 95.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh, **Müsned**, thk. Şuayb ArnavûtÂdil Mürşid vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2001, XXVII, 300; Dârimî, **Mukaddime**, I, 301; İbn Mâce, **İlim 18**, I, 85; Tirmizî, **39 İlim 7**, V, 34; Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiye, Beyrût 1990, I, 162.

¹⁷ Buhârî, **3 İlim 25**, I, 29. Bu konuda Malik b. Huveyrîs'ten gelen rivayet şöyledir: “Bizler bir grup genç, Peygamber’in huzuruna çıktık ve 20 gün yanında kaldık. Bir müddet sonra Resûlullah bizim ailemizi özlediğimizi fark etti ve şöyle dedi: “Artık ailenizin yanına dönün ve burada öğrendiklerinizi onlara da öğretin. Benim nasıl namaz kıldığımı gördünüz ise siz de öyle namaz kılınız. Namaz vakti geldiğinde biriniz ezan okusun, en büyüğünüz de size imam olsun.” Bkz. Dârimî, **2 Salât 42**, II, 796; Buhârî, **Ezân**, I, 128; Müslim, **5 el-Mesâcid 53**, I, 465.

¹⁸ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah el-Kûfî, **el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr**, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, Riyâd 1409, VII, 406; Buhârî, **45 Lukata 7**, III, 125; Müslim, **15 Hac 82**, II, 988; Ebû Dâvud, **24 İlim 3**, III, 319; Tirmizî, **39 İlim 12**, V, 39.

¹⁹ Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, TDV. Yayınları, Ankara 1997, s. 15.

sanki başlarına birer kuş konmuşçasına susarak dinlediklerini nakletmiştir.²⁰ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini kaçırmamak için Hz. Ömer'in komşusu ile nöbetleşmesi,²¹ onların hadise verdikleri önemi ortaya koymaktadır. Sahâbe Hz. Peygamber'in sözlerini dinlemiş ve hayatlarında uygulamıştır. Bu konuda Talha b. Ubeydullah'tan (ö. 36/657) gelen bir rivayette göre Resûlullah hurma bahçesinde bulunan bir topluluğa uğramıştır. Onların çiçeğin erkeğini dişininkine aktarmak yoluylaşı yaptıklarını öğrenmiştir. Resûlullah (s.a.v.), *"Bunun bir faydasının olacağını zannetmiyorum"* demiştir. (Aşılamayla uğraşanlar) Resûlullah'ın bu haberini alınca aşılama işini terketmişler. Bu durumu öğrenen Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Bu aşılama, onlara bir fayda sağlıyorsa yapınlar. Ben sadece kanaatimi dile getirdim, bundan dolayı beni muaheze etmeyin. Ancaksiz Allah adına konuştuğumda onualınız/tutunuz, çünkü ben O'na asla yalan isnat etmem."*²² Hz. Peygamber onları bu konuda bilgilendirince, onlar da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beşeriyet ve risalet yönlerini ayırt etmeye başlamışlardır. Nitekim Bedir savaşı için Resûlullah (s.a.v.) orduyu bir yere yerleştirirken Hubâb b.Münzir (ö. 20/641):"Ya Resûlullah, eğer orduyu buraya yerleştirmeniz bir vahiy gereği değilse, suların yanında yer tutmamız düşmana karşı bizi avantajlı bir duruma getirir" demiş vebunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) de kendi reyinden vazgeçip Hubâb'ın görüşünü uygun görüp uygulamıştır.²³

Bütün bunlar hadis rivayetinin Hz. Peygamber döneminde başladığını göstermektedir. Sahâbenin doğrudan, bizzat kendi kulağıyla, Hz. Peygamber'den işittiğine "Mutlak Hadis" yani Hz. Peygamber'e aidiyetinde kuşku olmayan hadis demektir.²⁴ Sahâbenin sahâbeden duyduğu ise "Mutlak Rivayettir." Şu halde, ister sahâbe neslinin kendi aralarında birbirlerine, isterse kendilerinden sonra gelenlere Hz. Peygamber'in sözü olarak naklettikleri her şeye "Mutlak Rivayet"

²⁰ Buhârî, **56 Cihâd 37**, IV, 26; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, thk. Hamdi b. Abdilmeccid es-Silefi, Mektebetü İbn Teymiye, Kâhire 1994, I, 246, I, 185.

²¹ Buhârî, **3 İlim 27**, I, 29.

²² Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud, **Müsnedu Ebî Dâvud et-Tayâlisî**, Thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hicr, Mısır 1999, I, 186; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 18; Müslim, **43 Fedâil 38**, IV, 1835; İbn Mâce, **16 er-Ruhûn 15**, II, 825.

²³ Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, **Kitâbu'l-Meğâzî**, Thk. Marsden Jones, Dâru'l Âlemî, Beyrût 1989, I, 53; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, thk. Mustafâ es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafız eş-Şelebî, Kâhire 1955, I, 620.

²⁴ Ahmet Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, Fecr Yayınları, Ankara 2017, s. 17.

denir.²⁵ Hadisler Hz. Peygamber'in vefatından sonra tamamen mutlak rivayete dönüşmüştür. Mutlak rivayet ile hadisin hem sözle hem de yazıyla nakledilmesi kastedilmektedir. Yani sahâbenin tâbiûna, onların tebeü't-tâbiîne, onların da diğer ravilere aktarması mutlak rivayettir. Ama ne zaman ki muhaddis sözlü ve yazılı rivayetleri belli şartlar çerçevesinde Hz. Peygamber'in sözü olduğu zannı galibiyle, kitaplarına alarak nakletmiş, işte o zaman rivayetler yeniden hadise dönüşmüştür. Böyle hadislere "İçtihadi Hadis" denir. Çünkü muhaddisin içtihadı ile rivayet, hadis olarak Hz. Peygamber'e isnad edilmiştir.²⁶ Her ne kadar geleneksel algı bu şekilde kavramsallaşmamışsa da muhteva bu ifade edilenden farklı değildir.

Hz. Peygamber döneminde sahâbe hadis rivayeti vehadislerin korunması konusunda neler yapmıştır.Sahâbemutlak rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti için hangi kriterleri aramışlar. Bunların bilinmesi sahih hadis probleminin çözümü konusunda önem arz etmektedir.

1.1.1. Hz. Peygamber Döneminde Hadislerin Rivayeti ve Muhafazası

Ayet ve hadislerin ilmi yaymaya teşviki, sahâbeyi Hz. Peygamberhenüz hayattayken hadis rivayetine yönlendirmiştir. Asr-ı Saadet'te²⁷ sahâbe, hadisleri öğrenmek için gayret etmişlerdir. Onlar Hz. Peygamber'in sünnetini tespit amacıyla onun söz ve fiillerinin öğrenebilmenin yollarını aramış, etrafında kenetlendikleri Allah Resûlünün söylediklerini ve yaptıklarını kaçırmamak için onun yanında bulunmayı nöbete bağlamışlardır. Buhârî'nin rivayetine göre, Hz. Ömer, komşusu ile bu konuda anlaşmıştır.²⁸ Bera b. Azib (ö. 72/691), "Biz bütün hadisleri Resûlullah'tan işitmedik. Bazısını arkadaşlarımız bize anlatırdı. Zira biz deve gütmekle meşguldük"²⁹ demiştir. Enes b. Mâlik de "Biz rivayet ettiğimiz her şeyi Resûlullah'tan işitmedik, bazılarımız diğerlerine rivayet etti"³⁰ demiştir.

²⁵ Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, s. 18.

²⁶ Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, s. 19.

²⁷ Asr-ı saadet tabiri, Hz. Peygamber'in yaşadığı, İslamiyetin tebliğ edildiği ve tam anlamıyla uygulandığı zaman dilimini ifade etmektedir. Abdülkerim Özaydın, "Asr-ı Saadet", **DİA**, III, 501-502, İstanbul 1991, III, 501.

²⁸ Buhârî, **3 İlim 27**, I, 29.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXX, 450.

³⁰ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, I, 246; Muhammed Acâc Hatib, **es-Sünne Kable't-Tedvîn**, s. 59.

Bu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere sahâbe Hz. Peygamber'den öğrenmek hususunda aynı imkânlaraya sahip değildi. Bazı sahâbiler bütün vakitlerini hadis öğrenmeye ayırarak doğrudan öğrenme imkânını bulurken buna fırsatı olmayanlar da diğerlerinden öğrenmekteydi.³¹ Hz. Peygamber'in sözlerinin önemini kavrayan sahâbe, bu sözleri hem korumak hem de diğer Müslümanlara aktarmak için ezberleme ve yazma yollarına başvurmuşlardır. Sahâbenin bu gayretleri hadis ilminin ilk devresini oluşturmuştur.

Sahâbe, sünnetin dindeki yeri ve Allah Resûlünün teşvikiyle işittikleri hadisleri muhafaza ediyor ve başkalarına aktarıyordu. Bu dönemde hadis toplama ve muhafaza etme hususunda genel bir çalışma yoktu. Ancak gelen rivayetlerden ferdi gayretlerin olduğu anlaşılmaktadır. Sahâbe, hadisleri genellikle ezberleme yoluyla elde edip aktarıyorlardı. Ebû Hüreyre (ö. 57/678), hadisleri yazmadığını şöyle ifade etmiştir. "Allah Resûlünün hadislerini benden fazla bilen yoktu. Ancak Abdullah b. Amr (ö. 65/684) bundan müstesna! Çünkü o hadisleri yazardı, ben ise yazmazdım."³² Sahâbe arasında Abdullah b. Amr gibi hadis yazanların sayısının fazla olmadığı bilinmektedir.³³ Gerek Ebû Hüreyre, gerekse Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 74/693), kendilerinden hadis yazdırmalarını isteyenlere, "Biz nasıl yazmadı isek size de yazdırmayız. Biz Hz. Peygamber'den duyduklarımızı nasıl ezberlediysek siz de ezberleyin" dedikleri nakledilmektedir.³⁴ Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını yasaklamış olduğunu rivayet etmişlerdir.³⁵

Hz. Peygamber'in hadis yazımını yasaklaması, aslında Kur'an'dan başka bir kutsal kitap algısının oluşmasını istememiş olmasındandır. Bu uyarı üzerine sahâbe hadisleri yazmaya yanaşmamış, yazma işini hoş görmemiş ve yazarları da

³¹ Ahmet Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, MÜİFV. Yayınları, İstanbul 2010, s. 54.

³² Buhârî, **3 Kitabu'l-İlm** 39, I, 34; Dârimî, **Mukaddime**, I, 428.

³³ Mustafa Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s. 59.

³⁴ İbnu'l-Ca'd, Ebû'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî, **Müsnedü İbni'l-Ca'd**, thk. Amir Ahmed Haydar, Müessesetü Nadir, Beyrût 1990, I, 218; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, V, 258; Dârimî, **Mukaddime**, I, 420; Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdu'l-İlm**, İhyâu's-Sünneti'n-Nebevî, Beyrût tsz., s. 36-42; İbn Abdîberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdîberr en-Nemerî el-Kurtubî, **Câmiu Beyânî'l İlm ve Fadlihî vemâ Yenbagî fi Rivâyetihî ve Hamlihî**, Thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru'l-İbnu'l-Cevzî, Arabistan 1994, I, 273.

³⁵ Dârimî, **Mukaddime**, I, 412-413. Müslim, **53 Zühd ve Rekâik** 16 IV, 2298; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, **Kitâbu's-Sikât** (es-Sikât mine's-Sahâbe ve't-Tâbiîn ve Tebei't- Tâbiîn), Dâiretü'l-Me'ârif el-Usmaniye Haydarâbâd, 1973, I, 265.

³⁵ Dârimî, **Mukaddime** I, 412. Bu konudaki benzer hadisler için ayrıca bkz. Müslim, **53 Zühd ve Rekâik** 16, IV, 2298; Dârimî, **Mukaddime**, I, 412.

uyarmışlardır. Bu dönemde sahâbe hadisleri yazmaktan çok, hadisleri ezberlemek yoluyla korumuştur. Ancak bununla birlikte Hz. Peygamber döneminde az da olsa kimi sahâbenin hadisleri yazdıkları bilinmektedir. Bazı sahâbe ise Hz. Peygamber'den özel izin alarak hadisleri yazmışlardır. Örneğin Râfi' b. Hadîc (ö. 73/693), Hz. Peygamber'den hadisleri yazmak için izin istemiş ve Hz. Peygamber de ona bu konuda izin vermiştir.³⁶ Yine hafızasından şikâyet eden ensardan birisi için “*Elinden yardım al*” demiştir.³⁷ Ayrıca Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr'in (ö. 65/684) hadisleri yazdığını öğrenince yazmasına müsaade etmiştir.³⁸

Yukardaki haberlerden anlaşılacağı üzere sahâbe, hadis yazarları tuhaf karşılaşmış ve yazmak yerine onları ezberlemiştir. İbn Mes'ud (ö. 32/652), Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, hadislerin yazılmasına karşı oldukları rivayet edilmiştir. Bundan dolayı daha sonraki dönemde de İbrahim en-Nehâî (ö. 95/714), Katâde (ö. 100/719), Şa'bî (ö. 103/721), Mücâhid (ö. 103/722), Evzâî (ö. 157/773) ve diğerleri hadis yazımını mekruh görmüşlerdir.³⁹ Bu dönemde hadis tedvini yapılmamıştır.⁴⁰

Hadisin tanımı ve dindeki konumu hakkında kısaca verilen bu açıklamadan sonrasahâbeyi hadislerin sıhhatini araştırmaya teşvik eden amillere bakmaya geçebiliriz. Bunların başında da Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber gelmektedir.

1.1.2.Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Haberlerin Sıhhatini Araştırmaya Teşvikleri

Sahâbenin çoğunluğu tarafından ezberlenen Kur'an aynı zamanda vahiy kâtipleri tarafından yazılıyordu. Hz. Peygamber'in bütün gayreti Kur'an-ı Kerim'in yazılması ve korunması içindi. Hadisler için ise böyle bir çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte başkalarından duyulan haberlerin araştırılmasının gerekli olduğunu hem Kur'an hem de Hz. Peygamber teşvik etmiştir.

³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdu'l-İlm**, s.72.

³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdu'l-İlm**, s. 67.

³⁸ Ebû Dâvud, **24 İlim 3**, III, 318; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, X, 21; Dârimî, **Mukaddime**, I, 429.

³⁹ Dârimî, **Mukaddime**, I, 412-420.

⁴⁰ Ahmed Emin, **Fecru'l-İslâm**, Müessesetü Hindâvî, Mısır 2012, s. 229.

Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “*Ey Mü’minler! Bir fasık size haber getirirse onu araştırın.*”⁴¹ Bu ayet, haberin kabulünde onu bildirenin şahsi durumu yanında, haberin mahiyetinin de göz önüne alınması lüzumunu açıkça beyan etmektedir. Burada herhangi bir haberin bile araştırılması istenirken hadisler hakkında yapılması gereken araştırmanın daha da önem arz ettiği anlaşılmaktadır.⁴² “*Kendilerine güvenlik veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu Peygamber’e ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanlar onu anlayıp bilirlerdi...*”⁴³ Bu ayet-i kerimede Allah kendilerine gelen haberi araştırıp tetkik etmeden onlara kulak verenleri yermekte, haberin Allah Resûlüne ve işin ehli olanlara götürülmesini, onların incelemesine sunulmasını istemektedir. Bu durum rivayetlerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin sıhhat durumunu araştırmayı gerekli kılmaktadır. Her türlü haberde doğruyu araştırmak Kur’an-ı Kerim’in bir emri olması hasebiyle⁴⁴ Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadislerin ona aidiyetini araştırmak ve tetkik etmek öncelikle gerekecektir.⁴⁵

Hz. Peygamber de Müslümanlara işittikleri hadisleri başkalarına aktarma sorumluluğunu yüklemiş ve kendi adına yalan yanlış bilgi aktarılması konusunda uyarılarda bulunmuştur. En önemli uyarılarından biri olan: “Kim bilerek bana yalan isnad ederse ateşteki yerine hazırlansın”⁴⁶ hadisi pek çok isnadla rivayet edilmiştir.⁴⁷ Allah Resûlü kendi hadisleri hususunda dikkatli olunmasını, yalan rivayetten çekinilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁸ Aynı anlamı ifade eden başka hadisler de mevcuttur.⁴⁹ Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayete göre Resûlüllah (s.a.s.)

⁴¹ Hucurat, 49/6.

⁴² Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniv. SBE, Bursa 1996, s. 59.

⁴³ Nisa, 4/83.

⁴⁴ Hucurat, 49/6.

⁴⁵ Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 60.

⁴⁶ Ma’mer b. Râşid, **el-Câmi**, X, 400; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 24; Dârimî, **Mukaddime**, I, 306; Buhârî, **23 Cenâiz 33**, II, 80; Müslim, **Mukaddime**, I, 10; İbn Mâce, **İlim 4**, I, 13; Tirmizî, **39 İlim 8**, IV, 332; Ebû Dâvud, **24 İlim 4**, III, 319.

⁴⁷ Suyûtî, **Tedribu’r-Râvi**, II, 627.

⁴⁸ Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 61.

⁴⁹ Hz. Peygamber “Kişinin her duyduğunu rivayet etmesi yalan olarak yeter” buyurmuştur. Müslim, **Mukaddime**, I, 10. Başka bir rivayette, “Bir zaman gelecek ki sizin ve babalarınızın duymadıklarını anlatacaklar. Onlardan sakınınız” buyurmuştur. Müslim, **Mukaddime**, I, 12. Hz. Peygamber, kendisinden işitilen sözleri başkalarına tebliğ etmeyi emrederken, bunu anlayarak

şöyle buyurmuştur; “*Ahir zamanda bazı insanlarsize sizin vebabalarınızın duymamış olduğu hadisleri rivayet edecekler. Aman onlardan sakını.*”⁵⁰

Yukarıdaki hadislerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber kendisine ait bilgilerin insanlara aktarılmasını ve bu konuda dikkatli davranılmasını istemiştir. Kendisine yapılacak iftiranın bir başkasına yapılanla bir olmayacağını, böyle bir iftirada bulunan kimsenin cehennemle cezalandırılacağını belirtmiştir.⁵¹ Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde hadis öğrenimini ve araştırmayı teşvik eden unsurların başında Kur’an-ı Kerim⁵² ve Hz. Peygamber⁵³ gelmektedir, diyebiliriz. Kur’an ve Hz. Peygamber, Müslümanların hadislere ve hadis rivayetine karşı daha uyanık olmalarını istemiş ve onlara işittikleri hadisleri başkalarına aktarma sorumluluğunu yüklemiştir.⁵⁴ Bu bakımdan sahâbe kendisine haber getirenin durumunu araştırdığı gibi haberin içeriğini de araştırmıştır. Çünkü nakledilen haberin sahih olmama veya yanlış anlaşılması muhtemeldir.⁵⁵

1.1.3. Hz. Peygamber Döneminde Sahâbe’nin Rivayetleri Tahkiki

Sahâbe duydukları bazı rivayetleri Hz. Peygamber’e bizzat sormuş ve böylelikle başkalarından duymuş oldukları bilgiyi kaynağından tahkik etmiştir. Aşağıdaki örnekler, haberlerin doğruluğunun araştırılmasının Hz. Peygamber hayattayken başladığını göstermektedir.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in hanımlarını boşamış olduğuyla ilgili rivayeti duyunca Resûlullah’ın huzuruna gitmiş ve ona ‘hanımlarını boşadın mı?’ diye sormuştur. Resûlullah ‘hayır’ diye cevap vermiştir.⁵⁶ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber döneminde de bazen hadisler yanlış anlaşılıp aktarılmıştır. Hz. Ömer de bunu

tebliğ etmelerini istemiştir. Ebû Dâvud, **24 İlim 10**, III, 322; Tirmizî, **39 İlim 7**, V, 34; İbn Mâce, **Mukaddime**, I, 84.

⁵⁰ Müslim, **Mukaddime 7**, I, 12.

⁵¹ Buhârî, **23 Cenâiz 33**, II, 80; Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 55–56; Abdulvahap Özsoy, **Hicrî I. Yüzyıl Hadis Tenkid Kriterleri ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum 2011, s. 18.

⁵² Nisa, 4/59; 61; Haşr, 59/7; Al-i İmran, 3/31–32.

⁵³ Dârimî, **Mukaddime**, I, 301, II, 1220; Müslim, **28 Kıyas 9**, III, 1306; İbn Mâce, **İlim 18**, I, 85; Ebû Dâvud, **24 İlim 10**, III, 322; Taberânî, **el-Mu’cemü’l-Evsat**, I, 292; Beyhakî, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, VII, 95.

⁵⁴ Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 58.

⁵⁵ Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 60.

⁵⁶ Buhârî, **3 İlim 27**, I, 29; **67 Nikâh 83**, VII, 28; Tirmizî, **44 Tefsiru’l-Kur’an 65**, V, 420.

araştırmak ihtiyacını duymuş, durumu araştırınca da gerçeğin öyle olmadığını anlamıştır.

Yine Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Peygamber'in develerini Yemen'den getirdiğinde Hz. Fatıma'yı ihramdan çıkmış, boyalı elbise giymiş ve sürmelenmiş olarak görünce, yaptığını beğenmemiştir. Hz. Fatıma babasının bunuyapmasını istediğini söyleyince Hz. Ali, Hz. Fatma'nın aktardığı haberin doğruluğunu araştırmak ve yaptığını beğenmediğini söylemek için Hz. Peygamber'e gitmiştir. Olanları anlatınca Hz. Peygamber; "Doğru söylemiş doğru söylemiş..."⁵⁷ diyerek cevap vermiştir. Bu rivayette haberi sorgulayan Hz. Peygamber'in damadı Hz. Ali; haberi sorgulanan da kendi eşi ve Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'dır. Yine Dimâm b. Sâlebe, Hz. Peygamber'e gelerekeliçisinin söylediklerinin doğru olup olmadığını sormuş ve Hz. Peygamber, elçisinin doğru söylemiş olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸

Abdullah b. Amr da hadisleri tahkik etmek konusunda şöyle bir olay anlatmaktadır: "Resûlullah'ın 'insanın oturarak kıldığı namaz, ayakta kıldığı namazın yarısıdır' buyurmuş olduğunuydum. Bunun üzerine Resûlullah'a geldim ve kendisini oturarak namaz kılar gördüm. Elimi başının üzerine koydum. 'neyin var, ya Abdullah' diye sordu. "Ya Resûlullah, sizin, 'insanın oturarak kıldığı namaz, ayakta kılacağı namazın yarısı kadar mükâfatı var' haberinizi duydum. Hâlbuki siz oturarak namaz kılıyorsunuz' dedim. Bunun üzerine 'evet, ama ben sizin herhangi biriniz gibi değilim' buyurdu."⁵⁹ Abdullah b. Amr kafasındaki soruyu gidermek için bizzat Resûlullah'a gidip meselenin aslını öğrenmiştir.

Yukarıdaki haberlerden öğrendiğimize göre sahâbe, kendilerine verilen bilginin doğruluğunu tahkik etmek için onları araştırma ihtiyacını hissetmiştir. Bu hassasiyetleri hadise verdikleri değerlerin önemine binaendir. Hz. Ali örneğinde görüldüğü gibi haberi aktaran Hz. Peygamber'in kızı da olsa aktarılan bilginin araştırılmasına engel teşkil etmemiştir. Ancak bu dönemde sahih hadisle ilgili

⁵⁷ Müslim, **15 Hac 19**, II, 886.

⁵⁸ Buhârî, **3 İlim 6**, I, 22.

⁵⁹ Müslim, **6 Salâtu'l-Müsâfirîn 16**, I, 507.

kriterler geliştirilmemiştir. Çünkü kaynağın kendisi hayatta olduğundan rivayetin tetkikinde herhangi bir problem yoktu.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise doğrudan kaynaktan tahkik etme imkânı kalmamıştır. Bundan sonraki dönemde hadislerin sıhhatinin tespitinde hangi tedbirlerin alındığını ortaya çıkarmak için sahâbe dönemini araştırmak gerekmektedir.

1.2. SAHÂBE DÖNEMİNDE SAHİH HADİS ALGISI

Hadis, Müslümanların ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir kaynaktır. Hz. Peygamber döneminde bu ihtiyaçlar bizzat Hz. Peygamber tarafından karşılanıyordu.⁶⁰ Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbiler, dinin çok önemli bir kaynağı olan hadislerin en iyi şekilde koruyabilmek ve sonraki nesillere aktarabilmek amacıyla onları ezberleme ve yazma gayretine girmişlerdir. Müslümanların ihtiyaçlarını karşılayan hadislerin korunması ve diğer nesillere aktarılması önem arz etmiştir.

Hadisler ilk zamanlarda problemsiz bir şekilde Müslümanlar arasında aktarılmıştır. Ancak zamanla hadislerin aktarılması esnasında yapılan hatalar hadislerin sahâbiler tarafından farklı anlaşılmasından dolayı sahâbe, hadis rivayeti konusunda daha titiz davranmıştır. İbn Kuteybe'nin nakline göre Ebû Bekir, Zübeyr, Ebû Ubeyde, Abbâs b. Abdilmuttalib gibi sahâbenin büyükleri, Resûlullah ile olan yakınlıklarına ve onunla uzun süre beraber bulunmuş olmalarına rağmen az hadis rivayet etmişlerdir. Hatta Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl gibi bazı sahâbiler hiçbir rivayette bulunmamışlardır. Ashabın hadis rivayeti konusundaki titizliği, hadislerde tahrif, fazlalık veya noksanlığın meydana gelmesinden korkmalarındandır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'i şöyle derken işitmişlerdir: "Kim kasten bana yalan isnad ederse, ateşteki yerine hazırlansın."⁶¹

Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) bazı yanlış rivayetlerden dolayı insanların ihtilafa düşmesini görmesi üzerine hadis rivayetinden sakınmalarını istemiştir. Kendisi de

⁶⁰ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, Çev. Salih Akdemir, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 45.

⁶¹ İbn Kuteybe, **Hadis Müdafaası**, çev. M. Hayri Kırbasoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989, s. 112; H. Musa Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara Okulu, Ankara 2012, s. 72-73.

yazmış olduğu 500 kadar hadisi yanlış almış olabilir endişesiyle imha etmiştir. Hz. Ebû Bekir, topladığı hadisleri yakması üzerine bunun sebebinin soran Hz. Aişe'ye, "Bunlar yanımda olduğu halde ölmekten korktum. Çünkü bunların içinde yanlış olan hadisler olabilir" şeklinde cevap vermiştir.⁶² Mâlik de, "Hadis yazan sahâbiler ezberlemek amacıyla yazıyorlardı, ezberleyince de imha ediyorlardı"⁶³ demiştir. İbn Mes'ud ise Kur'an-ı Kerim terkedilir endişesiyle yazdıklarını imha etmiştir.⁶⁴ Bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere yanlış olabilir korkusuyla Hz. Ebû Bekir gibi bazı sahâbilerin yanlarında bulunan hadisleri imha etmesi, hadislerin sıhhatlerinin araştırılması konusunda çok anlamlıdır. Onlar Hz. Peygamber'i kendi nefislerinden daha çok severken onun emaneti konumunda olan hadisleri imha etmeleri aslında Hz. Peygamber'in sözlerine yanlış bir bilginin eklenmesi korkusundan kaynaklanmaktadır. Bütün bu nakillerden, Hz. Ebû Bekir döneminde hadislerin sıhhat problemi olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa durup dururken neden yazılmış olan hadis nüshaları yakılmış olsun. Ancak bu probleme karşılık sistemli bir çalışma olmadığı da bir gerçektir.

Hz. Ömer döneminde de hadislerin sıhhat probleminin olduğu aşağıdaki haberden anlaşılmaktadır. O, hadisleri yazmak için sahâbe ile istişare etmiş, çoğu onun bu düşüncesini olumlu görmüş olmasına rağmen, istiharede bulunmuş ve bir ay geçtikten sonra bu niyetinden vazgeçmiştir.⁶⁵ Ayrıca çok hadis rivayetine karşı uyarılarda bulunan Hz. Ömer, Irak'a gitmek için hazırlanan Karaza b. Ka'b'a (ö. 40/661), "Gittiğin yerde hadis rivayet edip de halkı Kur'an-ı Kerim okumaktan alıkoymayasın" diyerek hadis rivayetinden sakındırmıştır.⁶⁶

Diğer bazı ileri gelensahâbiler çok hadis rivayetine karşı uyarılarda bulunmuş oldukları gibi kendileri de çok hadis rivayet etmekten sakınmıştır. Abdullah b. Mes'ud hadis rivayetini azaltmış ve lafızlar konusunda dikkatli davranmıştır. Amr b.

⁶² Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, **Tezkiretu'l-Huffâz**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1998, I, 10-11.

⁶³ İbn Abdilber, **Cami'**, I, 274.

⁶⁴ Dârimî, **Mukaddime**, I, 419; Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdu'l-İlm**, s. 61-63; ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, neşr. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1982, VII, 213,223.

⁶⁵ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1990, III, 1; Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdu'l-İlm**, s. 50; İbn Abdilber, **Cami'**, I, 274.

⁶⁶ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, I, 6.

Meymun her Perşembe akşamı İbn Mes'ud'un yanına gittiğini bu esnada onun "Resûlullah buyurdu ki" dediğini duymadığını ifade etmiştir. O, bir akşam İbn Mes'ud'un, "Resûlullah şöyle buyurdu" diye rivayette başladığı zaman vücudunu bir titreme aldığını anlatmıştır.⁶⁷ Avn b. Abdullah, İbn Mes'ud'un Resûlullah'tan rivayet ettiği hadisleri saydığını ve bunun elli küsur olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Aynı şekilde sahâbeden Enes b. Mâlik⁶⁹ ve Ebû'd-Derda (ö. 32/652) da Resûlullah'tan bir hadis rivayet ettiği zaman tıpkı Abdullah b. Mesud gibi "böyle buyurdu, buna yakın, buna benzer, bunun gibi" (kale haza, nahvehu ev şibhehu ev şeklehu) tabirlerini kullanmışlardır.⁷⁰ Tâbiûn'dan İbn Ebî Leyla (ö. 82/701) ise, "Ensardan 120 kişiyle karşılaştığını bunlardan bir konu sorulduğu zaman birbirlerine havale ettiklerini"⁷¹ ifade etmiştir. Yine İbn Ebî Leyla, Zeyd b. Erkam'dan (ö. 68/687) hadis rivayet etmesini istediğini ancak onun, "*Yaşlandık ve unuttuk, Resûlullah'tan hadis rivayeti zor iştir*" demiş olduğunu söylemiştir.⁷² Şa'bîse, İbn Ömer'le bir sene birlikte oturduğunu, bu sürede Hz. Peygamber'in hadisleri konusunda hiçbir şey duymadığını ifade etmiştir.⁷³ Saib b. Yezid Sa'd b. Mâlik'le Medîne'den Mekke'ye yolculuk ettiğini onun bu yolculuk esnasında Hz. Peygamber'den hiçbir hadis nakletmediğini anlatmıştır.⁷⁴ İmran b. Husayn (r.a.), hataya düşmek endişesinden dolayı çok hadis rivayet etmekten sakınanlardandır.⁷⁵

Bu hassasiyetlerden dolayı sahâbe arasında çok az kişi hadis rivayetinde bulunduğu gibi hadis rivayet edenlerin arasında da çok az sahâbe hadisleri yazmıştır. Sahâbilerden bazısı bir veya birkaç hadis kaydederken, bazıları kaydettikleri hadislerle birer sahîfe oluşturmuşlardır. Sahîfe sahibi olan sahâbilerden bazıları

⁶⁷ İbn Mâce, **Mukaddime**, I, 11; Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman, **el-Muhaddisü'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikir, Beyrût 1984, I, 549.

⁶⁸ Dârimî, **Mukaddime**, I, 327; Bkz. Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsil**, s. 557.

⁶⁹ Dârimî, **Mukaddime**, I, 327; Müslim, **Temyîz**, thk. Muhammed Mustafâ A'zamî, Mektebetü'l-Kevser, Arabistan 1410, I, 174.

⁷⁰ Dârimî, **Mukaddime**, I, 324; Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsil**, s. 550.

⁷¹ Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsil**, s. 549-550.

⁷² İbn Mâce, **Mukaddime 3**, I, 11; Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsil**, s. 550; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmî li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî**, thk. Mahmûd Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd tsz., II, 305.

⁷³ İbn Mâce, **Mukaddime 3**, I, 11.

⁷⁴ İbn Mâce, **Mukaddime 3**, I, 11.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXIII, 122.

şunlardır: Hz. Ebû Bekir⁷⁶, Hz. Ömer⁷⁷, Hz. Ali⁷⁸, Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö.65/684),⁷⁹ Semure b. Cündeb (ö. 60/679)⁸⁰ ve Sa'd b. Ubade (ö.15/636).⁸¹ İlk defa sahâbiler tarafından yazılanbu sahîfeler değişik büyüklüktedir. Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın "*es-Sâdıka*" isimli⁸² sahîfesi bin kadar hadisi ihtiva ettiği halde,⁸³ Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/677) talebesi Hemmâm b. Mübnebbih'e (ö. 101/719) yazdırdığı "*es-Sahîfe*" si 138 hadis ihtiva etmektedir.⁸⁴ Bütün bunlardan anlaşıldığına göresahâbe döneminde hadislerin çok az bir kısmı yazılmıştır. Ancak bunlardan hiç biri daha sonraki dönemlere intikal etmemiştir. Şayet daha sonraki dönemlere aktarılabilmiş olsalardı hadis kaynaklarımızın en muteber ve güvenilirvesikaları olarak muhafaza edilecek ve aktarılacaklardı. Fakat bunlardan hiç birisi daha sonraki dönemlereulaştırılamamıştır.⁸⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe döneminin başlarında hadis ravilerinden şüphe edilmemiş ve sahâbe birbirlerinin rivayetlerini kabul etmede tereddüt göstermemişlerdir. Ancak dönemin genel bir tavrı haline gelmemiş olmasına rağmen sahâbeden bazıları, ravi ve haberle ilgili araştırmada bulunmuştur. Zamanla çoğalan hadis rivayeti ve ortaya çıkan bir takım olumsuzluklar bazı problemlere sebep olmuştur. Hadislerin rivayetinde yapılan hatalar ve Hz. Peygamber'in hadislerininbütün sahâbilerceaynı şekilde anlaşılmış olmamasındandolayı bir takım fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Daha sonra Hz. Osman'ın şehid edilmesi, Hz. Ali ve Hz. Aişe arasında ve yine Hz. Ali ve Muaviye arasında cereyan eden tatsız olaylar, Müslümanlar arasında tefrikaya sebep olmuştur. Fitne olarak adlandırılan bu olaylardan sonra az da olsa hadis uydurmacılığı ortaya çıkmıştır.⁸⁷ İşte ortaya çıkan

⁷⁶ Zehebî, **Tezkire**, I, 15.

⁷⁷ Zehebî, **Tezkire**, I, 15.

⁷⁸ Buhârî, **3 İlim**39, I, 33.

⁷⁹ Dârimî, **Mukaddime**, I,429; Buhârî, **3 İlim**39, I,34; Ebû Dâvud, **24 İlim** 3, III, 318; Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdu'l-İlm**, s.84.

⁸⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, **et-Târihu'l-Kebîr**, Dâiretü'l-Meârif el-Usmâniye Yay, Haydar Âbâd, tsz. I,26.

⁸¹ İbn Hibbân, **Kitâbu's-Sikât**, VI, 28.

⁸² Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdu'l-İlm**, s. 84.

⁸³ İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, **Üsdü'l-Gâbeff Marifeti's-Sahâbe**, thk. Ali Muhammed Mi'ved-Adil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye 1994, III, 345.

⁸⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Dâiretu'l-Meârif, Hindistan 1326, XI, 67.

⁸⁵ Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, s. 40.

⁸⁶ Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 107.

⁸⁷ Muhammed Zübeyr Sıddîkî, hadîs uydurma faaliyetinin başlangıcına dair değerlendirmede bulunurken şu tespitte bulunmaktadır: "Münafıklar, çok miktarda hadîs uydurup onları

bu olumsuz olaylar, raviler hakkında, daha dikkatli davranılmasına yol açmıştır. Sahâbe bu durumda hadis rivayetinde önceki zamandan daha çok ihtiyatlı davranmak zorunda kalmıştır.⁸⁸ Mesela İbn Abbâs (ö.68/687), Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen her söze, gözlerini dört açarak kulak verdiklerini, ancak insanların her duyduklarını nakletmeye başladıklarında sadece bildikleri ve tanıdıklarının rivayetlerini aldıklarını söylemiştir.⁸⁹ Bu durum sahabeyi hadislerin sıhhatını araştırmaya sevk etmiştir. Sahâbenin bu problem karşısında sadece rivayetten sakınmış olup herhangi bir tedbir almadıkları düşünülemez. Sahâbe Hz. Peygamber'den rivayet konusunda hataya düşmemek ve yapılan hataları düzeltmek için bir kısım kurallar geliştirmişlerdir.⁹⁰

Sahih hadisin kavramsallaşma sürecinin bilinmesi için sahâbenin sahih hadisin tespiti konusunda neler yapmış olduklarının ortaya konulması gerekir. Sahâbilerin hadisleri alıp aktarırken başvurdukları herhangi bir kriterlerivar mıydı? Varsa bunlar nelerdi? Bunların araştırılması önem arz etmektedir.⁹¹ Aşağıda sahâbenin bu konuda uyguladığı kurallar misalleriyle incelenecektir.

1.2.1. Sahâbenin Rivayetleri Kabulde Aradıkları Şartlar

Hız. Peygamber hayatta olduğu dönemde hadisinsıhhatini tespit etmek çok kolaydı, Hız. Peygamber'e gidip sormak yeterliydi. Ancak Hız. Peygamber'in vefatından sonra hadisi araştırmak bu kadar kolay değildi. Bundan dolayı sahâbiler hadis rivayeti konusunda çok ihtiyatlı davranmışlardır. Onlardan bazıları Hız. Peygamber'in hadislerini işittikleri zaman hemen kabul etmeyip araştırmışlardır.⁹²

Peygamber'e (s.a.s.) isnâd etmiş olmalıdırlar. Hız. Ebû Bekr'in hilafeti zamanında, Ridde başkaldırınca, bazı mürtedlerin maksatlarına uyan hadisler uydurmuş olmaları da ihtimal dışı değildir. Ebû Bekr ve Ömer b. Hattâb'ın kendilerine rivâyet edilen hadisleri kabulde son derece sert olmaları, bu yalancılık dolayısıyla olabilir. Hız. Osman'ın hilafeti zamanında hadis uydurma işi daha umumi bir hal aldı. O zaman Müslümanların ayrılmış olduğu firkalar, parti menfaatleri elde etmek için hadis uydurdular. Bu hareket zamanla daha genişlik kazandı", M. Zübeyr, Sıddikî, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, Çev. Yûsuf Ziya Kavakçı, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul 2004, s. 206. Krş. Yaşar Kandemir, **Mevzu Hadisler**, İFAV Yay., İstanbul 1997, s. 20.

⁸⁸ Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 76; Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 107; Ömer Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s. 244; H. Musa Bağcı, **Hadis Rivayetinde Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu**, İlahiyat Yayınları, Ankara 2004, s. 32.

⁸⁹ Müslim, **Mukaddime 4**, I, 13.

⁹⁰ Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 57.

⁹¹ Hüseyin Kahraman, **Kufe'de Hadis İlk Üç Asır**, Emin Yayınları, Bursa 2006, s. 190.

⁹² Abdullah Karahan, **Hadis Râvilerinin Güvenilirliği**, Sır Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 11.

Özellikle Hz. Osman'ın (ö. 35/655) şehid edilmesiyle başlayan siyasi olaylar Müslümanlar arasında büyük bir çekişmeye sebep olmuştur. Hz. Aişe (ö.58/677) başta olmak üzere bazı sahâbiler, Hz. Ali'den (ö.40/660) Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırmasını istemişlerdir. Bundan dolayı Hz. Ali ile Hz. Aişe taraftarları arasında Cemel savaşı (h. 36/657) çıkmıştır. Bu savaşta birçok sahâbi ölmüştür. Bundan sonra halife Hz. Ali ve Şam valisi Muaviye arasında Sıffin savaşı (h. 37/658) meydana gelmiştir. Bütün bu siyasi ihtilaflar sebebiyle sahâbe arasında bölünme olmuş ve birbirlerine güvenleri sarsılmıştır. Bu dönemde Hariciler ve Şiiler gibi itikadi fırkalar doğmuştur. Daha sonra Hz. Ali bir harici tarafından şehid edilmiştir. Hz. Ali'nin ölümünden sonra da oğlu Hz. Hasan halife olmuştur. Hz. Hasan bir müddet sonra hilafeti Muaviye'ye devretmiştir.⁹³

Sahâbeyi rivayetleri araştırmaya sevk eden en önemli sebeplerden birihadislerin uydurulmaya başlanmış olmasıdır. Hadislerin ne zaman uydurulduğu konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Muhammed Acâc el-Hatib, Mustafa el-A'zami, Ebû Şehbe, Ebû Gudde gibi âlimler hadis uydurma faaliyetlerinin hicri 40'da başlamış olduğu görüşündedir.⁹⁴ Hatta bazı âlimler hadis uydurmanın Hz. Peygamber döneminde başladığını söylemiştir. Mesela İbn Hazm bu görüşte olup ve Büreyde (ö. 63/682) hadisini buna delil gösterir.⁹⁵ Son dönem araştırmacılarından Ahmed Emin, hadis uydulanların cehemmene gideceği konusundaki hadisin Hz. Peygamber adına söylenmiş bir yalandan dolayı irad edildiği kanaatindedir.⁹⁶ Ebû Zehv de bu görüştedir.⁹⁷ Hadis uydurma faaliyetinin H. I. asrın son döneminde (Hicri 66'dan sonra) başladığını söyleyen çağdaş yazarlardan

⁹³ Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, **Makâlâtu İslâmîyyin**, Tashih Halmut Reyter, Dâru Franz Şetayiz, Almanya 1980, s. 4; Sehistânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, **el-Milel ve'n-Nihal**, Müessesetü'l-Halebî tsz, I, 25; Bkz. Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 108-109; Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 111-112.

⁹⁴ Bkz. Yıldırım Enbiya, **Hadis Problemleri**, Umran Yayınları, İstanbul 1996, s. 26-27.

⁹⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmedel-Endulusî, **el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm**, thk. Ahmed fuad Şâkir, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîd, Beyrût tsz, II, 211. Büreyde rivayeti şöyledir: Bir adam Beni Leys kabilesinden bir kız istemiş, onlar da vermemişlerdir. Daha sonra bu kişi kendisinin Hz. Peygamber tarafından kadılık yapmak için oraya gönderildiğini söylemiş ve kız istemiş olduğu eve gitmiştir. Onlar bundan şüphelenmiş ve durumu öğrenmek için Hz. Peygambere gelip sormuşlardır. Resûlullah (s.a.v.) onun yalancı olduğunu söylemiş ve: "Kim bilerek benim adıma yalan söz söylerse ateşteki yerine hazırlansın" demiştir. İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, **el-Mevzûât**, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Mektebetü's-Selefiye, Medîne 1966, I, 55. bkz. Yıldırım, **Hadis Problemleri**, s. 17.

⁹⁶ Ahmed Emin, **Fecru'l-İslâm**, s. 210.

⁹⁷ Bkz. Ebû Zehv, **Hadis**, s. 480; Yıldırım, **Hadis Problemleri**, s. 20-21.

Fellate, daha öncemeydana gelen karışıklıkların yalan uydurma döneminin bir nevi 'hazırlık safhası' olduğunu belirtmektedir.⁹⁸ Bu görüşlerden hangisi doğru olursa olsun bütün bunlardan anlaşılın, sahâbe döneminin sonuna doğru hadisi alınacak kişinin muteber olmasının zorunluluğu ortaya çıkmıştır denilebilir.

Sahâbe, hem Kur'an ve Hz. Peygamber'in haberleri araştırmaya teşvikinden hem de daha sonra ortaya çıkan siyasi problemlerin yaşanmasından dolayı hadislerin Resulullah'a aidiyetinin tespiti için aşağıdaki yollara başvurmuştur:

1. Raviyi araştırmak,
2. Hadisi nakledenden şahit istemek,
3. Hadisi nakledene yemin ettirmek,
4. Hadisleri Kur'an'a, sünnete ve akla arz etmek.

1.2.1.1. Raviyi Araştırmaları

Sahâbe, Resulullah'ın (s.a.v.) hayatta olduğu dönemde çok nadir olarak rivayetleri sorgulama ihtiyacı duymuştur.⁹⁹ Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra din olarak kabul ettikleri hadislerin sahihliğinin tespiti için daha çok mesai harcamak zorunda kalmışlardır. Özellikleravinin araştırılmasının Müslümanlar arasında fitne¹⁰⁰ olaylarının görülmeye başlamasından sonra daha çok ihtiyaç hissedilmiştir. Çünkü fitnelerden en çok hadisler etkilenmiştir. Bundan dolayı sahâbiler raviyi inceleme hususunda daha fazla dikkat ve titizlik göstermeye başlamışlardır. İbn Abbâs, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen her söze, gözlerini dört açarak kulak verdiklerini, ancak insanların her duyduklarını nakletmeye başladıklarında sadece tanıdıklarından aldıklarını söylemiştir.¹⁰¹ Hicrî 68 yılında vefat eden İbn Abbâs, ömrünün sonlarına doğru insanların her önüne geleni rivâyet etmesi sebebiyle hadis rivayetini terk etmiş olması, problemin ciddiyetini

⁹⁸ Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 109.

⁹⁹ Buhârî, **3 İlim 27**, I, 29; **67 Nikâh 83**, VII, 28; en-Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayb, **27 Talâk**, thk. Abdu'l-Fettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbû'atü'l-İslâmiyye Yay., Haleb 1986, VI, 166; Tirmizî, **44 Tefsiru'l-Kur'an 65**, V, 420.

¹⁰⁰ Koçyiğit bu konuda şunları söyler: "Kimilerine göre ravinin sorgulanmasına yol açan fitne yukarıda aktardığımız Hz. Osman'ın katli, kimilerine göre de Abdullah b. ez-Zubeyr'in Mekke'yi ele geçirerek Emevilerle mücadeleye girişmesidir. Hangisi doğru kabul edilirse edilsin, fitne(ler)den dolayı, hadisçileri, hadis rivayet eden kimselerden, haber kaynaklarını sormaya, daha doğrusu isnadlarını daha titiz bir şekilde araştırmaya sevk etmiştir." Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s. 149.

¹⁰¹ Müslim, **Mukaddime 4**, I, 12-13.

göstermektedir. Cabir b. Abdillâh (ö. 77/694), sahâbi Abdillâh b. Uneys'in (ö. 54/674) Hz. Peygamber'den rivayet etmiş olduğu bir hadisi bizzat ondan dinlemek için bir aylık bir yolculuğa çıkmıştır.¹⁰² Hz. Peygamber'in hadislerini kaçırmama adına birçok yola başvuran, nöbetleşe yoluyla bile hadisleri almaya çalışan sahâbenin fitnelerin ortaya çıkmasından sonra işittikleri hadislere kulak vermemeleri veya bizzat birinci ağızdan dinlemek için yolculuk yapmaları, hadisi rivayet eden kişileri araştırmaya başladıklarını göstermektedir. Zaten isnad sisteminin de bu problemten dolayı oluştuğu anlaşılmaktadır. Ravilere güvensizlik başlamış, kolay kolay başkalarının rivayetlerine itibar edilemez olmuştur. Çünkü Müslümanlar birbirlerine kılıç çekmişken ve itikad yönünden bölünmeler yaşanmışken birbirlerinin rivayetlerini araştırmadan almaları düşünülemezdi. Sahâbe hadisleri alırken raviyi çok yönlü araştırmak zorunda kalmıştır.

Enes b. Mâlik ve Hz. Ali gibi ileri gelen bazı sahâbîlerin, “*Bu ilmi kimden aldığınıza dikkat edin; zira o dindir*”¹⁰³ sözü, sahâbenin hadis rivâyetinde ravi araştırmaya önem vermiş olduğunu gösterir. Onlar yeni bir hadis duyduklarında râvîlerisorgulamışlar ve hadisi kabul etmede ihtiyatlı davranmışlardır. Ebû Bekre (ö. 51/671), İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Abdillâh b. Abbâs (ö. 68/687), Abdillâh b. Ömer (ö. 73/692), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693)ve Enes b. Mâlik (ö. 93/712) hadisin ravisini araştırmada öne çıkan sahâbîlerdir.¹⁰⁴

1.2.1.2. Şahid İstemeleri

Rivayetleri araştıran sahâbîler onların Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti hususunda bazı tedbirlere başvurmuştur. Hadisi dinin bir parçası kabul eden sahâbîler, duymuş olduğu rivayetin ravisini araştırmaya önem vermiş ve bu konuda titizlik göstermişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra halife olan Hz. Ebû Bekir, haberleri kabulde tedbirli davranan ilk sahâbe olarak kabul edilmektedir. O, tedbir olarak bazen raviden şahit istemiştir. Hafız Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Tezkiratu'l-Huffâz*'ındakaydettiği bir rivayete göre bir nineninHz. Ebû Bekir'e mirası sorması üzerineHz. Ebû Bekir konuyla ilgili Kur'an ve Sünnette bir şey

¹⁰² Buhârî, **3 İlim 19**, I, 26; İbn Abdilber, **Camîu Beyani'l-İlmve Fadlih**, I, 389.

¹⁰³ Râmehurmuzî, **el-Muhaddisu'l-fâsil**, s. 416; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, I, 121; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmî li Ahlâki'r-Râvî**, I, 129.

¹⁰⁴ Müslim, **Mukaddime 4**, I, 13-15.

bulamayınca sahâbeye sormuştur. Muğîre, Resûlullah'ın (s.a.v.) nineye altıda bir verdiğini söylemesi üzerine Hz. Ebû Bekir'den şahit istemiş, o da Muhammed b. Mesleme'yi şahit göstermiştir.¹⁰⁵ Hz. Ebû Bekir bütün hadislere bu metodu uygulamamıştır. Ancak aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere yer yer başka sahâbiler de şahit isteme yoluna başvurmuştur. Ebû Musa, Hz. Ömer'e gidip kapının ardından üç kez selam vermiş, cevap almayınca geri dönmüştür. Hz. Ömer geri dönmesinin sebebini sorunca Ebû Musa bu konudaki hadisi aktarmıştır. Hz. Ömer bunun üzerine bu hadis için ondan şahit istemiştir.¹⁰⁶ Umeyye ed-Damri, satın almış olduğu bir peştamalı ailesine hediye etmiş ve Hz. Peygamber'in aileye verilen hediye'nin sadaka olduğunu söylediğini haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer ondan bu hadis için şahit istemiş, Hz. Aişe de ona şahitlik etmiştir.¹⁰⁷ Başka bir rivayette Ömer b. Hattab, ceninindiyeti hususunda insanlarla istişare etmiş ve Muğîre b. Şu'be ona, "Ben, Hz. Peygamber'in (ölü olarak düşürülen bir cenin için) diyet olarak köle veya cariye verilmesine güreye hükmettiğini gördüm" deyince Hz. Ömer ondan şahit istemiş, Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) de ona şahitlik etmiştir."¹⁰⁸ Bu ve benzeri rivayetler sahâbenin bazı hadislerden haberdar olmadıklarını göstermekte ve hadislerin sıhhati konusunda problemlerin varlığına işaret etmektedir. Bu alıntılarının hepsinden anlaşılacağı üzere, ravi sahâbi de olsa rivayet edilen haberlerin sıhhatlerinin araştırmaya tabi tutulmasının gerekliliğidir. Sahâbiler, haberlerin kabulünde çok hassas davranmış, sadece bildikleri rivayetleri kabul etmiş ve bu konuda kalplerini tatmin edecek bir yol izlemişlerdir.¹⁰⁹

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde ahabın büyük bir kısmı hala hayatta ve bir arada yaşamaktaydılar. Bu nedenle şahit bulmak kolaydı.

¹⁰⁵ Zehebî, **Tezkiratu'l-Huffâz**, I, 9; Muhammed Acâc el-Hatib, **es-Sünne Kable't-Tedvîn**, s. 112; Alî Abdalbâsit Mezîd, **Minhâcu'l-Muhaddisîn fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî ve Hattâ Asrinâ'l-Hâdir**, Byy. Bty. s. 63; Abdulmunim es-Seyyîd Necm, **Tedvînu's-Sünneti ve Menziletühâ**, el-Câmiatu'l-İslâmîye, Medîne 1399, s. 35.

¹⁰⁶ Mamer b. Râşid, **el-Câmi'**, thk. Habîburrahman el-A'zamî, el-Meclisu'l-İlmiye, Beyrût 1403, s. 381; Mâlik b. Enes, **Muvatta'**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Mahmûd Halîl, Müessesetü'r-Risâle, 1412, II, 963; Tayâlisî, **Müsned**, I, 418; Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsa, **Müsned**, thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânîy, Dâru's-Sakâ, Süriye 1996, II, 6, Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XVII, 74; Dârimî, **19 İsti'zân**, III, 1717; Buhârî, **79 İsti'zân 13**, VIII, 54; Müslim, **38 Âdab 7**, III, 1694.

¹⁰⁷ Beyhakî, **es-Sünenu'l-Kübrâ**, IV, 298.

¹⁰⁸ Muhammed Acâc el-Hatib, **Sünnetin Tesbiti**, Mütercim: Mehmet Aydemir, Akademi Yayınları, 2005, s. 121.

¹⁰⁹ Muhammed Acâc el-Hatib, **Sünnetin Tesbiti**, s. 123.

Ancak Hz. Ali dönemine gelindiğinde, ashabin bir kısmının vefat etmiş olması, diğer bir kısmının farklı nedenlerle Medîne'den uzaklaşmış olmasından dolayı şahit bulmak zorlaşmıştır. Bunun için de ravinin araştırılması, yemin ettirme gibi başka metodlarla yapılmaya çalışılmıştır.¹¹⁰

1.2.1.3. Yemin Ettirmek

Sahâbe, Hz. Peygamber'in muasırlarıdır ve sahâbilerle Hz. Peygamber arasında başka bir nesil mevcut değildir. Daha sonraki dönemde fitnelerin zuhur etmesi ve sahâbe arasında yetişmeye başlayan yeni neslin yani tâbiûn neslinin hadis rivayetine iştirak etmesinden sonra durum değişmiş ve güven problemi ortaya çıkmıştır. Hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti için bazen raviye yemin ettirilmiştir. Hz. Ali, Resûlullah'tan (s.a.v.) bizzat işitmediği bir rivayeti başkasından duyunca ravisinden yemin etmesini istemiş, yemininden sonra rivayetini kabul etmiştir.¹¹¹

Hz. Alidışında hadisleri kabulde yemine başvuran başka bir sahabiden bahsedilmemiştir. Bu durum her bir sahabinin hadisleri kabul kriterlerinin farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2.1.4. Kur'an-ı Kerim'e Arz Etmeleri

Hadis metninin Kur'an'a arzı, hadisin Kur'an'a aykırı olup olmadığının tespitidir. Başka bir ifadeyle hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti için azından Kur'an'a muhalif bir anlam taşımaması gerekir.¹¹²

Sahâbe arz uygulamasını bizzat Hz. Peygamber'in uygulamalarından öğrenmiştir. Konu hakkında şu rivayet örnek verilebilir: Allah Resûlu "Allah zalime muhakkak mühlet verir, verir de yakalayacağı zaman göz açtırmaksızın ansızın yakalar"¹¹³ sözünden sonra şu ayeti okudu: "İşte Rabbinin –zalim belde ehlini-

¹¹⁰ Yavuz Ünal, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**. Ensar Yayınevi, İstanbul 2013, s. 354.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 179; İbn Mâce, **5 İkâmetu's-Salât** 193, I, 446, Ebû Dâvud, **8 Vitir** 26, II, 86; Tirmizî, **2 Salât**, II, 257; Muhammed Acâc el-Hatib, **Sünnetin Tesbiti**, s. 123.

¹¹² Sahabenin "Arz" uygulamaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Keleş, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 17-28.

¹¹³ Buhârî, **65 Tefsir** 67, VI,74; Keleş, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, s. 17-20.

yakalayışı böyledir. Şüphesiz onun tutması pek çetindir.”¹¹⁴ Hz. Peygamber’in yapmış olduğu gibisahâbiler de muhataplarını ikna etmek için naklettikleri hadislerin Kur’an’a arz edilmesini istemişlerdir.

Hz. Ömer hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetini tespiti Kur’an’a arz metoduna başvuran sahabilerdendir. Fatıma bnt. Kays, Ebû Amr b. Hafs tarafından üç talakla boşandığında, Resûlullah’ın kendisi için ev ve nafakanın olmadığı yönünde hüküm verdiğini söyler. Hz. Ömer bunu duyunca kabul etmez ve şöyle der: “Rivayeti doğru aktarıp aktarmadığını bilmediğimiz bir kadının haberi ile Allah’ın Kitabını ve Resûlullah’ın sünnetini bırakmayız. Ona mesken de vardır, nafaka da. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “Açıktan bir hayâsızlık yapmaları müstesna, onları (boşandıkları) evlerinden çıkarmayın, (iddetleri bitinceye kadar) kendileri de çıkmasınlar.”¹¹⁵ Ebû Hüreyre’nin rivayet etmiş olduğu, “zinadan doğan çocuk, üç kötünün en kötüsüdür”¹¹⁶ rivayetini duyan Hz. Aişe, “Allah, Ebû Hüreyre’ye rahmet etsin. Ne kötü işitmiş” demiş ve şöyle açıklamada bulunmuştur: “O hadis, Resûlullah’a çok eziyet eden bir münafık hakkındadır ki, Resûlullah o şahsın kim olduğunu sordu, “veled-i zina” olduğu söylendi. O zaman, ‘veled-i zina, üç kötünün en kötüsüdür’ buyurdu. Ardında da Ebû Hüreyre’nin rivayeti için, “Kur’an; ‘kimse, kimsenin günahını yüklenmez’¹¹⁷ derken, Resûlullah nasıl böyle buyurur”¹¹⁸ demiştir. İbn Ömer’in; “Ölü, akrabalarının ağlaması ile kabirde azap görür” rivayeti Hz. Aişe’ye ulaştırılınca bunun doğru olmadığını söylemiş ve doğru rivayetin, “Allah, akrabasının ağlaması sebebiyle kâfirin azabını artırır” şeklinde olduğunu söylemiş ve “Size Kur’an yeter, Allah; ‘kimse, kimsenin günahını yüklenmez’¹¹⁹ ayetini okumuştur.”¹²⁰ Hz. Aişe, Miracta Resûlullah’ın Allah’ı zahiri olarak gördüğüne dair rivayeti Kur’an-ı Kerim’in “Gözler onu idrak etmez, o gözleri idrak eder”¹²¹ ayetini delil göstererek reddetmiş ve kim Hz. Peygamber’in Miraçta Rabbini gördüğünü

¹¹⁴ Hud, 11/102.

¹¹⁵ Müslim, **18 Talâk 6**, II, 1118; **Talâk**, 65/1.

¹¹⁶ Ebû Dâvud, **28 İtk 12**, IV, 29; Hâkim, **el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn**, II, 233; Beyhakî, **es-Sünenu'l-Kübrâ**, X, 99.

¹¹⁷ Beled, 90/12.

¹¹⁸ Beyhakî, **es-Sünenu'l-Kübrâ**, 10, 99; Zerkeşi, **İcâbe**, 119.

¹¹⁹ Enam, 6/164

¹²⁰ Buhârî, **Cenâiz 32**, II, 79; Müslim, **11 Cenâiz 9**, II, 642; Ebû Dâvud, **20 Cenâiz 29**, III, 194; Tirmizî, **8 Cenâiz 25**, III, 319; el-Beyhakî, **es-Sünenu'l-Kübrâ**, IV, 129.

¹²¹ En’am, 6/103.

söylerse, Allah'a büyük bir iftirada bulunmuş olacağını iddia etmiştir.¹²² Hz. Peygamber'i en iyi tanıyanlardan biri olan Hz. Aişe'nin bazı hadis metinlerini Kur'an'a arz ederek tenkid etmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹²³ Hz. Ali, duhulden önce kocası ölen mihr-i belirtmemiş kadın mihrin gerekli olmadığı görüşündeydi. Çünkü Kur'an "...onlardan faydalandığımız vakit, kararlaştırdığımız mihrlerini verin"¹²⁴ buyurmaktadır. Hz. Ali, Ma'kil b. Sinan'ın, "Onun için mihr-i misil, miras ve iddet vardır"¹²⁵ rivayetini işitince Allah'ın Kitabını ve Resûlünün sünnetini, baldırına bevleden bir bedevinin rivayetinden dolayı terk edemeyeceğini ifade etmiştir.¹²⁶ Ahmet Keleş de bu rivayet için şöyle der: "Hz. Âli'nin bu davranışından şunu anlayabiliriz. Böyle bir hadis olsaydı kendilerinin ve diğer sahâbenin bir bedviden daha iyi bilmeleri gerekirdi. Bunun için o, Kur'an'a muhalif olan bu rivayeti kabul etmemiştir."¹²⁷

Örneklerde görüldüğü gibi az da olsa yanlış veya eksik ezberlenmiş hadisler bazı sahâbîler tarafından rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'le birlikte uzun müddet yaşamış olan sahâbîler daha sonra Müslüman olanlara göre hadisler konusunda daha bilgilidirler. Nitekim bazıları bilmedikleri hadisleri işittiklerinde bunları Kur'an'a arz ederek düzeltme yoluna gitmiş veya bunların doğru olmadığını ortaya koymuşlardır.

1.2.1.5. Sünnete Arz Etmeleri

Sahâbe döneminde rivayet edilen bir hadis Kur'an'a arz edildiği gibi sünnete de arz edilmiştir. Böylece rivayet iki farklı yoldan test edilmiş ve her ikisine muhalif değilse kabul edilmiştir. Konu ile ilgili çok sayıda örnek vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

¹²² Buhârî, **59 Bed'ü'l-Halk** 7, IV, 115; Müslim, **1 İman** 77, I, 159; Tirmizî, **44 Tefsir** 7, V, 262.

¹²³ M. Said Hatiboğlu, **İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu**, Otto Yayınları, Ankara 2015, s. 47; Keleş, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, s. 41.

¹²⁴ Nisa, 4/42.

¹²⁵ İbn Mâce, **9 Nikâh** 18, I, 609; Ebû Dâvud, **12 Nikâh** 32, II, 237; Tirmizî, **9 Nikâh** 44, III, 442; Nesâî, **26 Nikâh** 68, VI, 198; İbn Hibbân, **Sahîh, (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân, İbn Balabân tertibi)**, thk. Şuayb Arnavût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1988, IX, 407.

¹²⁶ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Neylü'l-Evtâr**, thk. 'İsâmüddîn es-Sabâbudî, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1993, VI, 205.

¹²⁷ Keleş, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, s. 34.

Ebû Zer el-Ğıfârî ve Ebû Hüreyre'nin rivayet etmiş olduğu:“Namazı kadın, eşek ve köpek bozar”¹²⁸ hadisine Hz. Aişe, “Bizi eşeklere ve köpeklere benzettiniz!” diyerek itiraz etmiş ve kendisinin Resûlullah ile kible arasında uzanmış olduğu halde Hz. Peygamber'in namaz kıldığını söylemiştir.¹²⁹ Hz. Aişe bu rivayete iki yönden itiraz etmiştir. Birincisi, kadının eşek ve köpekle bir tutulmasıdır. İkincisi; kendisinin, Hz. Peygamber'le olan durumunu örnek göstererek reddetmesidir. Buna göre Ebû Zer el-Ğıfârî ve Ebû Hüreyrebu rivayette hata etmişlerdir.¹³⁰ Başka bir örnekte de Abdullah b. Amr'ın, kadınların gusül alırken saç örgülerini çözmelerinin gerektiği ile ilgili rivayetidir. Bunu duyan Hz. Aişe, “Resûlullah ile aynı kaptan yıkanır ve saç örüklerimi çözmezdim” demiştir.¹³¹ Ebû Hüreyre, cünüp olarak sabahlayanın orucunun geçerli olmadığı görüşündeydi. Ancak Hz. Peygamber'in bazı eşleri bunun böyle olmadığını haber verince o bu görüşünden vazgeçtiğini¹³² ifade etmiş ve bu rivayeti başka bir sahâbiden duyduğunu nakletmiştir. Ebû Hüreyre'nin bu rivayeti, Hz. Peygamber'in ma'ruf sünnetine muhalif bulunmuştur. Bu durum sahâbenin sahâbeden yapmış olduğu bazı mevkuf rivayetlerin merfu hadis olarak aktarıldığını ayrıca sahâbe döneminde bazı rivayetlerin sünnete arz edildiğini göstermektedir.

1.2.1.6. Akla Arz Etmeleri

İslam dini, akıl sahiplerinin muhatap alan ve sadece onlara sorumluluk yükleyen bir dindir. Allah (c.c.) birçok ayet-i kerimede insanları tefekkür etmeye, düşünmeye, akıllarıyla değerlendirmeye teşvik etmektedir. Bazı sahâbiler de bu bilinçle kendilerine ulaşan rivayetleri tetkik ve tenkid etmiştir.

İbn Abbâs, Ebû Hüreyre'nin “Ateşe dokunan şeyden dolayı abdest alınız”¹³³ rivayetini “ateşte ısıtılan su ile abdest alınması durumunda, bu sudan dolayı tekrar abdest mi alınacak” diyerek akla aykırı olduğunu söylemiş ve bu rivayeti

¹²⁸ İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, I, 252; Müslim, **4 Salât 50**, I, 365; İbn Hibbân, **Sahîh**, VI, 149.

¹²⁹ Müslim, **4 Salât 51**, I, 366; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, II, 391; Zerkeşî, Bedrüddîn, **el-İcâbe li İrâdi Mestdrakethü Âişe ale's-Sahâbe**, thk. Rifât Fevzi Abdülmuttalib, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001, I, 154.

¹³⁰ M. Hayri Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s.349.

¹³¹ İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, I, 73; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XL, 190; Müslim, **3 Hayz 12**, I, 260; İbn Mâce, **1 Tahâre 106**, I, 198.

¹³² Müslim, **13 Siyâm 13**, II, 779; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, IV, 362.

¹³³ Abdurrazzâk b. Hemmam, **el-Musannef**, I, 172; İbnü'l- Ca'd, **Müsned**, I, 244; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, XIII, 47; Müslim, **3 Hayz 23**, I, 272; Nesâî, **1 Tahâre 125**, I, 105.

reddetmiştir.¹³⁴ Yine İbn Abbâs, EbûHüreyre'nin “Cenazeyi yıkayan boy abdesti, onun tabutunu taşıyan ise abdest alsın”¹³⁵ rivayetini “Tabutu taşımaktan dolayı nedenabdest gerekli olsun” diyerek kabul etmemiştir.Hz. Aişe de, “Müslümanların cenazesinecis midir ki yıkansın, ayrıca odunu taşımaktan dolayı neden abdest gerekli olsun” diyerek bu rivayeti akla arz ederek reddetmiştir.¹³⁶ Mahmud er-Rabî'in(ö. 99/718), “Allah, hulus-ı kalple lâ ilâhe illallâh diyen bir kimseye cehennem haram eder” rivayetini Ebû Eyyûb mantıklı bulmayarak “Vallahi Hz. Peygamber'in bu söylediğin şeyi demiş olacağını hiç sanmam”¹³⁷ diyerek kabul etmemiştir. Akıl ve mantıka arz etmeye dair bir başka örnek, “Zekerine dokunan abdest alsın”¹³⁸ hadisiyle ilgili olanıdır. Hz. Peygamber de bazı soruları aklî izahlarla cevaplamaya çalışmıştır. Cinsel organına dokunmasından dolayı bir kişinin abdest almasının gerekip gerekmediğini soran kişiyeResûlullah, “Cinsel organın senin vücudunun bir parçası değil mi?”¹³⁹ diyerek cevaplamış ve abdesti gerektirmeyeceğini ifade etmiştir. Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, Huzeyfe b. Yeman, Ammar b. Yâsir ve İmran b. Husayn da bu durumun abdest almayı gerektirmediği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁴⁰ Namazda cinsel organına dokunma konusunda İbn Abbâs'ın da cevabı şudur: “Ha ona dokunmuşum, ha burnuma, fark etmez!”¹⁴¹ Bir başkası onun bu konuda şöyle dediğini nakleder: “Eğer cinsel organını pis kabul ediyorsan, onu kes at.”¹⁴² Bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere sahâbe bile olsa, bir ravinin sika oluşu, rivayetinin sahih olmasını icap ettirmeyeceğidir.¹⁴³

Bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere sahâbe döneminde akla aykırı bazı rivayetler aktarılmıştır. Hz. Aişe, Hz. Ali ve İbn Abbâs gibi bazı sahâbiler bu rivatleri

¹³⁴ Tirmizî, **Tahâre 58**, I, 114.

¹³⁵ İbnu'l-Ca'd, **Müsned**, I, 404; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, II, 470; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XV, 534; Ebû Dâvud, **20 Cenâiz 39**, III, 201; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, I, 452.

¹³⁶ Zerkeşi, **İcâbe**, I, 113.

¹³⁷ Abdullâh b. Mubârek, Ebû Abdurrahman Abdullâh b. el-Mubârek b. Vâdih el-Mervezî, **ez-Zühd ve Rekâik**, thk. Habîb Rahman A'zamî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût, I, 323; Tayâlisî, **Müsned**, II, 567; Abdürrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, I, 502; Buhârî, **19 Teheccüd 35**, II, 59; Müslim, **5 Salât 47**, I, 455; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, XVIII, 29.

¹³⁸ Mâlik, **Muvatt'a**, I, 42; Dârimî, **1 Tahâre**, I, 564; İbn Mâce, **Tahâre 63**, I, 161; Ebû Dâvud, **Tahâre**, I, 46; Tirmizî, **Tahâre**, I, 126; Nesâî, **Tahâre**, I, 100.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVI, 214; Ebû Dâvud, **Tahâre**, I, 46; Tirmizî, **Tahâre**, I, 131; Nesâî, **Tahâre**, I, 101.

¹⁴⁰ Ebû Yûsuf, **Âsâr**, thk. Ebû'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût tsz. I,6; eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Huce ala Ehli'l-Medîne**, thk., Mehdî Hasan el-Keylânî el-Kâdirî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrût 1403, I, 60; İbn Mâce, **Tahâre 64**, I, 163; Tirmizî, **Tahâre**, I, 131.

¹⁴¹ eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Huce ala Ehli'l-Medîne**, I, 60.

¹⁴² Ebû Yûsuf, **Âsâr**, I, 6; I, 61.

¹⁴³ M. Said Hatiboğlu, **İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu**, s. 48.

akla arz ederek Hz. Peygamber'e ait olmadığını, dolayısıyla sahih olmadığını tespit etmişlerdir.

1.2.1.7. Rivayetleri Araştırmaları

Sahâbe bütün hadisleri bizzat Hz Peygamber'den duymamıştır. Onlar bizzat duymamış oldukları bazı hadisleri Resulullah hayattayken gelipona sormuşlar ve başkalarından öğrenmiş oldukları hadisleri kaynağından tahkik ederek bu konuda sonraki nesillere örnek olmuşlardır. Bu tahkik işi Onun vefatından sonra da devam etmiştir. Ebu'l-Âliye (ö. 90/708), Basra'da öğrendiği bazı rivayetleri hadisi rivayet etmiş olan sahabenin ağzından bizzat duymak için yolculuk ettiklerini ve hadisi onlardandınleyince kalplerinin rahat ettiğini ifade etmiştir.¹⁴⁴ Yine Ebû Saîd el-Hudrî bir seferden dönünce ailesi yemek olarak onun önüne kurban etinden koymuş, Ebû Saîd, bunu araştırmadan yemeyeceğini söylemiş ve Bedir ashabından olan ana bir kardeşi Katade b. Nu'man'a gidip ona kurban etinin hükmü hakkında sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Üç günden sonra kurban etlerinin yenilmesini nakzeden yeni bir durum ortaya çıktı,"¹⁴⁵ yani Ebû Saîd, Hz. Peygamber'in bir dönem kurban etlerinin üç günden fazla yenilmesini yasakladığını bildiğinden dolayı¹⁴⁶ kendisine takdim edilen kurban etini yemeyi reddetmiş ve bu konuda Hz. Peygamber'den yeni bir hüküm olup olmadığını araştırma ihtiyacı hissetmiştir.¹⁴⁷

Bazen sahâbe hadisi eksik veya yanlış rivayet etmiştir. Hadisi eksiksiz öğrenmiş olanlar yanlış rivayetleri düzeltmeye çalışmışlardır. Ebû Hüreyre'nin "Bir kişinin içinin irinle dolu olması, şiirle dolu olmasından daha iyidir"¹⁴⁸ hadisini işiten Hz. Aişe buna tepki göstererek, "Ebû Hüreyre hadisi iyi ezberleyememiştir" demiş ve buna karşı çıkmıştır.¹⁴⁹ Daha sonra Hz. Aişe hadisin sonunda "beni hicveden şiir" ifadesinin mevcut olduğunu, ancak Ebû Hüreyre'nin bu ifadeyi unuttuğunu söylemiştir. Hz. Aişe'nin eksik olarak nitelendirdiği bu haber, eksik şekliyle hem

¹⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 402.

¹⁴⁵ Nesâî, **43Edâhiy 35**, VII, 233; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, IX, 489.

¹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 501; Müslim, **35 Edâhiy 5**, III, 1561; en-Nesâî, **43Edâhiy**, VII, 232.

¹⁴⁷ Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 81.

¹⁴⁸ Ma'mer b. Râşid, **Câmi'**, XI, 264; İbnu'l-Ca'd, **Müsned**, I, 439; Dârimî, **Sünen**, III, 1774; Buhârî, **72 Edeb 82**, VIII, 37; Müslim, **41 Şi'r**, IV, 1769; İbn Mâce, **33 Edeb 41**, II, 1236.

¹⁴⁹ Zerkeşi, **Hz. Aişe'nin Sahâbeye Yöneltiği Eleştiriler**, Tercüme ve Hazırlayan Bünyamin Erul Otto Yayınları, Ankara 2010, s. 91.

Buhârî hem de Müslim’de, Ebû Hüreyre’den başka Ebû Said el-Hudrî ve Sa’d b. Ebû Vakkas’tan da rivayet edilmiştir.¹⁵⁰

Bu örnekler, haberiaktaran kişinin güvenilir olmasının metnin sahih olduğunu garanti etmeyeceğini göstermektedir.¹⁵¹ Zira mutlaka metnin de araştırılması ve tenkid edilmesi gerekmektedir.¹⁵²

1.2.2. Değerlendirme

1.Sahâbe,Hz. Peygamber’in vefatından sonra rivayetlere karşı biraz daha ihtiyatlı davranmak zorunda kalmıştır. Sahâbeden bazıları hadis yazmaktan veya rivayet etmekten çekinmiştir. Duydukları rivayetleri de zaman zaman araştırmışlardır.

2. Ravi ne kadar sağlam olursa olsun yanlış ihtimalin söz konusu olduğu,sahâbenin de hata yaptığı görülmüştür. Bu gibi durumlardan dolayı sahâbiler, hadisi rivayet eden kişinin yanlış olduğunu veya yanlış hatırladığını, unutmuş olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca sahâbe, çoğu kez bir rivayetin lafzını değil, ondan anladığını, fiilin kendisini değil, fiilden anladığını nakletmiştir. Lâfzî rivayetlerde eksik işitme ve yanlış anlama sebebiyle yanlış aktarmalar meydana geldiği gibi, mana ile rivayette de yanlış anlamalardan dolayı bizzat sahâbe arasında tartışmalar meydana gelmiştir.

3. Sahâbe döneminde kavram olarak net bir şekilde ortaya konmamış olmakla birlikte hadislerin sahih veya sahih olmama durumunun bilinçaltlarında var olduğu söylenebilir. Bu dönemde hadisin Hz. Peygamber’e aidiyetinin tespiti problemi ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaca binaen hem ravi hem de metin için bazı

¹⁵⁰ Bkz Buhârî 72 Edeb 82, VIII, 36; Müslim, 41 Şi’r, IV, 1769; Beyhâkî, **Sünen-i Kübrâ**, X, 413; İbnu’l-Cevzî, **Keşfü’l-Müşkil min Hadîsi’s-Sahîhayn**, thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb, Dâru’l-Vatan, Riyâd 1997, I, 250; İbnu’l-Cevzî, **Mevzûât**, I, 260; Zerkeşi, **Hiz.Âişe’nin Sahâbeye Yöneltiltiği Eleştiriler**, Tercüme ve Hazırlayan Bünyamin Erul Otto Yayınları, Ankara 2010s. 92; Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, TDV Yayınları, Ankara 2000, s.173-174.

¹⁵¹ Ali Arslan, “Hadis Kaynaklarındaki Tarihe/Vâkıya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, s. 136-137.

¹⁵² Salih Kesgin, **Hadisin Tespit ve Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Samsun 2011, s. 27.

tedbirlere başvurulmuştur.Sahâbenin hadis rivayeti karşısındaki tutumları muhaddisler için önemli bir model oluşturmuştur.

4. Sahâbilerden bazıları, Hz. Aîşe ve İbn Abbâs gibi, hadisin metnini araştırma ihtiyacını hissetmişlerdir. Ebû Hüreyre ve İbn Ömer gibi bazıları ise böyle bir ihtiyaç hissetmemişlerdir. Duydukları rivayetleri olduğu şekilde kabul edip rivayet etmişlerdir. Sonradan Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis ekolleri olarak değerlendirilecek bu iki farklı hadis tenkid metodlarının bu dönemde ortaya çıktığı görülmüştür.¹⁵³

5. Kur'an-ı Kerim sahâbe tarafından ezberlenmiş, vahiy kâtipleri tarafından yazılmış ve Hz. Peygamber vahiy meleği Cebrail (a.s.) ile her Ramazanda arza'da bulunmuş olmasına rağmen onun korunması için ayrıca tedbirler alınmıştır.Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an'ı- Kerim'in korunması için resmi bir heyet tarafından çalışma yapılmış ve Mushaf haline getirilmiştir. Hz. Osman da bu mushafı çoğaltarak birkaç merkeze göndermiştir. Ancak bu dönemde dinin ikinci temel kaynağı olan hadis için böyle bir çalışma yapılmamıştır.

1.3.TÂBÎÛN DÖNEMİNDE SAHİH HADİS ALGISI

Bundan önceki dönem olan sahâbe döneminde hadislerin sıhhati konusunda bazı problemlerin ortaya çıktığı vebu problemi çözecek sistemli bir çalışmanın olmadığı, dolayısıyla sorunun çözümünün sonraki döneme kaldığı anlaşılmaktadır. Bu sorunun giderilmesi için Tâbiûn'un¹⁵⁴ne gibi çalışmalar yaptığını bilmek sahih hadis probleminin çözümü konusunda önem arz etmektedir.

¹⁵³ Mustafa Karataş, "Hadisleri Yeniden Anlamak", **İÜİFD**, Sayı: 6, s. 107.

¹⁵⁴ Sözlükte "bir kimsenin yolunda gitmek, onu izlemek" anlamına gelen teba' kökünden türeyen ve "Tâbiû" kelimesinin çoğulu olan tâbiûnun terim manası ile ilgili hadis âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hâkim en-Neysâbüri (ö. 405/1014), "bir kimsenin tâbiû olabilmesi için herhangi bir sahâbiyle karşılaşmış olmasını yeterli görmüştür." Muhaddislerden Müslim (ö. 261/875), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) ve Nevevî (ö. 676/1277) de bu görüştedir. (İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, VIII, 28; Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, II, 234; Talat Kocyiğit, **Hadis İstılahları**, Ankara 1985, s. 411; Arif Ulu, "Tabiin", **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 328; Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 381; Hatîb el-Bağdâdî ise tâbiûnin sahâbiyle yalnız görüşmüş olmasını yeterli bulmamış, sahâbiyle sohbet etmesini de şart koşmuştur. İbnu's Salâh, **Mukaddime**, I, 303; Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, II, 699-700; Kocyiğit, **Hadis İstılahları**, s. 411; Şeref el-Kudât, **el-Minhâcü'l-Hadîs fî Ulûmi'l-Hadîs**, terc. Halil İbrahim Doğan, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, s. 79.

1.3.1. Tâbiûn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri

Tabiûn bir taraftan sahâbeyi görmüş, diğer taraftan da kendilerinden sonraki nesil olan tebe-i tâbiînle iç içe yaşamışlardır. Hadislerin öğrenilmesine karşı sahâbe devrinde görülen istek tâbiûn döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde birçok âlim yetişmiştir. Örneğin Said b. el-Müseyyeb (ö.94/712), tabiûnun önde gelen âlimlerindendir biridir.¹⁵⁵ Urve b. Zubeyr (ö.94/713),¹⁵⁶ İbrahim en-Nehâî (ö.95/714)¹⁵⁷ ve Şa'bî (ö.103/721)¹⁵⁸ dönemin meşhur şahsiyetleridir. Bu âlimlerin hadis ilmine önemli hizmetleri olmuştur. Siyasi otorite de bu âlimlerden yararlanmıştır.¹⁵⁹ Nitekim Ömer b. Abdulaziz, Nafi'i (ö.117/735) Mısırlılara sünnet ve hadis öğretmek için göndermiştir.¹⁶⁰

Bu dönemin başlarında hadis rivayeti genelde sözlü olarak sürmüştür. Ancak daha sonraki süreçte hadislerin yazılması kanaati hâkim olmuş ve rivayetler yazılı hale getirilmeye başlanmıştır.¹⁶¹

Tedvin ve Tasnif Faaliyetleri: Sahahe devrinde hadise büyük önem verilmekle beraber, Kur'an gibi tedvin¹⁶² edilmemişti.¹⁶³ İslam'ın uzak ülkelerde yayılması, devlet hudutlarının genişlemesi ve hadisin ilk kaynağı olan sahâbilerin birbirinden uzak ülkelere dağılması, büyük bir kısmının da gittikleri yerlerde vefat etmeleri üzerine, hadisin yok olmasından korkularak yazıyla takyid ve tedvin edilmesine ihtiyaç duyulmuştur.¹⁶⁴ İbn Hacer, sahâbe döneminde görülmeyen hadis tedvininin tâbiûn döneminin sonlarında ortaya çıktığını ifade ederek bunun sebebini

¹⁵⁵Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 124.

¹⁵⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 425.

¹⁵⁷Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 59

¹⁵⁸Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 63.

¹⁵⁹ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 63.

¹⁶⁰ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Buhârî, Daru'l-Ma'rife, Beyrût1963, I, 76

¹⁶¹ Ulu, "Tâbiîn", *DİA*, XXXIX, 329.

¹⁶² Tedvin sözcüğünün lügat anlamı, defter gibi yazılı sahifelerden ibaret metinleri birleştirerek divan haline getirmek demektir. Bu manada hadisleri yazarak bir araya toplamaya denilmiştir. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 398; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 9.

¹⁶³ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-İslâmî, yy. 1999, s.8; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1379, I, 208; Abdulmunim es-Seyyid Necm, *Tedvînu's-Sünneti ve Menziletühâ*, el-Câmiatu'l-İslâmîye, Medîne 1399, s. 35.

¹⁶⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, I,9; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 208; Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu'l-Buhârî*, Beyrût, tsz. II, 129; Abdulmunim es-Seyyid Necm, *Tedvînu's-Sünneti ve Menziletühâ*, s. 42.

şöyle açıklar: “...Ulemanın farklı beldelere dağılması, Rafizilerin ve kader inkârcılarının ve bid’atların çoğalmasdır.”¹⁶⁵ Tedvine sevk eden etkenlerden bir diğeri de, siyasi ve itikadi firkalardan dolayı uydurma hadislerin artmasıdır.¹⁶⁶ Bu durumu Zührî’nin şu sözleri teyit eder: “Eğer şark tarafından gelen bizim bilmediğimiz münker rivayetler ortaya çıkmasaydı ne yazardım ne de yazılmasına müsaade ederdim.”¹⁶⁷ Ömer b. Abdilaziz, âlimlerin yok olup gitmesi endişesiyle Medîne valisi Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm’a (ö.120/738) mektup göndererek Resûlullah’ın hadislerinin yazılmasını istemiş vebu mektupla resmentedvin dönemi başlamıştır.¹⁶⁸ Bu tarihten itibaren yazılı hadis metinleri artmaya başlamıştır.

Resmi olarak hadisleri ilk tedvin eden kişi İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) olmuştur.¹⁶⁹ Bu dönemde Şa‘bî ve Ebû Bekir b. Hazm gibi muhaddisler, insanların hâfızalarındaki rivayetleri yazıya geçirmeye çalışmışlardır.¹⁷⁰ Bu dönemde birçok muhaddis hadis tedvininde bulunmuştur.¹⁷¹ Tedvin çalışmalarınınönemli bir özelliği, hadislerinmerfu, mevkuf, maktu veyasahih gibi herhangi bir tasnife tabi tutulmamış olmasıdır. Bu çalışmalar hadisleri bir araya toplamak şeklinde olmuştur. Bundan dolayı merfu, mevkuf ve maktu rivayetler sıhhat araştırması yapılmadan birarada yazılmıştır.¹⁷² Hadisin tedvini hakkında Zührî ile Sâlih b. Keysân (ö. 140/757) arasında geçen haberdeZührî’nin Hz. Peygamber’den (s.a.v.) veashabından gelenleri birlikte yazdığı öğrenilmektedir.¹⁷³ Bu haberi aktaran Hatîb el-Bağdadî, birçok fakihin mevkuf hadisleri, kendisiyle amelin lüzumu, kıyasa tercih edilmesi ve

¹⁶⁵ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, I, 6; Zürkânî, Muhammed b. Abdalbaki b. Yusuf ez- Zürkânî, **Şerhu’z-Zürkânî ala Muvatta el-İmâm Mâlik**, Thk., Taha Abdurraûf Sa’d, Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniye, Kâhire 2003, I, 64; Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 176.

¹⁶⁶ Hatîb el-Bağdadî, **Takyîdu’l-İlm**, s. 107; Özpinar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s. 175.

¹⁶⁷ Hatîb el-Bağdadî, **Takyîdu’l-İlm**, s. 107.

¹⁶⁸ Dârimî, **Mukaddime**, I, 431; Buhârî, **İlim**, I, 31; Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, V, 197-198; Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 175; Ulu, “Tabiin”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 329; Talat Koçyiğit, **İlmü Usûli’l-Hadis veya İlmü’l-Mustalahi’l-Hadis**, AÜİFD, Cilt: 17, s. 121-122.

¹⁶⁹ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, I, 208; Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, V, 334; Muhammed Ebû Zehv, **Hadis ve Hadisçiler**, Tercüme, Prof Dr. Selman Başaran ve Prof. Dr. M. Ali Sönmez, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 157.

¹⁷⁰ Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü’l-Fâsıl**, s. 386; Muhammed Acâc el-Hatîb, **es-Sünne Kable’t-Tedvîn**, s. 337-338; Babanzade Ahmed Naim, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sahih Tercemesi ve Şerhi**, DİB Yayınları, Ankara 1982, s. 267-269.

¹⁷¹ Bkz. Sezgin, **Buhârînin Kaynakları**, s. 104; Yücel, **Hadis Tarihi ve Usulü**, s. 75-76.

¹⁷² Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 177.

¹⁷³ İbn Sa’d, **et-Tabakâtu’l-Kubrâ**, II, 296; İbn Abdilber, **Camii Beyani’l-İlm ve Fadlih**, II, 1176; Hatîb el-Bağdadî, **Takyîdü’l-İlm**, s. 106-107.

sünnetlere ilhak edilmesi hususunda Hz.Peygamber'in (s.a.v.) merfû hadisleri derecesinde saymış olduklarını belirtir.¹⁷⁴

Daha sonra bazı tabiûn, rivayetleri tasnif¹⁷⁵ etmeye başlamıştır. Hadis tarihi yazarları ilk musannifin kim olduğu konusunu tartışmışlar ve geneli, Abdurrezzak'tan rivayet edilen "ilk kitap tasnif eden İbn Cüreyc'dır. (ö. 150/767)"¹⁷⁶ sözünü delil kabul ederek ilk musannifin İbn Cüreyc olduğunu benimsemişlerdir. Ayrıca, ilk musannifler arasında İbn Ebî Arûbe (ö. 156/772) ve Rabî' b. Sabîh'in (ö. 160/776) isimleri de geçmektedir.¹⁷⁷ Ancak bu dönemdeki tedvin ve tasnif çalışmalarında hadislerin sıhhat durumlarına göre bir ayrıştırmaya gidilmediği anlaşılmaktadır. Bu çalışmalar hadislerin kaybolmaması adına bir hizmet olmuştur. Bu eserler müelliflerince belli kriterlere göre oluşturulmuş olmalıdır. Biz bu kriterlerin neler olduğunu tespit etmeye çalışacağız.

1.3.1.1. Hadisin Sıhhat Kriterlerinden İsnad Sistemini Geliştirmeleri

"İsnad", sözün şahıslar vasıtasıyla asıl sahibine ulaştırılması demektir.¹⁷⁸ İsnadın temel unsuru olan raviler hakkındaki ilk sorgulamalar daha önce ifade ettiğimiz gibi sahâbe döneminde başlamıştır. Ancak sahâbe dönemindeki bu uygulamalar, yaygınlık kazanmamış ve hadisin kabulü için vazgeçilmez bir şart olarak görülmemiştir.¹⁷⁹

Bir haberi rivayet edenin güvenilirliğini bilinçli olarak sorgulama uygulamasına, İslam toplumunda bazı siyasi-itikadi ihtilafların ve kargaşaların (fitne) zuhurundan sonra yaygın olarak ihtiyaç hissedilmiştir. Bu ihtiyacın ortaya çıkmasındaki en önemli sebebi, şüphesiz, Müslümanlar arasındaki itikadi-siyasi gruplaşmaların ve bazı kesimin kendisini haklı olduğunu ispatlamak için hadis

¹⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi'**, II, 190.

¹⁷⁵ Tasnif, tedvin edilmiş olan malzemenin ya sahâbi ravisine ya da ilgi alanlarına göre belli bölüm ve bab/konularda toplanmasını ifade etmektedir. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 393; İsmail Lütfü Çakan, **Hadis Edebiyatı**, MÜFV Yayınları, İstanbul 2009, s. 40.

¹⁷⁶ Zehebî, **Nübela**, VII, 111; Özpinar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s. 25.

¹⁷⁷ Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdullah Hâcî Halîfe, **Keşfu'z-Zünûn**, Dâru'l-İlmiye, Bağdâd 1941, I, 34.

¹⁷⁸ Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, I, 27.

¹⁷⁹ Koçyiğit, **İlmu Usuli'l-Hadis veya İlmu Mustalahi'l-Hadis**, s. 126; Bkz. Subhî es-Sâlih, **Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahu**, Dâru'l-İlm, Beyrût 1984, s. 320.

uydurmaya başlamasıdır.¹⁸⁰ Hammad b. Zeyd'in (ö.98-179/717-795) Zındıkların on iki bin hadis uydurmuş olduklarıyla ilgili rivayeti,¹⁸¹ tehlikenin boyutunu göstermektedir.Şayet bu rivayet doğruysa, Zındıkların rahat bir şekilde bu kadar hadis uydurabilmeleri, sahih hadisi tespit probleminin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Eğer itiraf ettikleri uydurma hadis sayısı bu kadarsa itiraf etmedikleri kim bilir ne kadar olmuştur. İşte bu gelişmelerhadis âlimlerini, hadis aldıkları kimselerden haber kaynaklarını sormaya, daha doğrusu isnadlarını daha titiz bir şekilde araştırmaya sevketmiştir. İsnad sorgulamasının başlatıldığı döneme en açık şekilde işaret eden ifadeler tâbiûn âlimlerinden Muhammed b. Sîrîn'e (ö. 110/728) aittir. İbn. Sîrîn bu konuda şöyle demektedir: “Fitneden öncehadislerin isnadı sorulmuyordu. Fakat Müslümanlar arasında fitne ortaya çıkıncahadislerin isnadı sorulmaya başlandı ve ehl-i sünnetin rivayetlerikabul edilip ehl-i bid'atinrivayetleri reddedildi.”¹⁸² Ebû'z-Zinâd (ö. 130/747) ise “Medîne'de emin oldukları halde hadis rivayetinde ehil olmadıklarından dolayı hadisleri kabul edilmeyen yüz kişiyi tanıyorum.”¹⁸³ diyerek isnada verilen önemi açıklamaktadır.¹⁸⁴

Bütün bu örneklerden sonra şunu söyleyebiliriz: Tâbiûn devrinde hadis âlimleri, hadisleri isnadsız rivayet edenleri uyararak hadis aldıkları ravilerinisimlerini söylemeleriniistemişlerdir.¹⁸⁵ Ancak kaynakların verdiği bilgiler hicri birinci asırda sistematik ve yaygın bir isnad faaliyetinin uygulanmadığını göstermektedir. Nitekim rivayet etmiş olduğu hadisin isnadını soran kimseye Hasan-ı Basrî (ö.110/728) yemin ederek yalandan beri olduğunu söylemiştir.¹⁸⁶ Bu haber bu dönemde isnad sisteminin herkes tarafından uygulanan bir metod haline gelmediğinigöstermektedir.Hasan-ı

¹⁸⁰ Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s. 3; Uğur Erman, “Ehl-i Hadis ve Mu'tezile Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dil İlmine Dönemin Te'lifâtına ve Sosyal ve Beşeri İlişkilere Yansıması (Hicri III. Asır)”, **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, s. 87.

¹⁸¹ Hafîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmî'r-Rivâye**, I, 431.

¹⁸² Müslim, **Mukaddime** 5, I, 15; Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl**, s. 209; Hafîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmî'r-Rivâye**, s. 150; Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, s. 77; Hüseyin Kahraman, **Kufe'de Hadis İlk Üç Asır**, Emin Yayınları, Bursa-2006, s. 342-343.

¹⁸³ Müslim, **Mukaddime**, I, 15; Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl**, I, 407.

¹⁸⁴ Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 150-152; Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 103.

¹⁸⁵ Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 150.

¹⁸⁶ Buhârî, **et-Tarihu'l-Kebîr**, V, 452.

Basrî *Fadailu Mekke*¹⁸⁷ adlı eserinde rivayetleri muallak olarak yani bazı ravileri zikretmeden nakletmiştir.¹⁸⁸

Ayrıca hicri I. asrın başlarından itibaren Müslümanlar arasında ortaya çıkan dini-siyasi hareketler hadisçileri, ravilere ait bilgileri toplamaya sevk etmiştir. Hadisçilerin bu çalışmaları, cerh ve ta'dil ilminin ilk tohumlarını atmıştır.¹⁸⁹

1.3.1.2. Hadisin Sıhhat Kriterlerinden Cerh ve Ta'dil'i Uygulamaları

Cerh, sözlükte yaralamak, bir yarayı deşmek manasındadır. Yaralamak fiili herhangi bir aletle olabileceği gibi dil ile de olur.¹⁹⁰ Hadis ıstılahında ise ravinin adalet ve zabt vs. yönlerinden sahip olması gereken vasıfları taşıması dolayısıyla rivayet ettiği hadisin reddedilmesi demektir.¹⁹¹

Ta'dil ise bir kimsenin adaletinin açıklanması manasına gelir. Ravilerin cerh ve ta'dil bilgisi olmadan hadisin isnad için sahih veya zayıf olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bir rivayetin sıhhati, öncelikle haberi nakleden ravinin güvenilir olup olmamasına bağlıdır.¹⁹²

Müslümanlar arasındaki Cemel-Sıffin olaylarından sonra tartışılan itikadî meseleler sonucunda ortaya çıkan Haricilik, Şiilik, Mürciilik, Mutezile gibi siyasi-dini hizipleşmeler insanların güveni sarsmıştır. Bu durum hicri II. asrın başlarından itibaren cerh ve ta'dil çalışmalarına ağırlık verilmesi ve ravilerin ehil olup olmadıklarının araştırılmasına sebep olmuştur.¹⁹³ Muhammed b. Sîrîn, sünnet ehlinden olanların hadislerini alıp bid'at ehlinden olanların hadislerinin

¹⁸⁷ Bkz. Hasan el-Basrî, **Fedâilu Mekke**, thk. Sâmî Mekkî el-Ânî Mektebetü'l-Fellâh, Kuveyt tsz. s. 27.

¹⁸⁸ M. Fuat Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, Otto Yayınları, Ankara 2012, s. 65.

¹⁸⁹ Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s. 244-245.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, II, 422; Zebîdî, Murtazâ el-Huseynî, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus**, Thk. Bir Grup Muhakkik topluluğu, Dâru'l-Hidaye, tsz, VI, 338; Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 44.

¹⁹¹ Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, VI, 338; Uğur, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 45; Talat Koçyiğit, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 71.

¹⁹² Uğur, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 383; Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, s. 81.

¹⁹³ Zübeyir Sıddiki, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, s. 63; Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, s. 58; Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 143; Erman, **Ehl-i Hadîs ve Mu'tezile Arasında Yaşanan Polemiklerin...**, s. 101.

alınmayacağını ifade etmiştir.¹⁹⁴ Ebû'z-Zinad daravinin hadis rivayet etmeye ehil olmasını şart koşmuştur.¹⁹⁵ Bu konudaki en önemli çalışmayı Şu'be b. Haccac yapmıştır.¹⁹⁶ İbn Şihâb ez-Zühri, Sa'd b. İbrahim (ö. 125/743), Yahya b. Said el-Ensârî (ö. 143/760), Hişâm b. Urve (ö.145/762) dönemin önde gelen diğer münekkitleridir.¹⁹⁷ Bu tenkid çalışmaları neticesinde nakledilen bazı hadisler makbul sayılmış, güvenilir raviler ve ehil olmayanlar, meçhuller ve özellikle yalancılar, zayıf ve metruk olanlar ve hadis uyduranlar tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁸ Görüldüğü üzere hadislerin sahîhi ile sakîmini ayırmak için öncelikle onları rivâyet eden kişilerin durum tespiti yapılmıştır. Adalet veya zabt konusunda cerhe uğramış olan râvînin kusurlarından dolayı rivâyet ettiği hadis reddedilmiştir. Binaenaleyh hadislerin sıhhat tespiti için râvîlerin beşeri zafiyetlerinden kaynaklanan adalet ve zabt kusurlarından beri olması gerektiğinin göz önünde bulundurulması, sahîh hadîsin en önemli iki vasfını ortaya çıkarmıştır.¹⁹⁹

1.3.2. Tâbiûn'un Sahih Hadis Algısı ve Kriterleri

Tâbiûn döneminde rivayetın sıhhatini araştırma usûlleri biraz daha sistemli ve metodlu hale gelmiştir. Bu dönemde hadislerin tespitiyle ilgili Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y diye iki farklı grup oluşmuştur. Hz. Aişe ve İbn Abbâs gibi hadisin metnini tenkid eden ashab-ı fıkıh veya ashab-ı rey ki, bunların tâbiûn neslindeki temsilcisi İbrahim en-Nehâî'dir. Onun görüşleri, talebesi Hammad b. Ebî Süleyman vasıtasıyla Ebû Hanîfe'ye intikal etmiştir.²⁰⁰ Diğer bir grup da Ebû Hüreyre ve İbn Ömer gibi sadece rivayet toplamayı düşünen, sıhhat araştırmasında bulunmayan bir kesim olmuştur. Bu iki farklı bakış tâbiûn döneminde de devam etmiştir.

Ehl-i Re'y âlimlerinden İbrahim en-Nehâî, hadisleri anlama ve değerlendirmede İbn Mes'ud ve Hz. Ömer gibi metin tenkidine önem vermiştir. Onun, bazı rivayetleri Kur'an'a ve umumu'l-belvâ'ya aykırı olduğu gerekçesiyle tenkid ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte Nehâî, sened tenkidini de elden

¹⁹⁴ Müslim, *Mukaddime* 5, I, 15; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 209; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, s. 150; Kahraman, *Küfe'de Hadis İlk Üç Asır*, s. 342-343.

¹⁹⁵ Müslim, *Mukaddime*, I, 15; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, I, 407.

¹⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Cami li-Ahlaki'r-Râvi*, II, 297.

¹⁹⁷ Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 71-72.

¹⁹⁸ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 45.

¹⁹⁹ Özdemir, *Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ...*, s. 74.

²⁰⁰ Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 91.

bırakmamıştır.²⁰¹ Rebi b. Huseym ise (ö. 65/684) “Hadislerin bir kısmının sahihliği gün işığı gibi aydınlıktır, bir kısmının ise gece karanlığı gibi zulmettir”²⁰²diyerek hadisleri sıhhat bakımından tefrik etmiştir. İbrahim en-Nehâî,hadisi iştiğinde amel edilecek kısmını alıp kalan kısmını terk ettiğini²⁰³ söylemiştir. Yine bu dönemde Ehl-i Re’y âlimlerinden Ebû Hanife, hadislerin sahih olup olmadığının tespitinde ihtiyatlı davranmış ve ravilerin sika olmalarını hadislerin sıhhati için yeterli görmeyerek rivayetleri Kur'an'a arz etmiştir. Nitekim bir talebesinin, güvenilir ravilerin muttasıl bir senedle naklettikleri bir hadisi kabul etmemesi durumunda hadisçilerin de kendisini Hz. Peygamber'in hadisini yalanlamakla suçlayacaklarını söylemesi üzerine Ebû Hanîfe şu açıklamada bulunmuştur: “Yalanlamak ancak, "Ben Hz. Peygamber'in sözünü yalanlıyorum" demek suretiyle olur. Bir kimse, "Ben Hz. Peygamber'in söylediği her şeye iman ederim, fakat o kötülük yapılmasını söylemedi, Kur'an'a da muhalefet etmedi" derse, bu görüş o şahsın Hz. Peygamber'i ve Kur'an-ı Kerim'i tasdik etmesi; Hz. Peygamber'in Kur'an'a muhalefe etmekten beri olduğunu ifade etmesidir. Eğer Hz. Peygamber Kur'an'a aykırı bir şey söylemiş olsaydı, Allah onun kudret ve kuvvetini alır, kalp damarını koparırdı. Bu husus Kur'an'da, "*Eğer Peygamber söylemediklerimizi bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onu kuvvetle yakalar, sonra da kalp damarını koparıverirdik. Sizin hiçbiriniz de buna mani olamazdı*"²⁰⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Allah'ın Peygamberi, Kur'an'a muhalefet etmez, Kur'an'a muhalefet eden kimse de O'nun Peygamberi olamaz. Onların rivayet ettikleri bu haber Kur'an'a muhaliftir... " demektedir.²⁰⁵ Ebû Hanife hadisleri kabul etmede çok titiz davranmıştır. İbn Haldun'un ifade ettiği gibi, Ebû Hanife'nin rivayet ettiği hadislerin az olması, onun hadisleri kabul etme şartlarını

²⁰¹ Mehmet Özşenel, **Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. SBE, İstanbul 1999, s. 36-37.

²⁰² Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye**, I, 431; Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsil**, s. 316.

²⁰³ Ebû Nuaym, **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ**, Dâru's-Saâde, Mısır 1974, IV, 225; İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, thk. Hemmam Abdurrahim Said, Mektebetü'l-Menar, Ürdün 1987, II, 627.

²⁰⁴ Hakka, 69/44-47.

²⁰⁵ Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, **el-Âlim ve'l-Muteallim**. Thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, y.y. 1368, 24-25.

sıkı tutmasından ve akli gerçeklere aykırı olan rivayetleri zayıf kabul etmesinden ileri gelmiştir.²⁰⁶

Hafs b. Ömer b. Sa'd'ın anlattığı şu hâdise, hadislerin sıhhatini ortaya koymak ve araştırmak hususunda tâbiûnun gayret sarfettiklerini gösterir. Sâlim b. Abdullah'a, "İbn Ömer kurbanlık hayvanının neresini işaretliyordu" diye sormuş, o da "Sağ tarafını" demiştir. Nafi'e aynı soruyu sormuş, o da "sol tarafını" demiştir. Salim'e Nafi'in görüşü aktarılınca o, Nafi'in rivayetinin doğru olduğunu söylemiş ve "Çünkü o, Abdullah'ın hadislerini en iyi bilen kişidir" demiştir.²⁰⁷ Şa'bî'nin (ö. 103/721) "Selefi salihin çok hadis rivayet etmekten hoşlanmazlardı. Eğer şimdiki aklım olsaydı sadecemuhaddislerin üzerinde icma' ettikleri rivayetleri nakleddim"²⁰⁸ sözü ve Yezid b. Ebû Hubeyb'in (ö.128/745) "Bir rivayeti duyduğun zamankaybolmuş malını aradığın gibi ehlinde sorarak araştır, ma'ruf olursa al, değilse terk et"²⁰⁹ demiş olmaları, bu dönemde hadisler konusunda sahih ve sahih olmayan şeklinde bir ayırımın yapıldığını göstermektedir. Yine Mis'ar b. Kidâm'a (ö. 152/769), rivayet esnasında niçin çok şüpheli ifadeler kullandığı sorulduğunda, "Bu, hadisin sıhhati hakkında emin olabilmek için bir tedbirdir"²¹⁰ demiştir. Cabir b. Semure (ö. 70/690) Resûlullah'tan kıyametle ilgili bir hadisi rivayet edince, Simâk b. Harb (ö. 123/741) "Sen bunu Resûlullah'tan işittin mi" diye sormuş, o da, "Evet" cevabını vermiştir.²¹¹ İsmail b. Ubeydullah (ö.131/749) "Biz Kur'an-ı Kerim'i nasıl koruyorsak Resûlullah'ın hadislerini de korumak zorundayız. Çünkü Yüce Allah, "*Peygamber size ne veriyse onu alınız*" buyurmaktadır.²¹²

Tâbiîler hadislerin sıhhatini tespit hususunda rivayetleri araştırmışlardır. Sened ve ravi konusunda da tedbirler almışlardır. Özellikle Halife Osman b. Affan'ın şehid edilmesiyle başlayan ve daha sonra gelişen olaylar, Müslümanların güvenini bozduğu gibi, hadisle uğraşan âlimlerin samimi inançlarını da yıkmakta

²⁰⁶ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, **Mukaddime**, thk. Halîl Şahâde, Dâru'l-Fikir, Beyrût 1988, I, 562; İsmail Hakkı Ünal, **İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu**, DİB Yayınları, Ankara 2012, s. 67.

²⁰⁷ Müslim, **Temyîz**, I, 176.

²⁰⁸ Zehebî, **Tezkiretu'l-Huffâz**, I, 65.

²⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Dâru't-Türâsu'l-Arabî, Beyrût 1952, II, 19.

²¹⁰ Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl**, s. 552.

²¹¹ Müslim, **52 Fiten 18**, IV, 2239; Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009, s. 147.

²¹² Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye**, I, 12.

gecikmemiştir. Çünkü aralarında müzakere ettikleri rivayetler arasına, önceden duyulmamış bazı sözler karıştırılmış, hadis olarak insanlar arasında dolaşmaya başlamıştır.²¹³ Tâbiûn nesli araştırmaları sonunda ehil olandangelan, üzerinde icma edilmiş olan kişilerden rivayet etmiş ve maruf olan hadisleri almaya çalışmış, diğerlerini terk edip birbirlerini bu konuda uyarılmışlardır. Bunu da tespit etmek için isnad sistemini geliştirmişlerdir.²¹⁴ Tâbiûn döneminin en ayırtedici özelliğinin isnad sisteminin yaygınlık kazanması olduğunu söyleyebiliriz.²¹⁵

1.3.3. Değerlendirme

Bu dönemi maddeler halinde şu şekilde değerlendirebiliriz:

1. Sahâbe asrının sonu olarak telakki edilen ve yaşça büyük tâbiûn âlimlerinin yaşadığı II. hicri asır, çeşitli fırka ve mezheplerin ortaya çıktığı, dikkatsiz hadis ravilerinin çoğalmaya başladığı bir dönemdir. Bunun için muhaddisler rivayetin sıhhatini tespit etmek amacıyla isnad sistemini geliştirmişlerdir. Rivayetlerin sahliliğini ravinin yani isnadın sağıamlığına bağlamışlardır. Bunun için öncelikle her hadis ravisinin aktarmış olduğı hadisin kaynağını belirtmesini şart koşmuşlardır. Bu durum sonuç olarak hadislerde isnad kullanılması zorunluluğunu intac etmiştir. Tâbiûn döneminin en belirgin özelliklerinden biri isnad sisteminin ve ravi araştırmasının uygulanmasına başlanmasıdır. Ancak isnad sistemi herkesçe uygulanmamıştır.

2. II. asrın hadis tasnifi anlayışına uygun olarak genel itibariyle hadis kitapları mürsel ve munkati rivayetlerden oluşmuş ve muttasıl rivayetler azınlıkta kalmıştır. Ayrıca isnadların birçoğunda mübhem ve meçhul (durumu bilinmeyen) raviler bulunmuştur. Yine bu dönemde merfu hadislerin yanı sıra mevkuf ve az sayıda maktu haberler bir arada yazılmıştır.

²¹³ Köktaş, **Hadis Usûlu Yazıları**, s. 16; Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 63-64.

²¹⁴ Müslim, **Mukaddime** 5, I, 15; Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl**, s. 209; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, I, 150; Salâhaddin Polat, **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1981, s. 11; Ayrıca bkz. İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn**, thk. Mahmud İbrahim Zayid, Dâru'l-Va'y, Haleb 1396, I, 28

²¹⁵ Ulu, "Tâbiûn", **DİA**, XXXIX, 329.

3. Sahâbe döneminde, hadisleri anlama ve değerlendirme hususunda iki farklı yöneliş görülmüştür. Ehl-i Hadis (Hicazlılar) ve Ehl-i Re'y (Iraklılar) olarak isimlendirilen ekoller bu dönemde de devam etmiştir.

Her iki ekolün ortak kriterlerini şöyledir:

- a- Rivayetlerin senedleri,
- b- Ravinin hadis rivayeti için ehil olup olmadığı,
- c- Rivayetin ma'rûf olması.²¹⁶

Ehl-i Re'y'in bu üç kriter ek olarak aşağıdaki kriterleri de aramışlardır:

- a- Haber-i vahid, dinin asıllarına muhalif olmamalı,
- b- Kur'an'ın umum ve zahirine aykırı haber-i vahid reddedilir,
- c- Umumu'l-belvâ konusundaki haberi-vahid reddedilir.²¹⁷

5. Tâbiûn döneminde her ne kadar sahih kavramı kullanılmamış olsa da, eş-Şa'bi'nin "ehl-i hadisin üzerinde icma ettiği hadis", Yezid b. EbûHubeyb'in "Ma'ruf olursa al" vb.cümleler sahih hadis tanımının ilk kavramsallaşma sürecini ifade etmektedir. Ayrıca İbrahim en-Nehâî, Ebû Hanife ve diğer Ehl-i Re'y âlimleri, rivayeti kabulde Kur'an'a, sünnete ve umumu'l-belvâ'ya uygun olmasını şart koşmuşlardır. Ancak bütün hadisler bu şartlara göre bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. Bu döneme kadar hadislerin sıhhatının tespiti için herhangi bir sistemli çalışmanın yapılmamış olması, bu konudaki problemin devam ettiğini göstermektedir. Bu dönemde rivayetlerin tespiti, nakli ve rivayetle amel konusunda sahih olup olmamasıyla ilgili önemli kriterlerin geliştirildiğini görüyoruz. Ancak bunların bir tanım haline dönüşüp kullanıldığını söyleyemeyiz.

²¹⁶ Bazı muhaddisler tarafından meçhul karşılığı olarak kullanılmıştır. Bir ravinin ma'ruf olması en özlü ifadesiyle, hadis âlimlerince hadis rivayeti ile meşgul olan bir kimse olarak tanınmasıdır. Bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 210.

²¹⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 196; Alî Abdülbâsit Mezîd, *Minhâcu'l-Muhaddisîn fî'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî ve Hattâ Asrinâ'l-Hâdir*, s. 230-231.

1.4. TEBE-İ TÂBÎİN DÖNEMİNDE SAHİH HADİS ALGISI

Hadis tarihinde sahâbe ve tâbiûndan sonra üçüncü nesil tebe-i tâbiîn'dir. Tebe-i tâbiîn²¹⁸ dönemi en son sahâbi olan Ebu't-Tufeyl Amir b. Vasile'nin (ö. 110/728) vefatından hicri 220'ye kadar süren zamandır.²¹⁹Tâbiûnile içiçe yaşamış olan Tebe'i-Tâbiîn döneminde hadis rivayeti ve hadis rivayetine verilen önemin bilinmesi ve bu dönemde sahih hadis konusunda yapılmış olan çalışmaların tespiti gerekmektedir.

Bu dönemde büyük hadis imamları ve münekkitleri yetişmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc (ö. 150/767), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Said b. Ebî Arube(ö. 156/773), İmam Evzâî (ö. 157/773), Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Zi'b (ö. 158/774), er-Rabi' b. Subeyh (ö.160/776), Şu'be b. Haccac (ö. 160/776) , Süfyan-ı Sevri (ö. 161/778), Leys b. Sa'd (175/791), Hammâd b. Seleme (ö.176/793), İmam Mâlik (ö. 179/795), Abdullah b. Mubârek (ö. 181/797), İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Behlûl b. Râşid (ö. 183/799),Mu'temir b. Süleyman (ö. 187/803), Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/803), İmam Muhammed (ö. 189/804), Abdullah b. Vehb (ö. 197/812), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Yahya el-Kattan (ö.198/813), İmam Şafi'i (ö. 204/819), et-Tayâlisî (ö. 204/819), Abdürrezzak b. Hemmam (ö. 211/827).

Bu dönemde hadislerin sıhhat araştırması yapılmış mıdır? Yapılmışsa hangi kriterler aranmıştır? Bu konuda uygulanankriterlerin bilinmesi, hadislerin sıhhatini tespiti için önem arz etmektedir. Sahâbe ve tâbiûn dönemlerinin kendi şartlarında hadislerin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı çeşitli metodlarla tespit edilmeye çalışılmış ancak bu metodlar sonraki dönemler için yeterli olamamıştır. Çünkü zaman ve şartlar çok değişmiş, çeşitli unsurlar devreye girmiştir. Hz. Ömer'in bu konuda bir düşüncesi olmuş fakat uygulamaya koymamıştır. Tâbiûn döneminde

²¹⁸ Tebe-i tabiin, tabiînden sonraki nesildir.Tabiînden herhangi biriyle görüşen ve Müslüman olarak ölen kimselere denir. bkz. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 86; Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 181; Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 63; Şeref el-Kudât, **el-Minhâcü'l-Hadîs fi Ulûmi'l-Hadîs**, s. 81.

²¹⁹İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî** VII, 6; Sübhî es-Sâlih, **Ulûmu'l-Hadîs**, I, 357; Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 63; Ulu, "Tabiin", **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 328-329; Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 381.

ise bir resmi tedvin başlatılmış ancak bu dönemde de bütün hadisler bir araya toplanmamıştır. Hadislerin sıhhat problemi Tebe-i Tâbiûn dönemine intikal etmiştir. Bu dönemde seneddeki ravi sayısı daha da artmış olduğundan hadisin sıhhatini tespit etmede, ravileri araştırmada sahâbe ve tâbiûn döneminden daha çok mesai harcanmak durumunda kalınmıştır.

Tebe-i Tâbiûn muhaddislerinin hadislerin sahih olanla olmayanı birbirinden ayırma bilincinde olduklarını şu haberlerden anlamaktayız. İmam Evzâî, “Bir hadis işittiğimizde dirhemi sahtesinden ayırmak için yaptığımız arz gibi, hadisi arkadaşlarımıza arz ederdik. Onlara göre ma’ruf olanı alır, münker olanı terk ederdik”²²⁰ demiştir. Yine Behlûl b. Râşid, “Sahîh olanı sakîmden ayırt etme hususunda Mâlik b. Enes kadar âlim birisini tanımadım”²²¹ demiştir. Abdullah b. el-Mübârek de, “İşittiğim hadisleri önce yazar, amel etmeden ve rivâyet etmeden önce birçok âlimden soruştururum”²²² diyerek hadislerin sahîhini sakîminden ayırmak için çaba sarfettiğini²²³ göstermiştir. Abdurrahmân b. Mehdî ise sahîhhadîs ile sahîh olmayan hadisi birbirinden ayırt edemeyen kişinin imam olamayacağını söylemiştir.²²⁴ Bu dönemde hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin hükmü konusunda sahih, sakim, ma’ruf ve münker gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramların kullanılmış olması bize o dönemde bu kavramlarla ilgili bazı kriterlerin var olduğunu düşündürmektedir. Bu kriterlerin neler olduğu ve hadisleri neye göre sınıflandırdıklarının tespitine ihtiyaç vardır. Bnudan dolayı biz sahâbe döneminde uygulanmış olan, tâbiûn döneminde daha da belirginleşmiş ve bu dönemde iyice netleşmiş olan Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re’y ekollerinin sahih hadis kriterlerini ortaya koymaya çalışacağız.

1.4.1. Tebe-i Tâbiûn Döneminde Ekollerin Sahih Hadis Kriterleri

Bu dönemde sahâbe ve tabiûn devirlerinde olduğu gibi iki farklı metod uygulanmıştır. Hz. Aişe ve İbn Abbâs gibi hadisin metnini tenkid eden ashab-ı fikh veya rey ki, bunlar Ebû Hanife ve öğrencileridir. Diğer bir grup da Ebû Hüreyre ve

²²⁰ Râmehurmuzî, *Muhaddisu'l-Fâsl*, I, 318.

²²¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 95.

²²² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 255.

²²³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 403.

²²⁴ İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, I, 470.

İbn Ömer gibi sadece rivayet toplamayı düşünen ve ağırlıklı olarak senedi inceleyen kimselerdir.²²⁵ Ehl-i Hadisi muhaddisler, Ehl-i Reyî de fakihler oluşturmuştur. Bunların içinde mezhep imamı da yer almaktadır. Dolayısıyla tezimizde dönemin muhaddislerinin ve Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y âlimlerinin hadisin huciyeti ile ilgili ortaya koydukları şartları araştırdık.

1.4.1.1. Ehl-i Hadisin Sahih Hadis Kriterleri

Ehl-i Hadis (Hicazlılar); Mâlik b. Enes ve ashabı, Şâfiî, Süfyân es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve ashabıdır.²²⁶ Ehl-i Hadis'e göre hadis, Kur'an ile eşit değere sahiptir. Süleyman b. Tarhan et-Teymî 'Resûlullah'ın hadisleri bizim yanımızda aynen Kur'an-ı Kerim gibidir'²²⁷ diyerek bu anlayışı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hassan b. Atiyye (ö. 120/737) de Cebrail'in Kur'an'ı-Kerim'i Hz. Peygamber'e indirdiği gibi hadisleri de indirdiğini ifade etmiştir.²²⁸

Ehl-i Hadis, nasların anlaşılmasında hadisleri merkeze alarak onun otoritesini pekiştirmiştir. Ehl-i Hadis'e göre sünnet sadece Kur'an ile eşit değerde olmakla beraber aynı zamanda, onun anlamını açıklama görevini de üstlenir. Yahyâ b. Ebî Kesîr: "السُّنَّةُ قَاضِيَةٌ عَلَى الْكِتَابِ وَلَيْسَ الْكِتَابُ بِقَاضٍ عَلَى السُّنَّةِ" "Sünnet Kur'an'a hükmedicidir (anlamını belirleyicidir) fakat Kur'an, Sünnet'e hükmedici değildir"²²⁹ şeklinde görüş beyan etmiştir. Evzâî'nin "الْقُرْآنُ أَحْوَجُ إِلَى السُّنَّةِ مِنَ السُّنَّةِ إِلَى الْقُرْآنِ" "Kur'an'ın Sünnet'e olan ihtiyacı, Sünnet'in Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazladır" sözü,²³⁰ bu anlayışın en net açıklamasıdır. Bu alıntı ve bilgilerden anlaşılacağı üzere Ehl-i Hadis için hadis/sünnet de Kur'an kadar değerlidir.²³¹

²²⁵ Mustafa Karataş, **Hadisleri Yeniden Anlamak**, s. 107.

²²⁶ Ahmet Uyar, **Hadisleri/Sunneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar, Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Ekolleri**", **Bilimname v**, cilt: 2, s. 44.

²²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Muteffakkîh**, tkh. Adil b. Yûsuf el-Ğarrâzî, Dâru İbni'l-Cevzî, Arabistan 1421, I, 265.

²²⁸ Dârimî, **Mukaddime**, I, 474.

²²⁹ Darimî, **Mukaddime**, I, 474; İbn Abdilberr, **Câmiu'l-Beyâni'l-İlm**, II, 1194. Bu söz ile ilgili olarak, el-Fadl b. Ziyâd, 'Sünnet, Kitâb'ın anlamını belirleyicidir.' sözü Ahmed b. Hanbel'e sorulduğunda onun, 'Ben bunu söylemeye cesaret edemem. Fakat sünnet Kitâb'ı tefsir eder ve açıklar.' dediğini nakletmektedir. Bkz. İbn Abdilberr, **Câmiu'l-Beyâni'l-İlm**, II, 1194.

²³⁰ İbn Abdilberr, **Câmiu'l-Beyâni'l-İlm**, II, 1193-1194.

²³¹ Şeref el-Kudât, **el-Minhâcü'l-Hadîs fî Ulûmi'l-Hadîs**, s. 25; Uyar, **Hadisleri/Sunneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar**, s. 36.

Bu dönemde Ehl-i Hadis tarafından hadislerin sıhhat tespiti için isnad aranmış ve sorgulanmıştır. Bu konuda birçok örnek verilebilir. Mesela Abdullah b. Mübârek, “İsnad dindendir. İsnad olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi”²³² demiştir. Şu’be b. Haccac, “Hadisin sıhhati isnadın sıhhatiyle bilinir”²³³ ve “Hadis kadar cehenneme girmeme sebep olmasından korktuğum başka bir şey yoktur”²³⁴ gibi açıklamalarıyla sıhhat tespitinin isnada bağlı olduğunu ifade etmiştir. Süfyân es-Sevrî, isnadı silaha benzetmiş, silahı olmayanın düşmanı ile savaşamayacağını söylemiştir.²³⁵ O, ravilerle ilgili değerlendirme yaparken zayıf veya sahih ifadelerini kullanmıştır.²³⁶ Ebû Nasr b. Sellam ise şöyle demiştir: “Ehl-i küfre en ağır gelen ve onları en çok kızdıran husus, hadislerin senedleriyle birlikte öğrenilip başkalarına aktarılmasıdır.”²³⁷ İmam Şâfi’î, hadisleri isnadsız rivayet eden, gece karanlığında odun toplayan kimseye benzetmiştir. Bu durumda olan kimse, içinde zehirli yılan bulunan bir bağ odunu sırtına yükleyiptehlikenin farkında olmaz” demiştir. O bu ifadesiyle Hz. Peygamber’in hadislerinin ancak sened sayesinde korunabileceğini anlatmak istemiştir.²³⁸ Bütün bu örneklerden sonra şunu söyleyebiliriz: Tebe-i Tabiîn devrinde hadisçiler, isnadsız hadis rivayet edenleri uyarılmışlardır.²³⁹ Ancak bu dönemde sika ravilerin yanında, karantinaya almak (zayıf rivayetleri önlemek) için zayıf olan ravilerden de rivayette bulunmuşlardır. Nitekim Süfyân es-Sevrî’nin, “Hadîsle ya amel etmek, ya durumunu araştırmak ya da uydurma olup olmadığını tespit etmek için ilgilenirim”²⁴⁰ sözü ile Evzâî’nin, “Hem amel edilmesi gereken

²³² Müslim, **Mukaddime 5**, I, 15.

²³³ İbn Receb, **Şerhu İleli’t-Tirmizî**, I, 360.

²³⁴ Zehebî, **Tezkiretu’l-Huffâz**, I, 146; Zehebî, **Siyer-i A’lâmi’n-Nübelâ**, VI, 609.

²³⁵ Hâkim, **el-Medhal ilâ Kitâbi’l-İklîl**, thk. Fuâd Abdu’l-Mun’ım Ahmed, Dâru’d-Da’ve, Mısır tsz., I, 29; Hatîb el-Bağdâdî, **Şerefu Ashâbi’l-Hadîs**, thk. Mehmed Said Hatipoğlu, Dâru İhyâi’s-Sunnet’n-Nebeviyye, Ankara tsz., I, 42; İbn Receb, **Şerhu İleli’t-Tirmizî**, I, 360; es-Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, **Fethu’l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti’l-Hadîs li’l-Irakî**, thk. Ali Hüseyin Ali, Mektebetü’l-Sünne, Mısır 2003, III, 331; Leknevî, **el-Ecvibetu’l-Fâdıla**, Mektebetü’l-Matbûâtü’l-İslâmiye, Halep 1965, s. 21-22.

²³⁶ İbn Adîy, **el-Kâmil fi Duafâi’r-Ricâl**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed M’ûd-Andulfettâh Ebû Ğudde, el-Kütübü’l-İlmiye Beyrût 1997, IV, 54, I, 176.

²³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Şerefu Ashâbi’l-Hadîs**, s. 74.

²³⁸ es-Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs**, III, 331; Leknevî, **el-Ecvibetu’l-Fâdıla**, s. 21-22.

²³⁹ Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s. 150.

²⁴⁰ İbnu’l- Ca’d, **Müsned**, I, 271; Ukaylî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr, **ed-Duafâu’l-Kebîr**, Thk. Abdulmu’tî Emîn Kal’acî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 1984, I, 15; Hâkim, **Ma’rife**, s. 135; el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 402.

hadisleri öğren hem de amel edilmesi gerekmeyen hadisleri öğren”²⁴¹ şeklindeki ifadesi bu dönemin genel anlayışını ortaya koymaktadır.²⁴²

Bu dönem âlimlerinden İmam Evzâî, Şu’be b. Haccac, Süfyan-ı Sevri, İbn Mubârek, Behlûl b. Râşid, İbn Mehdi, İshâk b. Râhûyeve Ahmed b. Hanbel, hadisleri sahih ve sakim (zayıf), ma’ruf ve münker şeklinde iki kısma ayırmıştır. İmam Şâfiî, İmam Mâlik için, “Mâlik bir hadisin bir kısmı hususunda şüphe ettiği zaman tamamını bırakırdı”²⁴³ demiştir. Burada her rivayetle amel edilemeyeceği ancak ma’ruf olanla amel edileceği vurgulanmıştır. Hadis âlimlerinin ekseriyeti hadisleri sahih ve zayıf olarak tavsif etmiştir.²⁴⁴ Muhaddisler rivayetlerin sıhhat tespiti konusundaki hükümlerini bazı kriterlere göre vermişlerdir. Fakat bütün muhaddisler hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin tespitinde aynı kriterleri kullanmamışlardır.

Bu dönemde ortak bir sahih hadis tanımı ortaya çıkmadığından bazı muhaddislerin konuyla ilgili görüşlerini vermek istiyoruz:

Şu’be b. Haccac’ın Kriterleri

Bu âlime göre hadis uydurmakla itham edilen, galatı çok olan ve maruf olan ravilerden, meşhur muhaddislerin haberdar olmadıkları hadisleri çok rivayet eden ravinin rivayeti kabul edilmez. Böyle olmayanların rivayeti alınır.²⁴⁵

Burada hem sened hem de seneddeki ravilerin durumunun incelenmesi istenmiştir. Ravinin güvenilir ve zabt sahibi olması istenmiştir. Buradaki kriterlere göre hadislerin sıhhati isnada göredir.

²⁴¹ Râmehurmuzî, **el-Muhaddisu’l-Fâsil**, s. 419.

²⁴² Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlu**, s. 73.

²⁴³ İbn Ebî Hâtîm, **el-Cerh ve’t-Ta’dîl**, I, 14; Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 148.

²⁴⁴ Hâkim, **Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadîs**, s. 60; Suyûtî, **Tedribu’r-Râvi**, I, 59; Bağcı, **Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu**, s. 544; Özdemir, **Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi**, s. 75.

²⁴⁵ İbn Ebî Hâtîm, **el-Cerh ve’t-Ta’dîl**, II, 32; Ünal, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, s. 314.

Mâlik b. Enes'in Kriterleri

İmam Mâlik hadislerin kabulü için hem Ehl-i Hadis âlimlerigibi raviyi araştırmış hem de Ehl-i Rey âlimleri gibi metni araştırmıştır. Ravi ile ilgili aşağıdaki kriterleri şart koşmuştur:

- a- Sefihten²⁴⁶, b- İnsanları bidatına çağıran bidatçıdan, c- Hz. Peygamber'in hadislerinde yalancılıkla itham olunmasa bile, insanlarla olan konuşmalarında yalan söyleyen yalancıdan, d- Fazilet, salâh ve ibadeti olduğu halde ne naklettiğini bilmeyenden hadis alınmaz.²⁴⁷

Bu hususlardan ilk üçünün adalet, dördüncüsünün zaptla ilgili olduğu söylenebilir. Hatta son maddenin, ravinin naklettiği hadisin mana ve hükmüne vakıf olma manasında fakih olması gerektiğine delalet ettiğini de söylemek mümkündür.²⁴⁸

İmam Mâlik diğer Ehl-i Hadisten farklı olarak metni de tenkid etmiştir. O, haber-i vahidin kabulünde Medînelilerin ameline (icmana) aykırı olmamasını ister. Mâlik bu hususta şöyle demektedir: “En sevdiğim hadisler insanların üzerinde ittifak ettikleridir.”²⁴⁹ İmam Mâlik başka bir yerde de şöyle demiştir: “Bu şehir nübüvvetle amel edilen bir yerdir. Diğerleri ise meliklerin emriyle işlerin yürütüldüğü yerlerdir. Ancak Medînelilerin âhâd yolla rivayet ettikleri rivayetler, bu rivayetlerle yaptıkları istinbat ve içtihatlarda Medîneliler ile diğerleri arasında fark yoktur.”²⁵⁰ Mâlik'e göre kendisini destekleyen kat'i bir delil bulunmayan zanni haberler, kat'i bir asla ters düşmesi durumunda reddedilir.²⁵¹ Çünkü Medînelilerin ameli Hz. Peygamber'in

²⁴⁶ Akıl ve idraki hafif olmak ve bilgisizlik anlamını verir. Hadis usulünde sefeh, yalancılık, heva ehlinden olmak ve ne rivayet ettiğini bilmemek hususuyla beraber en önemli cerh sebeplerden biridir. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 354.

²⁴⁷ İbn Abdilber, **et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd**, thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî-Said Ahmed A'rab, Mağrib 1976, I, 66.

²⁴⁸ Özşenel, **Sünnet ve Hadisi Değerlendirme...**, s. 106.

²⁴⁹ Bâcî, Ebû'l-Velid Suleyman b. Halef, **el-Muntekâ Serhu Muvatta'**, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1332, I, 189; İbn Hacer, **Nüket alâ Kitâb-i İbn Salâh**, thk. Rabi' b. Hadi Umeyr el-Medhali, İmadetü'l-Bahsi'l-İlmi, Medîne 1984, I-II, I, 494,495. Bkz. Zekiyyüddîn Şa'bân, **Usulü'l-Fıkh**, trc., İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara 2014, s. 92.

²⁵⁰ Bâcî, **el-Muntekâ Serhu Muvatta'**, I, 319.

²⁵¹ Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm, **el-Muvâfakât**, Thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Süleyman, Dâru İbn Affân, Arabistan 1997, III, 206.

sünnetinin bir devamıdır. Ayrıca İmam Mâlik, ravinin fakih olmasını mutlak olarak şart koşmuştur.²⁵²

İmam Mâlik hadisin kabulü için aşağıdaki kriterleri aramıştır:

- a- Ravi âdil, zâbit ve sika olmalı,
- b- Ravi, naklettiği hadisin mana ve hükmüne vâkîf olmalı,
- c- Rivayetin kati delillere ve Medîne uygulamasına aykırı olmaması,
- d- Muhaddislerin üzerinde ittifak ettikleri hadisler olmalı.
- e- Zanni olan haberler, kat'î bir asla ters düşmemeli.²⁵³

İmam Mâlik de sahih hadis kavramını kullanmamıştır. Bu anlamda kullandığı ifadeler, “bize göre, bizim yanımızda, bizim uygulamamız vb.” şeklindedir.

Bu dönem âlimlerinden Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/813), ancak mevsuk olan ravilerin rivayetlerinin kabul edilebileceği görüşündedir.²⁵⁴ Onun en önemli iki talebesi olan eş-Şafî ve el-Humeydî'nin de benzer ifadeler kullanmışlardır.²⁵⁵ İshâk b. Râhûye, Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), Yahya b. Main ve Ahmed b. Hanbel de ‘hadisi sahihtir’ terimini ilgili ravinin sika olduğu anlamında kullanmışlardır.²⁵⁶

İmam Şâfiî'nin Kriterleri

İmam Şâfiî, hadisin sahihliğinin tespitinde güvenilir raviler tarafından sağlam bir senetle rivayet edilmesini esas almış²⁵⁷ ve önceki muhaddislerden farklı olarak hadisin muttasıl olması şartını öne sürmüştür. İmam Şâfiî'nin hadîsle ilgili

²⁵² Şâtıbî, **el-Muvâfakât**, III, 206; Muammer Bayraktutar, **İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2006, s. 44.

²⁵³ Şâtıbî, **el-Muvâfakât**, III, 206.

²⁵⁴ Dârimî, **Mukaddime**, I, 396; Müslim, **Mukaddime**, 15.

²⁵⁵ Fuat Karabulut, **Sufyan B. Uyeyne (H.107/198) ve Hadis İlmindeki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2007, s. 117.

²⁵⁶ Yahyâ b. Main, **Suâlâtü İbn Cunejd li Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn**, Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1988, I, 196; Alî b. el-Medînî, **İlelü'l-Hadîs**, Muhammed Mustafa A'zami, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1980, I, 51; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, **Min Sualâti Ebi Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hânî el-Esrem Ebâ Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, Beyrût 2004, I, 28; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 404; Kırbâşoğlu, “İmam Şâfiî'nin ‘Risâle’sinin Hadis İlmindeki Etkileri”, **Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları**, cilt 10, s. 91-93; Yücel, **Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır**, s. 28.

²⁵⁷ Mehmet Emin özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 99.

kriteri, “güvenilir ve zabt sahibi râvilerin muttasıl bir senedle nakletmiş olduğu hadis ile hem amel edilir hem de o hadis delil olarak kullanılır.”²⁵⁸

Şâfiî, er-Risâle’inde âhâd haberin kabulü için aşağıdaki kriterleri arar:

- a- Ravi güvenilir (sika) olmalıdır,
- b- Rivayet ettiği şeyi anlayan biri olmalıdır,
- c- Mana ile rivayet ettiğinde hadisin manasını değiştirecek hususları bilmeli aksi takdirde hadisi işittiği gibi harfi harfine rivayet etmelidir,
- d- Eğer fakih değilse manen rivayet etmemelidir,
- e- Hafızasından rivayet ediyorsa hadisi tam olarak hıfzetmelidir,
- f- Hadisi şaz olmamalıdır,
- g- Râvî müdellis olmamalıdır,
- h- Sened muttasıl olmalıdır.²⁵⁹

İmam Şâfiî, hadîslerin Kur’an’a, sünnete, hadislere veya herhangi bir şeye arz ederek tenkid edilmesine karşı çıkmaktadır.²⁶⁰ Hâlbuki hadîslerin Kur’an’a arzı, sahâbenin hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin tespitinde başvurmuş oldukları yöntemlerden biridir. Şâfiî, haberin senedinin sağlam olması durumunda metnin reddedilmesine sıcak bakmamıştır.²⁶¹

Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî’nin Kriterleri

Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834), sahih hadis konusunda şunları söylemiştir: “Eğer hadis ne ile sabit olur diye sorulsa şöyle derim: Hadis Resûlullah’tan sabit olmalı, maktû olmayıp muttasıl olmalı, râvileri ma’ruf olmalı veya muttasıl bir hadis olmalı ki, onu da *sika* ve ma’ruf bir râvi, ben tanımasam da, ancak ondan bana rivayette bulunanın tanıdığı bir râviden rivayet etmiş olmalıdır. Böylece bana rivayette bulunan tarafından râvisi tanındığı için hadis sabit olmuş olur. Hz. Peygamber’e varıncaya kadar böyle olmalıdır. Bu tür haberler, bağlayıcı

²⁵⁸ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, **er-Risâle**, thk. Ahmed Şâkir, Mektebetü’l-Halebî, Mısır 1940, s. 369; Krş. Bayraktutar, **İmam Şâfiî’de Lafza bağlı Hadis/Sünnet Yorumu**, s. 56-57.

²⁵⁹ Şâfiî, **er-Risâle**, s. 369.

²⁶⁰ Şâfiî, **İhtilâfü’l-Hadis**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût 1990, VIII, 569; bkz. Bayraktutar, **İmam Şâfiî’de Lafza bağlı Hadis/Sünnet Yorumu**, s. 65.

²⁶¹ Bayraktutar, **İmam Şâfiî’de Lafza bağlı Hadis/Sünnet Yorumu**, s. 66-69.

(lazım) ve sahihtirler ve de bize rivayet edenlerin bu tür rivayetlerini kabul etmemizi gerektirir. Tabii olarak râvinin, kendisinden hadis rivayet ettiği râviye erişmiş ve doğru, dürüst (sadûk) olması da gerekir. (Râvilerin bu durumu) iki şahidin durumuna benzer. Bu ikisi huzurunda başka iki şahidin şahitliklerinin doğruluğuna şahadet etmişler ki hâkim de kendisinin huzurunda şahitlik eden iki kişinin adil olduklarını bilmekte, fakat şahitliklerinde doğru olduklarını söyledikleri iki kişiyi tanımamaktadır. Bu durumda Hâkim'in başka iki kişi hakkında şahitlik eden bu iki kişinin şahitliklerini geçerli kabul etmesi gerekir. Bu iki kişiyi tanımaması sebebiyle hüküm vermekten vazgeçemez. Humeydi sonra şöyle devam eder: “Bu, işin zahiri durumudur. İşin gerçek yüzünü biz bilemeyiz. Râvinin unutkanlığı, hatası, yalan konuşmuş olması vb. olabilir. Ancak biz zahiri yönüne bakarak hüküm veririz.”²⁶² Humeydi'nin bu ifadeleri incelendiğinde, formülleşmiş bir sahih hadis tanımı yoksa da, Ehl-i Hadisin sahih hadis tanımının bütün unsurlarını görebilmemiz mümkündür. Senedin muttasıl olması, ravilerinin sika olmaları, rivayetin merfu' olması gibi.²⁶³

Muhammed b. Yahya ez-Zühli'nin Kriterleri

Muhammed b. Yahya ez-Zühli (ö. 252/258) rivayetlerin hüccet olarak kabul edilmesi için şöyle der: “Ancak munkatı olmayan, isnadında meçhul ve mecruh bir ravi bulunmayan, muttasıl bir hadisten başkasını delil olarak kullanmak caiz değildir.”²⁶⁴ Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli rivayetlerin sıhhati için râvilerin güvenilir olması, tanınan (meçhûl olmayan) kişiler olmaları ve isnâdın muttasıl olmasını şart koşturmuşur.²⁶⁵ ez-Zühli'nin oğlu Yahya b. Muhammed b. Yahya (ö. 260/873'tan sonra) ise haberin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti için şöyle der: “Bir hadisi sika bir ravi Hz. Peygamber'e varıncaya kadar yine sika ravilerden rivayet etmedikçe-isnadında meçhul ve mecruh raviler de bulunmamak şartıyla- o hadis yazılmaz. Haber bu şekilde Hz. Peygamber'den sabit olursa, o zaman kabul edilip onunla amel edilmesi ve ona muhalefet edilmemesi gerekli olur”²⁶⁶ şeklinde tanımlamıştır.

²⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, s. 24.

²⁶³ Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 116.

²⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, s. 20.

²⁶⁵ ez-Zühli'nin tanımı için Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, s. 30.

²⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, I, 20.

Görüldüğü üzere tâbiûn döneminde hadîslerin sıhhat tespiti için öncelikle onları rivâyet edenlerin güvenilir olup olmadıklarının tespit edilmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Ravinin güvenilirliği konusunda herhangi bir kusuru tespit edilince rivayeti kabul edilmemiştir. Daha sonraları sahîh hadîsin en önemli ilk iki vasfı sayılacak olan adalet ve zabt ortaya çıkmış bulunmaktadır. Ayrıca II. asırla birlikte muhaddisler arasında isnadın muttasıl olması, hadîsin sıhhatı için şart koşılmaya başlanmıştır.²⁶⁷ Bu kriterler gözönüne alındığında genel olarak muhaddislerin hadîslerin sahih olup olmadığına, ravi ve senede bakarak hüküm vermiş oldukları anlaşılmaktadır. Onlar için isnadın sahih olması, hadîsin sıhhatı için yeterli bir kriterdir. Metnin Kur'an'a, meşhur sünnete veya akla arzını gerekli görmemişlerdir.²⁶⁸ Bütün muhaddislerin yukarıdaki kriterlere göre hadîsleri topladığını söyleyemeyiz. İbnu'l-Cevzî, hadîs ehlinde bazılarının sahih hadîsi sahih olmayandan ayırarak dini korumayı amaçladığını, bazılarının ise amaçlarının sahih ile sakimi ayırdetmek olmadığını, sadece daha çok hadîs toplamak olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹

Ehl-i Hadîs'in amacı Resûlullah'ın hadîslerini rivâyet etmektir.²⁷⁰ Bu amaçla tüm çalışmaları Resûlullah'ın hadîslerini tespit, tedvin ve rivâyet olmuştur. Onlar dirayetten çok rivâyete önem vermişlerdir.²⁷¹ Bu durum rivayetlerin yüzbinlere ulaşmasına sebep olmuş ve bu da hadîslerin sahihlerini sahih olmayanından ayırıştırma işini giderek zorlaştırmıştır. Hadîsin sıhhatini tespitinde isnadın öncelikli olarak araştırılmasının gerekliliği son derece önemlidir. Ancak sadece isnad tenkidiyle sıhhat tespitinin yapılmasının yeterli olmayacağını daha ilk dönemlerden itibaren Ehl-i Re'y âlimleri ifade etmiştir.²⁷² Bu tek yönlü tespit daha sonraları ne gibi problemlere sebep olduğu ileride ele alınacaktır.

²⁶⁷ Özdemir, **Hadîslerin Sıhhat Açısından Taksimi**, s. 73-74.

²⁶⁸ Özdemir, **Hadîslerin Sıhhat Açısından Taksimi**, s. 74.

²⁶⁹ İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî, **Telbîsu İblîs**, Dâru'l-Fikir Beyrût 2001, s. 113-105; İsmail Hakkı Ünal, **Ebû Hanîfe'nin Hadîs Anlayış ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu**, DİB yayınları, Ankara 2012, s. 31-32.

²⁷⁰ Ünal, **Ebû Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı**, s. 44, 46, 47.

²⁷¹ İbn Hibbân, **Sahîh**, I, 159; İbn Abdilberr, **Câmiu Beyâni'l-İlm**, II, 1047, 1051, 1052. İbnu'l-Cevzî, **Telbîsu İblîs**, s. 113-105; Yüce, **Hadîs Tarihi ve Usulü**, s. 87.

²⁷² Yücel, **Hadîs Tarihi ve Usulü**, s. 216.

1.4.1.2. Ehl-i Re'y'in Sahih Hadis Kriterleri

Hız. Ömer, Hız. Ali ve İbn Mes'ud gibi sahâbiler,başkalarından işitmiş oldukları rivayetlerin sıhhatini Kur'an'a ve sünnet'e arz gibi metotlara başvurarak araştırmışlardır. Bu sahâbiler re'y ve içtihatlarıyla kendilerinden sonra gelen tâbiûna örnek olmuşlardır. Ehl-i Re'y'in tâbiûn neslindeki en önemli temsilcisi ise İbrahim en-Nehâî'dir. Onun metodu, öğrencisi Hammad b. Ebî Süleyman vasıtasıyla Ebû Hanife'ye intikal etmiş ve onun öğrencilerinin de katkılarıyla ekolleştiği kabul edilmiştir.²⁷³ Ehl-i Re'y ekolü Ebû Hanife ve ashabının ekolü olarak tanınır.²⁷⁴ Ebû Hanife ve ashabının hadislere yaklaşımını farklı kılan en önemli husus Sünnet-Kur'an bütünlüğüdür.²⁷⁵

Bu dönemde Ehl-i Re'y âlimlerinden İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798), rivayetleri tercih kriterlerini şöyle açıklamıştır: “Rivayetler çoğalınca, bunlar içinde ma'ruf olmayan, âlimlerce maruf olmayan, Kur'an'a ve Sünnet'e muhalif rivayetler ortaya çıktı. Bundan dolayı, Kur'an ve Sünnet'e uygun olanlar ile muhaddisler ve fakihlerce bilinen rivayetleri al. Meseleleri bunlara kıyas et. Şâz hadislerden sakın. Kur'an'a aykırı olan bir rivayet Resûlullah'a ait olamaz,”²⁷⁶ “Bize göre, Hız. Peygamber'den (s.a.v.) hadis rivayetiyle bilinen, rivayet ettiğini fıkıh eden, güvenilir ve sika kimseler tarafından rivayet edilen bir hadise göre...”²⁷⁷

Ebû Yûsuf'un kriterlerini şöyle maddelendirebiliriz:

- a- Ravi sika ve fakih olmalı,
- b- Rivayet, muhaddisler ve fakihlerce maruf olmalı,
- c- Kur'an ve Sünnete uygun olmalı,
- d- Haber-i vahid, şeriatın kaynaklarından elde edilmiş asıllara muhalif olmamalı, Muhalif olan haber şâz kabul edilip tercih edilmez,

²⁷³ Muhammed Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, Çev. Osman Keskiöğlü, DİB Yayınları Ankara 1999, s. 255; Özağşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 243.

²⁷⁴ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, **es-Sünne**, thk. Muhammed b. Said b. Salim Kahtani, Dâru İbn Kayyim, 1986, I, 186; Beyhakî, **es-Sünenu'l-Kübrâ**, II, 222; İbn Abdilberr, **Câmiu Beyâni'l-İlm**, I, 56; Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal**, II, 12; İbn Haldûn, **Mukaddime**, s. 564; Bkz. Uyar, **Hadisleri/Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar**, s. 30. Abdurrahman Haçkalı, **Ehl-i Hadis-Ehl-i Re'y Ayrışması Fıkıhî mi, İtikâdî mi?** İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı: 2, s. 68.

²⁷⁵ Keleş, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, s. 54; Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, s. 53-54.

²⁷⁶ Ebû Yûsuf, **er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi**, s. 31.

²⁷⁷ Ebû Yûsuf, **er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi**, s. 31.

e- Haber-i vahid umumu'l-belvâ konuda olmamalı.²⁷⁸

Burada zikrettiğimiz kriterlerdenanlaşılacağı üzere bu dönemde hadis alanındaki çalışmalar ileri bir noktaya ulaşmıştır. Ebû Yûsuf'a göre, bu dönemdeherkes tarafından bilinmeyen rivayetler artmış, Kur'an ve Sünnet'e uymayan hadisler ortaya çıkmıştır. Bu durumda hadislerin sahihini sahih olmayanından ayırma daha da zorlaşmıştır.Fazlur Rahman, Ebû Yûsuf'un '*Ma'ruf olmayan, âlimlerce ma'ruf olmayan, Kur'an'a ve Sünnet'e muhalif rivayetler ortaya çıktı*' demesinin nedenini şöyle açıklar: "İlk dönem âlimlerineait fikhi ve kelami görüşlerin bir kısmı Hz. Peygamber'eisnad edilmeye başlanmıştır.²⁷⁹ Ebû Yûsuf bundan dolayı, "Şaz hadislerden sakının ve hadisin kolektif ruhuna sarılın. Herkesçe bilinen sünnete sarılın" demiştir.²⁸⁰

Ebû Yûsuf her ne kadar sahih hadis kavramını kullanmamışsa da makbul hadis kavramını kullanmıştır. Makbul hadisin niteliklerine dair bu açıklamasında dikkat çeken husus, onun dikkatinin seneden çok metin ve muhteva üzerinde odaklanmış olmasıdır. Yaygın kanaate göre hadislerin kabulü ile ilgili ilk kriterleri İmam Şafii koymuştur. Ancak İmam Şafi'den daha önce yaşamış olan Ebû Hanife ve öğrencisi EbûYûsuf, hadislerin hücciyeti konusunda daha önce kriterler ortaya koymuşlar, fakat bu durum hadis usûlü âlimlerince gözardı edilmiştir.

İmam Muhammed, bie hadisın kabul edilebilmesi için ravinin adil ve sika olmasını,²⁸¹ haberin ma'ruf olmasını şart koşmuştur.²⁸² O, hocası Ebû Hanife'nin kriterlerini benimsemiştir. Birçok konuda Ebû Hanife'nin görüşü budur der ve kendisinin de o görüşü benimdediğini ifade eder.²⁸³ Mehmet Özşenel'in*Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî*, adlı Doktora Tezi çalışmasında Şeybânî'nin hem senede hemde metne önem vermiş olduğu tespitini yapmıştır. Şeybânî raviyi adalet ve zabtına, ilmi seviyesine ve özellikle fakih olup olmadına bakarak değerlendirmiştir. O hadis metinlerinin

²⁷⁸ Ünal, **İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı**, s. 196.

²⁷⁹ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 47.

²⁸⁰ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 48.

²⁸¹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Asl**, İdâretül Kur'an ve Ulumi'l-İslâmiyye, Karaçî tsz. III, 86.

²⁸² eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Asl**, I, 450.

²⁸³ eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Asl**, I, 2.

Kur'an'a, mütevatir ve meşhur sünnete uygunluğunu hadisin kabulü için gerekli görmüştür.²⁸⁴

Muhammed b. İsa b. et-Tabbâ' (ö. 224/838) da rivayetlerin kabulü için ravilerin güvenilir, senedin muttasıl olması, metnin Kur'an'a, sünnete veya icmaya aykırı olmaması ve herkesin bilmesi gereken bir konuda sadece tek bir kişinin rivayette bulunmamasını şart koşturmuştur.²⁸⁵ Muhammed b. İsa b. et-Tabba' da İbrahim en-Nehâî, Ebû Hanife ve diğer Ehl-i Re'y âlimleri gibi hadislerin sıhhatini tespitinde isnadla birlikte metin tenkidi üzerinde durmuştur. Bu âlimin kriterlerini şöyle maddelendirebiliriz:

- a- Sahâbe Resûlullah'tan gelen hadisle amel etmiş olmalı,
- b- Ravileri güvenilir, senedi muttasıl olmalı,
- c- Rivayet aklın gereklerine aykırı olmamalı,
- d- Kitab'ın nassına veya mütevatir sünnete aykırı olmamalı,
- e- Mensuh değilse icmaya muhalif olmamalı,
- f- Herkesin bilmesi gereken bir konuda sadece tek bir kişinin rivayette bulunmaması gerekir. Bu şartları taşımayan rivayet asılsızdır.²⁸⁶

Ehl-i Re'y, hadisleri kabul etmede ve onların sıhhatini tespitinde Ehl-i Hadisten daha ihtiyatlı davranmış, Kur'an'a, sünnete aykırı ve umumu'l-belvâ konusunda olan ahad rivayetleri kabul etmemiştir.²⁸⁷ Zira onlara göre bir rivayetin Kur'an'a ve sünnete aykırı veya umumu'l-belvâ bir konuda olması, manevî inkıta sayılır.²⁸⁸ Bunlar genellikle Ehl-i Rey'in hadislerin sıhhati konusundaki kriterleri olmuştur. Bu yeni bir metod olmayıp sahâbe döneminde örnekleri olan uygulamalardır. O dönemde de bazı rivayetler metin tenkidiyle kabul veya reddedilmiştir.

Ehl-i Re'y âlimlerinin kriterlerini aşağıdaki gibi maddelendirebiliriz:

²⁸⁴ Mehmet Özşenel, **Sünnet ve Hadisi Değerlendirme...**,s. 179-180

²⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh**, I, 355; Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 182-187.

²⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh**, I, 355; Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 182-187.

²⁸⁷ Ünal, **İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı**, s. 84-95; 172; Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 216.

²⁸⁸ Ebû Hanife, **el-Âlim ve'l-Muteallim**, s. 24-25; Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl, **Usûlü's-Serahsî**. Dârü'l-Ma'rife, Beyrût tsz, I, 364; Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, s. 5; Bayraktutar, **İmam Şâfi'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu**, s. 41-42; Kahraman, **Kufe'de Hadis İlk Üç Asır**, s. 212.

- a- Haber-i vahid, Kur'an'a aykırı olmamalıdır.
- b- Haber-i vahid, meşhur bir sünnete muhalif olmamalıdır.
- c- Haber-i vahidin kendi değerinde başka bir habere muarız olması durumunda, ravinin fikhî gibi bazı unsurlar göz önünde bulundurularak tercihte bulunulur.
- d- Ravinin sika, fakih (dinde anlayış sahibi) olması şart koşulmuştur.²⁸⁹
- e- Manevî inkıtanın olmaması gerekir. Bir hadîsin Kur'an'a, sünnete, ilk dönem uygulamalarına ve umum-u belvâya ters düşmesi, manevî inkıta sayılmıştır.²⁹⁰

Bu zikredilen kriterler bütün rivayetlere uygulanmış mıdır, bu kriterler o dönemde yazılmış olan eserlere yansımış mıdır? Bunların araştırılması gerekir. Bu kriterlerin rivayetlerin sıhhatinin tespitine yapmış olduğu katkının bilinmesi önem arz etmektedir.

1.4.2. Tebe-i Tâbiûn Devrinde Yazılan İlk Hadis Eserleri ve Sahih Hadis Kriterleri

Tâbiûn döneminde Ömer b. Abdülaziz'in emriyle başlayan tedvin çalışması Tebe-i Tâbiûn devrinde gelişerek devam etmiştir. Yapılan bu çalışmada hadislerin yanında sahâbe ve tâbiûn fetvaları da derlenmiştir. Tedvin çalışmasında elde edilen rivayetler herhangi bir sıra gözetilmeden yazılmıştır. Ancak bu şekilde telif edilen eserlerden yararlanmanın güçlüğü kısa sürede anlaşılınca tedvinle birlikte tasnif çalışmasına da ağırlık verilmiş ve sistematik eserler telif edilmeye başlanmıştır. Tasnif dönemindeki eserler ale'r-rical ve ale'l-ebvab olmak üzere iki ana sisteme göre yazılmıştır.

Ale'r-rical tasnif sisteminde hadisler konularına göre sınıflandırılmaz. Bu sistemde muhaddisler hadisleri ravi isimlerine göre sınıflandırmışlardır. Bazı âlimler hadisleri sahâbi ismini esasalarak düzenlemişlerdir ki bu nevi kitaplara müsned adı verilir. Muhaddislerin şeyhlerinin isimlerine göre düzenlediği hadis kitaplarına ise mu'cem denir. Müsnedler ve mucemler ale'r-rical sistemine göre oluşturulan

²⁸⁹ EbûYûsuf, **er-Red alâ Siyeri Evzâî**, s. 31.

²⁹⁰ Ebû Hanîfe, **el-Âlim ve'l Muteallim**, s. 24-25; Ebû Yûsuf, **er-Red alâ Siyeri Evzâî**, s. 31; Serahsî, **Usûl**, I, 364; Ünal, **İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı**, s. 196; Özşenel, **Sünnet ve Hadisi Değerlendirme...**, s. 36-37.

eserlerdir. Ebû Dâvud et-Tayâlisî,²⁹¹ el-Humeydî,²⁹² el-Firyâbî (ö. 212/827), Esed b. Mûsâ (ö. 212/827), Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843), Yahyâ b. Ma'în, İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed İbn Hanbel²⁹³ gibi muhaddisler müsned türü eserler yazmışlardır. Kettânî müsned türünden yazılmış 78 eserin ismini verir.²⁹⁴

Ale'l-ebvab tasnif sisteminde ise hadislerin ravilere bakılmaksızın konulara göre tasnif edilmesidir. Bu türe Cami', Sünen, Musannef, Müstedrek ve Zevaid isimleriyle bilinen kitablara dâhildir. Bunların genel adı musanneftir.²⁹⁵

Bu dönemde Mekke'de Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc, Medîne'de Muhammed b. İshâk (ö. 151/768), Mâlik ve (Mâlik'in Muvatta'ından daha büyük bir Muvatta' tasnif etmiş olan) Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Zi'b (ö. 158/774), Basra'da Rebî' b. Sabîh (ö. 160/776), Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/772), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Kûfe'de Süfyân es-Sevrî, Şam'da Evzâî, Vâsıt'ta Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Yemen'de Ma'mer b. Râşid, Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/803), Horasan'da Abdullah b. Mübârek, Mısır'da Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ve Abdullah b. Vehb (ö.197/812) gibi şahıslar hadis eserleri meydana getirip bu eserlerde sadece merfû rivayetleri değil, aynı zamanda mevkûfları da cem etmişlerdir.²⁹⁶

Bunların hepsi aynı asırda yaşamışlardır. Onların hangilerinin eserlerinin önce olduğu bilinmemektedir.²⁹⁷Günümüze ulaşan hadis kitaplarının en eskisi olan Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'inde 1614 hadis bulunmaktadır.²⁹⁸ el-Câmi, II. Hicri asrın tasnif anlayışına uygun olarak genellikle mürsel ve munkati' rivayetlerden oluşmakta ve muttasıl rivayetler azınlıkta kalmaktadır. Ayrıca isnadlarının

²⁹¹ Bkz. Çelebi, **Keşf**, II, 1679; Bkz. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 21; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.54.

²⁹² Bkz. Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 57.

²⁹³ Bkz. Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 61-62.

²⁹⁴ Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, **er-Risaletü'l-Müstatrafe li Beyani Meşhuri Kutubi's-Sunneti'l-Musannafe**, Thk. Muhammed Muntasır Kettânî, Beyrût 2000, I, 7.

²⁹⁵ Bkz. Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 69.

²⁹⁶ Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl**, s. 386; Muhammed 'Acâc el-Hatîb, **es-Sünne Kable't-Tedvîn**, s. 337-338; Ahmed Naim, **Tecrid-i Sârih Tercemesi**, s. 267-269.

²⁹⁷ Bkz. İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Fikir, Beyrût tsz, s. 6-7; Râmehurmuzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl**, s. 611-613.

²⁹⁸ Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 213; Seyit Ali Güşen, **İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, Dalı, İstanbul 2014, I, 48.

birçoğunda müphem ve meçhul (durumu bilinmeyen) raviler bulunmaktadır. Eserde merfu, mevkuf ve az sayıda maktu haberlerde yer almaktadır.²⁹⁹ Bu dönemin diğer ilk müellif ve eserlerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Mâlikb. Enes'inel-*Muvatta'* adlı eserinde, Hz. Peygamber ile sahâbe ve tâbiûndan gelen rivayetler olmak üzere toplam 1720 hadis bulunmaktadır. Bu rivayetlerin 600'ümüsned, 222'si mürsel, 613 mevkuf, 285 de maktu yani tabii sözleridir.³⁰⁰

Ebû Yûsuf, *el-Âsâr* isimli eserini Ebû Hanife'den rivayet etmiş olduğu hadislerden oluşturmuştur. Bunlar merfu, mevkuf ve mürsel olmak üzere toplam 1067 rivayettir. Ebû Yûsuf bu eserini fıkıh bablarına göre tasnif etmiştir.³⁰¹

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805)de hicri ikinci asırdaki yaygın anlayış ve tatbikata uygun olarak telif ettiği *el-Âsâr*'ı, Ebû Hanife'den rivayet etmiş olduğu merfu, mevkuf ve mürsel hadisleri dönemin bir geleneği olarak fıkıh konularına göre tasnif etmiştir. *el-Âsâr* 138 merfu, 214 mevkuf, 535 maktu ve 2 muallak'tan oluşmaktadır.³⁰²

Abdurrazzak b. Hemmâm'ın(ö. 211/827) *el-Musannef'i*, merfu, mevkuf ve maktu' haberleri ihtiva etmektedir.21033 adet hadisten oluşan (Ma'mer b. Raşid'in el-Cami'i dâhil) bu eser musannef türünün bize kadar ulaşabilmiş az sayıdaki örneklerden birini teşkil etmektedir.³⁰³

²⁹⁹ Bkz. Erul, **Ma'mer b. Raşid'in el-Cami Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası**, s.127; Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 192; Yücel, **Hadis İstiahlarnın Doğuşu ve Gelişimi**, s. 48-50; Güşen, **İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki...**, s. 44.

³⁰⁰ Zürkânî, **Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta**, I, 61; Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 217; Bkz. Suyûtî, **Tenvîru'l-Hevâlik Şerhu Muvatta Mâlik**, Mektebetü'l-Ticâriyeti'l-Kübrâ, Mısır 1969, I, 8; Çakan, **Hadis Edebiyeti**, s. 72-73; Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 257; bkz Suyûtî, **Tenvîru'l-Hevâlik Şerhu Muvatta Mâlik**, I, 8.

³⁰¹ Bkz. Ebû Yûsuf, **Âsâr**, thk. Ebû'l-Vefa Afgânî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût trz.

³⁰² Bkz. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **Âsâr**, thk. Ebû'l-Vefa Afgânî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye Beyrût tsz, I, 24; Çakan, "el-Âsâr", **DİA**, İstanbul 1991, III, s. 460; Güşen, **İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin...**, s. 87-88.

³⁰³ Çakan, **Hadis Edebiyeti**, s. 75-76.

el-Humeydî'nin (ö. 219/834) 179 sahâbiden gelen rivayetleri kaydettiği *Müsned*'inin büyük bir bölümü merfu, çok az kısmı sahâbi ve tâbiûn sözünden oluşmaktadır. Müsned'de 1390 hadis mevcuttur.³⁰⁴

Görüldüğü üzere hadislerle ilgili çalışmaların ilk örnekleri, hicri II. asırda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem muhaddisleri genel olarak merfu' rivayetlerle mevkuf ve maktu' haberleri bir arada zikretmişlerdir.³⁰⁵ Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (ö.1176/1762) bu dönemdeki eserler için şöyle demektedir: “Buhârî ve Müslim'den önceki ve sonraki müsnedler, camiler, musannefler sahih, zayıf ayırımına bakmaksızın oluşturulmuş eserlerdir.”³⁰⁶ el-İrâkî, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki bütün hadislerin sahih olduğu iddiasında bulunanın görüşünü kabul etmediğini, onda zayıf hadislerin mevcudiyetinin muhakkak olduğunu ve hatta mevzu hadislerin de bulunduğunu ifade etmiştir.³⁰⁷ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu eserler hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti önceliğiyle yazılmamış olduğundan dolayı sahih hadis probleminin çözümü giderek zorlaşmıştır. Hadislerin sayısı yüzbinleri bulmuştur. Hatta Ebû Zür'a', Ahmed b. Hanbel'in bir milyon hadis ezberlemiş olduğunu söylemiştir. Hadis âlimleri bu sayının mükerrer, mevkuf ve maktu rivayetleri kapsadığını ifade etmişlerdir. Yoksa Resûlullah'dan rivayet edilen hadisler bu rakamın onda birine ulaşmaz.³⁰⁸ Ancak bununla birlikte rivayetlerin bu kadar artmış olması, rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti çalışmasını zorlaştırmıştır. Bu dönemde her ne kadar bazı kriterlerden bahsedilmişse de bütün hadisler bu kriterlere göre tenkid ve tasnif edilmemiştir. Bu dönemde kaleme alınan eserler bu kriterlere göre yazılmamıştır.

³⁰⁴ Çakan, *Hadis Edebiyeti*, s. 57.

³⁰⁵ Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 23-24; Ulu, “Tabiin”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 329; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 316; Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı*, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, s. 40.

³⁰⁶ ed-Dihlevî, Ebû Abdilaziz Kutbüddin Ahmed b. Abdirrahim b. Vecihiddin Şâh Veliyyullah, *el-İnsâf fi Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf fi'l-Ahkâmî'l-Fıkhiyye*, Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1404, I, 64, İbrahim Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerinin Mahiyeti*, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 542; Ebû Şehbe, *Difâu' ani's-Sünne*, Mecmeu'l-Buhûsu'l-İslâmi, Kâhire 1985, s. 5; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 17.

³⁰⁷ Bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râviu'r-Râvi*, s. 187; Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, s. 233.

³⁰⁸ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ'*, XI, 187.

1.4. 3. Değerlendirme

Tebe-i Tâbiîn dönemi âlimleri hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti için çalışmalar yapmışlardır. İmam Evzâî, Şu'be b. Haccac, Süfyan-ı Sevri, İbn Mubârek, Behlûl b. Râşid, İbn Mehdi, İshâk b. Râhûyeve Ahmed b. Hanbel hadisleri sahih ve sakim (zayıf), ma'ruf ve münker şeklinde iki kısma ayırmıştır. Bu muhaddislerden İshâk b. Râhûye, Yahya b. Maîn, Ali b. Medini ve İbn Hanbelhadisleri rivayet eden raviler hakkında "hadisi sahihtir", "hasenu'l-hadistir" veya "zayıftır" şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bunlar rivayetlerin sıhhat tespiti konusundaki hükümlerini bazı kriterlere göre vermişlerdir. Fakat hepsi hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitinde aynı kriterleri kullanmamışlardır. Abdullah b. Mubârek, Şu'be b. Haccac, Süfyân es-Sevrî ve Ebû Nasr b. Sellâm, isnadın öneminden bahsetmişler ve ravinin adil, zabıt, sika ve fakih olması gerektiğini belirtmişlerdir. İmam Şâfiî, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî ve Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlihaber-i vâhidlerin kabulü için özellikle râvînin adaleti, zabtı ve isnadın ittisalini şart koşmuşlardır. Bütün bu kriterler gözönüne alındığında genel olarak muhaddislerin hadislerin sahih olup olmadığına ravi ve senede bakarak hüküm vermiş oldukları görülmüştür. Onlar için isnadın sahih olması, hadisin sıhhati için yeterli bir kriterdir. Metnini Kur'an'a arz etmeyi, meşhur sünnete veya akla uygunluğunu araştırmayı gerekli görmemişlerdir.

Bu dönemdeki Ehl-i Re'y muhaddisleri olan İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Muhammed b. İsa b. et-Tabba ravinin adil ve sika olmasının ve haberin ma'ruf olmasını şart koşmuştur. Bunlar hadis metinlerinin Kur'an'a, meşhur sünnete aykırı olan ve umumu'l-belvâ konusunda gelen ahad rivayetleri kabul etmemiştir. Zira onlara göre bir rivayetin Kur'an'a, meşhur sünnete, umumu'l-belvâyaya muhalif olması, manevî inkita sayılır. Bunlar genellikle Ehl-i Rey'in, hadislerin sıhhati konusundaki kriterleri olmuştur.

Her iki ekol de sünneti doğru tespit etme ve doğru anlama çabası içinde olmuştur. Ancak metod farklılığı zaman zaman bazı hadislerle ilgili farklı sonuçlara ulaşmalarına sebebiyet vermiştir. Muhaddisler bu dönemde tüm çabalarını Resûlullah'ın hadislerini tespit, tedvin ve rivâyete hasretmişlerdir. Hadisleri

toplarken sahih, zayıf, merfu, mevkuf, maktu, mürsel, müsned ayırımına gitmemişlerdir.

Sahâbe, tabiûn ve tebe-i tabiîn dönemlerindeki sahih hadis konusunda yapılan çalışmaları tespit ettikten sonra hicri III. asırda sahih hadis konusunda yapılan çalışmaları tespit etmeye çalışacağız. Bu dönemde sahih hadis probleminin farkında olan bazı muhaddisler hadislerin sahihlerini sahih olmayandan ayırıştırma gayretine girmiştir. Bu muhaddislerin sahih hadisi tespit kriterlerinin araştırılması gerekir. Ancak bunların hepsini incelemek tezin amacını ve hedefini fazlasıyla aşar. Biz özellikle Sünni gelenekte genel kabul görmüş meşhur Kütüb-i Sitte'yi inceleyeceğiz. Bu dönemde yazılmış olan Kütüb-i Sitte'nin oluşumunda dikkate alınan esasların araştırılması, sahih hadisin tespiti açısından önem arz etmektedir.

1.5.KÜTÜB-İ SİTTE MÜELLİFLERİNİN SAHİH HADİS KRİTERLERİ

Özellikle hicri III. asırda hadislerin sıhhati konusunda bazı muhaddislerin daha çok gayret gösterdikleri görülmektedir. Bu asır, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait merfu' sahih rivayetlerin tasnif edildiği bir devre olmuştur. İslam âleminde sıhhat yönünden en muteber kabul edilen hadis kaynaklarının müellifleri eserlerini oluştururken dikkate aldıkları kriterlerin olup olmadığının bilinmesi sahih hadis problemi için önem arz etmektedir. Bunun için Kütüb-i Sitte müelliflerinin sahih hadis şartlarını ve eserlerini oluşturma kriterlerini tespit etmeye çalışacağız. Bu kriterlerin eksik yönleri ve problemlerini tespit edip ilk üç asırdaki "Sahih Hadis" tanımının ortak yönleri, farklılıkları ve nedenlerini ortaya koyacağız.

1.5.1. Buhârî'nin Sahih Hadis Kriterleri

Buhârî'den önce hadis kitabı yazan müellifler rivayetleri Sahih, Hasen ve Zayıf ayırımı yapmadan eserlerine almışlardır. Bu eserlerde sadece Hz. Peygamber'in hadisleri değil ayrıca sahâbe, tâbiûn ve sonrakilerin fetvaları da yazılmıştır.³⁰⁹ İmam Mâlik, Ebû Yûsuf, Abdurrezzâk b. Hemmam gibi âlimlerden sonra Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler ise sadece Hz. Peygamber'e ait hadisleri yazmaya çalışmışlardır. Ancak bunlar da hadisleri sıhhatine göre ayırıştırmaktan

³⁰⁹ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, 1, 7.

ziyade sadece müsned hadisleri toplama gayreti içinde olmuşlardır.³¹⁰ Bu durum merfu rivayetleri mevkuf ve maktu rivayetlerden ayırmayı sağlamış ancak hadislerin sıhhatini tespiti yönelik bir çalışma olmamıştır. Bundan dolayı sahih olan ve olmayan hadislerin bir arada bulunması problemlere sebep olmuştur. Bu problem öyle bir duruma gelmiştir ki, artık birilerinin bir an önce buna el atması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu döneme kadar sahih hadis probleminin büyüyerek devam ettiğini şu rivayetten anlıyoruz: Bir gün Buhârî'nin hocalarından İshak b. Râhuye, “Keşke biriniz, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahih sünnetini cemedden muhtasar bir kitap te'lif etse”³¹¹ diye temennisini ifade etmiş, bunun üzerine Buhârî harekete geçmiş ve sahih sahasında ilk eser olan *el-Camiu's-Sahihu'l- Müsnedu'l- Muhtasaru min Umûri Resûlillah (s.a.v.) ve Sünenihi ve Eyyâmihî* adlı eserini telif etmiştir.³¹² Buhârî bu eserini, 600.000 hadis içerisinden seçerek meydana getirmiştir.³¹³ Böylece rivayetlerin sadece merfu ve sahih olanlarının müstakil eserlerde toplanması süreci başlamıştır.

Buhârî eserine yalnız sahih hadisleri aldığını ifade etmiştir. Eserin hacimli olmaması için almış olduğu hadislerden fazlasını dışarda bıraktığını söylemiştir.³¹⁴ Bu açıklamasından anlaşılacağı üzere Buhârî bütün sahih hadisleri toplamamıştır. Ayrıca İmam Buhârî bu eserini hangi kriterlere göre hazırladığını da açıklamamıştır. Daha sonra onun eserini inceleyen âlimler, kullandığı yöntemi dikkate alarak onunkriterlerini belirlemeye çalışmışlardır. Hâkim'e göre Buhârî'nin şartları şöyledir: “Hz. Peygamber'den hadis rivayetiyle meşhur iki sahâbi, onlardan da bu vasfa sahip iki tabiûn onlardan da aynı vasıfları taşıyan etba-ı tâbiûnin hafız ve mutkinlerinden olan ve kendisinden dördüncü tabakadan birçok sika ravinin hadis aldığı biri rivayet etmelidir.”³¹⁵ Hâkim'in bu açıklamasında her tabakadan en az iki ravinin bulunması iddiası vardır. Hâzîmî(ö. 584/1189), *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse* adlı eserinde Hâkim'in bu tespitinin doğru olmadığını ifade etmiştir. O, “Hâkim'in her tabakada iki güvenilir ravinin bulunması ile ilgili görüşünden dolayı onu hadislerin kaynağını bilmeyen ve sahihi dikkatlice incelememiş biri olarak

³¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 7.

³¹¹ Bak. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 7.

³¹² Hâkim, *el-Medhel ilâ Kitâbi'l-İklîl*, I, 30; İbnu's- Salâh, *Mukaddime*, I, 17.

³¹³ İbnu Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 7.

³¹⁴ İbnu's- Salâh, *Mukaddime*, I, 19; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 7.

³¹⁵ Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l Hadîs*, s. 62; Ahmet Naim, *Tecrid-i Sârih Tercemesi*, s. 120–121.

nitelendirmiş ve Sahihan'da yer alan bazı tek ravisi olan hadisleri örnek göstererek bu iddiasının yanlış olduğunu ifade etmiştir.”³¹⁶ el-Meyânşî (ö. 580/1184) *Mâ lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehluh* adlı eserinde Buhârî'nin şartları konusunda Hâkim gibi açıklamada bulunmuştur.³¹⁷ Makdisî (ö. 507/1114) ise Buhârî'nin şartlarını şöyle açıklamıştır: “Buhârî, hadis rivayetiyle meşhur olan, âlimlerce sika olarak kabul edilen raviler tarafından muttasıl bir senedle rivayet edilmiş olan hadisleri kaydetmiştir. Buhârî sahâbeden rivayet eden ravi sayısına bakmaksızın tek bir ravisi olan hadisleri de rivayet etmiştir.”³¹⁸ Âlimlerin araştırmalarına göre Buhârî'nin bir şartı da ittisalde anâneli rivayetlerde lika'yı şart koştuğu şeklindedir.³¹⁹ Ebû Bekir Kâfi, *Menhecu'l-İmam Buhârî fî Tashîh'l-Ehâdîsi ve Ta'lîlihâ* adlı eserinde Buhârî'nin sıhhat şartları olarak ravinin adalet ve zabt sahibi olmasını ve senedin muttasıl olmasını zikretmiştir.³²⁰ İfade edilenlerden yola çıkılarak Buhârî'nin sahih hadis tespitinde şu kriterleri esas aldığı söylenebilir:

- a. Ravinin hadis rivayetiyle meşhur olması,
- b. Ravinin adil, zabıt ve sika³²¹ olması,
- c. İsnadın muttasıl olması. Ayrıca o anâneli rivayetlerde lika'yı şart koştur.

Görüldüğü gibi âlimlerin Buhârî'nin şartları konusundaki kanaatleri sened ve ravi merkezli olmuştur. Âlimler onun metinle ilgili kriterlerinin olup olmadığı konusunda ise bir tahminde bulunmamışlardır.³²² Ancak hadisin en önemli bölümü

³¹⁶ Hazimî, **Şurut-i Eimme-i Hamse**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1984, s. 43; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, 1,9; İbn Hanbelî, **Kafvu'l-Eser fî Safveti Ulûmi'l-Eser**, thk., Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmî, Haleb 1408, I, 42; Mehmet Bilen, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 195; Alî Abdalbâsit Mezîd, **Minhâcu'l-Muhaddisîn fî'l-Karnî'l-Evveli'l-Hicrî ve Hattâ Asrinâ'l-Hâdir**, s. 290.

³¹⁷ Ebû Hafs Ömer b. Abdulmecîd el-Kuraşî el-Meyânşî, **Mâ lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehluh**, yy., tsz., s. 11.

³¹⁸ Makdisî, **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye Beyrût 1984, s.18; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, I, 9; Bilen, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, s. 194; Ahmet Naim, **Tecrid-i Sârih Tercemesi**, s. 237; Abdulmuhsin, **el-İmam el-Buhârî ve Kitâbuhu el-Câmiu's-Sahîh**, el-Câmiatu'l-İslâmiye, Medîne 1390, s. 43; Abdullah b. Yûsuf el-Cedi', **Tahrîru Ulûmi'l-Hadîs**, Beyrût 2003, II, 880; Ebû Bekir Kâfi, **Menhecu'l-İmâmi'l-Buhârî fî Tashîhi'l-Ehâdîsi ve Ta'lîlihâ**, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2000, s. 71.

³¹⁹ Müslim, **Mukaddime**, I, 29.

³²⁰ Ebû Bekir Kâfi, **Menhecu'l-İmâmi'l-Buhârî..**, s. 71.

³²¹ Sika, sözlükte itimat etmek güvenmek anlamına gelir. Hadis usulünde ise genellikle adalet ve zabt vasfını taşıyan ravilere denir. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 359.

³²² Bilen, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, s. 198.

olan metin hususunda herhangi bir tespitin yapılmamış olması Buhârî'nin metni değerlendirmedeği şekilde anlaşılmalıdır. Buhârî'nin eserini fıkıh konularına göre tasnife tabi tutması,³²³ eserinin tür olarak “Câmî” olması ve hadisleri konu ve kitaplara ayırmış olması, onun metni dikkate aldığını gösterir. Bugün klasik hadis kaynakları geleneksel kabullerin dışına çıkıp daha farklı bir gözle okunmalı ve değerlendirilmelidir. Buhârî bize metnin bir hadisin sıhhati açısından ne kadar değerli olduğunu göstermiştir.

Kanaatimize göre Buhârî eserinde ravi ve isnadla ilgili kriterleri uygulamasının yanında metinle ilgili aşağıdaki ilkeleri de gözönüne almıştır:

- a- Bab başlıkları onun “fikhî” görüşleridir. İlgili bab başlıklarının altına aldığı rivayetler onun metne dikkat ettiğini gösterir.
- b- Genel algının aksine Buhârî, muallak hadis rivayetiyle aslında isnadı değil, metni önceliğini gösterir.
- c- Buhârî, rivayetin sıhhatinde öncelikle isnadın sahih olması şartını arar. Daha sonra isnadı sahih olan rivayetin metnini değerlendirmeye alır. Bu yönüyle müsned türü eserler yazan Ehl-i Hadis âlimlerinden ayrılır.

1.5.2. Müslim'in Sahih Hadis Kriterleri

Müslim'in, eserine bir mukaddime yazmış olması, değerlendirmemizi daha sağlıklı ve mümkün kılmıştır. Müslim, *Sahih*'inin mukaddimesinde isnadın önemine vurgu yapmış, hadislerin sika ravilerden alınmasının gerekli olduğunu ifade etmiş ve konu ile ilgili rivayetleri zikretmiştir.³²⁴ Ayrıca rivayetlerin sahihini sakiminden ayırabilmenin gerekliliğinden bahsetmiştir.³²⁵ İsnadın önemine vurgu yapan Müslim, sika ravilerden hadislerin alınmasının gerekli olduğunu belirtmiş sonra da konu ile ilgili rivayetleri zikretmiştir.³²⁶ İmam Müslim, rivayetin sahih olabilmesi için bazı şartlar öne sürmüştür. Ravilerin sika olmasını ve bu ravilerin birbirleriyle karşılaşmalarının mümkün olmasını şart koşar.³²⁷ O, ravileri üç sınıfa ayırmıştır. Onun

³²³ Hamit Sevgili, **İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2015, s. 300; Ebû Bekir Kâfi, **Menhecü'l-İmâmi'l-Buhârî fi Tashihi'l-Ehâdîsi ve Ta'lîliha**, s. 364-366.

³²⁴ Müslim, **Mukaddime**, s. 14.

³²⁵ Müslim, **Mukaddime 2**, s. 8-10.

³²⁶ Müslim, **Mukaddime 5**, s. 14.

³²⁷ Müslim, **Mukaddime7**, s. 29.

bu sınıflandırmasına göre birinci grupta adil ve sika ravilerin rivayetleri yer alır. Müslim, kitabına öncelikle bu vasıftaki ravilerin hadislerini almıştır. İkinci grupta, hıfz ve itkan ile birinci grup ravilerin seviyesinde olmamakla beraber hıfz ve itkanlarıyla ortaderecede olan ravilerdir. Müslimeserine, öncelikle birinci gruptaolan ravilerin hadislerini almış, sonra bu ikinci gruptakilerin rivayetlerine yer vermiştir. Üçüncü grup ise muhaddislerce yahut bunların çoğunun yanında töhmetli olan, hadislerinin çoğu münker ve yanlış bulunan, yahut yalan söyleyen ve hadis uyduran kimselerin rivayet ettikleri hadislerdir. Ancak Müslim bunların hadislerini kitabına almamıştır.³²⁸ Müslim *Sahîh*'ini, 300.000 hadis içerisinde seçerek oluşturmuştur.³²⁹ O, rivayetin sahih olabilmesi için bazı şartlar zikretmiştir. Ona göre sikanın sikadan yaptığı an'aneli rivayetin kabulü için ravilerin birbirleriyle likasının mümkün olmasını (muasarat) şart koşturmuştur.³³⁰ Müslim de Buhârî gibi eserine sadece merfu ve sahih olan hadisleri yazmaya çalışmıştır.³³¹

Müslim'in eserini incelediğimizde onun kriterleri konusundaki kanaatimizi maddeler halinde şöyle yazabiliriz:

- a- Ravinin adil, zabıt ve sika olması,
- b- İsnadın muttasıl olması. Müslim, Buhârî'den farklı olarakmülakatın mümkün olmasını yeterli görmüştür.
- c- İmam Müslim, hadisin sıhhati için herhangi bir tabakadan ravi sayısının tek olmasını yeterli görmüştür.
- d- Ayrıca kitabının Cami' türünde yazılmış olması ve konuyla ilgili tüm metin farklılıklarını vermesi onun metni dikkate aldığını gösterir.

Müslim, hadisleri isnad ve metne göre yani bablara göre değerlendirmeye alması yönüyle müsned türü eserler yazan Ehl-i Hadis âlimlerinden ayrılır.

³²⁸ Müslim, *Mukaddime*, I, 4-6; Hâzîmî, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, 66; İbnu's-Salâh, *Siyanetu's-Sahîh'i Müslim*, I, 91; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 259.

³²⁹ Makdîsî, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, s. 19; İbnu's-Salâh, *Siyanetu'l-Sahîh-i Müslim*, thk. Abdullah Abdulkadir, Dâru'l-Garbi İslâmî, Beyrût 1408, I, 67; Karataş, *Hadîs Rivâyet Tarihi*, s. 312.

³³⁰ Müslim, *Mukaddime*, s. 29; İbnu's-Salâh, *Siyanetu's-Sahîh'i Müslim*, I, 72; Abdulmuhsin, *el-İmam Müslim ve Sahîhuhu*, el-Camiatu'l-İslâmiye, Medîne 1970, s. 42.

³³¹ Kemal Özcan, *Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2014, s. 207.

1.5.3. Tirmizî'nin Sahih Hadis Kriterleri

Tirmizî, Sünenindeki “ilel” bahsinde isnadın önemi konusundaki rivayetleri zikretmiştir.³³² Hasen hadis için “İsnadında kizble itham edilmemiş ravinin hadisi ve şaz olmayan ve başka bir vecihle gelen hadis bizce hasendir”³³³ demiştir. Tirmizî'nin de sahih veya hasen terimini isnada göre kullandığı anlaşılmaktadır. Tasnif dönemi imamlarından olan Tirmizî, fakihlerin istidlalde buldukları hadisleri toplamayı amaçlamıştır. Bu nedenle Tirmizî, eserine sahih, hasen, zayıf hatta çok zayıf hadisleri de almıştır.³³⁴ Tirmizî, eserine almış olduğu hadislerin sıhhat durumuyla ilgili “bu hadis sahihtir” veya “ bu hadis hasendir” gibi açıklamalar yapmıştır. Aynı şekilde zayıf olduğunu söylemiş olduğu hadislerin zayıflık sebeplerini açıklamayı da ihmal etmemiştir.³³⁵

Tirmizî'nin eserini incelediğimizde kitabını aşağıdaki kriterlere göre yazmış olduğu kanaati hâsıl olmaktadır.

- a- Tirmizî ravilerle ilgili adil, sika ittisal gibi kavramları kullanarak dönemin isnad değerlendirme usûlüne uymuştur.
- b- Hadislerin taşıdığı zaafılara dikkat çeken Tirmizî hadislerin güvenilirlik derecelerine de işaret etmiştir. Ayrıca hasen hadis terimini yaygınlaştıran muhaddistir.³³⁶
- c- Tirmizî'nin de diğer sünen müellifleri gibi eserine sadece sahih hadisleri toplamak gibi bir gayesi olmadığı anlaşılmaktadır. O, fıkıh bablarına göre bir kitap oluşturmak istemiş, zayıfı ve münkeri aldığı gibi mürseli de almıştır.

³³² Tirmizî, **el-İlelu's-Sağır**, Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Dâru İhyâu't-Türâsü'l-Arabî, Beyrût trz, I, 739,740.

³³³ Tirmizî, **el-İlelu's-Sağır**, I, 758;I, 753.

³³⁴ Tirmizî, **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, **İlel**, V, 758; Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 321; Canan, **Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları**, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, s. 124-125; Ayşe Esra Ağırakça Şahyar, **Zayıf Hadis Rivayeti**, Akdem Yayınları, İstanbul 2011, s. 67; Lütfullah Cebeci, **İmam-ı Tirmizî**, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, s. 298, 299; Abdullah b. Yûsuf el-Cedi', **Tahrîru Ulûmi'l-Hadîs**, II, 861.

³³⁵ Tirmizî, **İlel**, V, 758; Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 321.

³³⁶ Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 321; Mubârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmiî't-Tirmizî**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût tsz, I, 11; Alî Abdalbâsit Mezîd, **Minhâcu'l-Muhaddisîn fî'l-Karnî'l-Evvelî'l-Hicrî ve Hattâ Asrinâ'l-Hâdir**, Byy. tsz. s. 360.

1.5.4. Ebû Dâvûd'un Sahih Hadis Kriterleri

Ebû Dâvûd eserine mukaddime yazmamış, fakat *Sünen*'i ve metodu hakkında soru soran Mekkelilere bir mektup göndermiştir. Bu mektubta kitabının önemli özelliklerinden bahseden, kendi kitabı ile diğer kitapları karşılaştıran ifadeler kullanmıştır. O, eserine almış olduğu hadisleri bazen kısaltmıştır. Önce senedi muttasıl olan hadisi aramış, onu bulamayınca mürsel hadisi almıştır. Çünkü ona göre mürsel hadisle ihticac edilir. Eserine bazı münker hadisleri de almış ve bunların münker olduğunu açıklamıştır.³³⁷ O kitabına zayıf hadisi almış olduğunda onun zayıf olduğunu açıklamıştır. Hakkında açıklamada bulunmamış olduğu hadislerin salih olduğunu ifade etmiştir.³³⁸ Ebû Dâvud yukarıda belirttiğimiz üzere isnadı zayıf olan hadisleri de kitabına almıştır. Çünkü ona göre bu tür hadisler rey'den daha kuvvetlidir.³³⁹ Ebû Dâvud'un hadisleri sadece isnadagöre değerlendirmeye almış olduğunuda düşünmek onun hakkında yanlış hükümlerin verilmesine sebep olur.³⁴⁰ Çünkü o, daha ziyade metne ehemmiyet vermiştir. Zira onun esas gayesi, hadislerde ifade edilen fıkhi ahkâmı belirlemektir. Buna göre sened ikinci planda kalmıştır. Nitekim yukarıda yer verdiğimiz ifadelerden anlaşılacağı üzere Ebû Dâvud'un eserine sadece sahih hadisleri toplamak gibi bir gayesi olmamıştır. Zayıf ve münkeri aldığı gibi mürseli de almıştır. Ebû Dâvud, sahih hadis için bir tanım yapmamıştır.³⁴¹ Oyazmış olduğu bu kitabını beş yüz bin hadis içinden seçerek oluşturmuştur.³⁴²

Ebû Dâvud'un metodu hakkında aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

- a- Ebû Dâvud hadisin sıhhati için ravinin sika ve senedinin muttasıl olmasını şart koşturmuştur.

³³⁷ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ Ehl-i Mekke fi Vasfi Sünenih*, nşr. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrût 1394, I, 22-24.

³³⁸ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud*, I, 27.

³³⁹ İbn Mende, *Şurutu Eimme*, thk. Abdurrahman b. Abdulcebbar el-Feryevai, Dâru'-Müslim, Riyâd 1995, s. 73; Canan, *Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları*, s. 119; Alî Abdulbâsit Mezîd, *Minhâcu'l-Muhaddisîn fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî ve Hattâ Asrinâ'l-Hâdir*, s. 342.

³⁴⁰ Lütüf İmamoğlu, *Ebû Dâvud ve Süneni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniv. SBE, Erzurum 2000, s. 147.

³⁴¹ Canan, *Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları*, s. 120.

³⁴² Hazimi, *Şurûtu'l- Eimmeti'l- Hamse*, s. 68.

- b- Ebû Dâvud senedi sahih olmayan rivayeti açıkladığını ifade etmiş ve hakkında sükût etmiş olduğu hadisin sâlih³⁴³ olduğunu söylemiştir. Bu durum Ebû Dâvûd'un eserine sadece sahih hadisleri toplamak gibi bir gayesinin olmadığını göstermektedir. O, zayıfı ve münkeri aldığı gibi mürseli de almıştır. Çünkü ona göre bu tür hadisler rey'den daha kuvvetlidir.³⁴⁴
- c- Eserini özellikle ahkâm hadislerden oluşturması, onun metni dikkate aldığını gösterir.

1.5.5. Nesâî'nin Sahih Hadis Kriterleri

Nesâî, Ebû Dâvud ve Tirmizî gibi diğer sünen sahiplerine benzemekle birlikte vehmi galebe çalanlardan veya hatası çok olanlardan hadis almamıştır. Nitekim İbn Receb bu duruma dikkat çekerek, “Nesâî'nin şartı, Tirmizî ve Ebû Dâvud'un şartlarından daha eşedir”³⁴⁵ demiştir. İbn Hacer de Makdisî'yi kaynak göstererek “Nesâî'nin ravi konusundaki kriterleri Buhârî ve Müslim'in kriterlerinden daha şiddetlidir”³⁴⁶ demiştir. Zehebî, Kâtip Çelebi, Sübkî gibi diğer âlimler de aynı görüşü paylaşmışlardır.³⁴⁷ Nesâî bir hadisin birkaç senedi olduğunda, önce varsa kusurlu senedi vermiş daha sonra da sahih tariki vermiştir.³⁴⁸ Nesâî, sahih hadislerle ilgili herhangi bir kriter açıklamamıştır. Ancak başta İbn Mende olmak üzere âlimlerin Nesâî hakkında beyan ettikleri şart şudur: “Eğer hadis inkıta ve irsalden salim olarak sened yönüyle sahih ise ve isnadda âlimlerin terkinde ittifak ettikleri bir ravi de mevcut değilse Nesâî bu hadisi sahih addetmiştir.”³⁴⁹

Bütün bu açıklamalardan sonra Nesâî'nin kriterlerini maddeler halinde şöyle yazabiliriz:

- a- Adil, sika, âlimlerin terkinde ittifak etmedikleri ravilerin muttasil senedle rivayet ettikleri hadis sahihtir.

³⁴³ Salih, kelime olarak düzgün, iyi ve yararlı manasına gelir. Ebû Dâvud senedi sahih olanlar ile şiddetli zayıflığı bulunmayanları salih hadis olarak değerlendirmiştir. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 352.

³⁴⁴ İbn Mende, **Şurûtu Eimme**, I, 73.

³⁴⁵ İbn Receb, **Şerh-i İlel-i Tirmizî**, I, 52; Canan, **Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları**, s. 60.

³⁴⁶ Makdisî, **Şurûtu'l- Eimmeti's-Sitte**, s. 26.

³⁴⁷ İbn Hacer, **Fethul-Bârî**, I, 10–11; Karataş, **Hadis Rivayet Tarihi**, s. 334-335.

³⁴⁸ İbn Receb, **Şerh-i İlel-i Tirmizî**, I, 52.

³⁴⁹ Canan, **Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları**, s. 121.

- b- Nesâî de sünen-ahkâm ve fıkıh ilişkisi üzerinden metin mevzuunu ele almış olduğundan dolayı metni de değerlendirmiştir.
- c- Müellif diğer sünen sahipleri gibi sadece merfu rivayetleri toplama gayretini göstermiştir.

1.5.6.İbn Mâce'nin Sahih Hadis Kriterleri

İbn Mâce eserini oluştururken kendi kriterlerinden bahsetmemiştir. Makdisî de *Şurutu'l-Eimmeti's-Sitte*'de İbn Mâce'nin şartlarını zikretmemiştir.³⁵⁰ Eseri inceleyen âlimlerin açıklamalarından anlaşılacağı üzere *Sünen*'de yer alan bir hadisin ravi ve sened durumu iyice araştırılmadan delil olarak kullanmak hatalı bir davranış olmalıdır. Ondan yararlanmak isteyenlerin bu araştırma ve incelemeleri yapması gerekir.³⁵¹ Çünkü Sünen-i İbn Mâce'nin muhakkiki Şuayb Arnavût'un da açıkladığı gibi İbn Mâce, eserini sadece sahih hadislerden oluşturmak amacıyla yazmamıştır. Nitekim yapılan bir araştırmada İbn Mâce tarafından kaydedilip, diğer beş kitabın müelliflerince kaydedilmeyen 1339 hadisin 428 tanesinin ricali sika, isnadları sahih, isnadı hasen olan rivayetlerin sayısı 199, isnadı zayıf olanlar 613 ve isnadı vahi veya münker, ya da uydurma/yalan olduğu tespit edilmiş olan rivayet sayısı 99'dur. Eserde mevzu, metruk ve münker addedilen rivayetlerin sayısı 170'i bulmaktadır.³⁵² İbn Mâce sahih hadislerin yanında zayıfları da eserine almıştır. O bazen bir konuyla ilgili kaydettiği iki hadis arasında mukayese yapmış ve birinin daha kuvvetli, diğerinin daha zayıf olduğunu söylemiştir.³⁵³ Onun bu tespitleri, metinlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin belirlenmesi yönünde bir çalışma olmaktan ziyade, metinler hakkında kısa bir değerlendirme yapmaktan ibarettir. Bu durum İbn Mâce'nin hadisçiliğini enine boyuna incelemenin ve sağlam kanaatlere sahip olmanın ne denli güç olduğunun göstergesidir.³⁵⁴ Onun önceliğinin sadece sahih hadisleri almak olmadığı bilakis ahkâm hadisleri toplamak olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı onun

³⁵⁰ Canan, **Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları**, s. 125; Bkz. Makdisî, **Şurutu'l- Eimmeti's-Sitte**, s. 12.

³⁵¹ Osman Güner, "İbn Mâce'nin Süneni ve Kütüb-i Sitte'deki Yeri", **OMİFD**, Sayı 8, s. 207; Musa Erkaya, **İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004, s. 46.

³⁵² İbn Mâce, **Mukaddime**, s. 26; Karataş, **Hadis Rivâyet Tarihi**, s. 326; Erkaya, **İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri**, s. 63, 200; Canan, **Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları**, s. 126; Alî Abdülbâsit Mezîd, **Minhâcu'l-Muhaddisîn...**, s. 390-392.

³⁵³ İbn Mâce, **6 Cenâiz 29**, I, 486.

³⁵⁴ Erkaya, **İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri**, s. 52.

hadislerinin sıhhat derecelerini tespit için yeni çalışmalara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

İbn Mâce'nin eserini oluşturma kriterlerini şöyle maddelendirebiliriz:

- a- İbn Mâce eserini “Sünen” türünde yazmıştır. Sünen türü eserler, fıkhi konulara göre tasnif edilmiş olup ahkâm hadislerini içeren ve hadislerin büyük bir kısmının merfulardan oluştuğu kitaplardır.³⁵⁵
- b- Eserini özellikle ahkâm hadislerden oluşturması, onun metni dikkate aldığını gösterir. Bu husus bütün sünen müellifleri için geçerlidir.
- c- Müellif, kendi kriterlerini açıklamadan isnad ve metni değerlendirerek hadisleri kitabına almış ve bu kitabı diğer hadis eserlerine göre daha uygun görülüp Kütüb-i Sitte'ye dâhil edilmiştir.³⁵⁶

Sünen müelliflerinin amacının hadislerle bir fıkıh eseri oluşturmak olduğu anlaşılmaktadır. Onların önceliği isnadı sahih olan metni almaktır. Ancak böyle bir hadis bulamayınca da metnini sağlam gördükleri rivayetleri eserlerinde değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu eserlerine sahih ve hasen hadislerin yanında mürsel, zayıf ve münker gibi hadisleri de almışlardır. Diğer muhaddislerde olduğu gibi Kütüb-i Sitte müelliflerinin herhangi bir hadis için vermiş oldukları hükümlerin isnad açısından olduğu anlaşılmaktadır. Onlar hadisleri ravi ve senede göre değerlendirmişlerdir. Bütün bu çalışmalar sahih hadis probleminin bir kısmını çözmüş ancak bütünüyle problemi ortadan kaldırmamıştır. En muteber kabul edilen bu kaynaklarda bile eleştirilen bazı rivayetlerin olması sahih hadis probleminin devam ettiğini göstermektedir. Bu eserlerdeki bazı rivayetlerin daha çok metin açısından eleştirilmiş olmaları bu müelliflerin kriterlerinin daha çok isnada yönelik olduğunu gösterir. Onlar metinleri her ne kadar bablara göre ayırmış olsa da metin tenkidinde yeterince bulunmadıkları bir gerçektir.

³⁵⁵ Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 242

³⁵⁶ Sünen-i İbn Mâce hicri altıncı asrın başına kadar Kütüb-i Sitte arasında yer almamıştır. Bu devirde muhaddisler arasında Kütüb-i Hamse vardı. Makdisî (ö. 507/1113) bu beş kitaba İbn Mâce'nin *Sünen*'ini eklemiştir. Daha sonraki müellifler de aynı yolu takip etmişlerdir. Makdisî, **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**, s. 13; krş. Ahmet Yıldırım, **Dârimî ve Süneni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 1990, s. 53; Alî Abdülbâsit Mezîd, **Minhâcu'l-Muhaddisîn...**, s. 387; Abdullah b. Yûsuf el-Cedi', **Tahrîru Ulûmi'l-Hadis**, Beyrût 2003, II, 856.

1.6. KÜTÜB-İ SİTTE'DE YER ALAN RİVAYETLERİN SİHHATİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

İlk hadis eserlerinde hadisler sıhhatlerine bakılmaksızın bir araya toplanmaya çalışılmıştır. Bu kaynaklarda merfu hadislerin yanında sahâbe ve tâbiîn fetvaları da yer almıştır. Daha sonra bu kaynakların verimli kullanılması için tasnif dönemi başlamış ve sistematik eserler telif edilmiştir.³⁵⁷ Ancak bunlar da sadece sahih hadisleri toplamak amacıyla oluşturulmamıştır. İlk dönem hadis eserleri için Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) şöyle demektedir: “*Buhârî ve Müslim’in öncesinde ve sonrasında yazılmış olan müsnedler, camiler, musannefler, rivayetlerin sıhhat durumlarına bakılmaksızın sahih olan ve olmayanları bir araya getiren eserlerdir.*”³⁵⁸

Sadece sahih merfu hadisleri müstakil kitaplarda tasnif etme faaliyeti hicri III. asırda İmam Buhârî ile başlamıştır. Bu dönemde yazılan eserlerin tamamının sahih olduğunu veya olmadığını iddia etmek doğru olmaz. Hadisçilerin herhangi bir hadis için “bu hadis sahihtir” demiş olmaları birçok muhaddisin de açıklamış olduğu gibi onların şahsi içtihatlarının sonucudur.³⁵⁹ Muhaddisler, hadislerin sahihini zayıfından ayırırken; tamamen kendi şartlarına göre hareket etmişlerdir. Kendilerince sağlam gördükleri hadisleri delil olarak kullanmışlar, her biri yazdıkları eserlerde bu tür hadisleri toplamaya çalışmıştır. el-Bacî “*et-Ta’dil ve’t-Tecrîh*” adlı eserinde, muhaddislerin rivayetlerle ilgili kullandıkları tashih yöntemlerinin objektif olmadığını şöyle ifade etmiştir: “Buhârî, kendi kriterlerine göre sahih kabul ettiği hadisleri rivayet etti. Buhârî’nin sahih kabul ettiği bazı hadisleri Müslim sahih olarak değerlendirmedeği için rivayet etmedi. Aynı şekilde Müslim de kendi kriterlerine göre sahih olan hadisleri rivayet etti. Müslim’in sahih kabul ettiği bazı hadisleri Buhârîsahih olarak değerlendirmedeği için rivayet etmedi. Bu durum da, hadisin sıhhatini tespit işinin içtihadı olduğunu gösterir.”³⁶⁰ Bu konuda İbnu’s-Salâh da el-Bâcî ile benzer görüşü beyan eder.³⁶¹ İbnu’l-Hümmam (ö. 861/1457) da, “*Buhârî ve*

³⁵⁷ Koçyiğit, **Hadıs Usûlü**, s. 43.

³⁵⁸ ed-Dihlevî, **el-İnsâf**, I, 64; Uğur, **Hadıs İlimleri Edebiyatı**, s. 17.

³⁵⁹ Sehâvî, **Fethu’l-Muğis**, I, 33.

³⁶⁰ el-Bâcî, **et-Ta’dil ve’t-Tecrîh li Men Harrace Lehü’l-Buhârî fi Câmi’is-Sahîh** thk. Ebû Lubâbe Huseyin, Dâru’l-Livâ’, Riyâd 1986, I, s. 310.

³⁶¹ Nevevî, **el-Minhâc**, I, 15.

*Müslim gibi âlimlerin sahih hadis için aradıkları şartlar içtihadîdir. Başkaları onların şartlarından farklı şartlar ileri sürebilir. Bundan dolayı bir hadis için verilmiş olan hüküm içtihadîdir. Birisine göre sahih olan bir hadis başkası için zayıf olabilir” demiştir.*³⁶²

İlk dönem hadis kitaplarının sahih hadis problemini tamamen çözemediği, en muteber hadis kitapları olan Kütüb-i Sitte’ye yapılmış eleştirilerden de anlaşılacaktır. İmam Buhârî eserini kendi kriterlerine göre merfu ve sahih hadislerden oluşturmak için gayret göstermiş, hadisleri kendi içtihadına göre değerlendirmiş ve sahih olduğuna kanaat getirdiği hadisleri kitabına almıştır. Ancak her içtihadın mutlaka doğru olacağı söylenemez. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere âlimler İmam Buhârî’nin eserinde bazı problemlili hadislerin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber’den sonra ilk vefat etmiş olan hanımı, Buhârî’nin rivayetine göre Hz. Sevde’dir.³⁶³ Nesâî ve İbn Hibbân’da da Hz. Sevde geçmektedir. Müslim³⁶⁴ ve Taberânî ile İbn Hibbân’ın başka bir tarikinde Hz. Zeynep olarak geçmektedir. Her iki farklı rivayetin birlikte sahih kabul edilmesi mümkün değildir. Muhaddislere göre hadisin sıhhati isnada göre olduğundan metinler birbirinin zıddı da olsa isnadlar sahih olunca hadis sahih olarak kabul edilmiştir. Her iki rivayet isnad yönünden sahih olsa da en azından birinin metni için sahih diyemeyiz, zira biri hatalıdır.³⁶⁵

Buhârî’de geçen başka bir örnek “kadınların kocalarına ihaneti” konusundaki hadistir.³⁶⁶ Âlimler bu hadisi tenkid etmişler ve bu hadisin sahih olmadığını

³⁶² İbnu’l-Hümâm, İbnu’l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhid, **Fethu’l-Kadîr**, Dâru’l-Fikr, yy. tsz., I, 445.

³⁶³ Buhârî, **24 Zekât 11**, II, 110; Nesâî, **23 Zekât 59**, V, 66; İbn Hibbân, **Sahîh**, IV, 557.

³⁶⁴ Müslim, **44 Fedâilü’s-Sahâbe 17**, IV, 1907; Taberânî, **Mu’cemu’l-Kebîr**, XXIV, 50; İbn Hibbân, **Sahîh**, VIII, 108.

³⁶⁵ İbnu’l-Cevzî (ö.597/1201) bu konuda şöyle demiştir: “Bu hadis bazı râvilerin hatasıdır. Buhârî’ye şaşılır, nasıl olur da bunun farkına varmaz. Talikat yazanlar da öyle! Bu rivayetin bozukluğunu (Sahîh-i Buhârî’nin ilk şarihi) el-Hattâbî (ö. 338/998) de bilememiştir. Zira bu ibareyi doğru sanıp; Hz. Sevde’nin Hz. Peygamber’e en önce kavuşacağı haberi Peygamberlik mucizelerinden, şeklinde tefsir etmiştir. Tabi ki bu bir vehimdir. Zehebî, **Siyerü A’lami’n-Nübelâ**, II, 213. en-Nevevî (ö. 676/1277) de el-Buhârî’nin bu rivayeti hakkında “Bu icma ile batıl olan bir vehim dir (yanlıştır)” demekten kendini alamamıştır.” en-Nevevî, **Şerhu Müslim**, XVI, 9.

³⁶⁶ Hadiste “kadınların kocalarına ihanet etmelerinde Havva’yı örnek aldıkları, etin kokuşmasının sebebinin ise İsrailoğulları olduğu ifade edilmektedir” İshâk b. Râhûye, **Müsned**, thk. Abdulğafur b. Abdulhak el-Beluşi, Mektebetü’l-İman, Medîne 1991, I, 168; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIII, 504; Buhârî, **60 Enbiya 1**, IV, 132; İbn Hibbân, **Sahîh**, IX, 477; Hâkim, **el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn**, IV, 195.

söylemişler.³⁶⁷ Yine Buhârî, Müslim, Beyhakî ve İbn Hibbân'da “Hayber gazvesine Resûlullah ile beraber gittik, Hayberi fethettik” rivayeti için ³⁶⁸ Dârekutnî (ö. 385/995) “yanlıştır ” demiştir.³⁶⁹ Ebû Hüreyre'nin rivayet etmiş olduğu “Ben, birini sevdiğim zaman onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum...”³⁷⁰ hadisinin isnadındaki ravilerden Halid b. Mahled cerhe uğramıştır.³⁷¹

Yine Hz. Peygamber'in Hz. Meymune ile ihramlı mı ihramsız mı evlendiğine dair hadis problemlidir. “İhramlıyken evlendi” hadisini rivayet edenler; Buhârî, Tirmizî, Nesâî, İbn Hibbân, Taberânî, Dârekutnî ve Beyhakî'dir.³⁷² İhramsızken evlendiğine dair hadisi rivayet edenler ise Müslim, Tirmizî, İbn Hibbân, Taberânî, Dârekutnî ve Beyhakî'dir.³⁷³ Görüldüğü gibi Tirmizî, Nesâî, İbn Hibbân, Taberânî, Dârekutnî ve Beyhakî her iki bilgiyi de rivayet etmişler, Buhârî ve Müslim ise sadece birini rivayet etmiştir. Bu rivayet bize muhaddislerin hadisleri metinden ziyade isnada göre değerlendirmiş olduklarını göstermektedir. Eğer Hz. Peygamber Hz. Meymune ile iki kere nikâh yapmamışsa yukardaki iki farklı rivayetten biri doğru, diğeri yanlış olmalıdır. Bu durum hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin isnada göre değerlendirilmesinin ne gibi problemlere yol açtığını göstermektedir.

Müslim'in *Sahih*'inde de bazı problemliler mevcuttur. Ehl-i Sünnet, Şiiilerin “on iki imam” inancını kabul etmemiştir. Ancak on iki imamla ilgili hadis

³⁶⁷ Ukaylî, **ed-Duafâu'l-Kebîr**, II, 327.

³⁶⁸ Buhârî, **64Magazi 40**, V, 132; Müslim, **İman 48**, I, 105; Müslim, **1 İman 48**, I, 108; Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, VIII, 343; İbn Hibbân, **Sahîh**, X, 378.

³⁶⁹ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 370.

³⁷⁰ Buhârî, **Rikâk 38**, VIII, 105.

³⁷¹ Ebû Dâvud, Halid'in Şii saduk bir râvi olduğunu, İbn Sa'd da munkeru'l-hadis olduğunu ve aşırı bir şii olduğunu bildirmiştir, Ahmed b. Hanbel ise munker rivayetlerinin olduğunu bildirmiştir. Yahya b. Main ise hakkında “la be'se bih” demiştir. Ebû Hatim, hadisinin yazılabileceğini, fakat kendisiyle ihticac edilemeyeceğini, İbn Adiy ise Halid b. Mahled'i zikrettikten sonra munker saydığı on tane hadisini saymaktadır. ez-Zehabî, bu bilgileri naklettikten sonra Halid'in Buhârî'de rivayet edilen bu hadise yer vererek şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: Bu gerçekten garip bir hadistir. el-Camiu's-Sahîh'in büyüklüğü olmasaydı bunu da Halid b. Mahled'in munker rivayetlerinden sayarlardı. Çünkü hadisin lafzında garebet vardır ve Şerik'in infirad ettiği bir hadistir. Şerik de hafız değildir. Hadis sadece bu isnadla rivayet edilmiştir. Buhârî'den başka tahric eden de olmamıştır. Bkz. Zehabî, **Mizânu'l-İ'tidâl**, I, 640; İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1990, I-VIII, VI, 372; İbn Adiy, **el-Kâmilfi'd-Duafâi'r-Ricâl**, III, 462; Bilen, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, s. 297/298.

³⁷² Buhârî, **28 Cezâü's-Sayd 10**, III,15; Müslim, **16 Nikâh 5**, II, 1031; Tirmizî, **7 Hac 23**, III, 190; Nesâî, **24 Hac 91**, V, 191; İbn Hibbân, **Sahîh**, IX, 437; Taberânî, **Mü'cemü'l-Kebîr**, VI, 52; Dârekutnî, **Sünen**, IV, 392; Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, VII, 345.

³⁷³ Müslim, **16 Nikâh 5**, II, 1031; Tirmizî, **7 Hac 24**, III, 194; İbn Hibbân, **Sahîh**, IX, 438; Taberânî, **Mü'cemü'l-Kebîr**, VI, 85; Dârekutnî, **Sünen**, IV, 388; Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, VII, 343.

Müslim'e göre sahih ve sabittir.³⁷⁴Başka bir örnek ise şöyledir: Müslim'in Sahih'inde geçen ve *خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ التُّرْبَةَ يَوْمَ السَّبْتِ*³⁷⁵ diye başlayan hadis Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği söz olarak rivayet edilmiştir. Buhârî ise bu rivayetin hadis olmadığını, Ka'bu'l-Ahbar'ın sözü olduğunu belirtmiştir.³⁷⁶ Bu durum şunu göstermektedir. En muteber kabul edilen iki eserin müelliflerinden birinin merfu ve sahih gördüğü bir rivayeti, diğeri merfu ve sahih görmemiştir.³⁷⁷

Görüldüğü gibi en muteber hadis kaynakları olarak kabul edilen Buhârî ve Müslim'in Sahihleride olsa bile hadiseserlerindeki her rivayet sahih olmamaktadır. Bundan dolayı hangi kaynakta olursa olsun hadisin bulunduğu kaynağa göre değerlendirilmesi problemlere sebep olmaktadır.³⁷⁸ Çünkü yukarıdaki örnekler gösteriyorki en sahih kabul edilen Buhârî'nin *Sahih*'i bile noksandan uzak değildir.³⁷⁹ Nitekim İbnu'l-Kattan (ö. 628/1231), "Buhârî veya Müslim'in *Sahih*'lerinde bulunan her rivayetin sahih olduğu anlamına gelmeyeceğini söylemiş ve bu konuda onların taklid edilmesini eleştirmiştir.³⁸⁰ O, *Sahihân*'daki bazı hadisleri gerek ravilerin gerekse müelliflerin metotları açısından tenkid etmiştir.³⁸¹ Özellikle bazı raviler eleştiri konusu olmuştur.³⁸² İbn Hacer'e göre Buhârî'nin 80, Müslim'in 120 ravisi değişik âlimler tarafından eleştirilmiştir.³⁸³ Bütün bunlar bu kaynaklardabulunan hadislerin hepsinin sıhhati konusunda ümmetin icmainın olduğu söyleminin gerçeği yansıtmadığını göstermektedir.³⁸⁴ Buhârîve Müslim'in *Sahih*'lerindeki bütün rivayetlerin sahih olduğuanlayışı doğru olmamakla beraber, İslam âleminde böyle bir algı oluşmuştur. Hâlbuki hem Buhârî hem de Müslim'in *Sahih*'leri seneden sıhhatli olmakla beraber, metnen böyle olmadığı

³⁷⁴ Müslim, **33 İmâra 1**, III, 1452.

³⁷⁵ Müslim, **Sıfatu'l-Kiyâme**, IV, 2149; İbn Hüzeyme, **Sahih**, III, 117; İbn Hibbân, **Sahih**, XIV, 30.

³⁷⁶ Buhârî, **Tarihu'l-Kebîr**, I, 413.

³⁷⁷ Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış**, s. 74-75.

³⁷⁸ Kırbaoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 281-286.

³⁷⁹ M. Said Hatiboğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", **İslami Araştırmalar, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı yayınları**, Cilt: 10, s. 1.

³⁸⁰ İbnu'l-Kattân, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulmelik İbnu'l-Kattân, **Beyânu'l-Vehmi ve'l-İhâm fi Kitâbi'l-Ahkâm**, Dâru Taybe, Riyâd 1997, V, 503-504; İbnu'l-Kattân, **Beyânu'l-Vehmi...**, V, 514.

³⁸¹ Hatiboğlu, **Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri...**, s. 1-14.

³⁸² Suyûtî, **Tedribu'r-Râvi**, I, 97.

³⁸³ Suyûtî, **Tedribu'r-Râvi**, I, 97; Hüseyin Akgün, **İbnu'l-Kattan'ın Hadis Anlayışı**, Yayınlanmamış Dotor Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2004, s. 130-131.

³⁸⁴ Özcan, **Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler**, s. 210.

anlaşılmaktadır.³⁸⁵ Buhârî ve Müslim o günün imkânlarına göre iyisini yapmaya çalışmışlar, kendilerince en sahih olan rivayetleri derlemişler ve böylece önemli bir hizmette bulunmuşlardır. Fakat bu çalışmalar hadislerin sıhhat problemini çözmede yeterli olmamıştır.

Kütüb-i Sitte'nin en muteber iki eseri dışındaki diğer dört eserde daha çok problemlili rivayetler mevcuttur. Abdülhak ed-Dihlevî ve Şuayb Arnavût'un işaret ettiği gibi Kütüb-i Sitte'ye dâhil dört sünen müellifleri, sadece sahih hadisleri toplamayı amaçlamamışlar, sahih olmayan rivayetleri de kaydetmişlerdir.³⁸⁶ Şimdi bu eserlerde olu-peleştiren bazı rivayetleri zikredeceğiz.

İbn Mâce ve Tirmizî şumerfu hadisitahric etmişlerdir: “Ümmetim içinde İslam'dan nasipleri olmayan iki sınıf vardır: Bunlar Mürcie ve Kaderiye'dir.” Tirmizî bu hadis için hasen-garib demiş, İbnu'l-Cevzî mevzu, Leknevî ise zayıf olduğunu söylemiştir.³⁸⁷ Başka bir örnek de, “İman kalb ile inanmak, dil ile söylemek ve erkân (emirler-yasaklar) ile amel etmektir”³⁸⁸ hadisidir. İbnu'l-Cevzî bu hadisi mevzuattan saymıştır.³⁸⁹

M. Hayri Kırbaşoğlu, imanın tanımıyla ilgili hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Bu son hadis hakkında ulema birçok eleştiride bulunmuşsa da bunlar genellikle isnada yönelik olduğundan, sadece hadisin isnad bakımından zayıf olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir. Ancak metin açısından bakıldığında adeta bir akaid formülünü, ilmi amaçla yapılmış bir tanımlı andıran bu hadisin, iman-amel ilişkisine dair kelami tartışmaların bir yansıması olduğu kolayca görülebilir. Bu sebeple bu hadis hakkında mevzu (uydurma) hükmünü vermiş olan İbnu'l-Cevzî'nin haklı olduğu kanaatindeyiz.”*³⁹⁰

³⁸⁵Mustafa Ertürk, “Hadis İlmi'nde Metin Tenkidi'nin Uygulanmasına Yönelik Bazı Sorunlar”, İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 3, s. 396.

³⁸⁶ İbn Mâce, **Mukaddime**, s. 26; Abdülhak ed-Dihlevî, **Mukaddimetu fî Usûli'l-Hadîs**, thk. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût 1986, I, 98; Abdullah b. Yûsuf el-Cedi', **Tahrîru Ulûmi'l-Hadîs**, II, 847.

³⁸⁷ İbn Mâce, **Mukaddime**9, I, 24; Tirmizî, **30 Kader**, IV, 454; Teberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, XI, 262; İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, I, 134.

³⁸⁸ İbn Mâce, **Mukaddime** 9, I, 25.

³⁸⁹ İbn Mâce, **Mukaddime** 9, I, 25; İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, I, 128.

³⁹⁰ Kırbaşoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 301; Bkz. İbnu'l Cevzî, **Mevzûât**, I, 128.

Başka bir örnek Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, İbn Mâce ve Hakîm'in rivayet etmiş olduğu şu hadistir: "Hariciler cehennemın köpekleridir."³⁹¹ Bu hadis ile ilgili M. Hayri Kırbasoğlu şöyle der: "Sadece hadisin ardından verilen bilgide ileri sürüldüğü gibi "munkatı" değil, kelimenin tam anlamıyla uydurmadır. Bunun Hariciler aleyhine muhalifleri tarafından uydurulduğunda en ufak bir kuşku yoktur." Elbânî ise bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.³⁹² Görüldüğü üzere bir hadis hakkında farklı değerlendirme yapma anlayışı günümüzde de devam etmektedir. Çağdaş hadis âlimlerinden biri aynı hadis için sahih demişken diğeri hadisin uydurma olduğunu söylemiştir. Bu durum sahih hadis probleminin günümüzde de devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bunun sebebi kanaatimize göre hadisin sıhhatinin tespitinde farklı metodların uygulanmasıdır.

Mamer b. Râşid, Mâlik b. Enes, Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvud'un eserlerine almış oldukları "Uğursuzluk evde, kadında ve attadır" hadisini Hz. Aişe yanlısı rivayet edildiği gerekçesiyle eleştirmiştir.³⁹³ Yine hemen bütün mevzuat kitaplarında yer alan ve ilk olarak Hz. Aişe tarafından uydurma olduğu ilan edilen "zinadan doğan çocuk üç kişinin (zina eden anne-baba ve kendisi) en şerlisidir" hadisini, Ebû Dâvud Sünen'ine almıştır. Hâkim bu hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.³⁹⁴ İbn Abbâs bu hadis için şöyle açıklamada bulunur: "Veled-i zinanın anne-babasından daha kötü olması demek anne-babasının tövbe etmiş olmasındandır.³⁹⁵ Aliyu'l-Kârî ise "Veledi zinanın üçün en şerlisi demek nesep açısından dır. Çünkü anne babası veledi zina değil ancak çocuk ise veledi zinadır"³⁹⁶ demiştir. Bu örnekte de görüldüğü gibi bazı muhaddisler isnadı sahih olduğu için veya Kütüb-i Sitte rivayeti olduğu için

³⁹¹Tayâlisî, **Müsned**, II, 16; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXI, 473; İbn Mâce, **Mukaddime**, I, 61; Hakîm, **Müstedrek**, III, 660.

³⁹² Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 302.

³⁹³ Muammer b. Raşid, **Câmi'**, X, 411; Muammer b. Raşid bu hadisi açıklarken uğursuzluğun kadında olmasını "çocuğu olmayan" şeklinde açıklamıştır. Mâlik b. Enes, **Muvatta'**, II, 972; Ebû Dâvud et-Tayâlisî, **Müsned**, III, 362; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 522; Buhârî, **56 Cihâd 47**, IV, 29; Müslim, **39 Selâm 44**, IV, 1746; Bak. Ebû Dâvud, **27 et-Tıb 24**, IV, 19.

³⁹⁴ Bak. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIII, 462; Ebû Dâvud, **27 et-Tıb 24** IV, 29; Beyhakî, **Sünen-i Kübrâ**, V, 21; Hâkim, **Müstedrek**, II, 233.

³⁹⁵ Beyhakî, **Sünen-i Kübrâ**, X, 101.

³⁹⁶ Aliyu'l-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed, **el-Esrâru'l-Merfuâtu fî'l-Ahbâri'l-Mevdûâ**, Dâru'l-Emâne, Beyrût tsz, I, 488.

problemlı metnin sahih olduğunu ispatlamak için farklı akıl yürütmelerde bulunmuşlardır.

Bunların dışında Ebû Dâvud'da yer alan "Horoza sövmeyin"³⁹⁷, "Bizimle müşrikler arasındaki fark kalensuve (takke, külah, fes) üzerine sarılan sarıklardır"³⁹⁸ ve "Tenasül uzvuna dokunan kimse abdest alsın"³⁹⁹ rivayetleri, eleştirilen hadisler arasındadır. Yine Ebû Dâvud, İbn Hibbân ve Teberânî'nin rivayet etmiş olduğu şu rivayet de tenkit edilmiştir: "Kızını diri diri gömen kadın da, gömülen çocuk da cehennemdedir." Elbânî bu hadis için sahih demiştir.⁴⁰⁰ M. Hayri Kırbasoğlu bu hadis için şu değerlendirmede bulunmuştur: "*Bu hadis mevzu addedilmiştir. Çünkü hadiste suçsuz yere diri diri gömülen çocuğun cehennemlik olarak gösterilmesi İslam'a, insafa ve insanlığa açıkça aykırıdır.*"⁴⁰¹

Tirmizî'nin *Sünen*'inde problemlı hadislerden bazıları şöyledir: "Kureyş, hayırda ve şerde, kıyamete kadar insanların işlerini idare edecektir."⁴⁰² Tirmizî bu hadis için "hasen-sahih-garib" demiştir. Mehmet Said Hatiboğlu bu hadisin metnini şöyle tenkid etmiştir: "*Tarihin tekzibine uğramış böyle bir haberin Hz. Peygamber'e ait olamayacağı apaçık ortadayken, Arap dâhilerinden sayılan Amr gibi bir sahâbinin böyle konuşması da akla uygun değildir. Bu çeşit rivayetler, oturdukları makamın sallanmakta olduğunu fark eden Kureyşlilerin, geleceklerini garantiye almakta başvurdukları çarelerdendir. Kureyş düşmanlarını tesirsiz kılmakta tutulacak en emin yol, herhalde Peygamber'e avukatlık yaptırmak olacaktır!*"⁴⁰³ Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın rivayet ettiği "Bir gün Resûlullah elinde iki kitapla

³⁹⁷ Ebû Dâvud, **40 Edeb 14**, IV, 327. Albani bu hadis için Sahîh demiştir.

³⁹⁸ Ebû Dâvud, **31 libâs 22**, IV, 55. "Horoz ile ilgili hadis ise Mevzûata dair eser telif edenlerin horozun faziletine dair hadislerin tamamını uydurma saymalarından yola çıkarak; sonuncu ve sarıkla ilgili rivayet de sarığın faziletine dair bütün hadislerin mevzu hadislere dair eser yazan ulema tarafından mevzu addedilmesi dolayısıyla mevzu, yani uydurma olarak nitelendirilebilecek hadislerdir." Bkz. Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 295.

³⁹⁹ Mâlik, **Muvatta**, I, 42; Ebû Dâvud et-Tayalasi, **Müsned**, III, 231; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XLV, 265; Dârimî, **Sünen**, I, 564; İbn Mâce, **Tahâre 63**, I, 161; Tirmizî, **Tahâre 62**, I, 126; Ebû Dâvud, **Tahâre 69**, I, 46.

⁴⁰⁰ Ebû Dâvud, **39 Süne 18**, IV, 230; İbn Hibbân, **Sahîh**, XVI, 521; Teberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, X, 93; Keleş, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, s. 236-238.

⁴⁰¹ Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 295.

⁴⁰² Tirmizî, **Fiten**, IV, 503; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXIX, 342; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, XIX, 360.

⁴⁰³ M. Said Hatiboğlu, **Hilafetin Kureyşliliği**, Otto Yayınları, Ankara 2011, s. 85-86.

geldi...” hadisi için Tirmizî (Hasen, Sahih Garib) demiştir.⁴⁰⁴ Kırbaşoğlu bu hadis için “*Bu hadisin sahih olamayacağını anlamak o kadar kolaydır ki, sıradan herhangi bir insan bile, Hz. Âdem’den kıyamete kadar gelip geçecek olan insanların –ki mantiken bir kısmı cennetlik bir kısmı da cehennemlik olmak durumundadır- isimlerinin, üstelik babaları ve kabileleri ile elde taşınabilecek iki kitaba sığmayacağını kolaylıkla fark eder. Bu hadisin kader inancını savunmak için uydurulduğu açıktır.*”⁴⁰⁵

Şu hadisler de eleştiri konusu olmuştur: “Kim akşam namazını kıldıktan sonra hiç konuşmadan altı rekât nafîle namaz kılsa, bu onun için oniki senelik ibadet yerine geçer”,⁴⁰⁶ “Çarşıya girme esnasında kim “lâ ilahe illallah vahdehu lâ şerike lehu lehu’l-mülkü ve lehu’l-hamdu, yuhyi ve yumit ve huvve hayyun la yemut, bi yedihi’l-hayr ve huve ala kulli şeyin kadir” -diye dua ederse-, Allah o kimseye bir milyon mükâfat yazar, onun bir milyon günahını affeder ve onun derecesini bir milyon kat yükseltir.” “*أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " مَنْ دَخَلَ السُّوقَ فَقَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ، وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ، وَرَفَعَ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ سَيِّئَةٍ، وَمَحَا عَنْهُ أَلْفَ أَلْفِ سَيِّئَةٍ، وَرَفَعَ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ دَرَجَةٍ*”⁴⁰⁷ Kırbaşoğlu şöyle der: “*Görülmektedir ki bu hadisler, aşırı mübalağalı ve yapmacık üslupları ile mevzuat kitaplarındaki benzeri uydurma hadislerden farklı değildir. Tirmizî’de de yer alsalar metin tenkidi açısından bakıldığında bu hadislerin Hz. Peygamber’e ait olamayacakları çok açık*

⁴⁰⁴ Tirmizî, **30 Kader 8**, IV, 449-450. Rivayet şöyledir: “Bir gün Resulullah elinde iki kitapla geldi. ve “Bu iki kitab nedir? Biliyor musunuz? dedi. Biz “Hayır Ya Resûlullah, ancak sen bilirsin dedik. Sağ elindeki için şöyle dedi: Bu âlemlerin Rabbinden gelen bir kitaptır ki içinde cennetliklerin ve onların babalarının, kabilelerinin isimleri vardır. Bu isimlerin en sonuncusu dahi belirlenmiştir. Sayılan kesinlikle ne eksilir ne de artar”. Sonra sol elindeki için de şöyle dedi: “Bu da âlemlerin Rabbinden gelen bir kitaptır ve içinde cehennemliklerin isimleri ile onların babalarının ve kabilelerinin isimleri vardır. Sayıları kesinlikle ne artar ne de azalır.” Ashab: “ Her şey, önceden bu şekilde belirlenmişse, o zaman niye amel ediyoruz? dediler. Bunu üzerine Resulullah: “İstikameti muhafaza ediniz, mükemmele yaklaşımaya çalışınız, zira cennetlik olan hangi kötü ameli işlersen işlesin, sonunda onun cennetliklerin amelinin işlenmesi takdir olunur. Cehennemlik olan da hangi iyi ameli işlersen işlesin sonunda cehennemliklerin amelinin işlenmesi takdir olunur.” dedi. Sonra Resulullah iki eliyle işaret edip bu iki kitabı bıraktı ve “Rabbimiz, kulları hakkında kesin hükmü verip işi bitirmiştir: Bir kısmı cennete, bir kısmı da cehenneme” dedi.

⁴⁰⁵ Kırbaşoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 298–299.

⁴⁰⁶ İbn Mâce, **5Salât 113**, I, 369; Tirmizî, **2 Salât 205**, II, 298; İbn Huzeyme, **Sahîh**, II, 207; Tabarâni, **Mu’cemu’l-Evsat**, I, 250.

⁴⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 410; Dârimî, **19 İsti’zân 57**, III, 1762; İbn Mâce, **12 et-Ticârat 40**, II, 752; Bakk Tirmizî, **45 Deâvât 36**, V, 591. Tayâlisî, **Müsnedü**, I, 14; Hâkim, **el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn**, I, 722.

olarak anlaşılacaktır.”⁴⁰⁸ Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere sahih hadis problemi tam olarak çözülmemiştir. En muteber hadis kaynaklarında bile hadislerin sıhhati konusunda problemlerin olduğu görülmektedir. Bunun böyle olması normaldir. Çünkü muhaddisler eserlerine aldıkları hadisleri metin tenkidinden ziyade ravi ve isnad merkezli araştırıp kaydetmişlerdir. Ayrıca hadisin sahih olup olmadığına karar verilmesi şahsi görüşlere yani içtihadı dayanmaktadır. Bazı muhaddislerce sahih kabul edilen bir rivayet bir başkasına göre zayıf, hatta mevzu (uydurma) olması da mümkündür.⁴⁰⁹

Verilen örneklerin hemen hepsinde problem, metin tenkidinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Aslında hadis kaynaklarından sonra oluşturulan hadis usulü yazan âlimler de hadis hakkında verilen hükmün sadece isnada yönelik olduğunu ifade etmişlerdir. “Bir hadis için sahih denildiği zaman mutlak anlamda sahih olduğu anlamına gelmez. Sahih değil derken de isnadının sahih olmadığıdır. Yoksa mutlak anlamda değildir”⁴¹⁰ demişlerdir.

1.7. GENEL DEĞERLENDİRME

Bilindiği üzere hadisler Hz. Peygamber döneminde yazıdan çok genellikle sözlü olarak aktarılmıştır. Hz. Peygamber hayatta iken ondan işitilen hadislerin tedvin edilmediği bir gerçektir. Hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin tespiti çalışmasının ilk örnekleri daha sahâbe döneminde görülmeye başlamış ve sahâbe bazı rivayetlerin metnini Kur’an’a, Sünnete ve akla arz etmiş, hadisi nakleden raviyi araştırmış ve onlardan bazen şahit veya yemin istemiştir.⁴¹¹ Ancak bütün sahâbe bu metodu uygulamamıştır. Sahâbilerden bazıları (Hz. Aişe ve İbn Abbâs gibi) hadisin metnini araştırma ihtiyacını hissetmişler, Ebû Hüreyre ve İbn Ömer gibi bazıları da böyle bir ihtiyaç hissetmeksizin hadisi olduğu gibi kabul etmişlerdir.

⁴⁰⁸ Kırbaoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 299. Yukarıda tenkide uğrayan rivayet örneklerinin bir kısmı Nesâî’de de geçmektedir. Uzatmamak için örnekleri zikretmiyoruz. Bkz. Nesâî, **23 Zekât**, V, 66.

⁴⁰⁹ Kemal Özcan, “Buhârî ve Müslim’in Sahihleri Hakkında Farklı Görüşler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, s. 225.

⁴¹⁰ İbnu’s-Salâh, **Mukaddime**, s. 13.

⁴¹¹ Ma’mer b. Râşid, **el-Câmi’**, s. 381; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 393-394; Buhârî, **3 İlim** 27, I, 29; Müslim, **38 Adab** 7, III, 1694; **18 Talâk** 6, II, 1118; **4 Salât** 51, I, 366; Tirmizî, **1 Tahâret** 63, I, 134; Ebû Dâvud et-Tayalasi, **Müsned**, I, 4.

Tâbiûn döneminde sahih kavramı kullanılmamakla birlikte eş-Şa'bi'nin "ehl-i hadisin üzerinde icma' ettikleri hadis", Yezid b. Ebû Hubeyb'in "ma'ruf olursa al" şeklindeki cümleleri, hadisin sıhhati için bu kavramın zımnen kullanılmış olduğunu göstermektedir. Yine Rebi b. Huseym⁴¹² ve İbrahim en-Nehâî hadislerin ve ravilerin araştırılmasını istemişlerdir.⁴¹³ Ebû Hanîfe, hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitinde ihtiyatlı davranmış ve ravilerinin araştırılmasıyla yetinmeyerek rivayetleri Kur'an'a arzetmiştir.⁴¹⁴

Tebe-i Tâbiûn döneminde ise hadislerin sahih olup olmamasına göre İmam Evzâî "ma'ruf, munkar", Behlûl b. Râşid, Abdullah b. el-Mübârek, Abdurrahmân b. Mehdî, Şu'be b. Haccac "sahih, sakim" kelimelerini kullanmışlardır. Abdullah b. Mubârek,⁴¹⁵ Şu'be b. Haccac,⁴¹⁶ Süfyân es-Sevrî⁴¹⁷ ve Ebû Nasr b. Sellâm⁴¹⁸ isnadın öneminden bahsetmişler ve ravinin adil, zabıt, sika ve fakih olması gerektiğini belirtmişlerdir.⁴¹⁹ İmam Şâfî, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî⁴²⁰ ve Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli⁴²¹ haber-i vâhidlerin kabulü için özellikle râvînin adaleti, zabtı ve isnadın ittisalini şart koşmuşlardır.⁴²² İshâk b. Râhûye,⁴²³ Yahya b. Maîn (ö. 233/848),⁴²⁴ Ali b. Medini (ö. 234/849)⁴²⁵ ve İbn Hanbel⁴²⁶ hadisleri rivayet eden raviler hakkında "hadisi sahihtir",⁴²⁷ "hasenu'l-hadistir"⁴²⁸ veya "zayıftır" şeklinde

⁴¹² Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, I, 431; Râmehurmezî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl**, s. 316.

⁴¹³ Dârimî, **Sünen**, I, 397; İbn Ebû Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dil**, II, 16.

⁴¹⁴ Ebû Hanîfe, **el-Âlim ve'l-Muteallim**, s. 24-25.

⁴¹⁵ Müslim, **Mukaddime 5**, I, 15.

⁴¹⁶ İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, I, 360; Zehebî, **Tezkiretu'l-Huffâz**, I, 146; Zehebî, **Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ**, VI, 609.

⁴¹⁷ Hâkim, **el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl**, I, 29; Hatîb el-Bağdâdî, **Şerefu Ashâbi'l-Hadîs**, I, 42; İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, I, 360; es-Sehâvî, **Fethu'l-Muğis**, III, 331; Leknevî, **el-Ecvibetu'l-Fadıla**, s. 21-22.

⁴¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **Şerefu Ashâbi'l-Hadîs**, s. 74.

⁴¹⁹ Bâcî, **Munteka Şerhu Muvatta'ı Malik**, I, 319, Bayraktutar, **İmam Şâfî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu**, s.44; Mehmet Özşenel, **Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-İ Rey-Ehl-İ Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî**, s. 106.

⁴²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, s. 24.

⁴²¹ Humeydî'nin tanımı için Bkz. el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, s. 34. ez-Zühli'nin tanımı için Bkz. el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, s. 30.

⁴²² Şâfî, **er-Risâle**, s. 369.

⁴²³ Yahya b. Maîn, **Sualatu İbn Cuneyd li Ebi Zekeriya Yahya b. Maîn**, I, 196; Ali el-Medini, **İlel**, I, 51; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, **Min Sualat-i Ebi Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hani el-Esrem...**, I, 28; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, I, 404; Yücel, **Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır**, s. 28.

⁴²⁴ Bkz. Yahya b. Maîn, **Sualatu İbn Cuneyd li Ebi Zekeriya Yahya b. Maîn**, s. 304.

⁴²⁵ Bkz. Ali b. Medini, **İlel**, s. 51, 57, 94.

⁴²⁶ Ahmed b. Hanbel, **el-İlel Ma'rifetü'r-Ricâl**, I, 304.

⁴²⁷ Ahmed b. Hanbel, **Mines'-Sualati Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hani'l-Esrem...**, s. 28.

görüş bildirmişlerdir. Kütüb-i Sitte müellifleri ise ravinin adil, zabıt ve sika olmasını, hadis rivayetiyle meşhur olmasını ve isnadın muttasıl olması gerektiğini söylemişlerdir. İbn Huzeyme cerhe uğramamış adil ravilerin muttasıl senedle rivayet ettikleri hadisi sahih kabul etmiştir.⁴²⁹ İbn Hibbân da cerhe uğramamış sika ravilerin muttasıl senedle rivayet ettikleri hadisin sahih olduğunu söylemiştir.⁴³⁰

Muhaddislerin bazıları senedin muttasıl olmasını şart koşmuşken bazıları böyle bir şart aramamıştır. İmam Şafî ittisali şart koşarken Ebû Dâvud mürsel hadisle de ihticac olunabileceği görüşündedir. İmam Buhârî, ittisalın gerçekleşmesi için şeyh ile ravinin en az bir kere buluşmuş olmalarını şart koşmuştur. İmam Müslim ise, bu buluşmanın imkân dâhilinde olmasını yeterli görmüştür.⁴³¹ Böylece bu konuda iki önemli muhaddis arasında iki farklı görüş meydana gelmiştir. Muhaddisler hadisin metin kısmıyla ilgili bir açıklamada bulunmamışlardır.

Serahsî ise bu konuda şöyle demiştir: “Haber-i vâhidleri Kur’ân’a ve meşhur hadise arz etmemek bid’atlara ve hevâya tâbî olmaya sebep olmaktadır. Bazıları, kesin ilim ifade etmeyen haberleri Resûlullah’a (s.a.v.) isnad ediyorlar ve onu (haber-i vâhid) bazı meselelerde esas kabul ediyorlar. Bu durum da, bid’at ve hevâya sebep olmaktadır. En doğru metod ise bizim âlimlerimizin ve selefimizin yoludur. Bu âlimler rivayetleri Kur’ân’a ve meşhur hadise göre değerlendirmektedir. Bu asla uyan rivayetleri kabul etmek, ona uymayanları ise reddetmek gerekir.”⁴³²

İbrahim en-Nehâî, Ebû Hanife, İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Muhammed b. İsa b. et-Tabba gibi Ehl-i Re’y âlimleri metinle ilgili kriterler tespit etmişken yukarıdaki muhaddisler sadece isnad kısmıyla ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır. Ehl-i Hadis âlimleri sahih, hasen veya zayıf terimlerini ravi ve sened için kullanmışlardır. Ehl-i Re’y’in kriterleri ise ravi ve seneden çok metin ile ilgilidir. Her iki ekolün haklı gerekçeleri vardır. Her ikisi de sünneti doğru tespit etme ve doğru anlama çabası içinde olmuşlardır. Ancak metod farklılığı zaman zaman bazı hadislerle ilgili farklı sonuçlara ulaşmalarına sebebiyet vermiştir. Muhaddislerin usûlü ravi ve sened merkezlidir. Ehl-i Rey’in usûlü ise ravi ve

⁴²⁸ Ahmed b. Hanbel, **Mines’-Sualati Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hanî’l-Esrem...**, s. 30.

⁴²⁹ İbn Huzeyme, **Sahîh**, I,3.

⁴³⁰ İbn Hibbân, **Sahîh**, I, 104.

⁴³¹ Müslim, **Mukaadime**, I, 28; Muhammed Avvame, **İmamların Fıkhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü**, terc. M. Hayri. Kırbaçoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2011, s. 24.

⁴³² Serahsî, **Usul-i Serahsî**, I, 367-368.

seneden çok metinle ilgilidir. Bu ekollerin metodlarına vakıf olmadan rivayetler hakkında değerlendirme yapılırsa sahih hadis problemini içinden çıkılmaz hale getirir. Her iki ekol birlikte değerlendirilirse ancak o zaman hadis hakkında sağlıklı hüküm verilmiş olur.

Klasik dönemde “Sahih Hadis” tanımlarının ortak yönleri, farklılıkları ve nedenlerini aşağıdaki gibi maddelendirebiliriz:

- a- Ehl-i Re'ysnadı önemsemekle birlikte, metne daha fazla önem atfetmiştir.
- b- Ehl-i Hadis, metni de dikkate almakla birlikte isnada daha fazla önem vermiştir.
- c- Her iki ekol de homojen olmayıp kendi içlerinde oldukça farklı görüşlere sahip olan âlimler ve muhaddisler barındırmaktadırlar.
- d- İlk üç asırda “Sahih Hadis”in tespiti konusunda oldukça önemli gelişme olmuştur. Ancak ortak bir tanımdan söz edemeyiz. Rivayetlerin sahih, hasen, zayıf ve mevzu olarak ayırt edildiğini söyleyebiliriz.
- e- İlk üç asırda Sahih Hadis algısı görecelidir ve muhaddisten muhaddise değişmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK HADİS USÛLÜ ESERLERİNDE SAHİH HADİS TANIMI VE PROBLEMLERİ

Tezin birinci bölümünde sahâbe, tâbiûn, tebe-itâbiîn dönemi ve III. asırda hadislerin sıhhat tespiti için yapılmış olan çalışmaları, kriterleri ve problemleri ele aldık. Bu bölümde ise “Sahih Hadis” tanımına yer veren mütekaddimûn ve muteahhirûn dönemi hadis usûlü kaynaklarını ele alacağız. Klasik eserlerin oluşmasından sonraki dönemlerde müstakil hadis usûlü eserleri meydana gelmiştir. Usûl eserleri sahih hadis problemini giderecek herhangi bir kriter geliştirmişler mi? Geliştirmişlerse bunu hadis eserlerine uygulamışlar mı? Bunların araştırılması sahih hadis probleminin çözümü konusunda önem arz etmektedir.

2.1. HADİS USÛLÜ KAYNAKLARINDA SAHİH HADİS TANIMI

Hadis usûlü kaynakları Kütüb-i Sitte gibi önemli hadis eserleri yazıldıktan sonraki dönemlerde oluşturulmuştur. Usûl eserleri incelendiğinde bu eserlerdeki sahih hadis kriterleri önceki dönemlerde yazılmış olan Kütüb-i Sitte ve diğerlerinin kriterlerini açıklamaya yönelik çalışmalar şeklindedir. Biz bu eserleri mütekaddimûn ve muteahhirûn dönemleri olarak iki başlıkta ele alacağız. Konuların çoğunlukla müellifinin görüşüne fazla yer verilmeden ve önceki âlimlerin görüşlerinin isnadlı nakledilerek incelendiği dönem mütekaddimûn; önceki âlimlerin görüşlerinin isnadsız nakledilip müellifin tanım ve değerlendirmelerinin bulunduğu dönem müteahhirûn dönemi olarak adlandırılmıştır.⁴³³ Mütekaddimûn ve muheahhirûn dönemleri ayırımı hususunda İsmail Lütfi Çakan “mütekaddimûn” dönemi hadis usûlü eserlerini Râmeihürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Hâkim en-Neysâbûrî'nin (ö. 405/1014), *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis'i* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'si olarak saymıştır. Çakan bu dönemi Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-*

⁴³³ Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 116.

Kifâye'siyle bitirir. Bundan sonraki dönemde yazılacak usûl edebiyatının, pek tabîolarak ilk üç eserden oldukça faydalandığını ifade eder.⁴³⁴ Ahmet Keleş ise İbnu's-Salâh'a kadarki sürece "mutekaddimûn", sonraki sürece de "Müteahhirûn" dönemi demiştir. Ona göre, Mûtekaddimûn ifadesi, orijinal kaynakların yazıldığı süreci, Müteahhirûn de bu orijinal eserlere dayalı çalışmaların yapıldığı daha sonraki dönemleri ifade eder.⁴³⁵ Biz de İbnu's-Salâh'a kadarki dönemi mûtekaddimûn ondan sonraki dönemi de muteahhirûn olarak ele alacağız.

2.1.1. Mutekaddimûn Dönemi Eserlerinde Sahih Hadis Tanımı

Hadis usûlü alanında müstakil olarak ilk eser yazan müellif, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-Râvîve'l-Vâî* adlı eser sahibi er-Râmehürmuzî (ö. 360/971) gösterilmektedir.⁴³⁶ İsminden ve mukaddimesinde verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere müellifin kitabını yazma amacı, ravi ve fakih arasındaki fark ile her ikisinin de gerekliliğini ortaya koymaktır. Eserde daha çok isnad ile ilgili konular bulunmaktadır.⁴³⁷ Hadisin sıhhat dereceleri olan sahih, hasen, zayıf ve mevzu kısımlarından söz edilmemektedir.⁴³⁸

Hâkim (ö. 405/1014) ise *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis*'inde ehl-i hadise yönelik eleştirilerden bahsetmiş, yazmış olduğu eseriyle bunlara cevap vermiştir.⁴³⁹ Hâkim, "Sahih hadis;hadis rivayetiyle bilinen sahâbînin Hz. Peygamber'den rivayet etmiş olduğu, ondan da iki adil tâbînin rivayet ettiği ve ehli hadisin kabul ettiği" şeklinde bir sahih hadis tanımı yapmıştır.⁴⁴⁰ Önceki muhaddislerde görüldüğü gibi burada da sened merkezli bir tanım vardır. Bu âlimin kriterleri maddeler halinde şöyle yazılabilir:

⁴³⁴ Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 220.

⁴³⁵ Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, s. 29.

⁴³⁶ İbn Hacer, **Nüzhetü'n-Nazar**, I, 31

⁴³⁷ Râmahürmuzî, **el-Muhaddisu'l-Fâsil**, s. 208.

⁴³⁸ Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 218; Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 118, bkz.. Veli Aba, "Mûtekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi", **Gümüşhane Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, Cilt 2, s. 240.

⁴³⁹ Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 119.

⁴⁴⁰ Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmü'l-Hadis**, s. 61; Yahya b. Muhammed b. Yahya şöyle demiştir: "Haber sikanın sikadan yaptığı rivayetle sabit olur. Seneddeki meçhul ve mecruh rical de olmamalıdır. Hatîb el-Bağdâdî,**el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, s. 20, Katade,"Haberin Sahîh olması için salih'in salih olandan rivayet etmiş olması gerekir" demiştir. Hatîb el-Bağdâdî,**el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, s. 20.

- a- Hadisi rivayet eden sahâbînin hadis rivayetiyle bilinen biri olması,
- b- Sahabeden iki adil tâbînin rivayet etmiş olması,
- c- Ehl-i Hadisçe kabul edilmeli.

Hâkim, sahih hadislerin derecelendirilmesini de raviye göre ve hadisin bulunduğu kitaba göre oluşturmuştur. O, sahih hadisleri on dereceye ayırmıştır. “

1. Buhârî ve Müslim’in ittifakla rivayet ettikleri hadislerdir. Bunların zikrettikleri hadisin her bir tabakasında yer alan her bir ravinin, en az iki ravisi bulunan hadisler,
2. Tek ravisi olan sahâbiden rivayet olunan sahih hadisler,
3. Tâbîîn tabakasında ravisi tek olan sahih hadisler,
4. Sika olan ravilerden birinin teferrüt ettiği garip sahih hadisler,
5. Hadis imamlarından bazılarının babaları vasıtasıyla dedelerinden rivayet ettikleri ve ancak bu isnadla tevatür derecesine ulaşan sahih hadisler.”

Hâkim bu beş çeşit sınıf üzerinde ittifak edilmiş olduğunu ve bunların hadis imamlarının kitaplarında yer aldığını ifade etmiştir. O’na göre ihtilafli olan sahih hadislere gelince, onlar da:

6. Mürsel hadisler.
7. Sika olan müdellisin, bizzat işitmiş olduğunu açıklamadan yaptığı rivayet.
8. Birçok sikanın müsned olarak rivayet ettikleri, ancak bir başka sika ravinin mürsel olarak rivayet ettiği hadisler.
9. Hafız ve arif olmayan sika ravilerin rivayet ettikleri hadisler.
10. Bid’at fırkalarından olup doğru ve dürüst olan kimselerin rivayet ettikleri hadisler.”⁴⁴¹

Hadislerin derecelendirilmesi de isnada, raviye ve esere göre yani isnad merkezli bir değerlendirmeye olmuştur.

Hatîb el-Bağdâdî(ö. 463/1071) Ehl-i Re’y âlimlerinin kriterlerine benzer kriterler aramıştır.⁴⁴² O *el-Kifaye fi İlmi’r-Rivaye* adlı eserinin mukaddimesinde, bazı

⁴⁴¹ Hâkim, **el-Medhal ila Kitâbi’l-İklîl**, I, 33-49; Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 122.

muhaddislerin o dönemde sadece âli isnadları elde etmek ve hadisleri toplamak için çalıştıklarını, ravinin ve metnin durumunu incelemediklerini belirtmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, bu âlimleri hadisleri anlamaya çalışmadıkları için eleştirmiştir.⁴⁴³ Bu durum, o dönemde de sahih hadis probleminin devam ettiğini göstermektedir. Hatîb el-Bağdâdî; "Akla, muhkem Kur'an hükmüne, maruf sünnete, sünnet kabul edilen yerleşik tatbikata ve kesin olan delile aykırı haber-i vahid reddedilir"⁴⁴⁴ açıklamasıyla âhâd haberlerin sıhhatini tespitinde Kur'an'a, akla ve sünnete uygun olması şartlarını gerekli görmüştür. Hatîb el-Bağdâdî'nin kriterleri maddeler halinde şöyle verilebilir:

- a- Muhkem Kur'an hükmüne, maruf sünnete aykırı olmamalı,
- b- Sünnet kabul edilen yerleşik tatbikata ve kesin olan delile aykırı olmamalı,
- c- Akla aykırı olmamalı.

Kadı İyâz İbn Mûsâ el-Yahsûbî (ö. 544/1149) *el-İlmâ'*sında sadece hadisi alma yollarını ve ravinin ehliyetini anlatmış ve senedin önemine değinmiştir. Bir sahih hadis tanımını yapmamıştır.⁴⁴⁵ Ancak ravinin Müslüman, akıl, baliğ, adil, zabt ve rivayet ettiğini bilen biri olması durumunda hadisinin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁶

Bu âlimin kriterleri aşağıdaki gibi maddelendirilebilir:

- a- Ravi Müslüman, akıl ve baliğ olmalı,
- b- Adil olmalı,
- c- Ravi zabt sahibi olmalı,
- d- Ravi rivayet ettiğini bilen olmalıdır.

Ebû Hafs Ömer b. Abdulmecîd el-Kuraşî el-Meyânşî'nin (ö. 580/1184) *Mâ lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehluh* adlı eseri on sayfalık küçük bir eserdir. Bu eser hadis

⁴⁴² Hâtim b. Ârif b. Nâsır eş-Şerîf el-Avnî, **el-Menhecu'l-Mukterihu lî Fehmi Musteleh**, Dâru'l-Hicret, Riyâd 1996, s. 193.

⁴⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifaye fî İlmî'r-Rivaye**, s. 3; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 220.

⁴⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifaye fî İlmî'r-Rivaye**, s. 432; Yücel, **İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam**, s. 65.

⁴⁴⁵ Bkz. Kadı İyâd, İyâd b. Mûsâ b. İyâd b. Amr el-Yahsubî es-Sebtî Ebû'l-Fadl, **el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyeti ve't-Tekyîdi's-Semâ'**, Mukakkik es-Seyid Ahmed Sakar, Dâru't-Türâs, Kâhire 1970, s. 27; Çakan, **a.g.e.**, s. 221–222; Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 121.

⁴⁴⁶ Kadı İyâd, **el-İlmâ'**, s. 199.

usûlü konularının özeti niteliğindedir.⁴⁴⁷ Bu âlime göre sahih hadis; bilinen bir sahâbî'den iki adil tabî'nin rivayet ettiği ve ehli ilimtarafından kabul edilen hadistir.⁴⁴⁸

İbnu'l-Esir (ö.606/1210), hadisin kabul şartlarını şöyle açıklamıştır: “Müslüman, mükellef, zabt ve adalet sahibi olan ravinin rivayeti sahihtir.”⁴⁴⁹ Görüldüğü üzere İbnu'l-Esir sadece ravi üzerinde durmuştur. Buna göre ravi:

- a- Müslüman olmalı,
- b- Mükellef olmalı,
- c- Zabt sahibi olmalı,
- d- Adalet sahibi olmalı.

Bu dönemde müstakil hadis usûlü eserleri dışında da bazı âlimleri fıkıh usûlü ve diğer eserlerinde sahih hadis kriterlerini zikretmişlerdir. Buâlimlerin sahih hadis kriterlerini burada vermeyi dönemin sahih hadis algısının anlaşılması açısından gerekli gördük. Râmeürmüzî'den önce yaşamış olan Taberî'ye (ö. 310) göre “sahîh haberler, dinde hüccet olan haberlerdir. Hadislerin sıhhati için öncelikle senedin sahîh olması gerekir. Senedin sıhhati de râvîlerinin âdil olmasına bağlıdır. Ravinin âdil ve sika olması ve senedin muttasıl olması hadisin sıhhati için temel esaslardır.”⁴⁵⁰ Bu âlimin kriterleri maddeler halinde şöyle verilebilir:

- a- Senedi sahih olmalı,
- b- Ravi adil ve sika olmalı,
- c- Sened muttasıl olmalı.

Râmeürmüzî'den önce yaşamış bir başka âlim olan Tahâvî'ye (ö.321/933) göre ise sahih; adil râvînin⁴⁵¹ makbul sayılan hadis tahammül ve edâ şekillerinden

⁴⁴⁷ Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 283.

⁴⁴⁸ Ebû Hafs Ömer b. Abdulmecid el-Kuraşî el-Meyânşî, **Mâ lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehluh**, yy. tsz. s. 11

⁴⁴⁹ İbnu'l-Esir, **Câmiu'l-Usûl fi Ahâdisi'r-Resûl**, thk. Abdulkâdir el-Arnâvât, Mektebetü Dâru'l-Beyân, 1969, I, 70.

⁴⁵⁰ Fatma Akdokur, “**Tehzibu'l-Asar**” **Bağlamında et-Taberi'nin Hadisçiliği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv SBE, Ankara 2010, s. 136-137.

⁴⁵¹ Tahâvî, **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, thk. Şuayb Arnâvât, Müessesetu'r-Risâle, 1994, I, 6.

biri ile Hz. Peygamber'den naklettiği,⁴⁵² diğer hadislerle muhalif olmayan hadistir. Tahâvî'ye göre sahih hadis; isnâdı sahih, manası açık olmandır. Ayrıca bu kapsamdaki hadisler tercih sebebidir/tercih edilmeye layıktır.⁴⁵³ Tahâvî, “Âsâr (eser, haber, hadis/sünnet) birbirini açıklar, tasdikler, doğrular. Birbirine muhalefet etmez”⁴⁵⁴ derken sahih hadisleri kastetmektedir. Bu âlimin kriterleri maddeler halinde şöyle yazılabilir:

- a- Ravi âdil olmalı,
- b- Hadis şaz olmamalı,
- c- Hadisin manası açık olmalı.

Ehl-i Re'y âlimlerinden Ahmed b. Ali el-Cassâs el-Hanefî (ö. 370/981), bir fıkıh usûlu eseri olan *el-Fusûl ve'l-Usûl*'ünde, “*Adil ve zabt sahibinin haberi, nefis mutmain olursa kabul edilir. Sahâbe ve tâbiînün mürseli yanımızda makbuldür. Bana göre Tebe-i Tabiînün mürseli de makbuldür*” diyerek ravinin adalet ve zabtına vurgu yapmış, ayrıca ilk üç neslin mürsellerini makbul addetmiştir.⁴⁵⁵ Cassâs Ehl-i rey'den olduğu için senedin yanında metni de değerlendirme ihtiyacını hissetmiştir. Yukarıdaki cümlelerden geçen “Nefs mutmain olursa”dan kasdın, haberin Kur'an, Sünnet ve diğer İslamî ilimlere uygunluğu yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu âlimin kriterleri maddeler halinde şöyle yazılabilir:

- a- Ravi adil ve zabt sahibi olmalı,
- b- Hadis konusunda nefis mutmain olmalı,
- c- İlk üç neslin mürselleri kabul edilir.

Hattâbî (ö. 388/998) sahih hadisi şöyle tanımlamıştır: “Sahîh; âdil râvîlerin muttasıl senedle rivayet ettiği hadîstir.”⁴⁵⁶ Bu âlimin sahih hadis kriterleri maddeler halinde şöyle yazılabilir:

⁴⁵² Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, III, 178, 179; XII, 169.

⁴⁵³ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, XIII, 427.

⁴⁵⁴ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, X, 303; Bahattin Akbaş, *Ebû Ca'fer et-Tahavi'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2008, s. 55.

⁴⁵⁵ el-Cassâs, Ahmed b. Ali b. Ebû Bekir er-Râzî el-Cassâs el-Hanefî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Vezâretu Evkâf Küveytiye, 1994, III, 141–142.

⁴⁵⁶ el-Hattâbî, Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen*, Matbaâtu'l-İlmiye, Haleb 1351/1932, I, 6. İlk kez Sahîhin tanımını Hattâbî yapmıştır. Isnadı muttasıl ve ravileri adil

- a- Ravi âdil olmalı,
- b- Sened muttasıl olmalı,

Ebû Bekir b. Fûrek (ö. 406/1016) ise, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyanüh* adlı eserinde sahih hadis için aşağıdaki kriterleri arar:

- a- Ravilerin sika, müslüman, baliğ, zâbit ve âdil olması,
- b- İsnadının muttasıl olması,
- c- Metninin Kur'an'a, sünneti mütevatire ve kati' icmaya tarihi vakaya muhalif olmaması,
- d- Ravinin mezhep mutaassıbı olmaması,
- e- Rivayetin az amele mübalağalı sevap veya azap içeren bir bilgi olmaması.⁴⁵⁷

Kadi Abdülcebbar (ö. 415/1025) da "Doğru mu, yanlış mı olduğu bilinmeyen haber-i vahid, akla ve naslara uygun düşüyor, diğer şartları da taşıyorsa onunla amel gerekir"⁴⁵⁸ demesiyle ahad haberlerin sıhhatini tesbitte Kur'an'a, akla ve sünnete uygun olması şartlarını öne sürmüştür.

İbn Hazm (ö. 456/1064) da haberlerin kabulünde bir takım şartları aramıştır. Ona göre râvilerin sika olması ve senedin muttasıl olması durumunda haber kabul edilir.⁴⁵⁹ İbn Hazm, "...Allah, hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."⁴⁶⁰ "...Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme"⁴⁶¹ ayetlerinden hareketle mürsel haberi reddeder.⁴⁶²

İbn Hazm'ın kriterleri maddeler halinde şöyle verilebilir:

olacaktır. İraki zabt ile şaz ve illeti şart koşmamıştır. İbn Dakiki el-İd, "Şaz ve illeti ashabı hadisin tanıma eklediğini söylemiştir.. Bunu Fakihler bilmez. Bkz. Suyûtî, **Tedribu'r-Râvi**, I, 62-63.

⁴⁵⁷ İmam Hafız Ebû Bekir b. Fûrek, **Müşkilü'l-Hadis ve Beyânühü**, Tahkik Mûsâ Muhammed Alî, Alemlü'l-Kütüb, Beyrût 1985, s. 15. Kadi Abdülcebbar (ö. 415/1025) da "Doğru mu, yanlış mı olduğu bilinmeyen haber-i vahid, akla ve naslara uygun düşüyor, diğer şartlarında taşıyorsa onunla amel gerekir," demesiyle ahad haberlerin sıhhatini tespitinde Kur'an'a, akla ve sünnete uygun olması şartlarını öne sürmüştür. Yücel, **İlk Hadis Usulü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam**, s. 65.

⁴⁵⁸ Yücel, **İlk Hadis Usulü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam**, s. 65.

⁴⁵⁹ İbn Hazm, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, I, 130-140; Bkz. Adem Tuncer, **İbn Hazm'ın Sünnet Anlayışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2012, s. 57.

⁴⁶⁰ A'râf, 7/33.

⁴⁶¹ İsrâ, 17/36.

⁴⁶² İbn Hazm, **en-Nüzbetu'l-Kâfiye fî Ahkâmi Usûli'd-Dîn**, thk, Muhammed Ahmed Abdulazîz, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1405, s. 29-30; Abdullah Karahan, "İbn Hazm'ın Hadis Değerlendirme Yöntemi ve Bunun Fıkha Yansıması", **Diyanet İlmî Dergisi**, cilt: 1, s. 39.

- a- Raviler sika ve zabt sahibi olmalı,
- b- Sened muttasl olmalı.

Serahsî'ye (ö.483/1090) göre ise haber-i vâhid Kur'ân'a ve meşhur hadise muhalif olmamalıdır. Kur'ân ve meşhur hadise uyan rivayetler kabul edilir, bunlara uymayanları ise reddedilir.⁴⁶³

Bu dönem âlimleri hadislerin sıhhati tespiti konusunda değişik metodlara başvurmuşlardır. Ehl-i Hadis daha çok hadis rivayetini önemsemiş, sahih hadis tanımında daravi-sened merkezli bir yol takip etmiştir. Râmeühürmüzî, Taberî, Hattâbî, Tahâvî, Hâkim, İbn Hazm, Kadi İyâd, el Meyâncî ve İbnu'l-Esir gibi hadis âlimleri ravi ve isnad bağlamında tanımlar yapmışlardır. Ehl-i Re'y âlimlerinden el-Cessâs, İbn Fûrek, Serahsî, mutezili âlim Kadı Abdülcebbar ve Ehl-i Re'y âlimlerine benzer kriterler arayan Hatib el-Bağdâdî gibileri de isnadla birlikte metin tenkidini de sahih hadis tanımına dâhil etmişlerdir. Ancak bütün bu âlimlerin kriterlerinde bir ittifaktan bahsetmek mümkün değildir. Kanaatimizce sahih hadis problemini büyük oranda çözebilecek olan Ehl-Rey'in tanımlarıdır. Bu tanımların bütün hadislerle tatbik edilmesi gereği ortadadır. Bu yapılmadığı takdirde sadece tanım olarak kaynaklarda yerini almış olacak ve bir fayda sağlayamayacaktır. Mutekaddimûn dönemi hadis âlimlerinin sahih hadis kriterlerini verdikten sonra şimdi de müteahhîrûn dönemi usul âlimlerinin sahih hadisle ilgili kriterlerini tespit etmeye çalışacağız.

2.1.2. Müteahhîrûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinde Sahih Hadis

Tanımı

Bu dönemin İbnu's-Salâh sonrasını kapsadığını daha önce zikretmiştik. Burada müteahhîrûn dönemi hadisusûlü eserlerinde yer alan sahih hadis tanımlarını ve bunlarla ilgili tartışmaları aktaracağız.

İbnu's-Salâh (ö.643/1246), *Ulûmu'l-Hadis* adlı eserine doğrudan sahih hadisin tanımıyla başlamıştır. İbnu's-Salâh sahih hadisi şöyle tanımlar: “Ravinin adalet ve zabt sahibi olması, senedin muttasıl olması ve rivayetin şaz ve illetli

⁴⁶³ Serahsî, *Usûl-i Serahsî*, I, 367-368.

olmamasıdır.”⁴⁶⁴ Bu tanımda önceki tanımlardan farklı olarak şaz ve illet kriteri zikredilmiştir. Önceki dönemlerden farklı olarak muteahhirûn döneminde yani İbnu’s-Salâh’tan sonra yapılan sahih hadis tarifleri genel olarak İbnu’s-Salâh’ın tanımını esas alınarak yapılmıştır. İbnu’s-Salâh’ın sahih hadis kriterlerini maddeler halinde şöyle yazabiliriz.

- a- Ravileri adalet ve zabt sahibi olmalı,
- b- Sened muttasıl olmalı,
- c- Hadis şaz ve illetli olmamalı.

İbnu’s-Salâh da Hâkim’inkine benzer bir sınıflandırma yapmıştır. İbnu’s-Salâh, sahih hadisleri yedi tabakaya ayırmıştır. Bu tabakalar aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir: “

1. Buhârî ve Müslim’in birlikte tahriç ettikleri,
2. Sadece Buhârî’nin rivayet ettiği,
3. Sadece Müslim’in rivayet ettiği,
4. İkisinin şartlarına uyup almadıkları hadisler,
5. Buhârî’nin şartına uygun olup eserine almadığı,
6. Müslim’in şartına uyup olup eserine almadığı,
7. İkisinin şartları dışında başkalarının şartlarına göre sahih olan hadisler.”⁴⁶⁵

M. Hayri Kırbasoğlu bu konuda şöyle demektedir: “*Bu ve benzeri tarifler, el-Hâkim ve İbnu’s-Salâh gibi bir takım âlimlerin şahsi kanaatleri olmaktan öteye geçmemektedir. Kaldı ki bütün bu iddialar sadece teorik düzeydedir. Meseleye pratik açıdan yaklaşıp da Buhârî-Müslim başta olmak üzere muteber hadis kaynaklarında yer alan ve sahih olduğu iddia edilen hadisler incelendiğinde, bu iddiaların da gerçekleri yansıtmadığı, bilakis bu iddiaları nakzeden pek çok örneklerin mevcut olduğu, dolayısıyla ortaya atılan bu iddiaların hiç de kural denebilecek bir tutarlılık arz etmediği görülür. Kanaatimizce geçmişte yapılmış bu gibi tasniflerin pek fazla bir faydası yoktur. Genellemeler zaten mahiyeti gereği son derece riskli ve yanlışlanması hiç de zor olmayan önermelerdir. Sahih hadis konusunda bu gibi*

⁴⁶⁴ İbnu’s-Salâh, **Muhaddime**, s. 12.

⁴⁶⁵ İbnu’s-Salâh, **Mukaddime**, s. 27.

dayanaksız ve tümevarıma dayanmayan genellemeler yerine, tek tek her bir hadisin sahih olup olmadığından söz etmenin daha isabetli olacağını ifade etmek istiyoruz.”⁴⁶⁶

Nevevî (ö.676/1277),⁴⁶⁷ İbn Dakîki'l-İyd (ö. 702/1303),⁴⁶⁸ el-Ca'berî (ö. 732/1332),⁴⁶⁹ İbn Kesir(ö.774/1372),⁴⁷⁰ İrâki (ö. 808/1404), İbn Hacer (ö.852/1448),⁴⁷¹ Ebû Abdillâh el-Kâfiyecî (ö. 879/1475),⁴⁷² Suyûtî (ö. 911/1505),⁴⁷³ Sehâvî⁴⁷⁴ veDihlevî⁴⁷⁵ İbnu's- Salâh'ın tanımının aynısını yapmışlardır.⁴⁷⁶

Yine son dönem muhaddislerinden Cemaluddin el-Kâsimî (ö. 1332/1914) *Kavâidu't-Tahdîs*'inde,⁴⁷⁷ Tahir el-Cezâirî (ö.1338) *Tevcihu'n-Nazar*'ında,⁴⁷⁸ Mustafa b. Hüsni es-Sibai (ö. 1384) *es-Sünnetü ve Mekanatuha fi't-Teşri'il-İslâm* adlı eserinde,⁴⁷⁹ Nureddin İtr, *Menhecü'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadis*'inde, Subhî es-Sâlih (ö.1407), *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu* adlı eserinde⁴⁸⁰ ve Ahmed Naim (ö. 1934) *Tecrid-i Sarîh*'in mukaddimesinde⁴⁸¹ İbnu's-Salâh'ın tanımın aynısını yapmışlardır. İbnu's-Salâh ve sonrasında tam bir Ehl-i Hadis tanımı hâkim olmuştur. Ondan sonra gelmiş olan âlimler onu taklid etmişler, ondan farklı bir şey söylememişlerdir.

⁴⁶⁶ Kırbışoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 124.

⁴⁶⁷ Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşri'n-Nezîr fi Usûlü'l-Hadis*, thk. Muhammed Osman el-Haşî, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrût 1985, s. 25.

⁴⁶⁸ İbn Dakîki'l-İyd, *el-İktirâh Fî Beyâni'l-İstilâh*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût tsz., s. 5.

⁴⁶⁹ Burhâneddîn, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berîy, *Rusûmu't-Tahdîs fi Ulûmi'l-Hadîs*, Muhakkik İbrâhîm b. Şerîf el-Meylî Dâr İbnu Hazm, Lübnan-Beyrût 2000, s. 54.

⁴⁷⁰ İbn Kesir, Ebû'l-Feda İsmail b. Ömer b. Kesir el-Karşî el-Basrî ed-Dimeşki, *İhtisarü Ulûmil Hadîs*, Muhakkik, Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütüb'ül İlmiye, Beyrût tsz., s. 21

⁴⁷¹ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi'l-Eh'li Eser*, IV, 722; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 58.

⁴⁷² el-Kâfiyecî, Muhammed b. Süleymân b. Sa'd b. Mes'ûd er-Rûmî el-Hanefî Muhyiddîn Ebû Abdillâh el-Kâfiyecî, *el-Muhtasar fi İlmi'l-Eser*, Muhakkik Alî Zevîn, Mektebetür-Rüşd, Riyâd 1407, s. 113.

⁴⁷³ Suyûtî, *Elfiyetü's-Suyûtî fi İlmi'l-Hadîs*, Tashih ve Şerh eden, Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü'l-İlmiye, tsz., s. 4.

⁴⁷⁴ Sehâvî, *Fethul Muğis bi Şerhi Elfiye*, s. 27.

⁴⁷⁵ Dihlevî, *Mukaddime fi Ulûmi'l-Hadîs*, I, 58.

⁴⁷⁶ M. Ali Sönmez, “İbnu's-Salah'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar”, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı:1, s. 60.

⁴⁷⁷ Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdîs fi Fünûn-i Mustalahü'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmi Beyrût, I, 79.

⁴⁷⁸ Tahir Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazar ile Usûl-i Eser*, Muhakkik Abdulfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbuât el-İslamiye, Haleb 1995, s. 180.

⁴⁷⁹ Mustafa b. Hüsni es-Sibai, *es-Sünnetü ve Mekanatuha fi Teşri'il İslâm*, Mektebetü'l-İslâmi, Dimeşk-Suriye 2000, s. 112.

⁴⁸⁰ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*, Dâru'l-İlm, Beyrût 1984, I, 145; Nurettin İtr, *Menhecü'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs*, s. 242.

⁴⁸¹ Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 202.

İbnu's-Salâh öncesi âlimlerha dislerin sıhhatinin tespiti konusunda bazı şartlar aramış olsalar da, günümüzde de genel kabul gören sahih hadis tanımı İbnu's-Salâh tarafından, yani ancak hicri VII. y.y. da gerçekleştirilmiştir. İbnu's-Salâh'tansonra bu tanım hadis ilminde egemen bir hale gelmiştir. Buna göre hicri VII. yy.'a kadar, İslam âlimleri, hatta sadece hadisçiler arasında bile, sahih hadiste aranacak şartlarda bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu döneme kadar herkesin kendi kanaat ve içtihadına göre sahih hadisleri belirlemeye çalıştığı ve bu konuda herkesi bağlayıcı ortak bir anlayışın bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir.”⁴⁸²

Bu tanım isnad merkezli olmuştur. Aslında bu tanımın isnad merkezli olduğu ve metnin değerlendirme dışı bırakıldığı İbnu's-Salâh'ın şu açıklamasında da açıkça görülmektedir: “Bir hadis için “sahih” denildiği zaman mutlak anlamda sahih olmadığı, bir hadis hakkında “sahih değil”dir denildiği zaman da mutlak anlamda böyle olmayacağıdır.”⁴⁸³ Kâfiyeci, İbn Kesir, Nevevî, Suyûtî, Sehâvî, Leknevî ve diğerleri de İbnu's-Salâh gibi hadisler hakkında verilmiş olan hükmün mutlak olmadığını ifade etmişlerdir.⁴⁸⁴ Muhaddisler bu açıklamalarıyla hükmün sadece isnada yönelik olduğuna işaret etmişlerdir.⁴⁸⁵ Aslında bir bakıma Ehl-i Hadisin isnad merkezli tanım yaptıklarını itiraf etmişlerdir. Muhaddislerin bu bilinçle yazdıkları eserlerinde herhangi bir hadisin sahih olduğunu söylediklerinde bu ifadeden “metni bakımından” da sahihtir hükmü çıkarılmamalıdır. Çünkü bu hükümde metin tenkidi söz konusu edilmemiştir. Hadisin en önemli kısmı olan metin tenkidinin değerlendirme dışı kaldığı müddetçe de bu problem devam edecektir. Bunun için M. Hayri Kırbaoğlu'nun da ifade etmiş olduğu gibi “hangi hadisin Hz. Peygamber'e ait olduğu hususunda tam bir ittifak sağlanmıştır demek hiçbir zaman mümkün olmamıştır.”⁴⁸⁶

⁴⁸² Kırbaoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 25.

⁴⁸³ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 13.

⁴⁸⁴ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 13; el-Kâfiyeci, **el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser**, s. 115; İbn Kesir, **İhtisarü Ulûmil Hadîs**, s. 43; Nevevî, **et-Takrîb ve't-Teysîr**, s. 25; Suyûtî, **Elfiyetü's-Suyûtî fî İlmi'l-Hadîs**, s. 4; Sehâvî, **Fethul Muğîs bi Şerhi Elfiye**, s. 26-27; Leknevî, **er-Ref' ve't-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Tadîl**, thk. Abdulfettâh EbûĞudde, Mektebetü'l-Matbuâtü'l-İslâmî, Haleb 1407, I, 189.

⁴⁸⁵ el-Kâfiyeci, **el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser**, s.115–118.

⁴⁸⁶ Kırbaoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s.13.

2.2. HADİSLERİN SİHHATİNİN TESPİTİNDE KLASİK TANIMIN PROBLEMLERİ

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, müteahhirûn hadis usûlü âlimlerine göre sahih hadis; “Ravinin adalet ve zabt sahibi olması, senedin muttasıl olması ve rivayetin şaz ve muallel olmamasıdır.”⁴⁸⁷ Müteahhirun âlimler bu tanım üzerinde hemen hemen ittifak etmişlerdir.⁴⁸⁸ Muhaddislerce genel kabul gören tanımın problemleri olduğu gibi kendi içinde de birçok problemi vardır. Bu problemleri aşağıdaki gibi maddelendirebiliriz:

1. İttisal şartı; ittisal, muhaddislerce genel kabul gören bir şarttır. İmam Buhârî, ananeli hadislerde ittisalde mülakatı şart koşmuşken İmam Müslim, bu buluşmanın imkân dâhilinde olmasını yeterli görmüştür.⁴⁸⁹ Böylece bu konuda iki önemli muhaddis arasında iki farklı görüş meydana gelmiştir. Muhaddislerin bazıları (İmam Şafî gibi) senedin muttasıl olmasını şart koşmuşken bazıları (Ebû Dâvud gibi) böyle bir şart aramamışlardır. Muhaddislerin çoğunluğu, mürsel hadisin zayıf olduğunu söylerken, fakihlerin cumhuru-ki İmam Ebû Hanife, Mâlik⁴⁹⁰, Süfyan-i Sevri, Evzâî ve iki rivayetten birine göre Ahmed b. Hanbel de bunlardandır- mürselin zararı olmadığını söylemişlerdir. Ebû Dâvud: “Merasilden başka hiçbir müsned hadis yok ise Mürsel ile ihticac edilebilir” demiştir. Binaenaleyh onlara göre Mürsel hadis de hüccettir.⁴⁹¹ Ebû Dâvud ve İbn Cerîr’in belirttiğine göre İmam Şafî⁴⁹² dönemine kadar mürsel hadîs herkes tarafından kabul edilen bir hadîs çeşidiydi.⁴⁹³ İbn Cerir-i Taberi (ö. 310): “Mürseli kabulde bütün tâbiînin icmaı vardır. Onlardan sonraki

⁴⁸⁷ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 13.

⁴⁸⁸ Nevevî, **el-Minhâc**, I, 14; Cezâirî, **Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser**, I, 181.

⁴⁸⁹ Müslim, **Mukaddime**, I, 28; Muhammed Avvave, **İmamların Fikhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü**, s. 24.

⁴⁹⁰ İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, I, 2; Hattâbî **Meâlimu's-Sünne**, III, 159; İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, I, 55.

⁴⁹¹ Ebû Dâvud, **Risâle**, s. 24; İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, I, 55; Nevevî, **et-Takrîb ve't-Teyisîr**, I, 35; Alâî, Ebû Saîdb. Halîl, **Câmiu't-Tahsîl fi Ahkâmi'l-Merâsîl**, Thk. Hamdî es-Selefi, Âlemu'l-Kutub, Beyrût 1986, I, 33.

⁴⁹² İmam Şâfiî bu ikisi arası bir yol tutmuş ve böyle bir hadisin zayıflığı çok az olduğu ve bu mürsel'i destekleyen bazı şartlar mevcut olduğu takdirde, kendisine göre bunun hüccet sayılacağını söylemiştir. **Bkz.** Ebû Hüseyin el-Bâsri, **el-Mu'temed**, thk. Halil el-Maysi, Dâru Kütüb-i İlmiye, Beyrût 1403, II, 150, Muhammed Avvave, **İmamların Fikhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü**, s. 25; Ahmed Naim, **Tecrid-i Sârih Tercemesi**, s. 144; Cemaleddîn el-Kâsimi, Kâsimî, **Kavâidü't-Tahdîs fi Fünün-i Mustalahu'l-Hadîs**, s. 137-140.

⁴⁹³ Ebû Dâvud, **Risâle**, s. 24; İbn Hacer, **Nüket alâ Kitâb-i İbn Salâh**, II, 567. Fakat Şâfiî'den önce yaşayan İbn Müseyyib, İbn Sîrîn ve Şu'be gibi bazı tâbiîn büyükleri de mürselin hüccet olamayacağını belirttiklerini görmekteyiz. **Bkz.** İbn Hacer, **Nüket**, I, 92.

imamların hiç birinden ta ikiyüz tarihine kadar mürselin reddedildiğine dair rivayet yoktur.” deyerek mürseli ilk reddeden zatın İmam Şâfiî olduğunu üstü kapalı ifade etmiştir.⁴⁹⁴

Ebû Hanîfe, Mürsel rivayetleri mutlak şekilde kabul etmiştir. Cassâs (ö. 370/980), “sika olmayan kişilerden irsal etmediği bilinen kişi olmalıdır” diyerek irsal yapan kişinin sadece sika kimselerden irsal yapan biri olması şartını koşmuştur ki bu da senedin sağlamlığını esas alan bir yaklaşımdır.⁴⁹⁵ İsa b. Ebân (ö. 221/836) mürsel hadîs için şöyle demektedir: “İlimle tanınan herkesin mürsel ve müsned hadîsi kabul edilir”.⁴⁹⁶ Başka bir sözünde şöyle demiştir: “Zamanımızda Hz. Peygamber’den mürsel bir hadîs rivâyet eden kişi âlim bir zat ise ve hadîsi ilim adamlarından aktarıyorsa kabul edilir”.⁴⁹⁷ Başka bir sözünde “ Mürsel, bana göre müsned hadîsten daha güçlüdür” demiştir.⁴⁹⁸ Hâfız el-Alâî (ö. 761/1359), ilk üç asrdan sonra gelenlerin yaptığı mürseller için şöyle demiştir: “İrsal eden, rivâyet ehlinde biriye mürselleri kabul edilir, değilse kabul edilmez. Bu, İsa b. Ebân, Ebû Bekr er-Râzî, Pezdevî (ö. 482/1089) ve müteahhirûn Hanefilerin genelinin görüşüdür.”⁴⁹⁹ İlk muhaddislerin çoğu ittisal şartını zorunlu görmemiştir. İlk hadis kaynaklarında da böyle bir ayırma gidilmemiştir. Ehl-i Re’y âlimleri Mürselleri kabul etmiştir. İttisal şartı herkesçe aranan bir şart olmamıştır.

2. Zabt şartı; muhaddislerce genel kabul gören sahih hadis tanımının bir şartıdır.⁵⁰⁰ Zabt, bir ravinin, öğrenmiş olduğu hadisi, başkasına rivayet edinceye kadar öğrendiği şekliyle hafızasında tutması ve lüzumu halinde aynen tekrarlayabilmesidir.⁵⁰¹ İbnu’s-Salâh’ın da hadisin sıhhati için aramış olduğu zabt⁵⁰²

⁴⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 384; Suyûtî, **Tedribu’r-Râvi**, I, 198; Polat, **Mürsel Hadisler**, s. 100–109; Bkz. Ahmet Naim, **Tecrid-i Sârih Tercemesi**, s. 1142–143; Akgün, **İbnu’l-Kattan’ın Hadis Anlayışı**, s.105.

⁴⁹⁵ Cassâs, **el-Fusûl**, III, 145-6.

⁴⁹⁶ Cassâs, **el-Fusûl**, III, 145-6.

⁴⁹⁷ Cassâs, **el-Fusûl**, III, 146.

⁴⁹⁸ Cassâs, **el-Fusûl**, III, 146; Serahsî, **Usûl**, II, 140.

⁴⁹⁹ Alâî, **Câmiu’t-Tahsîl fî Ahkâmî’l-Merâsîl**, s. 33; Mansur Koçinkağ, **İlk Dönemde Sünnet Ve Haber-i Vâhidle İlgili Tartışmalar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011, s. 58.

⁵⁰⁰ İbnu’s-Salâh, **Mukaddime**, s.11.

⁵⁰¹ Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 426.

⁵⁰² İbnu’s-Salâh, **Mukaddime**, s.11.

şartı konusunda birçok muhaddis karşı çıkmıştır. Bu görüşü eleştirenlerin başında İbn Hacer el-Askalânî, Nevevî, Irâkî, Bulkînî ve Sehâvî gelmektedir.⁵⁰³

Her insanın hafızası aynı derecede kuvvetli olmayabilir. Yahut aynı olayı aynı derecede hatırlamayabilir. İlk dönemlerde hadislerin yazıya geçilmemesi, hafızadan rivayet edilmesinden dolayı da birçok problem meydana gelmiştir. Sahabe, çoğu kez Hz. Peygamber'in sözlerini olduğu gibi değil sözlerinden anladığını, fiilin kendisini değil, ona yüklediği anlamı nakletmiştir. Burada hıfz şartı neye göre değerlendirilecek. Şartları nelerdir ve bu nasıl ölçülecek? Unutkanlık veya yanlış hatırlama her insanda olabilecek durumlardır. Sahabe döneminde de bu gibi durumlardan dolayı diğer sahabiler tarafından yanlış olduğunu veya yanlış hatırladığını, unutmuş olduğunu söylemişlerdir. O sahabiler bu durumlarından dolayı cerh edilmemişlerdir. Ayrıca zabt şartı objektif, sabit bir özellik değildir.

3. Muhaddislerce genel kabul gören tanımın bir diğer şartı da hadisin şaz ve muallel olmamasıdır.⁵⁰⁴ Muhaddislerin şaz ve illet kriterleri ile metin tenkidini yapmış oldukları iddia edilmiştir. Bu iki kriterin metin tenkidıyla ilgili olup olmadığı araştırıldığında aslında bunların da isnad ve ravi ile ilgili kriterler olduğu anlaşılmaktadır. Muhaddislerce yapılmış olan tanımlarından da bu anlaşılmaktadır. Şazhadisin tarifinde ihtilaf edilmiştir. En muteber olan tanım şöyledir: “Sika ravinin kendisinden daha sika olan bir raviye muhalif olarak rivayet ettiği hadistir. Şâfiî bu tanımı benimsemiştir. Daha sika olanın rivayet ettiğine ise mahfuz denir. Halîfî, Hâkim⁵⁰⁵ ve Hicazlı bazı âlimler yukarıdaki tanımdan farklı olarak yalnız bir isnadı olan hadise şaz demişlerdir. Yani ravinin sika olup olmamasına bakmamışlardır. Ancak şu var ki ravi sika değilse hadisi metruk olur. Sika ise tevakkuf olunup hadisi ile ihticac edilmez.⁵⁰⁶ İbnü's- Salâh, Nevevî, Irakî, İbn Hacer el-Askalânî ve Suyûtî yapılan tanım uygun görmemişlerdir.⁵⁰⁷ Eğer âdil, hâfız, zaptına güvenilir bir kimsenin tek başına rivayet ettiği hadise şaz denilirse sahih kabul edilen birçok hadisin zayıf kabul edilmesi gerekir. Buna göresadece Hz. Ömer'in yalnız başına

⁵⁰³ Irâkî, **Şerhu Elfiye**, I, 103; Betül Şimşek Öztürk, **İbn Hacer El-Askalânî'nin (V. 852/1449) Hadis Usûlcülüğü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007, s.11.

⁵⁰⁴ İbnü's-Salâh, **Mukaddime**, s.11.

⁵⁰⁵ İbnü's-Salâh, **Mukaddime**, I, 79; Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, I, 119.

⁵⁰⁶ İbnü's-Salâh, **Mukaddime**, I, 77.

⁵⁰⁷ Ahmed Naim, **Tecrid-i Sârih Tercemesi**, s. 120-121.

rivayet etmiş olduğu “ameller niyetlere göredir” hadisi zayıf sayılmalıdır. Ancak bu şekildeki bir tanım ehl-i ilimce doğru kabul edilmemiştir.⁵⁰⁸ Hangi tanım kabul edilirse edilsin her iki tanım da şaz’ın ravi dolayısıyla senedle ilgili olduğunu göstermektedir.

İllet ise dış görünüşü itibariyle sahih olan ancak derinlemesine araştırıldığı zaman rivayetin gerçekte sıhhati zedeleyecek gizli bir kusurunun bulunması durumudur.⁵⁰⁹ İlletin çeşitlerini on madde halinde veren Hâkim’in açıklamalarına bakıldığı zaman bunların metin tenkidıyla alakalı olmadığını göstermektedir. Hâkim’in maddeleri şöyledir: 1- Râvinin hocasından semânin bilinmemesi, 2- Aynı hadisin hem muttasıl hem de mürsel olarak rivâyet edilmiş olması, 3- Ravinin isminin gizlenmiş olması veya zikredilmemesi, 4- Sahâbenin rivayetini tabinin rivayeti olarak aktarılması, 5- Rivayetin isnadında kopukluk olması, 6- Müttasıl olmayan rivayetin muttasıl olarak rivâyet edilmesi, 7- Râvînin hadis aldığı şeyhinin isminde yaptığı hatalar, 8- Râvînin duymamış olduğu bir hadisi şeyhinden duymuş gibi nakletmesi, 9- Rivayetin bilinen bir varyantı varken râvîlerden birinin bir başka varyantla hadisi rivâyet etmesi ve hadisi ondan alan bir başka râvînin de aynı hadisi bilinen şekliyle rivâyet etmesi, 10- Hadisin bir yönden merfû, bir başka yönden de mevkûf olarak rivâyet edilmesi.⁵¹⁰ Görüldüğü gibi Hâkim’in illet türleri olarak sıraladığı bu şıkların tamamı rivâyetlerin isnâdıyla ilgilidir.

İllet kitaplarına bakıldığında da hep sened ve ravi ile ilgili örnekler bulunmaktadır. Dumeynî de illet kitaplarının yalnızca isnadların illetlerini ele almış olduğunu ifade etmiştir. O İbnü’l-Medîni’nin *İlelü’l-Hadisve Marifetü’r-Ricâl*, Ahmed ibn Hanbel’in *el-İllet ve Marifetü’r-Rical*’ı, Yahya ibn Main’in *et-Tarih ve’l-İllet*’i, Tirmizi’nin Süneninin sonundaki *el-İllet*’i ve İbn Ebi Hatim’in *İlelü’l-Hadis*’i

⁵⁰⁸ İbnu’s-Salâh, **Mukaddime**, I, 77.

⁵⁰⁹ Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 155.

⁵¹⁰ Hâkim, **Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadîs**. 113-118; Krş. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 155; Muhittin Düzenli, **Rivayetlerin Sıhhatinin Tespitinde İllet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi SBE, Samsun 2008, s. 89-90.

incelemiş olduğunu ve bu eserlerde herhangi bir metin tenkidinin mevcut olmadığını tespit etmiş olduğunu ifade etmiştir.⁵¹¹

Özaşar iletin isnadla ilgili olduğunu Metinle ilgili olanlar da ancak onların şekli bünyesine yönelik, tashif, tahrif, taklib, idrac vb. tabirler ile bu ilme konu edinilmiş olduğunu ifade etmiştir.⁵¹²

Kırbaşoğlu, bu konuda şöyle demektedir: “Hadis usulünde isnadın yanında metin üzerinde de durulduğu şu şekilde açıklanmaktadır:

1. Lafzen rivayet-mana ile rivayet meselesi.
2. Hadislerde ziyade ve noksan meselesi.
3. İdrac hadis metninde olmayan ifadelerin metne sokuşturması.
4. Kalb: hadis metinlerinde kelime ve cümlelerin takdim-tehir yapmak.
5. Tashif: hadislerdeki kelimelerin noktalama ve harakelemesiyle ilgili yanlışlar.
6. Lahn: hadis metinlerindeki gramer hataları.

Ancak bütün bunlar hadis metinleriyle ilgili bir takım mesele ve problemler olsa da, bunların hiç birisinin metin tenkidiyle ilgisi yoktur. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz. Muhaddisler birkaç tarikle gelen hadisin metninde bir problem gördüklerinde hadislerin metinleri tedkik etmişler. Yani hadisleri hadise veya sünnete arz etmişler. Daha sika olan ravinin hadisini almışlardır. Böyle bir durum olmayınca hadisin metnini inceleme ihtiyacını duymamışlardır. Hâlbuki metin tenkidi yöntemi bir rivayetin senedi sahih bile olsa onun metninin uydurma olabileceği göz önünde bulundurmayı esas alır. Bundan dolayı birtakım esaslara dayanılarak Hz. Peygamber’e ait olduğu rivayet edilen herhangi bir hadisin, gerçekte onun tarafından söylenip söylenemeyeceğine karar vermek metin tenkidinin amacını oluşturur.⁵¹³

Aslında muhaddisler hadisleri isnada göre değerlendirmiş olduklarından dolayı, hadis ilim çerçevesinde geliştirilen kavram, terim ve tabirler ağırlıklı olarak

⁵¹¹ Dumeynî, **Mekâyîsü Nakdi Mütûni's-Sünne**, s. 244; Krş. Düzenli, **Rivayetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu**, s. 149

⁵¹² Özaşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 176.

⁵¹³ Kırbaşoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 42-43.

isnada yönelik olmuştur. Hâsılı, hadis ilmi hiçbir zaman, bir delalet ilmi olmamıştır. Bu ihtiyaç daha çok Fıkıh Usûlü ilmi tarafından karşılanmıştır.⁵¹⁴

Bu konuda doktora çalışması yapmış olan Muhittin Düzenli ise klasik dönemde metin tenkidi sanıldığı kadar az olmadığını ifade etmiştir.⁵¹⁵ Ancak bazı muhaddislerin metin tenkidinde bulunmuş olması şaz ve illetin metin tenkidini kapsadığını ifade etmez. Daha çok metin tenkidini yapan mevzuat müellifleridir. Mevzuat âlimlerinin metin tenkidinde bulunduğu rivayetler klasik hadis kaynaklarındaki hadislerdir. Mevzuat âlimleri, yapmış oldukları metin tekidi sonucunda bazı hadislerin zayıf veya uydurma olduğu sonucuna varmışlardır. Bu durum muhaddislerin bu hadislerin metin tenkidini yapmamış olduğunu da ifade eder. Muhaddisler şaz ve illet kriterini ravi ve senedle ilgili gizli kusurlar için kullanmışlardır.

4. İbnu's-Salâh'ın kabul gören sahih hadis tanımına yöneltilmesi gereken en önemli eleştiri,metni ihmal etmesi ve tamamen “isnad merkezli” bir tanım yapmış olmasıdır. Bu nokta o kadar önemlidir ki, bu gün hadisler konusunda –sübut açısından- karşı karşıya bulunduğumuz problemlerin çoğunun; bu ciddi hatadan kaynaklandığı birçok âlim tarafından ifade edilmiştir. İsnadın sahih olmasını hadisin sıhhati için yeterli gören muhaddislere göre metni Kur'an'a, meşhur sünnete veya akla arz etmek gereksizdir. Ayrıca fakihlerde olduğu gibi, hadis ile amel edilip edilmemesi de bir kriter değildir.⁵¹⁶ Bunun sonucu olarak sika ravilerin yanılabilceği gerçeği göz ardı edilmişve dinin ikinci temel kaynağı olan hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti konusunda ciddi problemler meydana gelmiştir. Aslında İbnu's-Salâh, Kafiyeci, İbn Kesir, Nevevî, Suyûtî, Sehâvî, Leknevive diğerleri⁵¹⁷: “Bir hadis için “sahih” denildiği zaman mutlak anlamda sahih olduğu, bir hadis hakkında “sahih değil”dir denildiği zaman da mutlak anlamda böyle

⁵¹⁴ Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 176.

⁵¹⁵ Düzenli, **Rivayetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâzz Olgusunun Fonksiyonu**, s. 252.

⁵¹⁶ Kırbaoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 113, 117, 296; Kırbaoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 238; İ. Hakkı Ünal, “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, s. 53.

⁵¹⁷ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 13; Kâfiyecî, **el-Muhtasar fi İlmi'l-Eser**, s. 115; İbn Kesir, **İhtisarü Ulûmil Hadîs**, s. 43; Nevevî, **et-Takrib ve't-Teysir**, s. 25; Suyûtî, **Elfiyetu's-Suyûtî fi İlmi'l-Hadîs**, s. 4; Sehâvî, **Fethul Muğis bi Şerhi Elfiye**, s. 26-27; Leknevî, **er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Tadîl**, I, 189.

olmayacağıdır”⁵¹⁸ şeklinde açıklamada bulunmuş olmaları, hadisler hakkında verilmiş olan hükmün mutlak olmadığını ifade etmektedir. Muhaddisler bu açıklamalarıyla hükmün sadece isnada yönelik olduğuna işaret etmişlerdir.⁵¹⁹

Bu durum klasik hadis usûlünün en önemli zaafını teşkil etmektedir.⁵²⁰ Batalyevsi (ö.521/11279),ravinin güvenilir olmasının metnin doğruluğunu garanti etmediğini ifade ederek şöyle demiştir: “Birçok kişi isnadın sahih olmasının hadisin sıhhati için yeterli olduğunu zannetmiştir. Hâlbuki gerçek durum hiç de öyle değildir. Bazen hadisin ravileri adaleti bilinen, din ve emanette güvenilir, tenkide uğramamış, naklettikleri haberlerde de hiç şüphe uyanmamış olmasına rağmen, kimi zaman onların hadislerinde de birçok açıdan sakatlık bulunabilir.”⁵²¹ İbnu’l-Cevzî’ye göre senedin bütün ravileri sika bile olsa hadis mevzû, olabilir.⁵²² Meşhur Şâfiî fakihlerinden Ebû Şame el-Makdisi (ö.665/1266) ise: “En zor durum, isnadda yer alan ravilerin tamamının güvenilir (sika); fakat metninin uydurma (mevzu) olması veya hadisin maklub veya tedlise maruz kalmış olmasıdır. Bu durumları ise, ancak hadis âlimlerinin tenkitçi olanları bilebilir,”⁵²³diyerek İbnu’l-Cevzi’ye yakın görüş beyan etmiştir. İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1351) de, “Senedin sıhhati, hadisin sıhhat şartlarındandır, tek başına yeterli olmaz. Onunla birlikte diğer şartların da oluşması gerekir”⁵²⁴diyerek sened merkezli sıhhat tanımını yeterli görmemiştir. Âlâî (ö.761/1359) de bir isnadın sahih olmasının, metnin de öyle olduğu anlamına gelmeyeceği kanaatindedir.⁵²⁵ İbn Haldûn (ö.808/1406) bu konuda şöyle der: “Tarihçiler, müfessirler ve muhaddisler, bazı olay ve hikâyelerde zayıf-sahih ayırımı yapmaksızın sırf nakle güvendikleri, başka metodları geliştirmedikleri, hikmet ölçüsünü ve (evrenin) gerçeklerini dikkate almadıkları ve akıl süzgecinden geçirmediikleri için hatalara düşmüşlerdir.”⁵²⁶ Mübârekfûrî (ö. 1353/1935), İbn

⁵¹⁸ İbnu’s-Salâh, **Mukaddime**, s. 13.

⁵¹⁹ Kâfiyecî, **el-Muhtasar fî İlmi’l-Eser**, s.115–118.

⁵²⁰ Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 20.

⁵²¹ Batalyevsi, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, **el-İnsâf fî Tenbîhi alâ’-Meânî ve’l-Esbâb**, thk. Muhammed Rıdvân ed-Daye, Dâru’l-Fikir, Beyrût 1403, s. 158; Karahan, **Hadis Râvilerinin Güvenilirliği**, s. 220.

⁵²² İbnu’l-Cevzî, **Mevzûât**, I, 99-100.

⁵²³ Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdilvahid, **Muhtasar**, thk. Salâhaddin Makbul Ahmed, Mektebetü Sahveti’l-İslamiyye, Küveyt 1403, s. 53-55.

⁵²⁴ İbn Kayyim, **el-Frûsiyye**, Dâru’l-Endülüs, Arabistan 1993, s. 245.

⁵²⁵ Suyûtî, **Tedrîbu’r-Râvi**, I, 77.

⁵²⁶ Ünal, **Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu**, s.159.

Hazm'ın (ö. 456/1064) rivayetlerin sıhhat değerlendirmelerini sened yönünden yaptığını ancak senedin sahih olmasının, metnin sıhhatini gerektirmediğini ve İbn Hazm'ın hadisler hakkında vermiş olduğu hükümlere itimat edilemeyeceğini söylemiştir.⁵²⁷ Fazlur Rahman da isnadın başlı başına yeterli olamayacağını ifade ederek şöyle demiştir: “Buhârî ve Müslim’de yer alan ve siyasi karışıklıklardan haber veren hadislerin isnadları mükemmeldir. Ancak, objektif olarak tarihi verilere bakıldığında, onları kabul edemeyiz”⁵²⁸ Bununla ilgili Özafşar da şöyle demektedir: “Herhangi bir hadis için, “Bu hadis sahihtir”, “Bu hadis sahih hasendir”ve “Bu hadis gariptir” ifadelerindeki ‘sahih’ kavramı genellikle isnadın bir vasfı olarak dile getirilmiştir. Böylece hadis ilmi, bir isnad ilmi olarak algılanmış, bu ilim çerçevesinde geliştirilen kavram, terim ve tabirler ağırlıklı olarak isnada yönelik olmuştur. Hatta tabir yerinde ise, hadis ilmi, bir isnad ilmi olarak serpilip gelişmiştir. Metinle ilgili olanlar da ancak onların şekli bünyesine yönelik, tashif, tahrif, taklib, idrac vb. tabirler ile bu ilme konu edinilmiştir. Hâsılı, hadis ilmi hiçbir zaman, bir delalet ilmi olmamıştır. Bu ihtiyaç daha çok fıkıh usûlünün ilmi tarafından karşılanmıştır.”⁵²⁹

Bütün bunlardan dolayı birçok âlim hadislerin sıhhatının tespiti için isnad tenkidinin tek başına yeterli olmadığını, metin tenkidinin yapılmasının gerekliliğini ifade etmişlerdir. Cürcani,⁵³⁰Mübârekfûrî (ö. 1353/1935),⁵³¹Mevdûdî (ö. 1979),⁵³² Abdülcebbâr Saîd,⁵³³ Fazlur Rahman,⁵³⁴ Muhammed Gazzâlî,⁵³⁵ Muhammed Abduh, Reşid Rıza,⁵³⁶Çerağ Ali⁵³⁷ve Seyyid Ahmed Han⁵³⁸ da sened ve metnin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ahmed Naim de haber-i vahidin senedle birlikte metnin de incelenmesi gereğinden bahsetmiş ve metnin sahih

⁵²⁷ Mübârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezî**, II, 93.

⁵²⁸ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 77.

⁵²⁹ Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 176.

⁵³⁰ Şerîf el-Cürcânî, **et-Tarîfât**, Dârül Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1983, I, 83.

⁵³¹ Mübârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezî**, s. 93.

⁵³² Recep Bilgin, **Son Dönem Hadis Çalışmaları Ve Talat Koçyiğit (1927-2011)' in Hadisçiliği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2015, s.10; Ahmad Anis, “Mevdûdî”, **DİA**, XXIX, 432-437.

⁵³³ Abdülcebbâr Saîd, **Metin Tenkidinde Temel Kriterler**, s. 245-246.

⁵³⁴ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 77.

⁵³⁵ Muhammed Gazali, **Nebevi Sünnet**, çev. Ali Özek, Ekin Yayınları, İstanbul 2016, s. 257.

⁵³⁶ Bilgin, **Son Dönem Hadis Çalışmaları...**,s.12.

⁵³⁷ İbrahim Hatiboğlu, **Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları**, Hadisevi, İstanbul 2004, s. 96.

⁵³⁸ Hatiboğlu, **Çağdaşlaşma Döemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerinin Mahiyeti**, s. 192; Bilgin,**Son Dönem Hadis Çalışmaları**,s. 9.

olabilmesi için hadiste şunların bulunmasını şart koşmuştur: 1. Akla uygun olmalı, 2. Kur'an'a, mütevatir sünnete ve icma-i ümmete muhalif olmamalı, 3. Herkesin bilmesi gereken bir durumu sadece bir kişinin nakletmemesi.⁵³⁹ Musa Cârullah, hadislerin sıhhatini tespitinde isnad tenkidini yeterli görmez. Ona göre isnadın sahihliğinden önce metnin akla, fitrata, tarihe, Hz. Peygamber'den nakledilmiş olan sahih esaslara ve içtimaya uygun olması gerekir.⁵⁴⁰

Yûsuf Ziya Yörükân, hadislerin sıhhat tespiti için metin tenkidinin öneminden bahsetmiş ve bir hadisin sahih olabilmesi için akla, Kur'an'a, İslâm'ın ruhuna, Hz. Peygamber'in hayat tarzına, sahih hadislere, tabiat kanunlarına, fitrata, ictimaî kanunlara, tarihî bilgilere aykırı olmaması gerektiğini söylemiştir. Yörükân, hadislerin değerlendirilmesi hususunda Hz. Peygamber'in risâlet, imâmet, iftâ ve kazâ vasıflarının da dikkate alınmasına vurgu yapmıştır.⁵⁴¹

Günümüz araştırmacılarından M. Hayri Kırbasoğlu bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Şâfiî-Hadis Ehli çizgisinde gelişmiş olan Klasik Hadis Usûlü'nün dar kalıplarını aşip; hangi mezhep ve eğilimin ürünü olduğuna bakmaksızın, hadislerin sübutu konusundaki her türlü yaklaşıma açık olmak gerekir. Bir başka ifadeyle bu, bütün İslam geleneğini bir bütün olarak kucaklamak demektir. Bununlada yetinmeyip konuyla ilgili çağdaş yaklaşım ve birikimden de yararlanma cihetine mutlaka gidilmelidir. Epistemolojik olarak hadislerin sahih olmasının, onların Hz. Peygamber'e aidiyetinin "kesin" değil "muhtemel" olduğunu, yani zann-ı galib ifade ettiğini benimseyen cumhur ulemanın, özellikle de Re'y ehlinin yaklaşımı benimsenmelidir.”⁵⁴² “Elbette sadece bununla da yetinilmemeli, geleneğimizde bir hadisin sıhhatini hem isnad hem de metin açısından ele alan başka yaklaşımlar araştırılarak ortaya çıkarıldıktan sonra, bizim bunlara ne gibi ilavelerde bulunabileceğimiz üzerinde de düşünölmelidir.”⁵⁴³

⁵³⁹ Ahmed Naim, **Tecrid-i Sârih Tercemesi**, s. 278-279.

⁵⁴⁰ Görmez, **Musa Carullah'ın Sünnet Anlayışı**,s.99; Köktaş, **Hadis Usûlü Yazıları**, s. 101.

⁵⁴¹ Bilgin, **Son Dönem Hadis Çalışmaları ...**,s. 20.

⁵⁴² M. Hayri Kırbasoğlu, **Hadislerin Sübutu Meselesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s.157-158.

⁵⁴³M. Hayri Kırbasoğlu, “İslami Araştırmalar”, **Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları**, cilt 10, s. 96-98.

H. Musa Bağcı,sahih hadisle ilgili şöyle bir tanım yapmıştır: “Adil ve zabıt ravilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri, şaz ve illetli olmayan, anlamı Kur’an’ın genel ilke ve prensiplerine, Hz. Peygamber’in sünnetine, aklın bedihi gerçeklerine ve tarihi verilere uygun, ifadelerinde tutarlılık ve denge bulunan hadislerdir.”⁵⁴⁴

Mehmet Bilen ise,sahih hadis tanımı ile ilgili şunları ifade etmiştir: "*Âdil ve zâbit ravilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri, şaz ve muallel olmayan, anlamı Kur'an 'ın genel prensiplerine, mütevatir sünnet'e, akli gerçeklere uygun olan ve lafzında bozukluk bulunmayan hadistir.*"⁵⁴⁵

Ahmet Keleş bu konuda şöyle der: “Ehl-i hadisin beş şartı isnad içindir. Ehl-i Re’y ise hadisin sıhhati için isnadın yanında bir de metnin de Kur’an’a, sünnete, sahih hadislere, akla, dil kurallarına, tarihi gerçeklere uygun olmasını ister. Böylece onbir şartı taşıyan hadis sahih kabul edilir. Bu durumda sahih hadis için kapsayıcı olan ehl-i rey’in tanımıdır. Çünkü onlar ehl-i hadisin isnadla ilgili şartlarını da kapsayan bir tanım yapmaktadırlar. Tanımlardaki bu farklılık doğal olarak sonuçlara da yansımaktadır ve ehl-i hadis’in “sahih” dediğiyle ehl-i rey’in “sahih” dedikleri aynı olmayacaktır.”⁵⁴⁶

Mücteba Uğur Hadisleri değerlendirme ölçülerini şöyle açıklar: “sahih” denilen bazı hadisler vardır ki sağlam bir senetle uydurulmuştur, aslı yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in tebliğinde tenakuz olamayacağına göre İslam esaslarına, İslam’ın dünya görüşüne aykırı düşen hadislere her ne kadar sahih de dense şüpheli bir gözle bakılmalıdır. Hz. Peygamber’e ait bir hadis Kur’an-ı Kerim’e, İslam’ın genel esaslarına, akıl prensiplerine, müsbet ilimlerin vardığı sonuçlara, ilmi gerçeklere uygundur. Hadislerin değerlendirilmesinde genel esaslar olarak bu ölçülerden de yararlanılabilir. Hadis olmayan rivayetlerde bu ölçülerden eser yoktur.”⁵⁴⁷

Ahmet Keleş de aşağıdaki değerlendirmesiyle metin tenkidine olan ihtiyacı ortaya koymuştur. Ahmet Keleş, Mehmet Görmez’in Ebû Gudde ile yapmış olduğu

⁵⁴⁴ Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 308.

⁵⁴⁵ Mehmet Bilen, “Sahih Hadisin Tanımı Üzerine”, **Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: I, s. 258.

⁵⁴⁶ Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, s. 106.

⁵⁴⁷ Mücteba Uğur, “İll. Hadisleri Değerlendirme Ölçüleri”, **Diyanet Dergisi**, c. 15, s. 94-95.

röportajı için şöyle der: “Bu röportaj, rivayetleri değerlendirmede aklınne derece ihmal edildiğini gösterilmesi amaçlanmaktadır.”⁵⁴⁸ “M. Görmez Ebû Gudde’ye, “Aişe’nin (ö. 58/680) bir kısım sahâbenin rivayetlerine olan itirazlarını nasıl değerlendirdiğini” sorması üzerine, Ebû Gudde şu cevabı vermiştir: “Hz. Aişe’nin bir itirazını ele alalım. Ebû Hüreyre’nin (57/679) rivayet ettiği, ‘Uğursuzluk üç şeydedir: Kadın, ev, at’⁵⁴⁹ haberini duyduğu zaman bunu kabul etmemiş ve Ebû Hüreyre’nin hata ettiğini söylemiştir. Hz. Aişe’ye göre Hz. Peygamber, sözün başında Yahudilerin böyle dediğini söylemiş, ancak Ebû Hüreyre bu kısmı işitmediği için böylesi bir sözü Hz. Peygamber’e izafe etmiştir. Bu, o hadisi eksik işittiğini gösterir yoksa uydurduğunu değil.”⁵⁵⁰ Ebû Gudde her iki rivayetin de kabulü yönünde açıklamada bulunmuştur. Ahmet Keleş’in deifade etmiş olduğu gibi isnadın hatırına sahih olmayan rivayetlerin savunulması, bu rivayetlerin İslam dinin aleyhinde olanlara propaganda aracı verilmiş olur.⁵⁵¹

Nevzat Tartı da öncelikle hadisi nakleden ravilerin ve senedin incelenmesi yeterli olmayacağını ifade etmiştir. Çünkü sahih senedle rivayet edilmiş hadis metninin uydurulmuş olabileceği ihtimal dâhilindedir. Bundan dolayı, hadislerin sıhhat tespiti için metin tenkidi yapılmalıdır demiştir.⁵⁵²

Bütün bunlardan sonra anlaşılan, rivayetlerin hem isnad hem de metin açısından tenkide tabi tutulmasıdır. Ravinin adil, güvenilir ve emin olması, yanılma, unutma, karıştırma ve tevehhüm halinin bulunmayacağı anlamına gelmez. Metni tenkid etmek ravilere güvenmemek anlamına gelmez. Hadis dinin ikinci temel kaynağı olduğundan eser ve müellif karizmasına bakmadan, mezhep taassubu ve herhangi bir ön yargı olmadan bütün hadislerin tenkide tabi tutulması gerekir.

⁵⁴⁸ Ahmet Keleş, “Hadis İliminde İsnadın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği “Recm Cezası” Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış”, **Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, s. 41.

⁵⁴⁹ Uğursuzluğun üç şeyde olduğunu bildiren eksik rivayet şu kaynaklarda Sahih isnadlar ile nakledilmiştir: Buhârî, **76 Tıb 42**, VII, 135; **67 Nikâh 18**; Müslim, **39 Selâm 34**, IV, 1747.

⁵⁵⁰ Keleş, **Hadis İliminde İsnadın Otoritesi ...**, s. 43; Mehmet Görmez, “Abdulfettah Ebû Gudde İle Sünnet ve Hadis Üzerine Bir Söyleşi”, **İslâmî Araştırmalar Hadis Sünnet Özel Sayı**, Cilt: 10, s. 139.

⁵⁵¹ Keleş, **Hadis İliminde İsnadın Otoritesi ...**, s. 44.

⁵⁵² Nevzat Tartı, **Bilim-Hadis İlişkisine Dayalı Bir Metin Tenkidi Tartışması**”, **Ekev Akademi Dergisi** Sayı: 15, s. 96.

2.3.DEĞERLENDİRME

Hadisin en önemli kaynakları durumundaki Kütüb-i Sitte'nin yazılışı III. asır olduğuna göre, teknik anlamda hadis usulünün müstakil olarak ele alındığı eserler V. ve VI. asırlarda, yani Kütüb-i Sitte döneminden yaklaşık iki yüz yıl sonra ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında da sahih hadislerle ilgili ortak bir tanım yoktur. Fakat iki farklı eğilimin olduğu görülmektedir. Bir grup isnad merkezli tanım yapmış, diğeri de isnad ve metni birlikte tanımlamıştır. Bu iki grubun görüşlerini şöylece özetleyebiliriz.

Her iki grubun ortak olduğu nokta, ravilerinin güvenilir olmasıdır. Ehl-i Hadise göre ravi ve sened sağlam olduğunda o hadis sahih veya makbuldür. Ehl-i Rey'e göre ise sened önemlidir ancak hadisin ikinci bölümü olan metin de önemlidir. Metnin Kur'an'a, diğer sahih hadislerle ve akla uygun olması gerekir.

İlk iki bölümde görüldüğü üzere muhaddislerce hadislerle ilgili yapılmış olan çalışmalar ağırlıklı olarak senede yönelik olmuştur. Hadis hakkında verilmiş olan sıhhat hükümleri isnad için olmuştur. Bunun böyle olduğu birçok muhaddisin açıklamasında da görülmüştür.⁵⁵³ Sened hakkında verilmiş olan hükmün daha sonraki dönemlerde metin için de geçerli olduğu algısı birçok probleme sebep olmuştur. Nitekim en muteber kabul edilen hadis kaynaklarımızda bile bazı metinlerin Kur'an'a, Sünnete, tarihe ve akla aykırı olduğu görüldü. M. Hayri Kırbaoğlu'nun belirttiği üzere, yüzyıllardır kendilerine güvenilen hadis imamlarımızın, lüzumu kadar metin tenkidine yanaşmamalarından dolayı hadislerin sahihini sakiminden ayırmaya yönelik çalışmalarında pek çok hatalar yapmışlardır. Bugün bu hatalar, hadisler hakkında şüphelerin oluşmasına sebep olmaktadır. Özellikle muteber hadis kaynakları müelliflerinin hatadan beri olduklarına olan inanç, problemlerin çözümüne engel teşkil etmektedir.⁵⁵⁴

Bugüne kadar sahih hadis probleminin hala çözüme kavuşturulamamış olması büyük bir eksikliklerdir. Bazıları bu problemi çözüme kavuşturma yerine bütün hadisleri savunma adına sahih, hasen, zayıf, hatta uydurma olmalarına bakmadan

⁵⁵³ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 14.

⁵⁵⁴ Kırbaoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 35.

kabullenirken, bazıları da Hz. Peygamber'i zayıf uydurma hadislerden korumak adına çaba sarf etmektedir. Dışarıdan başkaları (Müsteşrikler, Kuraniyyun/Münkiru'l-hadis vs.) da bu tartışmalardan faydalanarak hadisler arasında bulunan zayıf veya uydurmaları kullanıp bütün hadislere dolasıyla İslama saldırmaktadır.

Buraya kadar nakletmiş olduğumuz görüşler ve eleştiriler sahih hadisin tanımı sorununun hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Bize düşen ise geçmiş birikimden de yararlanarak bugün yeni bir sahih hadis tanımı yapmaktır. Tezimizin üçüncü bölümünde bu hususu ele alacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ BİR SAHİH HADİS TANIMI ÖNERİSİ

Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde ele aldığımız başlıklarda hem hadis tarihinde hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti konusunda nelerinnasıl yapıldığını hem de rivayetlerin kabul ve redleriyle ilgili hangi usûl ve ilkelerin geliştirildiğini göstermeye çalıştık. Bu iki bölümde sahih hadis kriterlerini ve problemlerini tespit ettik. Daha sahâbe neslinden itibaren ulema ve özellikle de muhaddisler Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetlerin "sıhhati" ile yoğun bir şekilde ilgilenmişlerdir. Ancak bütün bu samimi çaba ve gayrete rağmen ümmetin rivayetlerin sıhhat sorununu çözebileceği müttefekün aleyh ortak bir yöntem geliştirilememiştir. Hadis usûlünde ele alınan konular ve çözüm önerileri ya öneri olarak kalmış veya üzerinde çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu itibarla hala "sahih hadisin" müttefekün aleyh bir tanımı mevcut değildir. Bu bölümde bir tanım önerisinde bulunmaya çalışacağız.

3.1. YENİ BİR SAHİH HADİS TANIMI İHTİYACI

Önereceğimiz tanıma geçmeden önce yani bir sahih hadis tanımına ihtiyaç olduğuna da kısaca değinmemizde yarar vardır.

3.1.1. Klasik Sahih Hadis Tanımının Yetersizliği

İkinci bölümde bu husus tafsilatıyla ele alınmıştır. Klasik sahih hadis tanımının şartlarında ihtilaf olduğu gibi kendi içindeki şartların yorumlanmasında da ihtilaf bulunmaktadır.⁵⁵⁵ Bundan dolayı bu tanım hadislerin sıhhat problemini çözecek bir tanım olamamıştır. Ayrıca bu egemen tanımdan başkatanımlar da yapılmıştır. Ancak bunlar arasında da bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Belki her birisi hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespiti bir yönden katkı

⁵⁵⁵ Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, I, 14; Cezâirî, *Tevcîhu'n-Nazar*, I, 181.

sağlamıştır. Ancak her biri tek başına bütün problemi çözecek kriterlere sahip olamamıştır. Bu durum yeni bir sahih hadis tanımını yapmayı gerekli kılmaktadır.

3.1.2. Siyasi ve İdeolojik Aidiyetlerin Sahih Hadis Tanımına Etkisi

Bazı siyasi etkiler, mezhep taassubu ve önyargı gibi etkenler raviler hakkındayanlış/doğrufarklı hükümlerin verilmesine sebep olmuştur. Hicri I. asırda Müslümanlar arasında meydana gelen siyasi ihtilafların bir takım itikadi münakaşalara sebep olduğu ve bunun neticesinde Mürci'e, Mü'tezile, Kaderiye, Cebriye, Eş'ariye ve Matürüdiyye gibi itikadi mezheplerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bütün bu mezhepler de haklılıklarını ispatlamak için görüşlerini ayetlere ve hadislere dayandırmışlardır. İbn Kuteybe *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*'inde bu itikadi mezheplerin dayanak olarak gösterdikleri hadisleri zikretmiştir.⁵⁵⁶

Mezhep taassubuna bağlı olarak cerh ve ta'dil'de önyargılı bakışın ortaya çıktığını ve bu bakışın nasıl farklı sonuçlara sebep olduğunu Halku'l-Kur'an meselesinde daha açık bir şekilde görmekteyiz. Bu dönemde herhangi bir âlimin itibarını düşürmek için onun "Kur'an mahlûktur" dediği ileri sürülerek itham edilebilmiştir. Bunun yanında baskı altında Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü kabul edenlerin şahitlikleri ve hadisleri kabul edilmemiştir. Hatta Buhârî, Yahya b. Main, Ali el-Medini, Yezid b. Harun, Zübeyr b. Harb gibi meşhur hadisçiler dahi bununla itham edilmiştir. Ebû Hatim, Buhârî'yi aynı sebepten cerhetmiş ve ondan hadis rivayet etmemiştir.⁵⁵⁷ Yine Ebû Hanife hakkında verilen hükümlerde de önyargılı bakışın farklı hükümler verilmesine sebep olduğunu görmekteyiz. Ebû Hanife'yi cerhedicilerden bazıları şunlardır: "sika değildir,⁵⁵⁸ hafız değildir, muzdaribu'l-hadistir, hadis ehli değildir, mürcedir, şeytandır, Resûlullah'ın hadislerini kendi reyile reddetmiştir."⁵⁵⁹ Buna karşılık onu ta'dil edici lafızlardan bazıları ise şunlardır: "İmam, vera sahibi, Irak'ın fakihî, âlim, amil, en fakih, en

⁵⁵⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, Mektebü'l-İslâmî 1999, s. 48-51.

⁵⁵⁷ Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, s. 207-208; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 125-126; Ayrıca bkz Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, V, 168; Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2018, s. 88.

⁵⁵⁸ İbn Adiy, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, VIII, 238, VII, 378.

⁵⁵⁹ İbn Adiy, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, VIII, 339.

akıllı,⁵⁶⁰ sikadır ve ezberlediklerini rivayet eder, ezberlemediklerini rivayet etmez, onun görüşlerinden daha güzelini hiç duymadık.”⁵⁶¹Tirmizî'nin hocası İbrahim b. Abdillâh el-Herevî için cerh ve tadil âlimleri “zayıf, saduk, muttaki, sağlam bir hadisçi, sika, sağlam ve hafızdır vekuvvetli bir hadisçi değil” şeklinde farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁵⁶²

Bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere muhaddislerin ravilerle ilgili cerh ve ta'dil konusundaki değerlendirmelerini tartışılmaz mutlak doğrular olarak kabul etmek problemlere sebep olur. Çünkü subjektif bir değerlendirmeyle bir âlimin ravi ve dolayısıyla sened hakkında isabetli hüküm verebilmesi yukarıdaki örneklerde olduğu gibi zor gözükmektedir.⁵⁶³Bundan dolayı yeni bir sahih hadis tanımına ve objektif bir bakış açısıyla ravileri değerlendirmeye ihtiyacı vardır.

İsnadda olduğu gibi metin konusunda da önyargılı bakış olmuştur. Örneğin: Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı halife olarak işaret ettiğini belirten rivâyetler, “*Hz. Peygamber başka herhangi bir halef bırakmamıştır*”⁵⁶⁴ rivâyetine aykırı bulunularak reddedilmiştir.⁵⁶⁵ Halifelerin sıralaması ile ilgili rivayet Hâkim'in, Müstedrek'inde şöyledir: Hz. Peygamber mescidi bina ederken önce Ebû Bekir bir taş getirip koyduğu, ardından Ömer bir taş koydu ardından da Osman bir taş koydu. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘Bunlar benden sonra gelecek halifelerimdir.’ Hâkim bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁶ Bu rivayetin râvilerinden

⁵⁶⁰ Zehebî, **Tezkiratü'l-Huffâz**, I, 126.

⁵⁶¹ Zehebî, **Tezkiratü'l-Huffâz**, I, 126; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Dâiretu'l-Me'ârif, Hindistan 1326, I, 411; Selçuk Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış**, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s. 95-99. İbn Abdilberr (ö. 463/1070), Ebû Hanife'yi ehl-i hadisin tenkid ettiğini, bu eleştirileri Ebû Hanife'yi re'y ve kıyası rivayetlere tercih etmesinden dolayı yaptıklarını ve bunda aşırıya kaçıp haddi aşıklarını söyler. İbn Abdilberr, Ebû Hanife'ye güvenenlerin onu tenkit edenlerden daha fazla olduğunu, ehl-i hadisin önyargılı davrandığını ifade etmiştir. (İbn Abdilberr, **Câmiu Beyâni'l-İlm**, II, 1079-182; Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s. 102-103; Ataullah Şahyar, “Ehl-i Hadis Tarafından Ebû Hanife'ye Yöneltilen Tenkitler”, **Journal Of Islamic Research**, Cilt: 6, s.7.

⁵⁶² Zehebî, **Mizânul İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl**, I, 39.

⁵⁶³ Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 180.

⁵⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 415; Müslim, **İmare** 2, III, 1455; Ebû Dâvud, **19 Harac** 8, III, 133; Tirmizî, **Fiten** 48, IV, 502; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Târîhu'l-İslam ve Vefayat'il-Meşâhir ve'l-A'lam**, el-Mektebetü'l-Tevfikiye, Beyrût tsz., X, 141.

⁵⁶⁵ Buhârî, **ed-Duafâu's-Sağîr**, thk: Muhammed İbrâhîm Zeyd, Dâru'l-Va'y, Haleb 1396, I, 39.

⁵⁶⁶ Hâkim, **Müstedrek**, III, 103.

Haşrec b. Nubâte hakkında muhaddisler farklı hükümlerde bulunmuşlardır. Haşrec b. Nubâte için Buhârî leyse bi'l-kaviy,⁵⁶⁷ Ahmed b. Hanbel “sika”,⁵⁶⁸ Yahya b. Main “salih”,⁵⁶⁹ Nesâî “leyse bi'l-kaviy”,⁵⁷⁰ Ebû Dâvud “sika” ve İbn Adiy “ la be'se bih” demiştir.⁵⁷¹

Burada da görüldüğü gibi ravi hakkında birbirine zıt farklı kanaatler söz konusudur. Bu durum başlı başına büyük bir problemdir. Ayrıca Hâkim, bu hadisi Buhârî'nin şartlarına göre sahih bir rivayet olarak nitelendirirken Buhârî bu hadisi sahih kabul etmemiştir. *Kitabu'd-Duafâ es-Sağîr* adlı eserinde Haşrec b. Nubâte hakkında bilgi verirken Buhârî, onun tarafından rivâyet edilen, “*Ebûbekir, Ömer ve Osman benden sonra gelecek halifelerimdir*”⁵⁷² hadisini, sahih olmayan bir rivâyet olarak değerlendirmiş, bunun sebebi olarak da Hz. Ömer ve Hz. Ali tarafından ifade edilen, “Hz. Peygamber, kendinden sonra hiçbir halife bırakmamıştır” rivayetini delil göstermiştir.⁵⁷³

İbn Hanbel ve Tirmizî'nin rivayet etmiş olduğu “Kureyş, hayırda ve şerde kıyamete kadar insanların işlerini idare edecektir”⁵⁷⁴ hadisi için M. Said Hatiboğlu şu değerlendirmeyi yapar: “*Tarihin tezkibine uğramış böyle bir haberin Hz. Peygamber'e aid olamayacağı aşikâr olmakla beraber, Arap kabilelerinden sayılan Amr gibi bir sahabinin böyle konuşması da akla uygun değildir. Bu çeşit rivayetler, oturdukları makamın sallanmakta olduğunu fark eden Kureyşlilerin, istikballerini garantiye almakta başvurdukları çarelerdendir. Kureyş düşmanlarını tesirsiz kılmakta tutulacak en emin yol, herhalde peygambere avukatlık yaptırmak olacaktır.*”⁵⁷⁵ “*Bin seneden fazla bir istismar geçmişi olan bu gibi meselelerin yazılı kaynaklarda olduğu gibi duruyor olması, günümüzde İslamın aziz peygamberini töhmet altına sokmak gibi bir tehlikeye de yol açacak mahiyettedir. En azından beş*

⁵⁶⁷ Buhârî, *ed-Duafâ's-Sağîr*, I, 39.

⁵⁶⁸ İbn Hibbân, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 396.

⁵⁶⁹ İbn Hibbân, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 396.

⁵⁷⁰ İbn Adiy, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, III, 372; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, *ed-Düafâ ve'l-Metrûkûn*, thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1406.

⁵⁷¹ Zehebî, *Mizân*, II, 131; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 378.

⁵⁷² Buhârî, *ed-Duafâ's-Sağîr*, I, 39; İbn Adiy, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, III, 372.

⁵⁷³ Buhârî, *ed-Duafâ's-Sağîr*, I, 39; İbn Adiy, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, III, 372-373; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 378.

⁵⁷⁴ Tirmizî, *31 Fiten 49*, IV, 73; İbn Hanbel, *Müsned*, XXIX, 342. Tirmizî bu hadis için hasen-Sahih-garip demiştir.

⁵⁷⁵ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, s. 86.

yüz sene önce asılsızlığı ortaya çıkmış Kureyşli başkan iddiasını, en sahih sayılan hadis kitaplarında, Hz. Peygamber'den menkul olarak gören bir Müslümanın kendisiyle tutarlı kalabilmesi pek mümkün olmasa gerektir. Kureyşli bir halifenin kıyamete kadar başta kalacağını söyleyen hadisleri doğru sayanlar, haşa, peygamberlerini geçersiz iddiaların sahibi gibi göstermek cüretinden kendilerini kurtaramazlar. O en büyük insan elbette bunlardan münezzehtir".⁵⁷⁶ Buna göre hadisler yeniden değerlendirilmeye tabi tutulmalı ve özellikle metin tenkidi kriterlerinden hareketle tekrar ele alınmalıdır.

Önyargılı bakışın ne kadar tehlikeli olduğu İbnu'l-Cevzî'nin şu ifadelerinde daha net anlaşılır: "Bazı muhaddisler rivayetlerin sıhhat durumunu belirtirken, kendi mezheplerine muvafık olmayan zayıf bir hadisle karşılaştıklarında ondaki zayıflık yönünü açıklarlar, fakat kendi mezheplerine uygun bir zayıf hadisle karşılaştıklarında o hadisin zayıflığı noktasında sükût ederler. Aslında bu kendi duygularına yenik düşüp din(i meselelerdeki) zayıflıktan kaynaklanmaktadır."⁵⁷⁷

Sufilerdehadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti konusunda tamamıyla önyargılı davranmışlardır. Onlar bazı hadisleri ilham ve rüya yoluyla almışlar veya duydukları hadisleri, maneviyat yoluyla Hz. Peygamber'e sormak gibi kriterler oluşturmuşlardır. Mesela Ebû Talib el-Mekki (ö.386/996)bu konuda şöyle der: "Bazı muhaddislerin hadis rivayeti için zayıf hükmü verdikleri bazı raviler vardır ki, onlar ahiret âlimlerinden ve marifet ehliendir. Bu insanlar kendilerine has metodlarla hadis ve rivayetleri değerlendirirler."⁵⁷⁸ İbn Arabî (ö.638/1240), "Nefsini bilen, Rabbini bilir" rivayeti hakkında: "Muhaddisler bu hadisin senedinin sahih kabul etmeseler de bize göre keşf yoluyla sahihtir, sâbittir."diyerek bir hadisin sıhhatini tespitite keşfi bir metot olarak benimsemiştir. İbn Teymiye bu rivayetin uydurma olduğunu, Nevevîse sabit olmadığını söylemiştir.⁵⁷⁹ Şa'rani (ö. 973/1565),

⁵⁷⁶Hatiboğlu,**Hilafetin Kureyşliliği**, s.11.

⁵⁷⁷ İbnu'l-Cevzî, **et-Tahkîk fî Ehâdîsi Hilâf**, thk. Misad Abdulhamid Muhammed Sa'denî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye,Beyrût, 1415, I, 23; krş. Ali Budak, **Kelamcı Perspektifte Hadis**, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2012, s. 142.

⁵⁷⁸Ebû Tâlib el-Mekki, Muhammed b. Alî, **Kûtu'l-Kulûb**, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyâlî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 20015, I, 299-300.

⁵⁷⁹ Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Ammeştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs**, thk. Abdülhamîd b. Ahmed, el-Mektebetü'l-Âsriyye, Beyrût 2000, II, 262.

“Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete erersiniz” rivayetinin hadisçilerce tenkide uğramış olmasına rağmen, keşf ehline göre sahih olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁰

Bu sufiler keşf, rüya ve ilham yoluyla hadis rivayet etmişler ve hadislerin tashihini bizzat Hz. Peygamber’den sorarak yapmışlardır. Böylece onlar keşif yoluyla veya rüyada Hz. Peygamber’den bazı sözler dinlemişler ve bu sözleri Hz. Peygamber’e nisbet etmişlerdir. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre sufiler isnada önem vermemişler ve kendilerine has metotları sebebiyle kaynak bilinci oluşturmamıştır. Metin tenkidi ise yok denecek kadar azdır.⁵⁸¹

Akademik düzeyde bakıldığında aslında farklı düşüncelerin konuya zenginlik kattığı söylenebilir. Ancak Ehl-i Hadisin isnad merkezli bakış açısı metni, Ehl-i Rey’in ise metin eksenli bakış açısı isnadı, ehli tasavvuf ise herhangi bir kriter gözetmediğinden her ikisini de ihmal etmiştir. Bundan dolayı hangi rivayetin Hz. Peygamber’e ait olduğu, hangisinin olmadığı sorusuna cevap aramak üzere araştırma yapıldığında, kişilerin duruş noktalarına göre değişebilen cevaplar alınmaktadır. Bu durum akıllarda soru işaretleri oluşturmakta, dolayısıyla rivayetlerin sıhhat değerini tartışmaya açmaktadır.⁵⁸²

Ahmed Naim hadisler hakkında farklı hükümlerin verilmiş olmasını ideolojik etkilerden kaynaklanmış olduğunu belirtmiş ve hadislerin önyargısız olarak yeniden tenkid edilmesi durumunda daha doğru sonuçların ortaya çıkacağını ifade etmiştir.⁵⁸³ Bünyamin Erul ise önyargılı bakış açısının problemlerinden bahsetmiş ve bunu çözümü konusunda şöyle açıklamada bulunmuştur: “*sadece kendi yönteminin en doğru olduğunu iddia eden, alternatiflerinin ise eksikliklerine, yanlışlarına dikkat çeken bu usûllerden –mezhep taassubundan uzak bir şekilde- herbirinin öne çıkan tarafları değerlendirilerek, bütün Müslümanların metodolojik ihtiyaçlarını*

⁵⁸⁰ Şa’rani, **Mizanu’l-Kübrâ**, Mektebetü Mustafa el-Babi’l-Halebi, Kahire 1940, I, 30.

⁵⁸¹ Ahmet Yıldırım, “Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usûlleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti”, **İslami Araştırmalar**, cilt 10, s. 113; Seyit Avcı, “Sufilerin Hadis Tespit Ölçüleri İsmail Hakkı Bursevi Üzerine Bir İnceleme”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, Cilt 2, s. 7.

⁵⁸² Kesgin, **Hadisin Tespit ve Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu**, s.10.

⁵⁸³ Ahmed Naim, **Tecrîd-i Sarîh Tercemesi**, s. 276.

*karşılacak, her kesime hitap edebilecek mezhepler üstü bir usûl geliştirilebilir. Asrımızın akıl ve idraki, anlayış ve yaklaşım tarzı bunun için elverişlidir.”*⁵⁸⁴

Günümüzde 73 fırka hadisi üzerinde bir doktora çalışması⁵⁸⁵ yapma ihtiyacının duyulmuş olması bile yeni bir tanıma ve rivayetlerin sıhhatlerinin değerlendirilmesine ne kadar ihtiyaç olduğunun göstergesidir.

3.1.3. Sahih Hadis Hükümünün İctihadi Oluşu

Bir hadisin sahih olabilmesi içinisnaddaki ravilerin güvenilir, senedinin muttasıl olması, şaz ve muallel olmaması şartları istense bile, rivayette bu şartların olup olmamasına dair hüküm verecek olan muhaddistir. Araştırmacının ulaştığı sonuç ise ferdî yani şahsî çalışmasının sonucu olacaktır. Muhaddislerin bağımsız olarak yaptığı her çalışmada farklı görüşlerin ortaya çıkması doğaldır. Çünkü her muhaddis, hadislerin sahihini sakiminden ayırırken, tamamen kendi kanaatine göre hareket etmiş ve bir sonuca elde etmiştir. Bundan dolayı aynı ravi veya hadis hakkında çok farklı kanaatler ortaya çıkmıştır.

Bâcî (ö. 474/1081) bu durumu şöyle açıklar:“Buhârî, kendi kriterlerine göre sahih kabul edip eserine aldığı hadisi Müslim kendi kriterlerine göre sahih görmeyip rivayet etmemiştir. Aynışekilde Müslim’in sahih kabul ettiği bir rivayetide Buhârî sahih görmemiştir. Bu örnekler, verilen hükümlerin icthadi olduğunu gösterir.”⁵⁸⁶ Bu konuda İbnü's-Salâh, İbnu'l-Hümâm (ö. 861/1457),⁵⁸⁷ Tehânevî (ö. 1394/1974)⁵⁸⁸ ve başka birçokâlim de Bâcî ile benzer görüşü paylaşmıştır.⁵⁸⁹ Bu durum, tenkit sistemindeki kriterlerin tatbiki aşamasında subjektiflik sorununun göz ardı

⁵⁸⁴ Bünyamin Erul, **Hadislerin Anlaşılması Meselesi**, Türkiye Diyanet vakfı, Ankara 2004, s. 110.

⁵⁸⁵ Muhammet Emin Eren, **Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2014.

⁵⁸⁶ Bâcî, **et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li Men Harrace Lehü'l-Buhârî fi Câmiî's- Sahîh**, I, 310.

⁵⁸⁷ İbnu'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, I, 445.

⁵⁸⁸ et-Tehânevî bu konuda şunları söyler: "Hadislerin Sahîh veya hasen olduklarına hükmetmek, yine ravilerin sika (güvenilir) veya zayıf olduklarına karar vermek, tamamen icthadi bir iştir, herkesin kendine göre bir bakış açısı vardır." Bkz. et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmanî, **İ'lâü's-Sünen**, Dâru'l-Fikir, Beyrût 2001, XVIII, 8879; Kırbaoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 127.

⁵⁸⁹ Nevevî, **el-Minhac Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, I, 15.

edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.⁵⁹⁰ Şuayb el-Arnâvût da bu konuda benzer şeyler söylemiştir.⁵⁹¹

Mehmed Said Hatiboğlu, hadisler hakkında verilmiş olan hükümlerin öznel olduğunu şöyle ifade eder: “*Herhangi bir hadisin sıhhat durumu raviye bağlıdır. Ravi hakkında hüküm verecek olan da muhaddistir. Muhaddisin ravi hakkındaki hükmü ise kendi araştırmasına bağlıdır ve dolayısıyla, şahsî, subjektif olmaktan kurtulamamaktadır. Yani mesele, şahsi ictehad meselesidir. Her muhaddisin içtihadları da birçok ravi hakkında farklı olduğundan dolayı, hadislerinde değerlendirilmesinde ihtilafın vukuu kaçınılmazdır.*”⁵⁹² Kırbaşoğlu da hadisler hakkında verilen hükümlerin içtihadı olması konusunda Mehmet Said Hatiboğlu ile aynı görüşü benimsemiştir.⁵⁹³

Hadislerin sıhhatinin tespitinin ictehadı olduğunu dair şu örnekler verilebilir: Tirmîzî, İbn Mâce ve Hâkim’in nakletmiş olduğu, Resûlullah’ın miskinliği öven ve miskinlerden olmak için dua ettiğine dair hadisin⁵⁹⁴ sıhhati hakkındaki kanaatler şöyledir: Tirmîzî garîb,⁵⁹⁵ Hâkim sahih,⁵⁹⁶ İbnu’l-Cevzî mevzu,⁵⁹⁷ İbn

⁵⁹⁰ Nevzat Aydın, **Hadisin Tespit ve Tenkidinde “Sünnete Arz”ın Fonksiyonu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi SBE, Samsun 2008, s. 42-54; s. 152-153.

⁵⁹¹ “İmam Buhârî bu kitabına, kendi nazarında sadece Sahîh olan hadisleri almıştır. Çabalamış ve Sahîh gördüklerini almıştır. İmam Müslim de aynı şekildedir. Fakat hadis alanında uzman olan bütün âlimler, Buhârî’nin eserine aldığı hadislerin hepsinin Sahîh olduğunu onaylamışlar mıdır? Hayır. Aynı durum Ebû Hanîfe için de söz konusudur. Ona göre ictehad ettiği her meselede doğruyu söylemiştir. Fakat İmam-ı Azam’ın talebeleri olan İmam Muhammed ile İmam Ebû Yûsuf, onun bütün içtihadları Sahîhtir diye onaylamışlar mıdır? Hayır. Aynı şekilde İmam Buhârî’den sonra gelen bazı hadis imamları Buhârî’de ve Müslim’de bulunan bazı hadisleri incelemişler ve bunları tenkit etmişlerdir. Tenkitler yerinde de olabilir, yanlış da olabilir, sonuç itibârıyla bu ictehadî bir meseledir”. Bkz. Özcan, **Buhârî ve Müslim’in Sahîhleri Hakkında Farklı Görüşler**, s. 224-226.

⁵⁹² Özcan, **Buhârî ve Müslim’in Sahîhleri Hakkında Farklı Görüşler**, s. 224-226.

⁵⁹³ Kırbaşoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 127; Bağcı, **Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu**, s. 561.

⁵⁹⁴ Tirmîzî, **34 Zühd 37**, IV, 577; İbn Mâce, **37 Zühd 7**, II, 1381; Hâkim, **Müstedrek**, IV, 358.

⁵⁹⁵ Tirmîzî, **Zühd 37**, IV, 577.

⁵⁹⁶ Hâkim, **Müstedrek**, IV, 358.

⁵⁹⁷ İbnu’l-Cevzî, **Kitâbu’l-Mevdûât**, III, 141-142.

Teymiyyezayıf,⁵⁹⁸ İbn Hacer zayıf,⁵⁹⁹ Sehavî zayıf Fettenî mevzu,⁶⁰⁰ Ali el-Mütteki sahih⁶⁰¹ ve Elbânî sahih,⁶⁰² olduğunu söylemiştir.

Başka bir örnek ise şöyledir: İbn Mâce, Beyhakî ve Taberânî'nin nakletmiş olduğu, “Bir kavmin önden geleni size geldiğinde ona hürmet ve ikram ediniz”⁶⁰³ hadisi için, Hâkim en-Neysâbûrî sahih,⁶⁰⁴ Sağânî mevzu,⁶⁰⁵ EbûNuaym garib,⁶⁰⁶ İbnu'l-Cevzî mevzu hükmünü vermiştir.⁶⁰⁷ Yine Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce'nin nakletmiş olduğu “Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir. Bunlar, evlenme, boşanma ve ric'i talak (veya köle azadıdır)”⁶⁰⁸ hadisi için, Tirmizî hasen-garib,⁶⁰⁹ Hâkim sahih,⁶¹⁰ Elbânî hasen⁶¹¹ hükmünü vermiştir.

Yukarıdaki örnekler ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere muhaddisler hadisler hakkında vermiş oldukları sahih, hasen veya zayıf hükümleri tamamıyla kendi şahsi içtihatlarına dayanmıştır. Onlar hadisler hakkında doğru hükümler vermiş oldukları gibi, yanlış hükümler de vermiş olabilirler. 'Onların vermiş oldukları hükümlerin en doğru hüküm olduğunu düşünüp, bize düşen onlara tabi olmaktır diyerek o dönemi kusursuz görüp kutsiyet atfetmek doğru olmasa gerektir. Bazı âlimlerin sahih habul ettikleri hadisleri, daha sonra gelen muhaddisler zayıf, hatta uydurma hükmünü verebilirler. Bunun aksi de aynı ölçüde mümkündür. Çünkü bu tamamıyla icthadi bir faaliyettir.⁶¹²

⁵⁹⁸ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselâm, **Mecmû'u'l-Fetâvâ**, thk., Abdurrahman b. Muhamme b. Kasım, Medîne 1995, XVIII,326; İbn Teymiyye, **Mecmû'u'l-Fetâvâ**, XVIII, 326; Kesgin, **Hadisin Tespit ve Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu**, s.82-85.

⁵⁹⁹ İbn Hacer, **Fethu'l-Bâri**, 11, 274; Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, I, 205.

⁶⁰⁰ Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali es-Siddîkî el-Hindî, **Tezkiratu'l-Mevdûât**, İdâretü'-Tabaât'i-Münire 1343, s. 59.

⁶⁰¹ Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttaki el-Hindi, **Kenzu'l-Ummal fî Süneni'l-Akval ve'l-Ef'al**, Müessesetü'r-Risâle, 1981, VI, 489.

⁶⁰² İbn Mâce, **Zühd 7**, II, 1381; Hâkim, **Müstedrek**, IV, 358.

⁶⁰³ İbn Mâce, **33 Edeb 19**, II, 1223; Taberânî, **Mu'cemü'l-Kebîr**, II, 304; Beyhakî, **Sünen**, VIII, 291.

⁶⁰⁴ Hâkim, **Müstedrek**, IV, 324.

⁶⁰⁵ Sağani, **Mevzûât**, I, 63.

⁶⁰⁶ Ebû Nuaym, **Hilyetu'l-Evliyâ**, VI, 205.

⁶⁰⁷ İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, II, 162.

⁶⁰⁸ İbn Mâce, **3 Talâk 13**, I, 658; Ebû Dâvud, **13 Talâk 10**, II, 258; Tirmizî, **11 Talâk 9**, II, 481; Dârekutnî, **Sünen**, IV, 379.

⁶⁰⁹ Tirmizî, **11 Talâk 9**, II, 481.

⁶¹⁰ Hâkim, **Müstedrek**, II, 216.

⁶¹¹ Ebû Dâvud, **13 Talâk 10**, II, 258.

⁶¹² Bağcı, **Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu**, s. 562.

3.1.4.Hadislerin Yeniden Değerlendirilme İhtiyacı

Hadis İslam'ın ikinci temel kaynağı olması sebebiyle Hz. Peygamber'e aidiyetinin doğru bir şekilde tespiti ve bu konudaki mevcut problemlerin çözülmüş olması gerekir. Zira din sağlam temeller üzerine kurulmalıdır. Bunun yolu da hadislerin sıhhatinin doğru bir şekilde tespitidir. Muhaddisler kendilerince bazı kriterler geliştirmişler ve içtihatlarına göre hadislere hükümler vermişlerdir. Bundan dolayı birisinin sahih dediğine diğeri hasen, zayıf veya uydurma diyebilmiştir. Tarihi süreç içerisinde hadislerin sıhhat tespiti tamamen çözülememiş ve bu durum bir problem olarak günümüze kadar gelinmiştir. Elbetteki muhaddislerin çabaları eleştiriye açık olmakla birlikte Musa Carullah'ın da ifade ettiği gibi hadislerin sahihini sakiminden ayırmak için hadis âlimlerinin muazzam çabalarını takdir etmemek büyük bir haksızlık olur. Diğer yandan “yapılması gereken her şey yapılmıştır, verilen hükümler tartışılmaz” demek de doğru değildir.⁶¹³ En meşhur muhaddislerin, en muteber kabul edilen eserlerinde dahi (Kütüb-i sitte), problemler, kusurlu ve hatta mevzu hadislerin bulunabileceğine birçok muhaddis işaret etmiştir. Yine bir muhaddisin merfu olarak rivayet etmiş olduğu hadisi bir başkası mevkuף veya maktu olarak rivayet edebilmiştir.

Hala devam eden hadislerin sıhhat problemini çözecek yeni bir sahih hadis tanımının yapılması gerekir. Çünkü İbnu's-Salâh'ın “Adalet ve zabt sahibi ravilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şaz ve illetli olmayan hadis”⁶¹⁴ şeklinde yapmış olduğu tanım yeterli olmamıştır. Nitekim birçok muhaddis isnad merkezli tanımın eksikliğini dile getirmiş ve ravinin güvenilir olmasının metnin doğruluğunu garanti etmediğini ifade etmiştir. Bunlardan birkaçını şöyle zikredebiliriz: Muhammed b. İsa b. et-Tabba',⁶¹⁵ İbn Fûrek,⁶¹⁶ İbnu'l-Cevzî,⁶¹⁷ İbn Hazm,⁶¹⁸ İbnu'l-Kayyim,⁶¹⁹ Hatîb

⁶¹³ Mehmet Görmez, “Musa Carullah'ın Sünnet Anlayışı”, **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, s. 99.

⁶¹⁴ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 12.

⁶¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh**, I, 355; M. Hayri Kırbasoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 182-187.

⁶¹⁶ İbn Furek, **Müşkilü'l-Hadis ve Beyânuh**, thk. Musa Muhammed Ali, Âlemu'l-Kütüb, Beyrût 1985, s. 15.

⁶¹⁷ İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Mevzûât**, I, 99-100.

⁶¹⁸ Mübârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezî**, II, s. 93.

⁶¹⁹ İbnu'l-Kayyim, **el-Furusiye**, Dâru'l-Endülüs, Arabistan 1993, s. 245.

el-Bağdâdî,⁶²⁰ Serahsî,⁶²¹ Batalyevsî,⁶²² İbn. Haldun,⁶²³ Ebû Şame el-Makdisi,⁶²⁴ Mübârekfûrî, Tâhir el-Cezâirî,⁶²⁵ Mevdûdî,⁶²⁶ Dümeynî,⁶²⁷ Nureddin İtr,⁶²⁸ Şuayb Arnavût,⁶²⁹ M. Hayri Kırbaçoğlu,⁶³⁰ Ahmet Keleş,⁶³¹ Mücteba Uğur,⁶³² Ahmed b. İdris el-Karafi,⁶³³ Cürcani,⁶³⁴ Hayrettin Karaman,⁶³⁵ H. Musa Bağcı,⁶³⁶ Mehmet Bilen,⁶³⁷ Musa Carullah,⁶³⁸ Yûsuf Ziya Yörükân⁶³⁹ ve Salih Karacabey.⁶⁴⁰

Hadislerin sıhhat probleminin devam ettiğini ve yeni çalışmaların yapılmasının gerekli olduğunu birçok âlim dile getirmiştir. Bunlardan Muhammed Gazzâlî bu konuda şöyle der: “Tartışılacak çok hadis var. Buhârî ve Müslim de olsa bile herhangi bir hadis kesin ilimle çelişirse onu reddederim. Ben bu mantığı kendiliğimden bulmuş değilim. Bu mantığın temellerini atan, büyük âlimlerimizdir.”⁶⁴¹ Enbiya Yıldırım ise hadislerin yeniden tenkid edilmesinin gerekliliğini ifade etmiş ve bu çalışmayı yaparken de sosyoloji, sosyal psikoloji, etnografya, folklor filoloji, demografi, meteoroloji ve astronomiye varıncaya kadar günümüzün bütün imkânlarından yararlanmayı tavsiye etmiştir.⁶⁴²

Hadislerin sıhhat konusunda yeniden araştırılmasına ihtiyacı olduğu gibi aynı zamanda konularına göre yeniden sınıflandırılması da bir ihtiyaçtır. Daha önce yapılan tasnifler ya fikhî konulara göre ya da hadiste geçen konulardan hareketle

⁶²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî İlmi’r-Rivâye**, s. 432; Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 189.

⁶²¹ Serahsî, **Usûl**, I, 367-368.

⁶²² Batalyevsî, **İnsaf**, s. 158; Karahan, **Hadis Râvilerinin Güvenilirliği**, s. 220.

⁶²³ Ünal, **Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu**, s. 159.

⁶²⁴ Makdisi, **Muhtasar**, s. 53-55; Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 20.

⁶²⁵ Tahir el-Cezâirî, **Tevcihu’n-Nazar İlâ Usûli’l-Eser**, s. 190-191; s. 376.

⁶²⁶ Engin, **Hadisin Tashihinde Sened ve Metnin ...**, s. 153.

⁶²⁷ Dümeynî, **Mekâyis**, s. 247-249.

⁶²⁸ Engin, **Hadisin Tashihinde Sened ve Metnin...**, s. 151-152.

⁶²⁹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, I, 145.

⁶³⁰ Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 184.

⁶³¹ Keleş, **Hadis İlminde İsnadın Otoritesi...**, s. 44; Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 184.; Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 119, 127.

⁶³² Mücteba Uğur, “İll. Hadisleri Değerlendirme Ölçüleri”, **Diyanet Dergisi**, c. 15, s. 94-95.

⁶³³ Ahmed Naim, **Tecrîd-i Sarîh Tercemesi**, s. 279.

⁶³⁴ Cürcânî, **et-Tarifât**, I, 83.

⁶³⁵ Hayreddin Karaman, **Hadis Usûlü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s. 82.

⁶³⁶ Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 308.

⁶³⁷ Bilen, **Sahîh Hadisin Tanımı Üzerine**, s. 258.

⁶³⁸ Görmez, **Musa Carullah'ın Sünnet Anlayışı**, s.99; Köktaş, **Hadis Usûlü Yazıları**, s. 101.

⁶³⁹ Bilgin, **Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit (1927-2011)' in Hadisçiliği**, s. 20.

⁶⁴⁰ Karacabey, **Hadislerin Metin Tenkidinde Fiili Sünnete Müracaatın Önemi...**,s. 254.

⁶⁴¹ Muhammed Gazali, **Nebevi Sünnet**, s. 257.

⁶⁴² Yıldırım, **Hadis Problemleri**, s. 259.

yapılmıştır. Bu sınıflandırmaâlimlerin kendi dönemlerinden kaynaklanan ihtiyaçlardan kaynaklanmış ve onlara cevap vermeye çalışmışlardır. Bugün Peygamberin misyonu ve konumu da göz önüne alınarak ihtiyaçların dikkate alınacağı yeni bir tasnif yapılmalıdır.⁶⁴³ Bu durum hadislerin güncel hale getirilebilmesi için çağın getirdiği önemli gerekliliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira ilk asırlarda oluşturulan hadis mecmuaları kendi dönemlerinin siyasal, sosyal, kültürel, sanat ve düşünce ortamlarının ihtiyaçları çerçevesinde telif edilmiştir.⁶⁴⁴

Önceden konularına göre oluşturulmuş hadis kaynaklarının bab başlıkları bir fikhî hükmegöre konulmuştur. Herhangi bir hadis, konulmuş olduğu bab başlığından farklı bir anlam ilişkisi ile tasnif edilmiş olabilir. Hadislerin bu şekilde sınıflandırılması hadisin olmasından farklı bir hükmün çıkarılmasına sebep olabilmektedir. Muhaddisin hadisten çıkarmış olduğu hüküm fikhî bir hüküm olabileceği gibi itikadî bir hüküm de olabilir. Bunun için günümüzde hadislerin yeniden tashih ve tanifinin yapılması zorunluluk arz etmektedir. Yûsuf el-Karadâvî ve Ebû Gudde⁶⁴⁵ gibi çağdaş âlimlerimiz de bu ihtiyaca işaret ederek⁶⁴⁶ hadislerin yeni bir sistemlesınıflandırılmasının gerektiğini ifade etmişlerdir. Karadâvî, hadisleri yeni bir tasnife tabi tutmaya ihtiyaç olduğunu ifade ederken şöyle der: “Nitekim ben de bir hadis ansiklopedisi hazırlıyorum. Aynı zamanda psikoloji, sosyoloji, pedagoji, tıp, iktisat vs. gibi sahalarda uzman olmuş kimselerin debu çalışmaya katılması gerekiyor. Çünkü ben psikoloji ile ilgili hadisleri tasnif edemem. Bundan dolayı hem İslâmî ilimleri bilen hem de alanında uzmanlaşmış bir psikologa ihtiyaç vardır. Ayrıca hadislerin yeniden tasnifinde bilgisayar teknolojisinden mutlaka yararlanmak gerekiyor.”⁶⁴⁷

⁶⁴³ Ahmet Keleş, “...Savaşmakla Emrolundum.” Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi”, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, s. 36.

⁶⁴⁴ Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 380.

⁶⁴⁵ Mehmet Görmez, “Abdulfettah Ebû Gudde İle Sünnet Ve Hadis Üzerine Bir Söyleşi”, **İslâmî Araştırmalar**, Cilt: 10, s. 143.

⁶⁴⁶ Keleş, “...Savaşmakla Emrolundum.” Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi, s.34.

⁶⁴⁷ Mehmet Görmez, “Sünnet ve Hadis Üzerine Yûsuf el-Kardâvî İle Bir Söyleşi”, **İslâmî Araştırmalar**, Cilt: 10, s. 146; Keleş, “...Savaşmakla Emrolundum.” Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi, s. 35.

Aslında son dönem âlimlerinden Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Elbânî, A'zamî' ve Şuayb el-Arnâvût gibileri bazı eserlerdeki hadisler hakkında yeniden hüküm vermişlerdir. Örneğin Sünen-iDârimî'nin tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî bazı hadisler için isnadı sahih,⁶⁴⁸ hasen, zayıf,⁶⁴⁹ mürsel⁶⁵⁰ gibi hükümleri vermiş, senedlerdeki raviler için sika, zayıf gibi değerlendirmelerde bulunmuştur. Elbânî, Nesâî'nin Sünen'indeki bazı rivayetler için sahih,⁶⁵¹ zayıf,⁶⁵² sahih mevkuf,⁶⁵³ hasen⁶⁵⁴ ve şaz⁶⁵⁵ gibi değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak muhakkiklerin değerlendirmeleri önceki muhaddislerde olduğu gibi isnad ve ravi merkezli olmuştur.⁶⁵⁶ İsnad ve ravinin tenkidi önemli olmakla birlikte metnin tenkid edilmesi daha önemlidir.

Sonuç olarak günümüzde hem sosyal, siyasi ve ekonomik şartlar değişmiş hem de hadisleri araştırma ve tasnif etme imkânları gelişmiştir. Bugün eldeki mevcut hadis eserleri çağımızın problemlerine ve ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiştir. Bu eserlerdeki hadislerin sıhhat açısından tekrar gözden geçirilmesi ve günümüzün sorunlarına ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek sağlam ve sahih hadislerin seçimi gerekli ve hatta zorunludur.⁶⁵⁷

3.1.5. Sahih Hadis Tanımında Hz. Peygamber'in Konumuna Yer Verilmemesi

Klasik tanımın en önemli eksiklerinden biri, Hz. Peygamber'in konumunun tanımında yer almamış olmasıdır. Gelenekte Hz. Peygamber'in konumu

⁶⁴⁸ Dârimî, **Mukaddime**, I, 153.

⁶⁴⁹ Dârimî, **Mukaddime**, I, 55.

⁶⁵⁰ Dârimî, **Mukaddim**, I, 239.

⁶⁵¹ Nesâî, **Tahâre**, I, 8.

⁶⁵² Nesâî, **Tahâre**, I, 33.

⁶⁵³ Nesâî, **13 Sehv 10**, III, 8.

⁶⁵⁴ Nesâî, **13 Sehv 14**, III, 11.

⁶⁵⁵ Nesâî, **13 Sehv**, III, 21. Ayrıca başka örnekler için bakınız: Elbani Ebû Dâvud'un Sünen'indeki hadisler hakkında Sahîh, hasen (Ebû Dâvud, **Tahâre**, I,3.) münker ve (Ebû Dâvud, **Tahâre**, I,3.) zayıf (Ebû Dâvud, **Tahâre**, I,4.) gibi hükümler vermiştir. Ebû Dâvud, **Tahâre**, (I, 2), (I,3), (I, 4). Aynı muhaddis İbn Mâce'nin Sünen'indeki bazı hadisler hakkında Sahîh, hasen, zayıf, munkatî', münker ve mevdu' şeklinde hükümler vermiştir. İbn Mâce, Sünen, (I,3), (I, 5), (I, 9). Muhammed Mustafâ el-A'zamî İbn Huzeyme'nin Sahîh'inin tahkikini yaparken eserdeki hadisler için hükümler vermiştir. İsnadı Sahîh, isnadı hasen, isnadı zayıf, muzdarib ve isnadı zayıf demıştır. (İbn Huzeyme, **Sahîh**, (I, 4), (I,30), (I, 39), (I, 42). Şuayb el-Arnâvût İbn Hibbân hadisleri için Sahîh; bir hadis için Elbani Sahîh demışken Şuayb el-Arnâvût hasen demıştır. (İbn Hibbân, **Sahîh**, (I,366),(I,353).

⁶⁵⁶ Dârimî, **Mukaddime**, I, 157.

⁶⁵⁷ Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 390.

ve misyonu tartışılmış, bu tartışmalar Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y ekolleri aracılığıyla rivayetlerin kabul ve reddine de yansımış olmasına rağmen hadislerin genel değerlendirilmesine, kitaplar ve bab başlıkları altında tasnif edilmesine ve sahih hadis tanımına yansımamıştır. Rivayetlerin kabulü sadece klasikanlamda anlaşıldığı gibi sadece ravi ve senedle ilgili sıhhat şartlarıyla yetinilmeyip aynı zamanda Hz. Peygamber'in dinde algılanması, peygamber tasavvuru göz önüne alınmalıdır. Çünkü bazı âlimler zamanlarının ihtiyaçlarına göre mesaj olsun diye görüşlerine uygun bir bab başlığı seçip ve ona göre belki de hiç alakası olmayan hadisler koymuşlar. Önceki muhaddislerin koymuş oldukları kitab veya bab başlığından ayrı olarak hadis tetkik ve tenkid edildiğinde hem o hadisin sıhhat durumu hem de olması gereken farklı bir bab başlığı altında yerleşmesi sağlanmış olur.

Birçok âlim hadislerin Hz. Peygamber'in konumu ve misyonuna göre yeniden tasnif edilmesi ihtiyacını ifade etmişlerdir. Tahir b. Âşur, "*Hz. Peygamber'in Tasarruflarının Sınıflandırılması*" konusunda birkaç başlık altında, Hz. Peygamber'in hadislerinin konumuna göre anlamaya çalışılmasının gerektiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in konumu ve misyonu göz önüne alınmadan hadisler değerlendirilirse yanlış sonuçların ortaya çıkmasına sebep olunur.⁶⁵⁸ İbn Âşur, eserinde Hz. Peygamber'in Sünnetini 12 kategoride sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaları maddeler halinde şöyle yazabiliriz. "1- Yasama, 2- Yargı, 3- Fetvâ, 4- Devlet başkanlığı, 5- İyiliğe teşvik, 6- Arabuluculuk, 7- Rehberlik yapmak, 8- Nasihat, 9- İnsanları en mükemmele teşvik, 10- Yüce hakikatleri anlatma, 11- Terğib ve Terhib, 12- Beşer olarak yaptıkları."⁶⁵⁹ İbn Hibbân da bu konuda beş ana başlıklı bir tasnif yapmıştır. Bu beş ana başlık şunlardır: "1- Allah'ın emirleri, 2- Allah'ın yasakları, 3- Bilinmesine gereken haberler, 4- Mübah kıldıkları, 5- Kendine has fiilleri."⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ Keleş, "...Savaşmakla Emrolundum." Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi, s. 3.

⁶⁵⁹ M. Tâhir b. Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, Çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, Rağbet Yayınları, İstanbul 2006, s. 48-60; Keleş, "...Savaşmakla Emrolundum." Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi, s. 58-69.

⁶⁶⁰ İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 100 – 165; Krş. Keleş, "...Savaşmakla Emrolundum." Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi, s. 70.

Bünyamin Erul dahadislerin değerlendirilmesinde Hz. Peygamber'in beşerî,nebevî, idarî, siyasî, askerî,teşrideki konumu, otoritesi gibi yönlerinin göz önüne alınmasının gerekliliğine işaret eder.⁶⁶¹

Ahmet Keleş, “Savaşmakla Emrolundum” hadisinintasnifinde Hz. Peygamber'in konumu ve misyonunun göz önüne alınmamasından dolayı bu tasnifin birçok probleme ve yanlış değerlendirmelere neden olduğunu ifade etmiştir. Bu hadis birbirinden farklı kitap başlıkları altında tasnif edilmiştir. Genelolarak bu başlıklar şunlardır: *İman, Cihad, Fiten,Siyer, Zekât, Salah, İstitabe, İ'tisam, Tahrim, Mukaddime, Cizye* Hadisin yer aldığı bu farklı bölümlerden dolayı birçok problem ortaya çıkmışayrıca kurulan ilişkilerin birçoğu, hadisin asıl vermiş olduğu mesajından farklı mesajların alınmasına sebep olmuştur.⁶⁶²Bu problemlerin çözümü için hadislerin tashihi yapıldıktan sonra Hz. Peygamber'in mesajlarının doğru alınabilmesi için Hz. Peygamber'in hadislerinin onun fonksiyonlarına göre yeniden tasnif edilmesi gerekir.⁶⁶³

Yukardaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere hadisler Hz. Peygamber'in misyonu ve konumuna göre değerlendirilip bablara ayrılmalı, yani sınıflandırılmalıdır. Hz. Peygamber'in imamlık, mürşitlik, fetva, ordu komutanlığı, devlet başkanlığı gibi görevleri olmuştur. Hangi hadisi hangi görev icabı söylemiş olduğunun tespiti yapılmalıdır. Hz. Peygamber'in hadislerinin onun hangi misyonuna tekabül ettiğine yönelik bir tasnif içinde yeniden kaynakların düzenlenmesi gerekir. Mesela Resûlullah'ın peygambervasfıyla söylediği dinin itikad ve ibadet gibi alanlarından biriyle ilgili hadisleri bir bab başlığı altında,gündelik hayata, sosyal hayata ilişkin söylemiş olduklarını da ayrı bir bab başlığı altındatoplamak gerekir. Yine ümmetin lideri ve devlet başkanı sıfatıyla söylemiş oldukları ayrı bir yerde, savaş halindeyken söylemiş oldukları ayrı bir yerde; estetik, ahlak ve insanı yüceltmeye yönelik söylemiş oldukları hadisler de ayrı bir bab başlığı altında bir araya getirilmelidir.

⁶⁶¹ Erul, **Hadislerin Anlaşılması Meselesi**, s. 108.

⁶⁶² Keleş, “...Savaşmakla Emrolundum.” **Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi**,s. 37-42.

⁶⁶³ Keleş, “...Savaşmakla Emrolundum.” **Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi**, s. 60.

3.1.6. Hadislerin Sıhhatine Yönelik İslam Dünyasında ve Batıda Yapılan Çağdaş Eleştiriler (Kuraniyyun ve Müsteşrikler)

Her dönemde olduğu gibi içinde yaşadığımız çağda da hadis konusundaki problemler devam etmektedir. Hadislerin geçerliliğini toptan reddedenlerin karşısında, hadisleri kayıtsız şartsız kabullenen, sahihliğine hiç bakmaksızın hadis olduğu söylenen her şeye körü körüne bağlanan yarı aydın Müslümanlar bulunmaktadır.⁶⁶⁴ Muhaddislere göre günümüzde hadislerin/sünnetin karşı karşıya kaldığı en ciddi problem sünnetin otoritesinin sarsılması ve inananlar katındaki itibarının azaltılmasıdır. Dolayısıyla tespit edilecek yeni sahih hadis kriterleri için bu problemler dikkate alınmalıdır.⁶⁶⁵

Çağdaş Müslümanların hadislere yaklaşımı Israr Ahmed Han'nın da işaret etmiş olduğu gibi dört gruba ayrılmaktadır.

1. Hadislerin İslamî hayatla ilişkisini tamamen reddedenler,
2. Sahih olup olmadığına bakmaksızın hadis olarak sunulan herşeyi körükörüne kabul edenler,
3. Hadisler arasında pratik maksatlarla rastgele seçim yapanlar,
4. Hadise önem veren ancak hadislerin İslamî hayat ve medeniyetle mantıksal ve pratik ilgisi bakımından titiz bir yaklaşımı benimseyenler.

Dördüncü grupta yer alanlar, iki aşırı uç arasında en makul dengeyi kuranlar gibi görünmektedir.⁶⁶⁶

Müslümanların samimi ve ağırbaşlı bir faaliyete girişip hadis etrafındaki şüpheleri dağıtması için çalışmalar yapmaları gerektir.⁶⁶⁷ Müslümanın günümüzde yaşamış olduğu sorunlarına çözüm olabilecek bir yorum bilim metodunun

⁶⁶⁴ Israr Ahmed Han, **Hadis Kriterlerinin Yeniden Tanımlanması**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Mahya Yayınları, İstanbul 2013, s. 12-13.

⁶⁶⁵ Hatiboğlu, **Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerinin Mahiyeti**, s. 207.

⁶⁶⁶ Israr Ahmed Han, **Hadis Kriterlerinin Yeniden Tanımlanması**, s. 12-13

⁶⁶⁷ Fazlur Rahman, **İslâm**, Çevirenler: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 122.

geliştirilmesi zorunlu görünmektedir.⁶⁶⁸ Bunun için de çağdaş problemlerin iyice bilinmesine ihtiyaç vardır. Bunların bir kısmını aşağıda vermeye çalışacağız.

3.1.6.1. Kur’aniyyun ve Hadisin/Sünnettın Reddi

Hadis/sünnet inkârcılığı, diğer bir ifadeyle “Kuraniyyun” hareketi, başta İmam Şafî olmak üzere birçok âlimin döneminde yer almıştır. Aslında hadisi inkâr faaliyetlerinin Hz. Peygamber’in vefatından sonra, sahâbe döneminde başladığını belirtmeliyiz. Bu faaliyet genellikle fitnenin ortaya çıkmasından itibaren başlamıştır. O dönemde sahâbenin kötülenmesi, ister istemez, onların naklettikleri hadislerin inkâr edilmesine yol açmıştı. Suyuti, sahâbenin kötülenmesi sebebiyle hadisi inkâr eden Rafizilerin şöyle der: “Rafıza sahâbenin sapmış olduğunu düşünüp hadisleri reddetmişlerdir.”⁶⁶⁹ Hadislerin bazıları tarafından inkâr edileceği yönündeki bazı haberler, Hz. Peygamber’e dayandırılarak hadis olarak da rivayet edilmiştir.⁶⁷⁰

Hz. Peygamber’in hadisleri, bazen toptan bazen de kısmen reddedilmiştir. Mesela, İslâm toplumunda ortaya çıkan ilk mezheplerden Hariciler (İbâdiyye dışında) hadisi toptan reddetmiş, buna karşılık Şia ve Mutezile, kendilerine has bir anlayış ve metotla kısmen reddetmişlerdir.⁶⁷¹

Hadisin inkâr problemi önceki dönemlerde olduğu gibi son dönemlerde de devam etmiştir. Hindistan’da Ehl-i Hadise karşı, 19. yüzyılın ikinci yarısında “Kur’aniyyûn” ismi de verilen “Ehlu’l-Kur’an” ekolü ortaya çıkmıştır. Bunlar hadisleri bütünüyle reddetmekte ve dinin tek kaynağının “Kur’an” olduğunu söylemektedir. Ekol Abdullah Çekrâlevî (ö. 1914) tarafından 1902 yılında “Ehlü’z-zıkr ve’l-Kur’an” adıyla kurulmuştur. O, başlangıçta sıkı bir Ehl-i Hadis taraftarı iken, 19. yüzyılın sonlarına doğru bu hareketten koparak katı bir hadis muhalifi

⁶⁶⁸ Fazlur Rahman, **İslam ve Çağdaşlık**, Çevirenler, Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 60.

⁶⁶⁹ Şafî, **el-Umm**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût 1990, VII, 287; Suyûtî, **Miftâhu’l-Cennetu fî’l-İhticâci bi’s-Sünne**, el-Câmiatü’l-İslâmiye, Medîne 1989, s. 5-6; Kamil Çakın, **İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 1990, s. 139; Bkz. Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 178.

⁶⁷⁰ Dârimî, **Sünen**, I, 473; İbn Mâce, **Babu Ta’zim-i Hadis**, I, 6; Ebû Dâvud, **39 Kitâbu’s-Sünne**, IV, 200; Hâkim, **Müstedrek**, I, 190; Hatîb el-Bağdadi, **Kifaye**, I, 10; Çakın, **İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı**, s. 211.

⁶⁷¹ Çakın, **İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı**, s.116; Muhammed Tâhir Hakîm Ğulâm Resûl, **es-Sünnetu fî Muvâcehetü’l-Ebâtıl**, Davetu’l-Hak 1402, s. 32

olmuştur. Hareketin temsilcileri ise Abdullah Çekrâlevî, Ahmedüddin Amristarî (ö. 1936), Muhammed Eslem Ceracpûrî (ö. 1955) ve Gulam Ahmed Perviz'dir. (ö. 1985)⁶⁷²

Çağdaş Kuraniyyûna göre gelenek, rivayetlerin ve ulemanın otoritesi altında o hale geldi ki neredeyse “aklı” tamamen devre dışı bıraktı. Aklın devre dışı kalması Müslümanları kendi topraklarında işgal etti. O halde bu durumun yegâne sorumlusu gelenek ve geleneksel din algımızdır. Şayet bu geleneksel algıdan kopar ve yeni bir din anlayışı geliştirebilirsek işte o zaman hem içinde bulunduğumuz durumdan kurtulur hem de Batı ile hesaplaşıp yaşayabiliriz diye düşündüler. Bu amaçla yeni bir dini söylem geliştirdiler. Bu söylem sadece Kur'an'ı esas alan bir din anlayışıdır. Bu anlayışın/yaklaşımın sonucu olarak Hadis, Sünnet, mezhep vs. ne varsa hepsini reddedip, “bize Kur'an yeter” dediler. İşte Hadisin/Sünnetin metodolojik ve sistematik olarak reddedilmesinin tarihi arka planı budur. Bu anlayış Hint alt kıtasından Mısır'a, oradan da gecikmeli olarak İstanbul'a, Anadolu'ya taşındı. Halen etkinliğini sürdürmektedir.⁶⁷³

Hatiboğlunun yapmış olduğu araştırmaya göre, Seyyid Ahmed Han, Hint alt kıtası oluşum dönemi çağdaşlaşma hareketlerinin öncülerinden biridir. Ahmed Han, klasik metotta hadislerin sıhhatini tespit amacıyla kullanılan cerh ve ta'dil ilminin yetersiz kaldığı, metin tenkidinin yapılmadığı, Sahihan'ın esasen tümü ile sahih olmadığı gibi bazı hususlarda, genelleme tarzında kanaatler ileri sürmekle birlikte, sistemli bir tenkit yöntemi önermemiştir. Yine onun bütünü ile geleneksel tenkit yöntemlerini reddettiğini söylemek doğru değildir.⁶⁷⁴ Seyyid Ahmed Han, hadisin delil olması için önce Kur'an'a arz edilmesini, uygunsa alınmasını ayrıca Hz. Peygamber'e aidiyetinin kesin olmasını şart koşmuştur.⁶⁷⁵ Ona göre, Kur'an bize sağlam yollarla gelmiştir. *Kütüb-i Sitte* hadisleri ise Müslümanların birkaç kuşağının yaşantı ve düşüncelerinin ürünü olduğu için güvenilirliğini yitirmiştir dolayısıyla “Kur'an'la yetinme düşüncesini benimsemektedir. Sadece “Kur'an'ın

⁶⁷² Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerinin Mahiyeti*, s. 192; Muhammed Tâhir Hakîm Ğulâm Resûl, *es-Sünnetu fi Müvâcehetü'l-Ebâtîl*, s. 77.

⁶⁷³ Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, s. 138.

⁶⁷⁴ Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerinin Mahiyeti*, s. 191; Erdinç Ahatlı, *Hadis İlminde Metodoloji Problemleri*, Ensar Neşriyat, s. 801.

⁶⁷⁵ Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerinin Mahiyeti*, s. 192.

ruhuna uygun ve aklın süzgecinden geçirilen hadisler makbuldür".⁶⁷⁶ Çerağ Ali, uydurma hadis yığınının ancak hicri III. yüzyılda bir ayırma tabi tutulmaya başladığını ileri sürmekte ve Kütüb-i Sitte'nin bu çabalar sonucu ortaya çıktığını iddia etmektedir. O, bu dönemde yapılan ayırma işleminin sağlam ve ciddi esaslara dayanarak yapılmadığını, Ehl-i Hadisin tenkid metodunun ravilerin güvenilirliği ve senedin ittisalı üzerine dayandığını, rivayetlerin tarihi olaylara uygunluğuna bakılmadan ve iç tenkide tabi tutulmadan değerlendirildiğini ileri sürmüştür.⁶⁷⁷

Hatiboğlu'nun yapmış olduğu araştırmaya göre, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'ya göre hadisler dinin ikinci önemli kaynağıdır. Ancak tartışmaların dışında olan tek sünnet kaynağı, Müslümanlardan her bir neslin birbirine aktardıkları ve amel ettikleri "sünnet-i ameliyye"dir. Sahih kitaplarda bulunan hadisler dâhil bütün âhâd haberler, isnad tenkidi dışındaki kriterlere göre de tetkik edilmesi gerektiği görüşündedirler.⁶⁷⁸

Mustafa Çiçekler yapmış olduğu araştırmaya göre, Reşid Rızâ, İslamî ilimlerin yeniden ihya edilmesi, sorunlara cevap verebilecek duruma getirilmesi çalışmalarının yapılması yönünde görüşler beyanetmiştir. Bunun yapılabilmesi için de ön yargılardan mezhep taassubu gibi bağımlılıklardan kurtularak özgün bir şekilde çalışmaların yapılmasının gereğinden bahsetmiştir.⁶⁷⁹ Muhammed Abduh ve M. Reşid Rıza Kur'an'a dindeki konumuna vurgu yapmışlardır. Hadislere ise eleştirel açıdan yaklaşımlar ve bu bakışlarıyla da çağdaşlarını etkilemişlerdir. Tabib Muhammed Tefvik Sıdkî, el-Menâr dergisinden yayınlanan "el-İslam huve'l -Kur'an vahdeh" adlı makalesinde sünneti tamamen dışlamıştır.⁶⁸⁰ Muhammed Gazzâlî, İslam âlimlerinin isnad hakkında takdire şayan çalışmalarda bulduklarını, ancak hadislerde aslolan değerlendirmenin "metin" üzerinde yoğunlaşması gerektiğini söylemektedir.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ Bilgin, *Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit (1927-2011)' in Hadisçiliği*, s. 9.

⁶⁷⁷ Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, s. 96.

⁶⁷⁸ Bilgin, *Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit (1927-2011)' in Hadisçiliği*, s. 12.

⁶⁷⁹ Mustafa Çiçekler, "Reşid Rızâ", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, XXXV, 15.

⁶⁸⁰ Abdulhamit Birışık, "Kur'âniyyun", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 428; Muhammed Tâhir Hakîm Gülâm Resûl, *es-Sünnetü fî Müvâcehetü'l-Ebâtil*, s. 54.

⁶⁸¹ Muhammed Gazali, *Nebevi Sünnet*, s. 8.

İslam âleminde sahih hadis problemi ile ilgili bazı çağdaş görüşleri verdikten sonra şimdi müsteşriklerin konuyla ilgili görüşlerinin verilmesi, problemin tespiti ve çözümü konusunda önem arz edeceği kanaatindeyiz.

3.1.6.2. Müsteşriklerin Hadis Eleştirileri

Türkçede şarkiyat, daha sonra doğu bilimi, Arapçada müsteşrik kelimeleriyle karşılaşmıştır.⁶⁸²Müsteşriklerin diğer İslamî ilimlerle ilgili çalışmaları olduğu gibi hadis konusunda da çalışmaları vardır. Hadislerin sıhhat konusu her dönemde İslam âlimlerini meşgul ettiği gibi, son asrın ortalarından bu yana Batılı bilginlerin de yoğun ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu konuda bazı müsteşriklerin görüşü şöyledir:

1. Aloys Sprenger (ö. 1893); hadisin hukuki ihtiyaçlardan dolayı geliştiğini; Müslümanların Kur'an'da zikredilmeyen hususları Hz. Peygamber'in hadisi ile gidermeye çalıştıkları kanaatindeydi.⁶⁸³

2. Ignaz Goldziher'e (ö. 1921) göre kaynaklarda yer alan rivayetlerin Hz. Muhammed'le doğrudan bir ilgisinin olmadığıdır. Bu rivayetler, İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan ihtiyaçlardan kaynaklanan siyasî, ictimai, iktisadî vb. birçok faktörün belgeleridir.⁶⁸⁴

3. Margoliouth'a (ö. 1940) göre ise II, III, IV. Halifelerin öldürülmesi ile ortaya çıkan ekollerin taraftarları, görüşlerine Kur'an'dan destek bulamayınca, Hz. Peygamber'e bazı sözler nisbet etmeye hazır duruma gelmişlerdir. Bunun dışında hafıza yanlışları sebebiyle de uydurmalar Hz. Peygamber'e atfedilmiştir.

⁶⁸² Mustafâ es-Sibâî, **el-İstisrâk ve'l-Müsteşrikûn mâ lehüm vemâ aleyhim**, el-Mektebetu'l-İslâmî, tsz., I, 20; Yücel Bulut, "Oryantalizm", **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2007, XXX, 428; Kudrat Artıkbaev, **Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2010, s. 4; Bekir Kuzudişli, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", **İÜİFD.**, Sayı 7, s. 142.

⁶⁸³ M. Emin Özafşar, **Kur'an ve Hadis İlimleri**, ANKUZEM, Hadis Tarihi, Ankara 2007, s. 279; Ali Dere, **Oryantalistlerin Hadise Yaklaşımları**, Yayınlanmamış Çalışma, s. 19-20; Kudrat Artıkbaev, **Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları**, s. 9; Kuzudişli, **Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler**, s. 150.

⁶⁸⁴ Talat Koçyigit, **I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi**, AÜİFD. Sayı 15, s. 44; Bekir Ezer, **Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Sünnet ve Hadis Hakkındaki Çalışmaları (1900-1950)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv. SBE, Kayseri 2007, s. 32; Mehmet Akif Ceyhan, **Alman Müsteşriki Ignaz Goldziher'in İslam Hukukunun Kaynakları Hakkındaki Görüşleri ve Bu Görüşlerin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2006, s. 34; Kuzudişli, **Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler**, s. 152.

Dolayısıyla Hz. Peygamber'e atfedilen sözlerin gerçekte ona aidiyeti hususunda emin olmamız mümkün değildir. Margoliouth, Hz. Peygamber'in getirdiği esasların tek değilse de temel kaynağının Kur'an olması gerektiğini ileri sürmüştü, Kur'an'ın hadisin sıhhatini tespit için esas ölçü alınması gerektiği fikrini benimsemiştir.⁶⁸⁵

4. Leone Caetani'ye (ö. 1354/1935) göre Müslümanlar ilk zamanlarda metin tenkidine önem vermiş ancak daha sonraki zamanlarda sadece isnada yoğunlaşmış metni ihmal etmişlerdir.⁶⁸⁶

5. Th. W. Juynboll'a (ö. 1948) göre, hadisler isnada göre değerlendirilmiştir. İsnadların uydurulabileceği ihtimal dâhilindedir. Özellikle muteber kaynaklardaki hadisler muhaddislerce sahih kabul edilmiştir.⁶⁸⁷

Juynboll'a göre, klasik hadis usûlüne yöneltilebilecek bazı eleştiriler şunlardır:

1. Sahih bile olsalar, isnadların da uydurulabileceğini, özellikle muteber kaynaklar söz konusu olduğunda, göz ardı edilmiştir.

2. Metin tenkidi olarak uygulanabilecek kriterler yoktur.

3. İlk nesiller şüpheli sema'ları (irsal) problem etmemiştir.⁶⁸⁸

6. Joseph Schacht (ö. 1389/1969), hadislerin bütünüyle uydurma olduğu görüşündedir. Ona göre isnadlar geriye doğru oluşan bir eğilime sahiptir. Kitaplarda rivayet edilen hadislerin Hz. Peygamber'le doğrudan bir ilgisi yoktur. Bir tabiîn, hadisi bir sahâbiye ve sonuçta Peygamber'e isnad ederek isnad sistemi oluşturmuştur. Schacht'a göre isnad sisteminin bir kısmının geçerli olabileceği, ancak sahâbe ve Hz. Muhammed'e kadar uzanan senedlerin doğru olmadığı görüşündedir.⁶⁸⁹ Schacht'ın önemli teorilerinden biri de müşterek ravi teorisidir. Ona göre rivayet senedinde

⁶⁸⁵ Hatiboğlu, **Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları**, s. 64.

⁶⁸⁶ Caetani, **İslam Tarihi**, I, 85.

⁶⁸⁷ G. H. A. Juynboll-Joseph Schacht-Harald Motzki, **İsnad Analiz Yöntemleri**, Çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005; Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 22.

⁶⁸⁸ Bkz. Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 22.

⁶⁸⁹ Yavuz Köktaş, **Hadis ve Sünnete Oryantalist Yaklaşımlar**, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 183; Mürteza Bedir, Schacht, "Joseph", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 224-225; Ezer, **Alman Oryantalistlerin...**, s. 48; Ceyhan, **Alman Müsteşriki Ignaz Goldziher'in İslam Hukukunun Kaynakları...**, s. 44.

ortak ravinin bulunması rivayetin o ravi döneminde ortaya çıktığını ispatlamaktadır.⁶⁹⁰

7. Gaston Wiet'e (ö. 1971) göre, şüphesiz hadis ricalleri, sünneti mükemmel bir şekilde okumuşlar; ancak bu okuma sadece senedlere, hadis ricalı tanımaya, bunların birbirleriyle karşılaşması (iltika) ve birbirlerinden hadis dinlemelerine (sema) yönelik olmuştur. Ancak onlar "metinleri" tenkide tabi tutmamışlardır. Hâlbuki onların, rivayetleri esnasında bu hadisler ilavelerde bulunmuş olabilecekleri (ihtimali ise) gayet tabi bir durumdur. (çünkü bunlar sözlü rivayetlerdir.) Bu görüş ne kadar doğru olursa olsun, yine de Müslümanlar hadisi sahih bir söz olarak kabul etmektedirler.⁶⁹¹

8. Tornau, Tretyakov ve Krymski gibi birçok Rus oryantalist hadislerin hicri I. yüzyılda ortaya çıktığını savunur. Özellikle Tretyakov hadislerin ortaya çıkmasında Mezhepsel ayrışmaların etkili olduğunu ifade eder. Her mezhep kendi görüşünü kanıtlamak ve taraftar toplamak amacıyla hadisler uydurmuş ve Hz. Muhammed'e isnad etmiştir.⁶⁹²

Müsteşriklerin iddialarını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- a- Çoğunluğuna göre kitaplarda hadis olarak rivayet edilen haberlerin Hz. Peygamber'le doğrudan bir ilgisi yoktur. Hadis literatürünün, kendi düşüncelerini Hz. Muhammed'e dayandırmak isteyen âlimler tarafından ikinci ve üçüncü yüzyılda uydurulduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁹³
- b- Metnin ihmal edilmesinden dolayı sağlam isnadlara uydurma sözlerin eklenmiş olabileceğidir. Schacht'a göre isnatta ortak ravinin olması, hadisin bu ravinin zamanında ortaya çıktığına bir işarettir.⁶⁹⁴
- c- İslam hadis tenkidinde şekilciliğin galip geldiğini, sened güvenilir kimselerden meydana geliyorsa hadisin sahih olarak kabul edildiğini ileri süren Goldziher şöyle der: "Hiç kimse şunu demeye cesaret edemez: "Metin

⁶⁹⁰ Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 415-416; Ezer, **Alman Oryantalistlerin...**,s. 54; Kuzudişli, **Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler**, s. 156.

⁶⁹¹ Muhammed Acâc el-Hatib, **Sünnetin Tesbiti**, s. 246.

⁶⁹² Artıkbaev, **Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları**,s. 177.

⁶⁹³ Artıkbaev, **Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları**, s. 177.

⁶⁹⁴ Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 391; Ezer, **Alman Oryantalistlerin...**,s .54.

aklî veya tarihî açıdan bir terslik arz ettiği için senedin sahih olduğundan şüphe ediyorum.”⁶⁹⁵

- d- Margoliouth, Kur'an'ın hadisin sıhhatini tespitinde esas ölçü alınması gerektiği fikrini benimsemiştir.⁶⁹⁶

Müsteşriklerhadis âlimlerinin isnada önem verdikleri kadar metne önem vermediklerini düşünmektedirler.⁶⁹⁷ Hadis usûlünün isnad merkezli sıhhat tespit sistemini eleştirmişlerdir. Aslında çağdaş İslam âlimleri de muhaddislerin bu yönlerini eleştirmiş ve metin tenkidinin tam yapılmadığını ifade etmişlerdir. Bütün bu görüşlere cevap olacak, sahih hadis problemini çözüme kavuşturacak bir tanıma ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca ilmi gelişmeler ve gelişen teknoloji imkânlar da problemin çözüme kavuşturulması konusunda kolaylıklar sunacağı kanaatindeyiz.

3.1.7.İlmi Gelişmeler

Tıpkı hayat gibi ilim de tekâmül etmektedir. İlimin tekâmülü, kavramların ve tanımların tekâmülü ile gerçekleşir. Bu manada “Sahih Hadis” de asırlar boyu bu konuda yazılan ve söylenenlerden hareketle yeniden tanımlanmalı ve eksik olan noktalar tamamlanmalıdır. Hadis metinlerinden pozitif bilimlerle ilgili olan gelişen ilimle yeniden tetkik ve tenkide tabi tutulmalıdır. Dinler tarihi, arkeoloji, antropoloji, tarih, coğrafya, fizik, kimya, biyoloji, astronomi, matematik, tıp, psikoloji vb. disiplinlere başvurulmasının ayrı bir önemi vardır; çünkü geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi günümüzde de hadisler üzerinde çalışma yapanların, kendi çağlarındaki-hadis ilmi dışındaki- bilimsel gelişmelere ilgisiz kalmaları pek çok problemleri rivayete sahih hükmü vermelerine yol açmıştır. Kur'an ve hadis dışındaki diğer ilimlere hâkim olmayan muhaddisin hadis metinlerini tenkidinde isabetli hüküm vermesi çok zordur. Bunun için muhaddisin ilmi gelişmelerden istifade etmesi gerekir. Zira ilmi gelişmeler, bazı hadis metinlerinin daha sağlıklı değerlendirilmelerini mümkün kılmaktadır. Bu durum sahih hadis probleminin çözümü konusunda çok önemli bir

⁶⁹⁵ Kuzudişli, **Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler**, s. 170; Ezer, **Alman Oryantalistlerin...**, s. 32.

⁶⁹⁶ Köktaş, **Hadis ve Sünnete Oryantalist Yaklaşımlar**, s. 183; Mürteza Bedir, Schacht, “Joseph”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 224-225; Ezer, **Alman Oryantalistlerin...**, s. 48; Ceyhan, **Alman Müsteşriki Ignaz Goldziher'in İslam Hukukunun Kaynakları Hakkındaki Görüşleri ve Bu Görüşlerin Değerlendirilmesi**, s. 44; Hatiboğlu, **Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları**, s. 64.

⁶⁹⁷ Keleş, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, s. 140.

imkân sunmaktadır.Özellikle sosyal bilimler alanında son iki asırdır öne çıkan metin tahlili yöntemi hermanotik ile rivayetlerin metinlerinin sıhhatlerini incelemede yararlanılması gereken bir disiplindir. Ülkemizde giderek daha da önem kazanan metinlerin hermanotik yorumları bizim de sahih hadis tanımında dikkate almamız gereken bir yöntem olacaktır.⁶⁹⁸

3.1.8. Bilim ve Teknolojik Gelişmelerin Etkisi

XX. yüzyıl, bilim ve teknolojinin gelişmesinde altın çağını yakalamış, hayatın her alanında çok önemli bir rahatlık sağlamıştır. Günümüzdeki bilimsel ve teknolojik gelişmeler tarihte görülmemiş bir hızda gelişmektedir. Bu gelişmeler hemen hemen her bilimsel çalışmalara katkı sağlamaktadır. Hadislerin sıhhatinin tespiti konusunda da bazı kolaylıklar sağlayacağı kanaatindeyiz.⁶⁹⁹ Hadis âlimlerinin böylesi bilimsel ve teknolojik gelişmelerden uzak durarak ilmi çalışmalarını sürdürmesi mümkün görünmemektedir. Sahih hadis problemlerinin giderilmesi için bu imkânlardan istifade etmek bir zorunluluktur.⁷⁰⁰

Hadislerin tetkik ve tenkidinde yararlanılacak imkânlardan biri, son zamanlarda büyük aşamalar kateden bilgisayar teknolojisi dir.⁷⁰¹ Bilgisayar teknolojisi, hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti konusunda büyük imkânlar sunmaktadır. Elektronik ortamda hadislerin sened ve metin tetkik ve tenkidinin yapılmasını kolaylaştıracak *Mevsûatu'l-Hadisi'sh-Sherif*,⁷⁰² *el-Muhaddis*,⁷⁰³ *eş-Şamile* vb. programlar bulunmaktadır. Bu programlar kullanılarak hadislerin tahrirleri, farklı tarikleri, bütün metinleri daha kolay bir şekilde elde edilebilmektedir. Bu durum hadislerin tespitinin daha sağlıklı bir şekilde yapılmasına yardımcı olacaktır. Söz

⁶⁹⁸ Keleş, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, s. 147; Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması...**, s. 25.

⁶⁹⁹ Salih Karacabey, "Hadislerin Metin Tenkidinde Fiili Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Cilt: 9, s. 257.

⁷⁰⁰ Abdulvahap Özsoy, **Hadis Alanındaki Bilgisayar Programlarının Özellikleri ve Kullanımı Üzerine**, AÜİD, Sayı: 24, s. 184.

⁷⁰¹ Salahattin Polat-Habil Nazlıgül- Süleyman Doğanay, **Hadis Araştırmaları ve Tenkit Klavuzu**, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2011, s. 209; Ali Budak, **Tahrir Literatürü ve Hadis İlmindeki Yeri**, Akademi Yayınları, İzmir 2012, s. 213; Özsoy, **Hadis Alanındaki Bilgisayar Programlarının Özellikleri ve Kullanımı Üzerine**, s. 183.

⁷⁰² Ali Budak, **Tahrir Literatürü ve Hadis İlmindeki Yeri**, Akademi Yayınları, 2012 İzmir, s. 216; Özsoy, **Hadis Alanındaki Bilgisayar Programlarının Özellikleri ve Kullanımı Üzerine**, s. 186.

⁷⁰³ Budak, **Tahrir Literatürü ve Hadis İlmindeki Yeri**, s. 219; Özsoy, **Hadis Alanındaki Bilgisayar Programlarının Özellikleri ve Kullanımı Üzerine**, s. 189.

konusu bu programlar daha da geliştirilebilirse hadislerin sıhhat probleminin çözümüne büyük katkı sunacaktır. Ayrıca internette yayın yapan sitelerin sunduğu imkân ve veriler de farklı boyutlardadır.⁷⁰⁴

Bilimin gelişmesiyle önceki haberlerin test imkânını sağlayan yöntemlerden biri de arkeolojidir. Arkeoloji, eski dönemlerden kalan maddi kalıntıları inceleyen bir bilimdir. Örneğin sünni gelenekte en sahih kabul edilen Buhari ve Müslim'in sahihlerinde geçen "*Âdeminuzunluğu altmışzira...*"⁷⁰⁵ hadisidir. Bu gibi hadislerin metinlerinin tenkidi için arkeolojiden faydalanılabilir. Bu hadiste verilen bilgiler arkeolojik verilere aykırıdır. Paleontolojik kazı çalışmalarının sonuçlarına göre Hz. Âdem'den günümüze doğru insanların boylarının giderek kısalmadığı şeklindedir. Örneğin 3 milyon yıllık el ve ayak kemiklerinin günümüz insan kemikleriyle aynı özelliği taşıdığı tespiti yapılmıştır.⁷⁰⁶ Ayrıca ilk yaratılıştaki verilen boya ait ölçünün günümüze kadar gitgide küçülmesinin biyolojik izahı yapılarak bu konunun evolüsyonla alakasının olmadığı sonucuna varılmıştır.⁷⁰⁷

Çağdaş arkeoloji bilimi, önceki dönemlerde bulunan buluntuların tarihlendirmesinde çeşitli bilimsel metodlar kullanmaktadır. Bu metodlardan biri olan radyokarbonla tarihlendirme yöntemidir. "Bu yöntemle odunun, kömürün ve eski dönemlere ait kemiklerin yaşlarını tespit etmek mümkün hale gelmiştir. Bunun yanında Karbon testleri ve yazı tahlil ve analizleriyle eski kaynakların yaşlarının tespitini yapma imkânı doğmuştur. Hadislerin sıhhatinin tespitinde bu metodların uygulanmasıyla birçok problemin çözüleceği kanaatindeyiz."⁷⁰⁸

Bilimin gelişmesiyle önceki haberlerin test imkânını sağlayan yöntemlerden biri de astronomidir. Nasa gibi kuruluşların çalışmaları ve diğer uzay bilimleri çalışmalarından yararlanıp konuyla ilgili hadis metinlerinin tenkid edilmesi imkânı

⁷⁰⁴ Salahattin Polat-Habil Nazlıgül- Süleyman Doğanay, **Hadis Araştırmaları ve Tenkit Klavuzu**, s.214; Hayati Yılmaz, "İnternette Rihle", **Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)**, Cilt: 2, s. 140.

⁷⁰⁵ Buhar, **79 İsti'zân**1, VIII, 50; Müslim, **51Cenne** 6, IV, 2179.

⁷⁰⁶ Osman Oruçan, **Hadiste Metin Tenkidi İlkesi olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2005, s. 338.

⁷⁰⁷ Ahmet Bedir, Arif Sarsılmaz, "Hz. Âdem'in Boyu", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, s. 133.

⁷⁰⁸ <http://gizlihazinelere.turkforumpro.com/t1031-arkeoloji>, 24.04.2018, 23:23.

doğmuştur. 3000 yıl öncesinden itibaren ay ve güneş tutulmalarının tespit edilebildiği bilinmektedir.⁷⁰⁹

Hadislerde geçen Güneş ve Ay tutulmalarıyla ilgili olayların tespiti ve tenkidi için bilgisayar teknolojisinden yararlanarak astronomiden faydalanabiliriz. Çünkü çok uzun dönemlerdeki Ay ve Güneş tutulmaları çok az hata payları ile tespit edilebilmektedir. Böylece Hz. Peygamber döneminde meydana gelmiş olan Güneş ve Ay tutulmalarının tespiti yapılabilmektedir.⁷¹⁰ Güneş ve Ay tutulmalarıyla ilgili hadislerin sıhhat tespiti çalışmaları bu yöntemlerden istifade edilerek yapılabilir.

Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım* adlı doktora çalışmasında bu konuda şu örneği verir: “*Mesela Hz. Peygamber’in oğlunun vefat ettiği gün güneş tutulduğuna dair birçok rivayet nakledilmektedir. Bu rivayetlerde o gün içinde meydana gelen birçok olaydan bahsedilmektedir. Bahsi geçen güneş tutulmasının 27 Ocak 632 Pazartesi günü saat 09:45’te gerçekleştiği astronomik hesaplarla tespit edilebildiğine göre, o gün vuku bulan olayların tarihi de tespit edilmiş olur*”.⁷¹¹ Hz. Peygamber’e Kusuf namazıyla ilgili isnad edilen rivayetlerin farklı oluşunu Mustafa Karataş, “Hz. Peygamber zamanında, biri Mekke döneminde olmak üzere üç defa Güneş tutulması meydana gelmesiyle çözmeye çalışmıştır. Buna göre rivayetler arasındaki farklar -bu bilgiler ışığında-, Hz. Peygamber’in kûsûf namazını farklı zamanlarda, değişik şekillerde kılmış olmasından kaynaklanmaktadır.”⁷¹²

Ay ve Güneş hareketleri ile ilgili rivayetlerin metinleri bilimsel ispatlanmış verilerle yorumlanabilir, muhteva analizi yapılabilir. Buna göre Güneşin hareketinde bir duraklama olup olmadığı, geriye döndürülme hareketinin imkândâhilinde olup olmadığı hakkında araştırma imkânları doğmuştur. Örneğin Tahâvî, Kadı İyad ve başkaları Hz. Ali için Güneşin geri döndürülmesi ilgili rivayetisahih olarak değerlendirirken,⁷¹³ İbnu'l-Cevzî ve İbn Teymiyye⁷¹⁴ mevzû olduğuna kânî olmuştur.

⁷⁰⁹ <http://www.habertek.com/ilk-gunes-tutulmasi-24.04.2018>, 23;23.

⁷¹⁰ Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2018, s. 231.

⁷¹¹ Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, s. 231.

⁷¹² Özcan, *Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*, s. 183; Bkz. Mustafa Karataş, *Astronomik Hesaplar Işığında Kusûf Hadisleri*, <http://www.mustafakaratas.com/kusuf-hadisleri.html>, 29. 10. 2013.

⁷¹³ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, III, 92-104; İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 357; İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviye fi Nakdi Kelâmi Şîati ve*

Yine bazı hadislerde geçen olayların yerleri tespit edilmeden onların doğru anlaşılması ve yorumlanması mümkün olmayabilir. Bunun için coğrafya ilminden ve teknolojik imkânlardan yararlanabiliriz. Eskiden âlimler imkânlar ölçüsünde çalışmalar yapmışlardır. Ancak günümüzde modern astronomik gelişmelerin yardımıyla yerleri üç boyutlu gerçek uydu haritalarıyla rahatlıkla görüp gezmek mümkündür. Bu da hadislerin yeniden tenkidinde büyük kolaylıklar sağlayacaktır.⁷¹⁵

Tıbbilimi alanındaki gelişmelerle bu bilimin konusunagiren hadislerin metin tenkidleri yapma imkânı doğmuştur. İnsanların kemik sayısı, eklemleri, çocuğun ana rahmindeki aşamaları vb. gibi rivayetlerin tıp bilimiyle tespiti yapılabilir.

Kimya ilmiyle meyve, sebze ve diğer bitkilerin tahlil edilerek hangi vitaminleri taşıdığı ve ne gibi yararları olduğu tespiti yapılabilir. Konuyla ilgili rivayetlerin sıhhat tespiti kimya ilmi ve laboratuvar tetkikleriyle ortaya çıkarılabilir.

İbnu'I-Cevzî, dönemindeki bilimsel gelişmelerden yararlanarak rivayetlerde bilimle tenkidi yapılabilecek olanları tahlil etmiş ve bilime aykırı olanları reddetmiştir. Bu bağlamdadaha çoktibile ilgili rivayetler konusunda örnekler verilmiştir. Bunun nedeni de tıbbile ilgili pek çok hadisinuydurulmuş olmasıdır. Hz. Peygamber'in hadislerinin insanların hem dünya hemde ahiretleri için rehber olacağından dolayı hikmet dışı olması gerekir.İbnu'I-Cevzî hadislerin anlattıklarının tıbbın sınırlarıdışında olmayacağını, bu nedenle bilime ve akla aykırı olacak derecede tavsiyeler içeren rivayetlerin reddedilmesi gerektiğine dikkat çekmiş ve “Bugünkühekimlerintasdik etmediğibir bilgi, o günkü Arapların tıbbı ve âdeti olduğunu ifade eder”⁷¹⁶ şeklinde açıklamada bulunmuştur.Muhammed Gazzâlî de tartışmalı birçok hadisin olduğunu, bu sebeple herhangi bir hadis Buhârî ve Müslim’de yer alsa da kesin ilimle çeliştiği görüldüğünde reddedilmesinin gerekliliğini ifade etmiş ve metin tenkidinin kesin ilimle de yapılmasının gerekliliğinden bahsetmiştir.⁷¹⁷

Kaderiye, thk. Muhammed Reşad Sâlim, Câmiatu'l-Îmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmîye, Arabistan 1986, VIII, 165.

⁷¹⁴ İbn Teymiyye, **Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviye fi Nakdi Kelâmi Şfati ve Kaderiye**, VIII, 165.

⁷¹⁵ Apaydın, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, s. 234.

⁷¹⁶ İbnu'l Cevzî, **el-Mevdûât**, II, 296.

⁷¹⁷ Muhammed Gazali, **Nebevi Sünnet**, s. 257.

Bugün bazı ilimlerin bizlere sağladığı verilerle hadisleri daha sağlıklı değerlendirme imkânına sahibiz. Sosyolojiden sosyal psikolojiye, folklordan filolojiye, demografiye, etnografiyaya, metrolojiye ve astronomiye varıncaya kadar bir dizi ilimlerden yararlanabiliriz.⁷¹⁸

3.1.9. Modern Zamanlar ve Yeni Dünya Görüşünün Etkisi

Hadislerin sınıflandırılması ve sıhhat tespitinde sosyo-ekonomik, siyasî vemezhebî etkilerinin olup olmadığının araştırılması gerekir. Sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmeler, zamanın şartlarına göre problemleri çözme şartlarını ve imkânlarını da değiştirebilir. Bu durum hadis ilmi için de geçerlidir. Dinî-ahlakî ve felsefî algı ve inanç konusunda önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler ve değişimler başta bir bütün olarak dinî algıyı yeniden yorumlamayı gerektirdiği gibi hadis ve sünneti de bu çerçevede değerlendirme zarureti hâsıl olmuştur. Örneğin “Sünnetin Güncellenmesi” son yıllarda en çok üzerinde konuşulan konuların başında gelmektedir.

Hadisin nakledilme süreci, amacı, farklı rivayet formları arasındaki vurgu çeşitliliği, zamansal ve mekânsal muhataplık ilişkisi, metinlerde yer alan ifade kalıplarından ve kavramlardan hareketle daha sağlıklı anlaşılabilceği sonucuna varılmıştır. Sürekli gelişen, değişen ve dönüşen bir yapıya sahip dilin en önemli öğelerinden olan ifadeler, sözcükler ve kavramlar bu yönüyle canlı birer organizma gibidir; zamana, mekâna, dinî, siyasî, sosyo-kültürel gerçekliğe, muhataplara, kısacası tüm bunlarla şekillenen ihtiyaçlara ve bağlama göre yeni içerikler kazanabilir; anlam daralmasına/genişlemesine ve kırılmalarına uğrayabilirler. Bu nedenle, hadislerin dile getirildikleri farklı zaman ve zemine göre doğru anlaşılması, hangi saiklerle nakledildiklerinin bilinmesi için rivayet formlarında yer alan ifade kalıplarının ve terimlerin kendine has içerik ve kapsamlarının tespiti hayati öneme sahiptir.⁷¹⁹

⁷¹⁸ Yıldırım, **Hadis Problemleri**, s. 259; Oruçan, **Hadiste Metin Tenkidi İlkesi Olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık**, s. 495; İbrahim Bayraktar, **Metin Tenkidi ve Müşkil Hadisler**, AÜİFD., Sayı 13, s. 139.

⁷¹⁹ Eren, **Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri**, s. 336.

Günümüzde entelektüel, sosyal, siyasi ve ekonomik yapı ve bu alanda tartışılan konular ve yaşanan küresel problemler önceki dönemlerden farklılaşmıştır. Önceki âlimler kendi dönemlerinin ihtiyaçlarını gözönüne alarak ve dönemin imkânlarından yararlanarak hadislerin tashih ve tasnifini yapmıştır. Bugün sosyo-ekonomik yapı değiştiğinden önceden yapılmış olan hadis çalışmaları çağımızın bu değişen ve gelişen problemlerine cevap veremez durumdadır. Dolayısıyla mevcut hadis kaynaklarındaki hadis metinleri tekrar gözden geçirilmeli, yeni imkânlarla sıhhat tespiti yapıp ortaya çıkmış olan sorunlara cevap aranmalıdır.⁷²⁰

Fazlur Rahman, hadislerin sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelere göre yeniden değerlendirilmesi hususunda şöyle der: “*Müslümanlar yedinci ve sekizinci asırlarda büyük performans göstermiştir. Onlar ahlaki ve manevi boyutlarını yirminci asrın şartlarını dikkate alarak uygulamaya koymalıdır.*”⁷²¹ Ayrıca Fazlur Rahman hadislerin sıhhat problemi konusunda şunları söyler: “İkinci asrın ortalarında hadis çalışmaları ileri düzeye ulaşmış bulunmaktadır. Bu dönemde önceki âlimlerin bazı fikhi ve kelami görüşleri Hz. Peygamber’e isnad edilmeye başlanmıştır.”⁷²² Bundan dolayı her hadisin sıhhati, tarihi delillere dayanmak suretiyle ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini ifade eder.⁷²³ O şöyle devam eder: “Sahih tarihi rivayetler, bizim gözümüzün önünde onları canlı kılacak tarihi-sosyolojik arka plan göz önünde bulundurularak incelenmedikleri için, şimdi bizim için hiçbir anlam ifade etmeyen ölü bir malzeme olarak okunmaktadır. Ulemadan bu malzemeleri zorunlu ve uygun bir arka plan ile incelemelerini isteyebilir miyiz? Eminiz ki bu yapılır yapılmaz Kur’an ile Sünnet’in nasıl yorumlanması gerektiği sorunu medresede yetişen (geleneksel) hadis araştırmacıları için yeni bir anlam kazanacaktır.”⁷²⁴

Günümüzdeki ilmi gelişmeler, sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmeler göz önüne alınarak bir rivayetin sıhhatinin tespiti ile ilgili yeniden çalışmaların yapılması gerekir. Bunun için geçmişteki ve günümüzdeki âlimlerin hadislerin sıhhat

⁷²⁰ Bağcı, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, s. 390; Karataş, **Hadisleri Yeniden Anlamak**, s. 102.

⁷²¹ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 162; Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 133-134.

⁷²² Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 47.

⁷²³ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 77.

⁷²⁴ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, s. 162.

çalışmaları da göz önüne alınmalıdır. Geleneksel yaklaşımda değinilmeyen birçok husus, günümüzde icra edilen yeni yaklaşımlarla geliştirilmelidir.⁷²⁵

3.2. YENİ BİR SAHİH HADİS TANIMI ÖNERİSİ

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle yeni bir sahih hadis tanımı yapmanın gerekli olduğu söylenebilir. Bunun için öncelikle tanımın çerçevesinin çizilmesine ihtiyaç vardır. Yeni bir tanım yapma ihtiyacı sadedinde tespit edilen aşağıdaki başlıklar aslında yapılacak tanım önerisinin ana unsurlarını oluşturacaktır. Bununla birlikte bir tanım önerisinde bulunmadan önce bazı temel ilkeleri ve genel çerçevenin belirlenmesi gerekmektedir.

3.2.1.Yeni Bir Sahih Hadis Tanımının Çerçevesi

Önerilecek tanım bugüne kadar gelmiş, olgunlaşmış ve bir bakıma üzerinde ittifak edilmiş ilkeler ile mevcut çalışmada tespit edilen çerçevenin birlikte değerlendirilmesinden oluşacaktır. Yapılacak tanım, herhangi bir rivayetin sıhhat tespitinin yapılabilmesi için gerekli olan unsurların tamamını kapsama gayretinde olacaktır. Bu çerçevede yapılacak tanım tez boyunca görüşleri sunulan âlimlerin de arzulamış olduğu isnad ve metin tenkidinin içinde olduğu bir tanım olacağı gibi hem Ehl-i Reyin hemde Ehl-i Hadisin kriterlerini de kapsama gayretinde olacaktır.⁷²⁶ Sahih hadis tanımıyla ilgili problemlerin çözümüne öneri olması bağlamında yeni tanımda klasik tanımın kriterleri de değerlendirilecektir. Çünkü klasik tanım isnad ile ilgili birçok problemi gidermiştir. Bu tanımda ittisal şartının olması bütün isnadı kopuk olan rivayetler dışarda bırakmaktadır. Adalet ve zabt kriterlerinin olması ravinin cerh ve tadilini kapsamaktadır. Bu da bütün isnadı içine almaktadır. Dolayısıyla hadisin ilk bölümü olan isnadın sıhhat tespitinde bu kriterler önemlidir. Yine klasik tanımda şazz ve muaall kriterlerinin olması isnad ve metinde olabilecek gizli kusurları ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Bu tanım Ehl-i Re'yin metinle ilgili şartlarını taşıyor olsa da Ehl-i Hadis için iyi bir tanımdır. Dolayısıyla önerilecek tanımda Ehl-i Rey'in de kriterlerinin olması gerekiyor. Ehl-i Rey'i Ehl-i Hadisten ayıran kriterlerin başında metnin Kur'an'a, sünnet'e, sahih hadislere ve akla arzı gibi

⁷²⁵ Sabri Kızılkaya, **İsnad ve Metin Çözümlenmeleri Bağlamında Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008, s. 416.

⁷²⁶ Hattâbî, **Mealimüs-Sünen**, I, 3.

metin ile ilgili kriterler gelmektedir. Sahih hadis tanımı yapılırken bu iki ekolün kriterlerinden yararlanmanın yanında ayrıca günümüzün gelişmiş bilim ve teknoloji imkânlarından da yararlanılacaktır. Dolayısıyla geçmişten günümüze bu konuda söz söylemiş ilim adamları ve hadis araştırmacılarının kriterlerini değerlendirip tanımın çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

Önerilecek tanımla, kavramsal sorunları giderilmiş, birbirleriyle tutarlı, iç işleyişi bakımından mantığa uygun, çıktıları bakımından sağlıklı sonuçlar verecek ve çelişkilerden arındırılmış bir hadis usûlü'nün belirlediği özelliklere haiz bir metotla hadislerin sıhhat tespitlerinin yapılması sağlanmış olacaktır.

3.2. 2. Önerilen Sahih Hadis Tanımının Kriterleri

Sahih hadisin tanımı konusundaki problemleri gidermek için hadislerin sıhhatlerinin tespitine yönelik olarak klasik yöntemler kullanılmakla birlikte, dini literatür konusunda ön yargılı olmayan her türlü ilmi yaklaşımdan istifade edildi. Öneride hem Ehl-i Hadis hem Ehl-i Re'y hem de bu iki ekol dışındaki âlimlerin kriterleri dikkate alınacaktır. Bu çerçevede söz konusu âlimlerin/şahısların mezhep taassupları, karizmaları ve eserlerinin etki alanları dikkate alınmadan mümkün olduğu kadarıyla tümünün sahih hadis kriterlerini kapsayacak ve Hz. Peygamber'in konumu ve misyonunu merkeze alan bir tanım olacaktır.

Tanım yapılırken yöntem taassubuna düşülmeden önyargıdan uzak bir şekilde şimdiye kadar önerilen tanımların veya yöntemlerin öne çıkan taraflarını değerlendirerek, çağımızın ilmi ve teknik imkânlarını da kriterler arasına alarak mümkün olduğu kadar geniş bir alana hitap edecek ve sahih hadislerin değerlendirilmesinde metodolojik ihtiyaçları karşılayacak ilmi bir usûl tespit edilmeye çalışılmıştır.⁷²⁷ Buna rağmen şu ifade edilmelidir ki muhaddislerce hadis usûlü kavramlarında mütabakat sağlanmamış olduğundan objektif bir tanım mümkün olmamaktadır. Sorun hem hadisin rivayete dönüşmesinden hem de rivayete dönüşmenin doğurduğu problemleri giderecek ortak bir usûl geliştirememekten kaynaklanıyor. Nitekim çalışmada önerilen ve önerilecek kavramların tartışmadan azade olmadığı aşikârdır. Dolayısıyla hadis usûlünde kavramsal bütünlük

⁷²⁷ Erul, **Hadislerin Anlaşılması Meselesi**, s. 110.

sağlanmadıkça karşı karşıya olduğumuz sahih hadis sorunu çözümsüz kalmaya devam edecektir. Bunun için de tez, tüm bu kavramları tek tek ele alamayacağı için bütün yönleriyle sağlıklı bir tanım önerisinde de bulunamayacaktır. Yapılacak her tanım sorunlu olmaktan kurtulamayacaktır. Bütün bu zorlukların farkında olarak geleneğin büyük çabasını ve konuyla ilgili çözüm önerilerini dikkate alan, mevcut çağın verilerini ve araştırma sonuçlarını kapsayan bir tanım önerisi yapabilir. Bu öneri, altı çizilen usûl sorunları giderilip daha sağlıklı bir tanım yapılması durumunda geçerliliğini yitirecek belki o zaman daha kuşatıcı bir tanım yapılma imkânihâsıl olacaktır.

İfade edilen sorunlar göz önünde bulundurularak yeni sahih hadis tanımının kriterleri aşağıdaki gibi tespit edilebilir. Bu kriterler tezin ilgili kısımlarında ayrıntılı bir şekilde ele alındığından burada sadece esaslar şeklinde ifade edilecektir. Bu çerçevede tanımın ilkeleri iki başlık altında verilecektir. Birinci başlıkta Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey'in kriterleri ortak olarak maddelendirilecek; ikinci başlık altında da önceki kriterlere ek olarak tezde tespit edilen kriterler maddeler halinde verilecektir.

a- Klasik Sahih Hadis Tanımının İlkeleri

1. Hadisi nakleden ravilerin adalet ve zabt sahibi ravilerden oluşması,
2. Hadisin senedinin muttasıl olması yani senedde herhangi bir kopukluğun bulunmaması,
3. Hadisin şaz ve illetli olmaması,
4. Metnin Kur'an'a ve maruf (meşhur ve mütevatir) sünnete aykırı olmaması,
5. Metnin İslam'ın genel esaslarına aykırı olmaması,
6. Dil kurallarına aykırı olmaması,
7. Metnin akıl, icma', umumü'l-belva ve tarihi verilere uygun olması,

b- Yeni İlkeler

Buraya kadar verilen kriterlere ek olarak çağımızın şartları, ilim ve teknoloji imkânları çerçevesinde, Hz. Peygamber'in konumu ve misyonunun merkeze alındığı kriterlerin de tanıma eklenmesi gerekmektedir. Bu yeni kriterler şöyle sıralanabilir:

1. Metnin Hz. Peygamber'in misyonu ve konumuna uygun olması (Sahih Peygamber tasavvuru): Sahih bir peygamber tasavvurunun önceki tanımlarda yer almamış olması birçok probleme sebep olmuştur. Gelenekteki hadis ve sünnet algısına ilişkin rivayetleri topladığımızda bu rivayetlerden tek bir kişiliğe ait bütüncül bir resim/fotoğraf çıkmamaktadır. Rivayetlerdeki farklılıklar ve özellikle çelişkiler beraberinde farklı peygamber tasavvurlarının oluşmasına neden olmuştur. Bu durum rivayetlerin sıhhatinde dikkate alınması gereken önemli bir noktadır. Konuyla ilgili çelişkili rivayetlerin her biri farklı bir şey söylemektedir. Dolayısıyla tanımda Peygamber tasavvurunun da yer alması gerekiyor. Sahih bir Peygamber tasavvuru tespit edildiğinde başta mucizeler ve gelecekte haber verme konuları olmak üzere birçok konudaki rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetleri sorunları çözülebilecektir.

2. Rivayetlerin tashihinde teknolojik imkânların kullanılması:Günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmeler tarihte görülmemiş bir hızda meydana gelmektedir. Sahih hadis problemlerinin giderilmesi için bu imkânlardan istifade etmek bir zorunluluktur. Bilgisayar teknolojisi, arkeoloji, astronomi, coğrafya, tıp ve kimya gibi bilimlerin alanlarına giren rivayetlerin sıhhat tespiti bu ilimlerin yardımıyla ve laboratuvar tetkikleriyle ortaya çıkarılabilir.

3. Önerilen tanımın insanlığın ulaştığı bilimsel verilere ve değerlere uygun olması ancak çağdaş bilimsel yaklaşımlardan yararlanmayla sağlanabilir. Bugün bazı ilimlerin bizlere sağladığı verilerle hadisleri daha sağlıklı değerlendirme imkânına sahibiz. Bu meyanda sosyolojiden sosyal psikolojiye, folklordan filolojiye, demografiye, jeoloji, antropoloji, etnografiye, metrolojiye ve astronomiyeye varıncaya kadar bir dizi ilimlerden yararlanılabilir.

4. Hadisle ortak yönleri olan tarih ilminin gelişmesinden yararlanılmalıdır.

5. Modern ve postmodern toplumları anlamada kullanılan sosyal bilimlerin yöntemlerinden istifade edilmesi: Çağdaş sosyal bilimde metin yorumu, yani hermenötik yöntemlerden, rivayetlerin metin tenkidinde ve tahlilinde yararlanılması.

Bütün bu kriterler dikkate alınarak şöyle bir yeni tanım yapılabilir: “Âdalet ve zabt sahibi ravilerin muttasıl olarak rivayet ettiği, şaz ve illetli olmayan, Kur’an’a ve maruf (meşhur ve mütevatir) sünnete, İslam’ın genel esaslarına, insanlığın ulaştığı olduğu bilimsel verilere, akıl, icma’ ve umumü'l-belvaya, tarihi verilere, dil kurallarına ve Hz. Peygamber’in misyonu ve konumuna uygun olan hadistir.

3.2.3. Önerilen Tanımın Yenilikleri ve Yararları

Yeni tanımın en önemli yeniliği, geçmişten günümüze değin ileri süren tanımları kapsayıcı olmasıdır. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in misyonu ve konumunun tanıma dâhil edilmesidir. Görüldüğü gibi bu tanımda hem Ehl-i Hadisin hem de Ehl-i Rey’in kriterleri vardır. İki tarafın da eksikleri bu şekilde giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca tanımda, hadislerin insanlığın ulaştığı olduğu bilimsel verilere uygun olmasının şart koşulması da önemlidir. Bu tanım, aşağıda ifade edilen yönleriyle sahih hadis probleminin çözümüne katkıda bulunacaktır.

3.2.3.1. Klasik Tanımdaki Sorunları Gidermesi

Yeni tanımdan hareketle günümüzün gelişmiş teknolojik imkânları kullanarak yeni tanımla hadisleri yeniden tetkik etmek mümkündür. Bunun için önceden verilmiş tashih ve taz’if hükümleri göz önünde bulundurularak, yeniden bir tashih işlemi gerçekleştirilmelidir. Söz konusu işlemler hem sened, hem de metin tenkidi bağlamında yapılmalıdır.

Yeni bir metotla hadislerin tenkid edilmesi hadis ilminde büyük atılımlara kapı aralayarak ve sahih hadis etrafında oluşan şüphelerin ortadan kalkmasına vesile olacaktır. Ayrıca müsteşriklerle İslam dünyasında mevcut olan hadis ve sünnet karşıtlarına gereken cevap verilmiş olacaktır. Hadisler hakkında daha önce verilmiş olan hükümler yapılacak yeni tenkit çalışmalarıyla değişebilecektir.

3.2.3.2. Hadislerin Sıhhatine Yeniden Hüküm Vermek

Muhaddisler genelde hadisleri isnada göre değerlendirdiklerinden dolayı sahih dedikleri hadislerin metinlerinde problemlerin olması ihtimal dâhilindedir. Hadisler her iki yönden de değerlendirildiğinde yeni hükümlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Bir hadis yeniden değerlendirilirken isnad ve metnin birlikte dikkate alınarak birinin eksikliğini diğerinin tamamlayacağı şekilde çok yönlü bir araştırma yapılması gerekir. Hadisin sıhhat araştırmasında önceliğin hadisin senedine verilmesi, araştırmaya sadece haberin kimlerden geldiğinin tespit edilerek başlanması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Yoksa metin değerlendirmesinden herhangi bir üstünlüğü olduğundan dolayı değildir. İlmî çalışmaların tümünde belirli adımları takip ederek sonuca ulaşma söz konusudur.⁷²⁸

Hadisler hem sened hem de metin açısından yeniden değerlendirilip hüküm verildiğinde önceden zayıf kabul edilenler hasen veya sahihlik seviyesine çıkabilir. Çünkü bazı muhaddislerin kriterlerine göre sahih olmayan bir hadis başka muhaddisin kriterine göre sahih olabilmektedir. Bu durumun sebebi rivâyeti nakleden râviden kaynaklanmaktadır. Yeni tetkik ve tenkidlerle hadisin sıhhat derecesi kuvvetlenebilir veya tam tersi de olabilir. Sıhhat arttıkça hadisin Hz. Peygamber'e aidiyet ihtimali güçlenir, sıhhat azaldıkça bu ihtimal de azalır. Zayıflık arttıkça bu ihtimal azalarak hadis mevzu hadis düzeyine yaklaşacak, zayıflık azaldıkça ve hadis hasen seviyesine yaklaştıkça Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olma olasılığı yükselecektir.⁷²⁹

Hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitini yeni bir anlayışla yaparken Hz. Peygamber'in misyonu ve konumugözönünde bulundurulmalıdır. Sened tenkidi yapılırken raviler hakkındasağlıklı bir hükmün verilebilmesi için sadece bir kısım muhaddisincerh ve ta'dil bilgileri değil, ravi hakkında görüşü olan bütün rical âlimlerinin görüşleribirlikte değerlendirilmesi suretiyle karar verilmelidir. Ayrıca ravilerin tercüme-i halleri farklı eserlerden hareketle iyice araştırılmalı, ravinin hem kendisi hem de hocası veya talebesiyle ilgili bilgiler toplanmalıdır. Bunların aynı dönemde yaşayıp yaşamadıkları, birbirleriyle görüşüp görüşmediklerine bakılmalıdır.

⁷²⁸ Karahan, **Hadis Râvilerinin Güvenilirliği**, s. 221.

⁷²⁹ Ağırakça Şahyar, **Zayıf Hadis Rivayeti**, s. 28-29.

Bütün bunlar yapıldıktan hadisin sahih olup olmadığına hüküm vermek daha isabetli olacaktır.

Ahmed Naim'in ifade etmiş olduğu gibi: "Sadece senedi esas alanların sihhatine hükmettikleri birçok hadisin, sahih olmadığı; kendi ideolojilerini incelemeleri nedeniyle sadece metni dikkate alarak değerlendirme yapan kişilerin de reddettiği birçok hadisin de sahih olduğunun ortaya çıkacağını vurgulanmaktadır."⁷³⁰

Eğer klasik tanımın veya öncekilerin hükümleri taklid edilirse yeni tanımın hiçbir faydası olmayacaktır. Sahih hadis problemi aşağıdaki örnekte olduğu gibi devam edecektir. Hz. Peygamber, İslam düşüncesinde uğursuzluk gibi bir kavramın yeri olmadığını müteaddid hadislerde belirtmesine rağmen⁷³¹ ve Hz. Aişe, haklı eleştirileriyle üç sahabinin rivayet ettiği bir hadisi tashih ettiği halde, hadis tekniği bakımından eksik ve yanlış olan haber sırf isnadından dolayı sahih, haberi tashih eden Hz. Aişe rivayeti ise zayıf kabul edilmiştir. Hatta Zerkeşi'nin (ö.794/1391) naklettiğine göre, hadis metinlerinin tenkidinde meşhur olarak bilinen İbnu'l-Cevzi (ö. 597/1200) dahi: ilk hadisi, sika bir topluluk rivayet etmiştir, binaenaleyh, Hz. Aişe'nin reddine itimat edilmez, demiştir.⁷³² Hattabi (ö. 388/998) gibi bir yorumcumuz ise, te'vil yoluyla iki rivayeti uzlaştırma cihetine gitmiştir. Buna göre, doğum yapmayan kadın, cihada gitmeyen at ve kötü komşusu olan ev uğursuzdur.⁷³³ Oysa bu yorumların birinci rivayeti kurtarması mümkün değildir. Ayrıca Allah'ın verdiği bir arıza olan kısırlık kadın için neden bir uğursuzluk sebebi olsun?" Nitekim birçok kadın doğum yapmamıştır. Hatta Hz. Aişe'nin de doğum yapmamış olması hadisin metin yönünden zayıflığına işaret eder. İsnadı merkeze alan birtakım muhaddislerin sened sağlam olunca metni dikkate almadıkları bu yüzden de akıl ve dini prensipler ve tarihi gerçekler ile bağdaşmayan rivayetleri sahih diye kaydettikleri, aynı zihniyete sahip şarihlerin de bu akıl dışı hadîsleri izah etmek ve makul hale getirmek için ilginç tevellere başvurdukları bilinen bir gerçektir.⁷³⁴

Bu problemlerden dolayı hadisler yeniden değerlendirilirken ön yargısız, objektif ve herhangi bir taassub olmadan hüküm verilmelidir.

⁷³⁰ Ahmed Naim, **Tecrid-i Sarih Tercemesi**, s. 276.

⁷³¹ İbnu'l- Ca'd, **Müsned**, I, 381; İbn Ebi Şeybe, **Müsned**, V, 311; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XX, 18; Müslim, **39 Selâm 33**, IV, 1744.

⁷³² Zerkeşi, **Hiz. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler**, s. 42.

⁷³³ Bkz Hattâbî, **Mealimu's-Sünne**, IV, 236.

⁷³⁴ Orhan Yılmaz, **İbn Kayyim el-Cevzîye'nin Hadis/Sünnet Anlayışı ve Metin Tenkidindeki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2013, s. 153.

3.2.3.3. Yeni Tanımın Kuran-Hadis Bütünlüğüne Katkısı

Sahih hadis ile ilgili problemlerin önlenmesi için tanımımızda hadislerin Kur'an ve Sünnete uygun olması kriterini zorunlu gördük. Bu kriterin uygulanmasını hadisleri Kur'an'a arzederek yapabiliriz.

İslam dininin birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in ve ikinci kaynağı olan Hz. Peygamber'in hadislerinin birbirine aykırı olamayacağına göre Kur'an-ı Kerim ve sünnet bütün olarak ele alınmalı ve hadisler bu çerçevesinde tetkik ve tenkid edilmelidir. İşte yeni sahih hadis tanımı, bunu sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenleyeni tanımdan hareketle bir muhaddisin herhangi bir hadis için "bu hadis sahihtir" hükmünü vermiş olması, o hadisin Kur'an ile çelişmemesi anlamına gelmelidir. Bir hadise sahih hadis hükmünü vermek o hadisin Hz. Peygamber'e ait olduğuna hükmetmektir. Hz. Peygamber'in hadisleri, kendisine vahiyle bildiren Kur'an'a aykırı olamaz ve Hz. Peygamber'in de Kur'an'a aykırı bir söz söylemiş olması düşünülemez. Çünkü Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: "Eğer (Peygamber) bize isnad ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu kudretimizle yakalardık."⁷³⁵

Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı* adlı doktora çalışmasında şunları ifade eder: "Hadislerin Kur'an'a "arz" konusundaki ilk örneğini Hz. Peygamber vermiştir. Hz. Peygamber'i örnek alan sahâbe de sık sık bu yöntemle başvurmuştur."⁷³⁶

Bazı sahâbilerin Kur'an'a dayalı metin tenkidi uygulamalarına dair rivayetleri çeşitli kaynaklarda görmek mümkündür. Bunun örneklerini tezimizin ilk iki bölümünde zikretmiştik. Hz. Peygamber ve sahâbenin uygulamış oldukları bu arz metodunun bugün de etkin bir şekilde tatbik edilmesi gerekir.

3.2.4. Yeni Tanımın Uygulanma Alanları ve Zorlukları/Sorunları

Yeni tanımın problemleri çözmeye katkı sağlayabilmesi için uygulanabilir olması gerekir. Aksi takdirde tanımın bir faydası olmaz. Yeni tanımın uygulanabilirliği zorluklarını vardır aşağıda başlıklar halinde zikredeceğiz.

⁷³⁵ Hakka, 69/44-45.

⁷³⁶ Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, s. 30.

3.2.4.1. Yeni Tanımın Zorlukları/Sorunları

Geçmişte sahih hadis tanımıyla ilgili yapılabileceklerin en iyisi yapılmıştır, günümüzde hadislerin sıhhat problemi yoktur, bütün sorunlar çözülmüştür şeklindeki düşünceler sahih hadis algısında bazı sorunlara yol açmaktadır. Zira sahih hükmü verilen hadisler hakkında hala tartışmaların olduğu görülmektedir. Bu problemlerin nasıl çözüleceği sorusuna cevaben birçok âlim, Hz. Peygamber'in konumu ve misyonunun gözönüne alınarak isnadın yanında metnin de tenkid edilmesi üzerinde durmuşlardır.⁷³⁷ İşte yeni tanımtamda bu durum göz önüne alınarak yapılmıştır. Yapılan bu tanımın sahih hadis problemini çözüp çözemeyeceği sorusuna cevap verebilmek için zamana ihtiyaç vardır. Hakkında hüküm verilmemiş hadis kalmadığına göre yeni bir sahih hadis tanımı ve kriterlerine ihtiyaç olmadığını düşünenlerin yanında İbnu's-Salâh gibi bazıları da içtihad kapısının kapanmış olduğu görüşündedir.⁷³⁸ Eğer İbnu's-Salâh'ın dediği gibi içtihad kapısı kapalıysa o zaman yeni tanımın bir faydası olmayacaktır. Onun için içtihad kapısının açık olup olmadığını tartışmak gerekmektedir.

3.2.4.1.1. Hadisleri Yeniden Değerlendirme (İçtihad) İmkânı

İbnus-Salâh'tan önceki âlimler, kendi kriterlerine göre hadislerin sıhhati konusunda hüküm vermişlerdir. Kimi zaman aynı hadisin sıhhati hakkında ihtilaf etmişler, birinin sahih dediğine bir başkası, zayıf diyebilmiştir. Onlardan sonra gelen bazı âlimlerde öncekileri bazı hadisler hakkında vermiş oldukları hükümlerden farklı hükümler vermişlerdir. Yani hadislerin sıhhati konusunda hüküm verme çalışmaları devam ede gelmiştir. Ancak daha sonraları hadislerin sahih veya zayıflığı ile ilgili çalışmalara yönelik içtihad kapısının kapandığı ile ilgili görüşlerin dile getirildiği bir döneme gelinmiştir. Bu dönemde, içtihad kapısının kapandığı iddiasında bulunan hadis âlimi, muteahhirûn muhaddisleri arasında önemli bir etkiye sahip olan İbnu's-Salâh idi.⁷³⁹

⁷³⁷ Ünal, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, s. 40-42.

⁷³⁸ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 16-17.

⁷³⁹ ed-Dumeynî, **Mekayis**, s. 41; Bkz Kadir Gürler, "İçtihad ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Sened Açısından Hadislerin Sıhhati Meselesi -El-Emîr Es-San'ânî'nin İrşâdu'n-Nukkâd İlâ Teysîri'l-İctihâd'ı Özelinde-", **Dinbilimeri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 7, s. 59.

Bu konuda H. Musa Bağcı'nın yapmış olduğu bir çalışmada şöyle der: "İbnu's-Salâh'ın hadisler hakkında sened ya da metin konusunda yeniden hüküm verme ile ilgili içtihad kapısını kapattığını gösteren enönemli delillerdenbiri, Ulûmu'l-hadisinde yer alan şu sözleridir:"*Hadis cüzlerinde veya bunların dışında başka bir yerde Buhârî ve Müslim'debulunmayan ve meşhur, güvenilir hadis imamlarının musannefatında sıhhatine yönelik herhangi bir hüküm verilmemiş isnadı sahih herhangi bir hadis bulduğumuzda, onun sıhhati konusunda kesin bir hüküm veremeyiz. Zira son asırlarda mücerred isnadlarıntetkikiyle hadislerin sahih olduğunu tespit etmek zordur. Çünkü bu tür hadisleriniçerisinde sahih hadisin ravisinde bulunması şart olan hıfz, zabt ve itkandanarî olarak rivayetinde kendi kitabına itimat eden kimselerin bulunduğunu görüyoruz.Bu durumda artık sahih ve haseni bilme hususunda hadis imamlarının açıklamalarına, tağyir ve tahriften korundukları içinmeşhur olan eserlerine itimad edilmelidir.*"⁷⁴⁰ Onun bu ifadelerinegöre kendi dönemi ve daha sonragelen âlimler, hadisler hakkında yeniden hüküm verme ehliyetine sahip değildir. Önceki âlimlerin vermiş olduklarıhükümlerle yetinmek gerekir. Nevevî, İbn Hacer, İbn Kesir, İraki v.b. bazı âlimlerİbnu's-Salâh'ın bu görüşüne itirazlar yapılmıştır. Mesela Nevevîve İbn Kesir,⁷⁴¹ içtihad kapısının açık olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁴²

İbnus-Salâh'ınbu görüşünü eleştirenlerden birisi de İbn Hacer'dir. İbn Hacer'e göre, hadis konusunda uzman birinin, bir hadisin zayıf olduğuna dair bir kusur bulmuşsa, kendi içtihadıyla onun zayıflığına hükmetmesine hiçbir engelyoktur. Aynı şekilde, hadis imamlarından birinin bir ravi hakkında sıhhat hükmü vermişken, daha sonra gelen bir âlim sahih görülmüş olanşahsın sıhhat şartlarını ortadan kaldıracakbir durumunutespit ettiğinde, o hadisezayıf hükmünü vermesinehiçbir

⁷⁴⁰ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 16-17.

⁷⁴¹ İbn Kesir, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, s. 28.

⁷⁴² Bağcı, **Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu**, s. 550.

engelinolmadığını savunmaktadır.⁷⁴³Ahmed Muhammed Şakir⁷⁴⁴ve Cemaleddin el-Kasımı⁷⁴⁵ de İbn Hacer gibi görüş beyan etmişlerdir.⁷⁴⁶

İçtihad kapısının kapanmadığını İbnu's-Salah'tan sonra da hadis tenkidinin devam ettiğini İbn Teymiye⁷⁴⁷ ve İbn Kayyim el-Cevziyye⁷⁴⁸ gibi birçok âlimin uygulamasında görmekteyiz. Yine çağdaş âlimlerden Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Elbânî, A'zamî' ve Şuayb el- Arnavût gibileri bazı eserlerdeki hadisler hakkında yeniden hüküm vermişlerdir. Örneğin Dârimî'nin Sünen'ini tahkikeden Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî bazı hadisler için isnadı sahih,⁷⁴⁹ hasen, zayıf,⁷⁵⁰ mürsel⁷⁵¹ gibi hükümler vermiş ve senedlerdeki raviler için sika, zayıf gibi değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak muhakkiklerin değerlendirmeleri metinle ilgili değil, daha çok isnad ve ravi hakkında olmuştur.⁷⁵²

Yine İbn Mâce'de güvercin uçuran biri hakkında söylendiği ileri sürülen, “Bir şeytan bir şeytanın peşinde”⁷⁵³ rivayeti ile ilgili M. Hayri Kırbaşoğlu şöyle demiştir: *“Bizce bu şekliyle gerçek bir hadis olması mümkün görünmemektedir. Çünkü kuş uçurmak, kuşbazlık, kuş beslemek ve onları sevdirep zevk almak dinin yasakladığı bir şey değildir ki, böyle bir şeyi yapan şeytan olsun! Diyelim bu işi yapan şeytan olsun, peki suçsuz kuşun niçin şeytan olarak nitelendirildiğini izah etmek mümkün müdür? Hz. Peygamber'in zavallı kuşları şeytan olarak nitelendirebileceğini hangi akli başında Müslüman düşünür.”*⁷⁵⁴

⁷⁴³ İbn Hacer, **en-Nuket alâ Kitâbi İbni's-Salâh**, I, 270-272.

⁷⁴⁴ Bağcı, **Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İçtihad Kapısının Kapatılması Sorunu**, s. 554; Ahmed Muhammed Şakir, **el-Ba'isu'l-Hasis**, s. 75; Suyûtî, **Elfiyetu's-Suyûtî Fî İlmî'l-Hadîs**, s. 96.

⁷⁴⁵ Kâsimî, **Kavâidu't-Tahdîs**, I, 38; Bağcı, **Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İçtihad Kapısının Kapatılması Sorunu**, s. 570.

⁷⁴⁶ Tunahan Erdoğan, **İbnu's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniv. SBE, Antalya 2015, s. 36.

⁷⁴⁷ İbn Teymiye, **Minhâcu's-Sünne**, IV, 118.

⁷⁴⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, **el-Menârul Munîf fîs-Sahîh ve'd-Daîf**, thk. Ebû'l- Fettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmîye, Halep 1970, s. 57; Enbiya Yıldırım, “İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış”, **CÜİFD.**, Cilt: 10, s. 82-83.

⁷⁴⁹ Dârimî, **Mukaddime**, I, 153.

⁷⁵⁰ Dârimî, **Mukaddime**, I, 55.

⁷⁵¹ Dârimî, **Mukaddime**, I, 239.

⁷⁵² Dârimî, **Mukaddime**, I, 157.

⁷⁵³ İbn Mâce, **33 Edep 44**, II, 1238; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, V, 242.

⁷⁵⁴ Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 285.

Bütün bu örnekler içtihad kapısının kapanmamış olduğunun ve yeni tanımın uygulanabileceğinin delilleridir.

3.2.4.1.2. Klasik Tanımın Baskısı ve Klasik Kaynakların Dokunulmazlığı

Yapılan yeni sahih hadis tanımının problemleri çözmesine katkı sağlayabilmesi için uygulanabilir olması ve klasik tanımın baskısından kurtulması gerekir. Dinin ikinci temel kaynağı olan hadisler etrafındaki şüphelerin ortadan kaldırılması için bunun zorunlu olduğu kanaatindeyiz. Önyargı, klasik usûl, eser veya muhaddis karizması, mezhep taassubu vb. şeylerin etkisi, hadisin sıhhatının tespitinde problem teşkil etmektedir. Hem Türkiye’de hem de İslam dünyasının genelinde Buhârî ve Müslim’in Sahih’leri adeta dokunulmaz kabul edilmiştir. Üstelik bazı hadis araştırmacıları sadece sahîhân’da değil, Kütüb-i Sitte dediğimiz altı hadis kitabında yer alan hadislerin tamamının sahih ve asla eleştirilemez olduğunu ifade etmişlerdir. Hâlbuki ikinci bölümde de örnekleri verildiği üzere hem Buhârî’de hem de Müslim’de senedi sahih olmakla beraber, klasik dönemdeki hadis münekkittleri tarafından metni eleştirilen rivayetler yer almıştır.⁷⁵⁵

Eser veya muhaddis karizması, mezhep taassubu vb. önyargılar problemlerin çözümüne engel teşkil etmektedir. Bunların doğru olduğu kabul edilirse, daha birçok eserin öyle kabul edilmesi gerekir. “Mesela İbâdiye mezhebinin imamlarından Er-Rabî’ b. Habîb’in (ö. 175-180/791-796) Müsnedi, İbâdîlerce rivayet bakımından hadis kitaplarının en sahihi, âlî isnadlı olması hasebiyle sened bakımından en üstünü olarak kabul görmüştür. Onlara göre bu kitab Kur’an’dan sonra en sahih kitaptır.”⁷⁵⁶ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere eserin sıhhati konusunda yapılan değerlendirmelerin, hem hadislerin, hem de hadis kitaplarının sıhhati hakkında ne kadar sübjektiflik bulunduğu açık bir göstergesidir.⁷⁵⁷

Kemaleddin İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) ise şu değerlendirmeyi yapar: "Buhârî ve Müslim’in kitaplarındaki hadislerin daha sahih olması, bu

⁷⁵⁵ Ertürk, **Hadis İlmî’nde Metin Tenkidi’nin Uygulanmasına Yönelik Bazı Sorunlar**, s. 396.

⁷⁵⁶ Bünyamin Erul, “Hicrî II. Asırda Rivayet Üslûbu (III) Er-Rabî’ b. Habîb ve Rivayet-Dirayet Açısından El-Câmi’i”, **AÜİFD**, Cilt: 44, s. 44; Abdullah b. Yûsuf el-Cedi’, **Tahrîru Ulûmi’l-Hadîs**, II, 849.

⁷⁵⁷ Erul, **Hicrî II. Asırda Rivayet Üslûbu (III) Er-Rabî’ b. Habîb ve Rivayet-Dirayet Açısından El-Câmi’i**, s. 45.

eserlerdeki hadis ravilerinin Buhârî ve Müslim'in aradıkları vasıflara sahip olmasından dolayıdır. Başka hadis kaynaklarında yer alan hadis ravilerinin aynı vasıflara sahip olması durumunda, hala bu iki kitabında sahih olduğunu düşünmek tahakkümden başka ne olabilir ki"⁷⁵⁸

Muhammed Hamidullah da Buhârî için şöyle der, "Halk arasında Buhârî'nin kitabında bulunan bütün hadislerin en kusursuz hadisleri olduğu inancı vardır. Ancak bu inanış doğru değildir. "Bu yanlış düşünce Buhârî'ye ait değildir. Çünkü o, kendi kriterlerine uygun olan ravilerin rivayetlerini nakletmeye çalışmıştır. Böylelikle Buhârî bize malzemeyi olduğu gibi sundu. Bu kitaptaki hadisler için âlimler farklı hükümler verebilirler. Buhârî kendisini hata yapmaz biri olarak görmemiştir."⁷⁵⁹

Mehmet Emin Özafşar'ın ifade ettiği gibi, "hadis ilimlerinde herhangi bir kitaba toptan sahih hükmünün verilmesinin pratik anlamı yoktur. Rivayet kaynaklarından herhangi birisi için, "Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih kitaptır" demek yahut bu konuda âlimlerin icmaı var demek, sadece duygusallıktan başka bir şey ifade etmez. Doğru olan bu kaynaklardaki her bir rivayetin değeri, bizzat araştırmak suretiyle ortaya çıkarılmalıdır. Rivayetin değeri yer aldığı kaynağa göre değil, onun sened ve metninin hadis usulü kriterlerine göre incelenmesi sonucunda ortaya çıkar."⁷⁶⁰

Hadislerin bulunduğu bütün eserlerin sahih, zayıf olduğuna bakılmaksızın önyargısız bir şekilde günümüzün sunmuş olduğu bilim, teknoloji vb. imkânlarla yeniden tetkik ve tenkidinin yapılması sahih hadis probleminin çözümüne katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

3.2.4.2. Yeni Tanımın Uygulanma Alanları

Yeni tanım nasıl uygulanmalıdır ya da nasıl uygulanabilir? Hadislerintenkidi yeniden nasıl yapılmalıdır? Hadisler hakkında verilmiş olan hükümler değişebilir

⁷⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, 1, 445; Krş. Kemal Özcan, "Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde Yer Alan Hadislerle Amel Konusu", **Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, Cilt: 2, s. 269-270.

⁷⁵⁹ Hale Çerçibaşı, **Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008, s. 59

⁷⁶⁰ Mehmet Emin Özafşar, "Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Camiu's-Sahîhi", **AÜİFD**, Cilt: 39, s. 344.

mi? Önceden zayıf hükmü verilmiş bir hadis sıhhat derecesine çıkabilir mi? Veya sahih hükmünü almış bir hadis zayıf seviyesine düşebilir mi? Bu soruların cevabı ancak tanımın hadislere uygulanmasıyla anlaşılabilir. Çünkü kaynaklara girmemiş hadis kalmadığına göre yeni tanımımızın kaynaklardaki hadislere uygulanması gerekir. Bu durumda herhangi bir kaynaktan bir hadisle karşılaştığımızda yapılması gereken nedir? Şimdi bu konu üzerinde duracağız.

3.2.4.2.1. Tanımın Kaynaklara Uygulanması

İlk önce bir hadisin herhangi bir kaynaktan yer alıp almadığını araştırmakla başlamak gerekir. Bu kaynağın mutlaka hadis literatürüne ait bir eser olması zorunlu değildir. İsnadın şu veya bu hadis kaynağında, mesela Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde yer almasıyla başka bir eserde yer alması arasında, isnadı olması açısından hiçbir fark yoktur. Önemli olan bir müellifin rivayeti Hz. Peygamber'e isnad etmiş olmasıdır. İsnadı olan hadisin muhaddis tarafından nasıl değerlendirildiği konusu da ayrıca tetkik edilmelidir. Çünkü eserler araştırıldığında hadisçilerin bazen kendileri gibi düşünmeyenlere karşı hadislerle cevap verdikleri, düzenlemiş oldukları bab başlıklarından anlaşılmaktadır. Düzenlemelerde sanki Hz. Peygamber onlara cevap vermek için bu hadisleri söylediği sonucunu çıkarmak mümkündür. "Bazıları kitaplarında fakihlere veya kelamcılara karşı İman, Sünne, Tevhid, İ'tisam, İlim, Hıyel, Kader vb. başlıklarını açmışlardır. Bu tutum muhaddislerin hadisleri tebvîbi ile rivayetin kimliği, ideolojik aidiyeti, rivayeti seçme nedeni ile rivayetin aktarıldığı tarihsel zaman ve mekân arasında belirgin bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Özellikle H. II. asırdan itibaren Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re'y ve Kelamcılar arasında meydana gelen tartışmalar, muhaddislerin hadisleri kendi düşüncelerine göre seçtiklerini ve istedikleri bab altına koymak suretiyle ideolojilerinin desteklediklerini göstermektedir. Hatta halku'l-Kur'an meselesi, fiillerin yaratılıp yaratılmaması, sıfatlar konusu, kabir azabı, şefa'at, kader vb. tartışılan konularda eserler yazılmıştır."⁷⁶¹

Bu arada bazı rivayetlerin hadis otoritelerine sonradan isnad edildiğine dair ciddi iddialar ve kuşku vardır. Bazı mevku'f, maktu yani sahâbe ve tâbiûn sözlerinin ve görüşlerinin Hz. Peygamber'e isnad edildiği tarihsel bir gerçektir. Hatta

⁷⁶¹ Erul, **Hadislerin Anlaşılması Meselesi**, s. 105.

bu konuda bir doktora tezi yapılmıştır. Tezde hadis diye bilinen pek çok rivayetin aslında Hz. Peygamber'e ait olmadığı tespit edilmiş ve buna çok sayıda örnek verilmektedir.⁷⁶² Dolayısıyla bütün İslamî ilimlerin mensupları dayanakları olan her türlü rivayeti; sıhhat, kaynak ve metinlerindeki bozulmalar açısından yeniden tenkide tabi tutmak durumundadırlar.⁷⁶³ Hadis metinlerinin tarihlerdeki lafız farklılıkları incelenmeli, bu lafızlardan orijinale en yakın olma ihtimali olanlar tespiti çalışılmalıdır.⁷⁶⁴ Ayrıca kaynaklardaki babların ve altındaki hadislerin yeniden sınıflandırılması gerekir. Çünkü hadis kaynakların bölüm ve bab başlıklarının belirlenmesinde müelliflerin oturmuş bir metodlarının olmadığı görülmektedir. Ayrıca bab başlıklarıyla bab içerisinde verilen hadisler arasındaki uyumsuzluk, aynı hadislerin farklı bablarda tekrar verilmesi, bablar arasında insicamın olmaması gibi problemler de müşahade edilmektedir.

Bütün bunlar, muhaddislerin Hz. Peygamber'in misyonunu dikkate almadan kendi düşüncelerine göre bablar oluşturdukları, fakihlerin de kendi anlayışlarına göre fihhi konular oluşturduklarını ve rivayetleri ona göre topladıklarını göstermektedir. Oysa hadislerin söyleniş amaçları vardır. Kimisi hukuki bir hüküm ortaya koyarken kimisi ahlaki bir hüküm veya tavsiye niteliğinde bir hüküm belirlemiş olmaktadır. Her hadisi söyleniş amaçları doğrultusunda değerlendirmek, ilgisi olmayan meselelere yormak konusunda zorlamamak gerekir. Bu bakımdan rivayetler yeni tanımımızın kriterlerinden biri olan Hz. Peygamber'in konumu ve misyonu gözönüne alınarak yeniden değerlendirilmelidir.

Klasik kaynaklarda yer alan bütün hadislerin üslup, içerik ve delalet bakımından yeniden gözden geçirilmesine ve değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu yapıldığı takdirde yeni tasnifler ortaya çıkacak ve bunlar sahih hadis probleminin çözümüne katkı sağlayacaktır.

⁷⁶² Bkz. Yûsuf Suiçmez, **Hadiste Ref Problemi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2005.

⁷⁶³ Salahattin Polat, **Metin Tenkidi**, MÜİFAV. Yayınları, İstanbul 2015, s. 292.

⁷⁶⁴ Polat, **Metin Tenkidi**, s. 295.

3.2.4.2.1.1. Tanımın İsnada Uygulanması

Hadis, isnad ve metinden oluştuğu için yapılması gereken ilk iş, isnadın tenkid edilmesidir. Çünkü Hz. Peygamber'enispet edilen haberi nakleden ravinin güvenilir ve sağlam olup olmadığının bilinmesi gerekir. Bunun için öncelikle ravi, isnad tenkidi yapılmalı daha sonra metin tenkidine geçilmelidir.⁷⁶⁵ M. Hayri Kırbaoğlu'nun da işaret etmiş olduğu gibi "isnad bugün de rivayetlerin değerlendirilmesi için belirleyici bir role sahiptir. Herhangi bir kaynaktaki bir rivayetin isnadı olması durumunda araştırılır.İsnadı yoksa onun hadis olma ihtimalini araştırmak için ciddiye alınıp incelenmesi bile doğru değildir. Dolayısıyla, bugün ilk yapılması gereken şey rivayetin isnadının olup olmadığının araştırılmasıdır. Şayet isnadı var ise ondan sonra hadisin araştırılmasının diğer safhalarına geçilebilir."⁷⁶⁶ Bir hadisin isnad açısından yeniden değerlendirmeye tabi tutulması için, onun bütün tarihlerinin bir araya getirilmesi gerekir. Sadece bilinen bir senedikabul etmek, diğer tarihleri dikkate almamak eksik ve yanıltıcı sonuçlara yol açabilir. Genellikle muhaddisler bir hadisinen sahih kabul ettikleri senedini alıp diğerlerini ihmal etmişlerdir. Bununla birlikte az da olsa Taberî ve Tahâvî gibi bazı âlimler bir rivayetin bütün senedlerini bir araya getirmek suretiyle bütün senedleri birlikte değerlendirmişlerdir. Günümüzde de bu âlimlerimizin bütüncül metodlarının bütün hadislere uygulanmasının gerekliliği kanaatindeyiz.⁷⁶⁷

Bunu yaparken de hadis âlimlerinin ravi ve sened hakkındaki hükümlerini dikkate almak ve farklı görüşleri değerlendirerek ravi hakkında daha sağlıklı bir kanaate ulaşmak gerekir. Çünkü muhaddislerin bir ravi veya hadis hakkındaki hükümleri onların ichtihadıdır. Bundan dolayı bütün hadisler, en muteber hadis kaynaklarında bile olsa aynı tenkid metodlarına tabi tutulmalıdır.

3.2.4.2.1.1.1. Raviler Hakkında Cerh-Ta'dil Bilgilerinin Dökümü

Hadis Usûlü ilminde bir hadisin sahhati, öncelikle o hadisi aktaran ravilerin durumuna bağlıdır. Raviler güvenilir ve seneddede bir problem yoksa o hadise güven hâsıl olur. Aksi takdirde hadis, sahih olarak nitelendirilmez. Ravilerle ilgili bilgiler

⁷⁶⁵ Ertürk, **Hadis İlmî'nde Metin Tenkidi'nin Uygulanmasına Yönelik Bazı Sorunlar**, s. 393.

⁷⁶⁶ Kırbaoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 154.

⁷⁶⁷ Kırbaoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 160.

rical, tabakat ve cerh-ta'dil kaynaklarından derlenir ve bu konuda şu hususlara dikkat edilir:

- a- Ravilerin araştırılması için rical kitaplarına kronolojik olarak başvurulmalıdır.Çünkü hadis kaynaklarında olduğu gibi bu tür kaynaklarda da bilgiler bazen aynen tekrarlanmıştır. Bunu için en temel kaynağa ulaşım ravi ile ilgili bilgilerin toplanması gerekir.
- b- Geçmişte raviler hakkında hüküm veren imamların kararları önyargılı, taassup sonucu, yanlış bilgiye dayalı, hatta asılsız/temelsiz olabilir. Bunun için rical kitaplarında herhangi bir ravi araştırılırken müellifin mezhebi, itikadi görüşü ve benzer durumu göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Objektif bir değerlendirme için bunu yapmak bir zorunluluktur.
- c- Raviler hakkında tespit edilen farklı değerlendirmelerin nedeni araştırılıp en isabetli sonuca ulaşılmalıdır. Bilimsel tarafsızlıkla yapılacak bir araştırma sonucunda cerh edilmiş bazı ravilerin aslında mecruh olmadığı ortaya çıkabilir. Bunun tam tersinin çıkması da kuvvetle muhtemeldir.⁷⁶⁸

Hadislerin tashih süreci hala devam ettiğine göre ravi ve isnad araştırmasının da devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan cerh-ta'dil kitaplarındaki bilgiler, bir araştırmaya tabi tutulmadan, olduğu gibi kabul edilmemeli ve mutlaka tenkit süzgecinden geçirilmelidir.⁷⁶⁹Bugünün bilim ve teknoloji imkânlarından özellikle bilgisayar teknolojilerinden de faydalanarak yeniden ravi ve sened tenkidi faaliyetini canlandırabiliriz.Çağımızın bilim ve teknolojik imkânlarından faydalanarak ravi ve sened tenkidinden sonra hadislerle ilgili yeniden sıhhat tespiti çalışmaları gerçekleştirebiliriz.⁷⁷⁰

⁷⁶⁸M. Hayri Kırbasoğlu bu konuda şunları söyler: “Cerh ve tadil kitaplarında yer alan bilgilere –iyice tahkik etmeden- itimat edilirse, mesela, Ebû Hanife hakkında söylenenler nereye oturtulacaktır? Bizim üstün gayretleriyle iftihar ettiğimiz, hatta babalarını, oğullarını (bile çekinmeden) cerh etmelerini gösterecek önyargısızlıklarını ispat ettiğimiz muhaddislerimizin bu büyük imam ve onun talebeleri hakkında söyledikleri ve naklettikleri bir yığın olumsuz ifadeyi ne yapacağız? Ebû Hanife mezhep imamı olduğu ve takipçileri bulunduğu için müdafaa edilmiş, hakkındaki iddialar reddedilmiştir. Peki, kendisini savunacak takipçileri olmayan pek çok ilim adamı hakkındaki muhaddislerin cerhleri, ithamları hiçbir değerlendirmeye tabi tutulmadan kabul mü edilecektir?” Kırbasoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 165-167.

⁷⁶⁹ Kırbasoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 174.

⁷⁷⁰ Ali Osman Koçkuzu, **Hadis Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri**, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, 19 Mayıs İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 254.

3.2.4.2.1.1.2. Hadis Tariklerinin Bir Araya Getirilmesi

Hadislerin ne kadar tariki varsa hepsinin bir araya getirilerek değerlendirilmesi gerekir. Bunu yapmakla hem isnad hakkında verilecek hükmün daha isabetli olmasını sağlamak hem de hadisin çeşitli tariklerini bir araya getirmek suretiyle metni daha kolay anlaşılmasına sağlar. Bunların birlikte değerlendirilmesi halinde metnin anlamı da ortaya çıkabilir. Dolayısıyla farklı tariklerin bir araya getirilmesiyle bir hadisin manasının ortaya çıkarılması açısından olumlu bir çalışma olacaktır.⁷⁷¹ Bütün tariklerin biraraya getirilmesi durumunda hadis için aşağıdaki faydaların olabileceği kanaatindeyiz.

a- Hadisin Sahih li Ğayrihi Olmasını Temin Eder

Bilindiği gibi hasen bir hadis başka bir sahîh tarikten desteklendiği zaman sahîh li Ğayrihi olmaktadır.⁷⁷² Tariklerin bir araya getirilmesinin bir faydası da budur. Hasen li Ğayrihi, zayıflığı farklı yollarla giderilip hasen seviyesine yükselmiş olan zayıf hadistir veya harici sebeplerle hasen olan hadistir.⁷⁷³ Bu ifadelerden, zayıflığı giderilebilecek türden olan zayıf bir hadisin başka tarikten desteklenmesiyle hasen li Ğayrihi olduğu anlaşılmaktadır. Sahîh li-Ğayrihi’de olduğu gibi burada da tariklerin bir arada değerlendirilmesi sıhhat derecesini etkilemektedir.⁷⁷⁴

b- Aziz, Meşhur ve Mütevatir Hadisin Bilinmesini Temin Eder

Mütevatir, meşhur, aziz ve ferd hadis çeşitleri tarik sayısına göre hadislere verilen isimlerdir. Hadis, tariklerinin çokluğuyla kuvvet kazanır. Bazılarına göre her tabakada en az dört ravi tarafından hadis rivayet edilirse tevatür seviyesine çıkar ve kesinlik arz eder. Ravi sayısı her tabakada en az üç kişiyedüşerse meşhur, iki kişiye düşerse aziz, bir kişiye düşerse ferd olur. Ferd olan hadisin de başka bir tariki bulunması durumunda bir üst sınıfa çıkması sözkonusu olabilir.⁷⁷⁵

c- Senedin İletli Olup Olmadığı Ortaya Çıkar

⁷⁷¹ Köktaş, *Hadis Usûlu Yazıları*, s. 115.

⁷⁷² Köktaş, *Hadis Usûlu Yazıları*, s. 123.

⁷⁷³ İbnu’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 31-32; Suyûtî, *Tedribu’r-Râviu’r-Râvi*, s. 171.

⁷⁷⁴ Köktaş, *Hadis Usûlu Yazıları*, s. 124-125.

⁷⁷⁵ Bkz. Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 128; Köktaş, *Hadis Usûlu Yazıları*, s. 125.

Senedlerin birlikte değerlendirilmesi, gizli kusurların ortaya çıkmasını sağlar. Hadis merfu mu, mevkuf mu veya maktu' mu gibi durumlar anlaşılabilir.

d- Seneddeki Kalb Ortaya Çıkar

Bütün senedlerin birlikte değerlendirilmesiyle bir kalb⁷⁷⁶ durumu varsa o da ortaya çıkmış olur.

e- Senedeki İdrac⁷⁷⁷ Ortaya Çıkar

Hız. Peygamber'den sonra çeşitli sebeplerle hadis tariklerinin arttığı bir gerçektir. Hadis tariklerini bir arada değerlendirmek, hem hadisin senedinde hem de metninde birçok fayda sağlar. Tariklerin bir araya getirilmesiyle yapılan sened değerlendirilmesi, senedin sıhhati açısından büyük önem taşımaktadır.⁷⁷⁸

Sened tetkiki ve tenkidi yapıldıktan sonra sıra metin tenkidine gelmektedir.

3.2.4.2.1.2. Tanımın Metne Uygulanması

Metin hadisin ikincive asıl bölümüdür. Bu kısım genellikle Hız. Peygamber'in (s.a.v.) sözleri, fiileri veya takrirlerinden oluşur.⁷⁷⁹ Çağdaş tenkit anlayışında "Hadis Metin Tenkidi" dendiğinde, hadislerin isnad tenkidinden ayrı olarak metinlerinin muhtevasının Kur'an'a, akla, tecrübeye, bilime, tarihi gerçeklere aykırılığı gibi kriterlere uygun olup olmadığının araştırılması anlaşılır.⁷⁸⁰ M. Hayri Kırbasoğlu bu konuda şöyle görüş beyan etmiştir: "Metin tenkidi yöntemi, bir hadisin isnadı sahih bile olsa, metnin sahih olmayabileceği göz önünde bulundurularak yapılır. Bu sebeple birtakım esaslara dayanılarak Hız. Peygamber'e isnad edilen herhangi bir

⁷⁷⁶ Köktaş, **Hadis Usûlu Yazıları**, s. 130. Sözlükte bir nesneyi geriye döndürmek, çevirmek, altını üstüne getirmek anlamlarına gelir. Hadis istilahu olarak kalb, bir hadisin senedinde veya metninde yer alan kelimelerin yerlerini değiştirmeye denir. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri sözlüğü**, s. 175.

⁷⁷⁷ İdrac, sözlükte dürmek, birikmek, bir şeyi bir şeye eklemek, bir nesneyi başka bir nesneye katmak, sokmak manalarına gelir. Hadis terimi olarak idrac, ravinin rivayet ettiği hadisin metnine veya senedine aslında olmayan sözler sokmasına denir. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri sözlüğü**, s. 144.

⁷⁷⁸ Köktaş, **Hadis Usûlu Yazıları**, s. 141.

⁷⁷⁹ Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri sözlüğü**, s. 222.

⁷⁸⁰ Polat, **Metin Tenkidi**, s.24.

hadisin, gerçekte onun tarafından söylenip söylenmediğine karar vermek, metin tenkidinin amacını oluşturur.”⁷⁸¹

Bir hadisin senedinin sahih oluşu metnin sahihliğinin tek ölçüsü değildir. Bundan dolayı metin tenkidinin mutlaka yapılması gerekir. İsnad, metni bize ulaştırın araçtır. Böyle olunca da sadece aracın araştırılıp asıl hadis olan metnin tenkid dışı bırakılması büyük bir eksiklik olur. Dolayısıyla, mutlaka metnin de tetkik ve tenkidinin yapılması icap eder.⁷⁸² Mevdûdî (ö. 1979) de benzer görüş beyan etmiş ve “herhangi bir hadisin isnadının sahih olması, o hadisi mutlak anlamda sahih olduğu anlamına gelmez” diyerek, hadisin metninin de araştırılmasının gerektiğini belirtmiş, günümüzde içerik tenkidinin yapılmasının gerekliliğine ve önemine dikkat çekmiştir.⁷⁸³ Abdülcebbâr Saîd, “Hadisler bütün yönleriyle incelenmeli, yalnız sened yönüyle ele alınmamalıdır. Nebevî sözlerin kendi içinde tutarlı yapısı dikkate alınmalıdır. Hz. Peygamber’in (sav) özlü konuşma yeteneğine (cevâmiu’l-kelim) sahip olduğu, düşük ve düzeysiz sözlerden uzak olduğu bilinmelidir. Aynı zamanda rivayetlerin sened ve metin açısından tenkidinde akla gerektiği kadar yer verilmelidir. Metin tenkidi, hadisin sıhhatinin tespitinde olmazsa olmaz bir çalışmadır.”⁷⁸⁴ diyerek benzer görüş beyan etmiştir. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde hadisler hakkında verilmiş olan bazı hükümlerin değişebileceği kanaatindeyiz.

Aslında hadislerin metin tenkidinin ilk örneklerini sahâbe döneminde görmekteyiz.⁷⁸⁵ Sahâbe bazı rivâyetleri Kur’ân’a, sünnete, sahih hadislere ve akla aykırı bularak kabul etmemişler.⁷⁸⁶ Sahâbeden sonraki dönemlerde de metin tenkidinin yapıldığına dair örnekler vardır. Ebû Hanife, İmam Mâlik, EbûYûsuf⁷⁸⁷ ve

⁷⁸¹ Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 42-43; Metin Tenkidi hakkında geniş bilgi için bkz., Salahattin Polat, **Hadis Araştırmaları**, İstanbul tsz., s. 157vd.; Misfir b. Gurmullah ed-Dümeyni, **Metin Tenkidi Metodları**, çev., İlyas Çelebi, ve Diğerleri, İstanbul 1997, s. 40 vd.

⁷⁸² Polat, **Metin Tenkidi**, s. 24; Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 42-43; Metin Tenkidi hakkında geniş bilgi için bkz., Polat, **Metin Tenkidi**, s. 157vd.; ed-Dümeyni, **Metin Tenkidi Metodları**, s. 40.

⁷⁸³ Bilgin, **Son Dönem Hadis Çalışmaları Ve Talat Koçyiğit (1927-2011)' in Hadisçiliği**, s. 10; Anis Ahmad, “Mevdûdî”, **DİA**, XXIX, 432-437.

⁷⁸⁴ Abdülcebbâr Saîd, “Metin Tenkidinde Temel Kriterler”, Çev. Ahmed Ürkmez, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, s. 245-246.

⁷⁸⁵ ed-Dümeynî, **Mekayisu Nakdi**, s. 55; Kırbasoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 173.

⁷⁸⁶ Akbaş, **Ebû Ca’fer et-Tehavi’nin Hadis Kültüründeki Yeri**, s. 81.

⁷⁸⁷ EbûYûsuf, **er-Red alâ Siyeri Evzâi**, I, 31-32.

Muhammed b. İsa b. et-Tabba⁷⁸⁸ gibi âlimler metin tenkidine başvurmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde de el-Hafîb el-Bağdâdî⁷⁸⁹, Serahsî,⁷⁹⁰ Abdülcabbâr Saîd,⁷⁹¹ İbn Seyyidu'n-Nas, İbnu'l-Cevzî⁷⁹² ve daha birçok âlim metin tenkidinin gerekliliğinden bahsetmiştir.

Salahattin Polat metin tenkidinin yapılması hususunda şöyle görüş beyan eder: “Metin tenkidi mekanik bir işlem değildir. İncelenecek olan hadisin isnad şemasından elde edilecek verilerden tutun; dilbilimsel, tarihsel, sosyolojik, coğrafi v.s. hususlara varıncaya kadar hadisin metnine ve metnin muhtevasına ilişkin kapsamlı araştırmaları gerektirmektedir.”⁷⁹³ “Bir rivayetin subutunu ve anlaşılmasına yönelik geçmişte ve günümüzde yapılan çalışmalar bir arada ele alınmalıdır. Günümüzde bilim ve teknolojinin imkânlarından da yararlanarak hadislerin günümüz dünyasına yeniden sunumunun yararlı olacağı kanaatindeyiz.”⁷⁹⁴ “Metinler, elimizde mevcut kaynakların telif tarihlerine göre kronolojik bir sıraya konulmalıdır. Bu bize, bir metnin zaman içinde uğradığı değişiklikleri görmemizi sağlar. Fatklı metinlerin bir araya getirilmesiyle ravi tasarrufları da ortaya çıkar.”⁷⁹⁵

Metin için yapılacak bu çalışmalar neticesinde şu durumlar ortaya çıkar

- a- Metnin illetli olup olmadığı ortaya çıkar.
- b- Metinde varsa idrac ortaya çıkar.
- c- Metinde vaki olan kalb ortaya çıkar.
- d- Hadisin anlaşılması kolaylaşır.

Herhangi bir hadisle ilgili bu tür bir ön çalışmadan sonra artık metin tenkidine geçebiliriz. Metin tenkidi şu kriterlere göre yapılmalıdır: Rivayetlerin Kur'ân'a, sünnete, tarihî bilgi ve vâkıya arzı, genel esaslara arzı, akla arzı, bilimsel veriler açısından incelenmesi, dil ve üslup açısından incelenmesi, birçok kişi önünde

⁷⁸⁸ Hafîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh**, I, 355; Kırbasoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 182-187.

⁷⁸⁹ Hafîb el-Bağdâdî, **el-Kifaye**, s. 432.

⁷⁹⁰ Serahsî, **Usûl-i Serahsî**, I, 364; Kırbasoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 186-190.

⁷⁹¹ Abdülcabbâr Saîd, **Metin Tenkidinde Temel Kriterler**, s. 245-246.

⁷⁹² İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, I, 99.

⁷⁹³ Polat, **Metin Tenkidi**, s. 304.

⁷⁹⁴ Kızılkaya, **İsnad ve Metin Çözümlemeleri Bağlamında Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar**, s.416.

⁷⁹⁵ Bünyamin Erul, “Tasarrufâtü'r-Ruvât fî Mutûni'l-Merviyât”, (Rivayet Metinlerinde Ravilerin Tasarrufları), **AÜİFD**, Cilt 42, s. 173.

meydana gelen bir durumunyalnız bir kişi tarafından rivayet edilmesi ve bütün bunlar yapılırken Hz. Peygamber'in konumunun ve misyonunun göz önüne getirilerek yapılması gerekir.⁷⁹⁶ Nitekim hadis metinleri tetkik ve tenkid edilirkenbu saydığımız kriterlerin esas alınması gerekir. Metin tenkidinin gerekliliği için her bir kurala birer örnekverilecektir.

a- Hadislerin Kur'an'a Arzı

Bir hadise Sahih hadis hükmünü vermek o hadisin Peygamber'e ait olduğuna hükmetmektir. Hz. Peygamber'in hadisi, tebliğ etmekle mükellef olduğu ve Allah tarafından kendisine gönderilmiş olan Kur'an'a aykırı olmamalıdır. Bunun da tespit edilebilmesi için hadisin ravilerinin ve senedinin çok dikkatli bir şekilde tetkik edilmelidir. Bu yapıldıktan sonra metnin de tetkiki yapılması gerektir. Bu ikisi tamamlandıktan sonra hadis için kesin hüküm verilmelidir. Şöyle bir soru sorulabilir; "sahih kabul edilen bir hadis Kur'an'a muhalif olabilir mi" klasik usûlün sahih hadis kriterleri daha çok isnada yönelik olduğu ve bu kriterlerin içtihadi olduğu belirlenmiştir. Bundan dolayı bir muhaddisin herhangi bir hadis için "bu hadis sahihtir" demesi, o hadisin Kur'an ile çelişmeyeceği anlamına gelmemektedir. İşte arz uygulaması, Kur'an'a mehalefetin gözden kaçan kısmını tesbit edip giderme yöntemidir.

Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'inde*, Müslim'in *Sahihinde* ve Sünenlerde yer alan Ebû Hureyre'nin rivayet etmiş olduğu bir hadise göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: "*Annemin affını istemek için Rabbimden izin istedim. Bana izin vermedi. Ancak annemin kabrini ziyaret etmek için izin istediğimde buna izin verdi.*"⁷⁹⁷ Bu rivayet, Kur'an-ı Kerim'leçeliştiğinden dolayı "şaz"dır. Çünkü Allah (c.c.), "Biz elçi göndermedikçe azap edecek değiliz"⁷⁹⁸, "Bu böyledir, çünkü Rabbin, halkı habersiz iken ülkeleri zulüm ile helak edici

⁷⁹⁶ Dümeynî, *Mekayisu Nakdi Mütuni's-Sünne*, s. 54-285; Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s.185-230; Muhammed Tâhir el-Cevâbî, *Cuhûdü'l-Muhaddisîn fî Nakdi Metni'l-Hadisi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, s. 456.

⁷⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 430; Muslim, **11 Cenâiz 36**, II, 671; Ebû Dâvud, **20 Cenâiz 81**, III, 218; Nesâî, **21 Cenâiz**, IV, 90; İbn Mâce, **6 Cenâiz 48**, I, 501; Beyhakî, *Sünen*, IV, 117; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 440.

⁷⁹⁸ 20 el-İsra, 17;15.

değildir"⁷⁹⁹, "Ve senden önce onlara bir uyarıcı göndermemiştik"⁸⁰⁰, "Hayır, o senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi, doğru yola gelirler umuduyla uyarman için Rabbin tarafından sana indirilen bir gerçektir"⁸⁰¹ buyurmaktadır. Hâlbuki Hz. Peygamber'in annesinin yaşadığı dönemde herhangi bir uyarıcı peygamber gelmemiş ve böyle bir şeyi biliyor da değildir. Bundan dolayı annesinin azap görmesi söz konusu değildir. Bu hadisin bir başka şekli Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde zayıf bir isnadla gelen bir rivayete göre Ebû Rezin Resûlullah'a, annesinin nerede olduğunu sormuş, Hz. Peygamberde annesinin ateşte olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Ebû Rezin Hz. Peygamber'in annesinin nerede olduğunu sorunca Hz. Peygamber, "*Senin annenle benim annemin beraber olmasından hoşlanmaz mısın*" buyurmuştur.⁸⁰² Mustafa Karataş bu hadisin önceki hadis gibi şazz bir hadis olduğunu söylemiştir. Kur'an'a muhalis böyle rivayetlerin savunulması düşüncesizlik olarak değerlendirmiştir.⁸⁰³

İslam dininin iki temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadisleri birbirine zıt olamaz. Bundan dolayı bir muhaddisin bir hadis için "bu hadis sahihtir" demiş olması o hadisin Kur'an ile çelişmemesi anlamına gelmelidir. Ancak Kâmil Çakın'ın da ifade etmiş olduğu gibi: "Hadis ile Kur'an arasındaki çatışma, her zaman hadisin uydurma olduğunu göstermeyeceği gibi, bu durum hadisin aslının ve gerçek yönünün bulunması ile ortadan kalkabilmektedir."⁸⁰⁴ "O halde, Kur'an'a aykırı olduğu görülen bir hadisin reddedilmesinde acele edilmeyerek, onun doğru bir aslının bulunabileceğini de düşünmek gerekmektedir."⁸⁰⁵

b- Sünnet ve Sahih Hadislerle Uyum

Sünnete ters düşen hadislerin, Hz. Peygamber'e ait olamayacağı şeklindeki bir değerlendirme, yapılacak metin tenkidinin temel hareket noktasını

⁷⁹⁹ el-Enam, 6, 31.

⁸⁰⁰ Sebe, 34;44.

⁸⁰¹ E s-Secde, 32;3.

⁸⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVI, 109.

⁸⁰³ Mustafa Karataş, *Çağdaş Yazar Muhammed Gazali'nin Hadis ve Sünnete İlişkin Görüşleri*, İÜİFD, sayı 10, s. 48.

⁸⁰⁴ Kâmil Çakın, "Hâdislerin Kur'an'a Arzı Meselesi", *AÜİFD*, Cilt: 34, s. 72.

⁸⁰⁵ Çakın, *Hâdislerin Kur'an'a Arzı Meselesi*, s. 260.

oluşturmalıdır.⁸⁰⁶ Bu konuda sahâbenin uygulamaları bulunmaktadır. Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin, Ebû Hüreyre'nin“Cünüp olarak sabahlayan bir kimsenin oruç tutmayacağı”hadisini, “Hz. Peygamber cünüp olarak sabahlar, ama yine orucunu tutardı” diyerek reddetmeleri,⁸⁰⁷yine Hz. Aişe'nin, “Köpek, eşek ve kadın, namaz kılan birinin önünden geçince, onun namazı bozular” hadisine karşılık, “Ben, Resûlullah namaz kılarken kible yönünde onun önüne uzanır yatardım da, bir şey için kalkmam gerektiğinde ayaklarının dibinden sıyrılıverirdim” diyerek bu rivayeti reddettiği kaynaklarda zikredilmiştir.⁸⁰⁸

Rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti sahih hadislere arz etmek suretiyle de yapılabilir. Çünkü Hz. Peygamber'in sözleri birbirinin tersi olamaz. Olsa olsa ya nesh olur ya da ravinin hatası olur. İşte hadisin sahih hadislere arzı bu durumu ortaya çıkarır. Bundan dolayı metin tenkidinde sahih hadislere arz yoluna başvurulmalıdır.⁸⁰⁹ Bu hususta şu örnekleri verebiliriz,Enes'in rivayet etmiş olduğu bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim bir kadınla asaleti için evlenirse, Allah onun ancak zilletini artırır. Kim de bir kadınla malı için evlenirse, Allah onun darlığını (geçim sıkıntısını) artırır. Kim de bir kadınla güzelliği için evlenirse Allah onun alçaklığını artırır. Her kim bir kadınla gözünü (haramdan) sakındırmak, fercini korumak ve sıla-ı rahîm kurmak için evlenirse Allah (c.c) onları birbirine mübarek kılar.”⁸¹⁰İbnu'l-Cevzî, Sahihan'da “Kadın, güzelliği, malı, soyu ve dini için evlenir”⁸¹¹ hadisini göstererekmezkûr rivayetin mevzu olduğunu belirtmiştir.⁸¹²

Enes'ten gelen başka bir rivayete göre Hz. Peygamber: “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, onların biri dışında hepsi cennette olacaktır, o da zındıklardır.”söyle buyurmuştur. Bu lafızla nakledilen rivayetin aslının olmadığını

⁸⁰⁶ Bkz Kırsaçoğlu, **İslam Düşüncesinde Sünnet**, s. 83; Bayraktar, **Metin Tenkidi ve Müşkil Hadisler**, s. 131.

⁸⁰⁷ Müslim, **13 Sıyam 13**, II, 779.

⁸⁰⁸ Buhârî, **8 Salât, I**, 109; Müslim, **4 Salât 51**, I, 366; Kırsaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s.230–232.

⁸⁰⁹ Bayraktar, **Metin Tenkidi ve Müşkil Hadisler**, s. 132.

⁸¹⁰ Ebû Nuaym, **Hilyetu'l-Evliyâ**, V, 245.

⁸¹¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XV, 319; Dârimî, **11 Nikâh 4**, III, 1387; Buhârî, **67 Nikâh 16**, VII, 7; Müslim, **17 Rada' 15**, II, 1086; İbn Mâce, **9 Nikâh 6**, I, 597; Ebû Dâvud, **12 Nikâh 2**, II, 219; Nesâî, **26 Nikâh**, VI, 68.

⁸¹² İbnu'l -Cevzî, **Mevzûât**, II, 258.

belirten İbnu'l-Cevzî, Ali b. Ebû Tâlib, Sa'd b. Ebû Vakkas, İbn Ömer, Ebû'd-Derda, Muaviye, İbn Abbas, Câbir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Ebû Ümâme, Vâsile b. el-Eska, Avf b. Mâlik ve Amr b. Avf el-Müzenî gibi sahabîler tarikiyle gelen "bu firkalardan biri cennettir o da (ehl-i sünnet) cemaattir"⁸¹³ şeklindeki rivayeti diğer hadisi red gerekçesi olarak kullanmaktadır.⁸¹⁴ Bu örnekte görüldüğü gibi İbnu'l-Cevzîsahih hadislerle muhalif gördüğü rivayetleri reddetmiştir.

c- İcmaa Arz

Âlimlerinin bir konu üzerinde ittifakı kesin bilgi ifade eder. Çünkü onların vermiş oldukları hükümler Kur'an, sünnet ve kıyas'tan çıkarmışlardır. Bundan dolayı yapılan araştırmalardan sonra icmaya aykırı bulunan herhangi bir rivayet, - nesh durumu söz konusu değilse- mevzu olarak kabul edilmektedir.⁸¹⁵

İbnu'l-Cevzî icmaya arzprensibi konusunda vermiş olduğu örnek: "Hz. Peygamber cünübün üçer kez mazmaza ve istinşak yapmasını farz kıldı"⁸¹⁶ hadisidir. İbnu'l-Cevzî bu hadisin âlimlerin icmasına aykırı olduğunu söylemiştir. Çünkü bu âlimlerden bazıları mazmaza ve istinşakı,⁸¹⁷ bazıları da sadece istinşakı farz saydığını belirtmiştir. Bazıları ise her ikisini de sünnet görmüştür.⁸¹⁸ Ancak bu farklı hükümlerin verilmesi bir kez yapılması ile ilgilidir. Bu görüşlerden hiç biri üç kez yapmayı istememiştir. Oysa rivayette üçer kez yapılacak diye geçmektedir.⁸¹⁹

d- Hadislerin Umumu'l-Belva Kriterine Göre Değerlendirilmesi

Özellikle Hanefilerin geçmişte uyguladıkları bu prensibi şu şekilde özetlemek mümkündür. Bütün toplumu ilgilendiren ve her kesin haberdar olması gereken bir

⁸¹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII, 134; Dârimî, **17 Siyer**, III, 1636; İbn Mâce, **36 Fiten 179**, II, 1322; Ebû Dâvud, **39 Sünne 1**, IV, 198; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, XVIII, 70. Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, I, 218.

⁸¹⁴ İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, I, 268

⁸¹⁵ Bayraktar, **Metin Tenkidi ve Müşkil Hadisler**, s. 132.

⁸¹⁶ Beyhakî, **Sünen-i Kübra**, I, 167; Nesâî, **Tahâre**, I, 132; İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 465.

⁸¹⁷ Serahsî, **Usul**, I, 62; Merğînânî, Ali b. Ebi Bekir b. Abdulcelil, **Hidâye fi Şerhi Bidâye el-Mübeddî**, Thk. Tilâl Yûsuf, Dâru İhyâ-i Turâsu'l-Arabî, Beyrût, I, 19.

⁸¹⁸ Serahsî, **Usûl**, I, 62; Kurtubî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, **el-Kâfî fi Fıkhi Ehl-i Medîne**, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîsiye, Riyâd 1980, I, 170; Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed **el-Hâviel-Kebîr**, Dâru'l-Kütübü İlmiye, Beyrût 1999, I, 103.

⁸¹⁹ İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, II, 81.

durum ile ilgili bir hadis, birçok ravi tarafından değil de tek ravi-veya az sayıda ravi-tarafından rivayet edilmiş olursa, böyle bir hadis kabul edilmez, reddedilir.⁸²⁰

Hanefilerin bu kriterden dolayı reddettikleri bazı rivayetler şunlardır: “Tenasül uzvuna dokunmanın abdesti gerektirdiği, ateşte kızartılmış et yemenin abdesti gerektirdiği, cenazeyi taşıyan birinin abdest alması gerektiği, besmelenin (namazda) açıktan okunacağı, rukua giderken ve rukudan kalkarken ellerin kaldırılması”⁸²¹ gibi hususlardaki hadisleri yaygın olarak –meşhur ve müstefiz olarak- rivayet edilmedikleri ve bu gibi hususların herkesi ilgilendirdiği için yaygın olarak rivayet edilmesi gerektiği mülâhazasıyla reddetmişlerdir. Elbette bu kural her zaman tek başına yeterli değildir ve bu yüzden diğer metin tenkidi prensipleriyle birlikte değerlendirilmesi daha yerinde olur.

Büstre'nin Tenasül uzvuna dokunmanın abdesti gerektirdiği rivayetinin reddedilme gerekçesi şöyle açıklanmıştır: Erkek sahâbilerle ilgili bir konuyu Hz. Peygamber'in sadece Büstre'ye bildirmesi, haberin sahihliği konusunda şüphe uyandırmaktadır. Günde beş vakit kılınan namazın sıhhatinin bağlı olduğu abdest ibadetini bozan bu durumu pek çok sahâbînin bilmesi ve o haberi nakletmesi gerekirdi. Ayrıca Hz. Peygamber hayâ konusunda herkesten önde iken, böyle bir bilgiyi yalnızca yakını olmayan bir kadınla paylaşması da, rivayetin sıhhati konusundaki şüpheyi kuvvetlendirmektedir.⁸²²

Yine kalabalık bir grubun huzurunda meydana gelen bir olayın veya söylenen bir sözün, yalnız bir iki ravi tarafından nakledilmesi haberin uydurma olma ihtimalini gündeme getirir.⁸²³ Bu kural uyarınca reddedilebilecek hadislerin başında, Tirmizî, İbn Mâce, Taberânî, İbn Hibbân ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerine almış oldukları meşhur Ğadiri Hum hadisi zikredilebilir. Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşünde Cuhfe'den iki üç mil uzaklıktaki Ğadiri Hum denilen yere geldiğinde Hz. Ali'nin elinden tutup, “Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır” dediği

⁸²⁰ Serahsî, *Usûl*, I, 368; Krş. Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 236-238

⁸²¹ Selahaddin Polat, “Hadiste Metin Tenkidi”, *Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı 8, s. 259-261.

⁸²² Serahsî, *Usûl*, I, 368.

⁸²³ Bkz. Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi Râvi*, I, 276; Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 236-238.

rivayet edilmiştir.⁸²⁴ İbn Teymiye (ö. 728/1327), bu rivayetin uydurma olduğunu söylemiştir. Bir topluluk önünde meydana gelmiş olan bu olayın mütevatir olarak aktarılması gerekirken sahih bir isnadının bile olmadığını ifade etmiştir. İbn Teymiye: “Bu mesele hakkında Sakife gününde, Hz. Ömer’in vefatında, altı kişilik şura heyeti teşekkül ettirildiği zaman ve nihayet Hz. Osman’ın öldürülmesini müteakip Hz. Ali’nin halifeliği üzerine münakaşaların yapıldığı günlerde, sahâbeden, hiç değilse bir kişinin ortaya çıkıp bu durumu açıklaması beklenmez miydi? Görüldüğü gibi bu, Rafizilerin uydurmalarından biridir,”⁸²⁵ derken Umumu’l-Belva ilkesini uygulamıştır.

İbn Kayyım el-Cevziyye ise, yine bu olayla ilgili olarak ileri sürülen benzer bir rivayeti aynı gerekçeyle reddetmiştir.⁸²⁶

g. Akl-ı Selime Ters Düşmesi

Akıl nimeti, insana hem dinî hem de uhrevî işlerle ilgili yol gösteren bir delildir. Kur’an’da aklı ön plana çıkararak, insanın aklını kullanmasını tavsiye eden pek çok ayet-i kerime bulunmaktadır.⁸²⁷ Bundan dolayı hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin tespitinde akıl kriterine başvurulması gerekir. Herhangi bir hadisin; akla ve mantığa ters olması, onun Hz. Peygamber’e ait olamayacağı durumunu ortaya çıkarır. Aslında mantıki gerekçelerle birtakım hadisleri reddetme uygulamasının ilk örneklerinin sahâbe döneminde olduğu görülmektedir: “Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği, ateşte pişmiş yemek yiyenin abdest alması gerektiğine dair hadisi”⁸²⁸ İbn Abbâs, “(ateşte ısıtılmış) sıcak suyla abdest almıyor muyuz ki” diyerek tenkit etmiştir.⁸²⁹ Yine, “kim bir cenaze taşır, daha sonra abdesti alsın”⁸³⁰ şeklindeki bir sözü, Hz. Peygamber’e izafe eden Ebû Hüreyre’ye Hz. Aişe şiddetle karşı çıkmış ve

⁸²⁴Tayâlisî, , **Müsned**, II, 168; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXIII, 153; Tirmizî, **46 Menâkib**, V, 632; İbn Mâce, **Mukaddime**, I, 45; İbn Hibbân, **Sahîh**, XV, 374.

⁸²⁵ İbn Teymiye, **Minhacu Sünne**, IV, 118.

⁸²⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârul Munîf fis-Sahîh ve’d-Daîf**, s. 57.

⁸²⁷ Mutlu Gül, **Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2014, s. 6.

⁸²⁸ İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 426.

⁸²⁹ Serahsî, **Usûl**, I, 340

⁸³⁰ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, **Müsned**, IV, 76

“kurumuş ağaç(tan yapılmış tabut vb.) taşımaktan dolayı niye boy abdesti almak gereksin” diyerek tamamen mantıki bir gerekçeden hareket etmiştir.⁸³¹

Akıl ve mantık açısından metin tenkidine dair en güzel örnek, “Hangi erkek, cinsel organına dokunursa, abdest alsın,”⁸³² hadisiyle ilgili olanıdır. İmam Muhammed’in Kitabu’l-Hüccce’de naklettiği metin tenkidi örnekleri, bu ilkenin, sadece sahabe tarafından değil, aynı zamanda bizzat Hz. Peygamber tarafından da nasıl kararlı bir biçimde uygulandığını göstermektedir. Cinsel organına dokunmasından dolayı bir kişinin abdest almasının gerekip gerekmediği sorusuna Resulullah’ın verdiği cevap tam olarak mantıki bir cevaptır; “ Cinsel organın senin vücudunun bir parçası değil mi?”⁸³³ Hz. Ali, Abdullah b. Mes’ud, Ammar b. Yasir, Huzeyfe b. Yeman ve İmran b. Hüseyin de bu durumun abdest almayı gerektirmediğini söylemişlerdir.⁸³⁴ Namazda cinsel organına dokunma konusunda İbn Abbas’ın da cevabı şudur: “Ha ona dokunmuşum, ha burnuma, fark etmez!”⁸³⁵ Bir başkası onun bu konuda şöyle dediğini nakleder: “Eğer cinsel organını pis kabul ediyorsan, kes onu.”⁸³⁶ Yine İbn Mâce’deki güvercin uçuran biri hakkında söylendiği ileri sürülen, “Bir şeytan bir şeytanın peşinde!”⁸³⁷ rivayeti için M. Hayri Kırbaoğlulu sözün gerçek bir hadis olmasının mümkün olmayacağını söylemiştir. Bunu da şöyle açıklamıştır: “Çünkü kuş uçurmak, kuşbazlık, kuş beslemek ve onları sevdirep zevk almak dinin yasakladığı bir şey değildir ki, böyle bir şeyi yapan şeytan olsun! Diyelim bu işi yapan şeytan olsun, peki suçsuz kuşun niçin şeytan olarak nitelendirildiğini izah etmek mümkün müdür? Hz. Peygamber’in zavallı kuşları şeytan olarak nitelendirebileceğini hangi akli başında Müslüman düşünür?”⁸³⁸

⁸³¹ Serahsî, **Usûl**, I, 340; Zerkeşi, **Hz. Âişe’nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler**, Terc. Bünyamin Erul, Otto Yayınları, Ankara 2014, s. 109.

⁸³² Mâlik, **Muvatt’a**, I, 42; EbûDâvud et-Tayâlisî, **Müsned**, III, 231; Dârimî, **Mukaddime**, I, 564; İbn Mâce, **Tahâre** 63, I, 161; Ebû Dâvud, **Tahâre**, I, 46; Tirmizî, **Tahâre**, I, 126; Nesâî, **Tahâre**, I, 100; Dârekutnî, **Sünen**, I, 270; Hâkim, **el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn**, I, 229.

⁸³³ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, **Müsned**, II, 420; Abdürrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, I, 117; İbnu’l-Ca’d, **Müsned**, I, 477; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, I, 152; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVI, 214; Ebû Dâvud, **Tahâre**, I, 46; Tirmizî, **Tahâre**, I, 131; Nesâî, **Tahâre**, I, 101; İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 402; Dârekutnî, **Sünen**, I, 271; Beyhakî, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, I, 212

⁸³⁴ EbûYûsuf, **Asar**, I, 6; eş-Şeybânî, **Kitâbu’l-Hucce alâ Ehlil Medîne**, I, 60; İbn Mâce, **Tahâre** 64, I, 163; Tirmizî, **Tahâre**, I, 131.

⁸³⁵ eş-Şeybânî, **Kitâbu’l-Hucce alâ Ehlil Medîne**, I, 60.

⁸³⁶ EbûYûsuf, **Asar**, I, 6; I, 61.

⁸³⁷ İbn Mâce, **33 Edeb** 44, II, 1238; Taberânî, **el-Mu’cemü’l-Evsat**, V, 242.

⁸³⁸ Kırbaoğlulu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 285.

İbnu'l-Cevzî'nin şu sözü aslında konuyu özetlemektedir: " *Mümkün olmayan bir şey, güvenilir kişiler tarafından da rivayet edilse yine kabul edilmez ve hata yaptıkları söylenir. Çünkü kabulü mümkün olmayacak bir haberi güvenilir şahıslar da rivayet etse yine de kabul edilmez. Örneğin: Güvenilir raivlerden bir grup toplanıp, devenin iğnenin deliğinden geçtiğini söyleseler, sikaolmaları onların bu haberinin kabulünü sağlamaz. Çünkü imkânsız bir şeyi konusunda haber vermektedirler. Bundan dolayı, akıl ve mantığa uymayan veya dinin temel esaslarına aykırı gördüğün rivayetin uydurma olduğunu bil. Onu tetkik etmek için uğraşma.*"⁸³⁹

Hadisler akıl ile tenkid edilebilmesi için aşağıdaki şartların göz önüne alınması gerekir:

-Hadis ma'kulattan olmalıdır.

-Tarihsel, kültürel ve ideolojik etkilere dikkat ederek akıl ile tenkid etmek gerekir

-Aklın evrensel ve zaruri ilkelerine aykırı olup olmadığına bakılmalı yahut zaman ve şartlara göre değişen akıl ile hareket edilmemelidir.

h. Sahih Hadislerin Tarihi Gerçeklere Ters Düşmesi Problemi

Bazı hadislerin Hz. Peygamber'in döneminde meydana gelmiş olan olaylarla karşılaştırıldığında bazı yanlışlıklar ve uyumsuzluklar söz konusu olabilmektedir. Bu hadisler sağlam raviler tarafından rivayet edilmiş olsada kesin tarihi verilere ters düşmesinden dolayı sened açısından sahih olsalar bile metnen sahih olamayacağı ve dolayısıyla reddedilmesi gerekir.

Hadislerin tarihi gerçeklere ters düşmesine bir örnek: Tarihçilerin tespitine göre Hz. Peygamber'in vafatından sonra ilk vefat eden eşi Zeyneb bnt. Cahş⁸⁴⁰ olduğu halde Buhârî'nin eserine almış olduğu bir rivayette Hz. Peygamber'in vefatından

⁸³⁹ İbnu'l- Cevzî, **Mevzûât**, 1,106.

⁸⁴⁰ Zehebî, **Siyer**, 11I, 474; Nevevî, **el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Muslim**, XVI, 8; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, III, 286.

sonra ilk vefat edecek eşinin Sevdeolduğu geçmektedir.⁸⁴¹ Müslim de ise Zeyneb geçmektedir.⁸⁴²İbnu'I-CevziBuhârî'nin rivayetinitenkiteymiş ve bunun sebebinin şöyle açıklamıştır: "Bu hadiste ravilerden birinin hatası sözkonusudur. Buhârî'ye hayret doğrusu, bunun nasıl oldu da fark etmedi. Aynı zamanda Buhârî'ye ta'lik yazanlar ve Humeydî de bunu açıklamadılar. Hattabi debu hadisi şerh ederken bunun yanlışlığını anlayamamıştır. Çünkü hadisi açıklamış ve Sevde'nin Hz. Peygamber'den sonra ilk vefat eden eşi olmasını peygamberliğin alametlerinden saymıştır. Bunların hepsi hatadır. Bu hanım aslında Zeyneb'dir. Zeynebh. 20'de vefat etmiş Sevde ise h. 54'de vefat etmiştir."⁸⁴³

Abdullah b. Abbasyapmış olduğu bir rivayette göre Ebû Süfyan Müslümanlardan istediği ilgi görmeyince Hz. Peygamber'den "üç istekte bulunmuştur. Hz. Peygamber bunları söylemesini isteyince Ebû Süfyan: "Kızım Ümmü Habibe Arab'ın en güzel kızıdır. Onu sana vereyim" dedi Hz. Peygamber de bunu kabul etti.⁸⁴⁴ Bu rivayet tarihi gerçeklerle çelişmektedir. Çünkü Ebû Süfyan, Mekke'nin fethinde iman etmiştir. Halbuki Hz. Peygamber'in ümmü Habibe ile evlenmesi ise bundan çok daha önce olmuştur. Bundan dolayı İbn Hazm, bu haberin doğru olmadığını, uydurma olması konusunda herhangi bir kuşkunun olmadığını ifade etmiştir.⁸⁴⁵

Hz. Peygamber İfk olayında kendisinin irahatsız edene karşı yardım istemiştir. Bunun üzerine Sa'd b. Muazyardım edeceğini söylemiştir.⁸⁴⁶ İbn Kayyım bu rivayetinin tarihi gerçeklere aykırı olduğunu söylemiştir. O, Sa'd b. Muaz'ın, hicretin 5. yılında öldüğü konusunda âlimlerin ittifak etmiş olduğunu ifade etmiştir. Hâlbuki İfk hadisesi âlimlerin çoğunluğuna göre hicretin 6. yılında Beni Mustalik gazvesinde ortaya

⁸⁴¹ Ahmed, b. Hanbel, **Müsned**, XLI, 386; Buhârî, **24Zekât11**, II, 110; İbn Hibbân, **Sahîh**, VIII, 108; Taberânî, **Mu'cemü Evsat**, VI, 233.

⁸⁴² Müslim, **44 Fedâilu's-Sahâbe17**, IV, 1907; İbn Hibbân, **Sahîh**, XV, 50; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, XXIV, 50; Hâkim, **Müstedrek**, IV, 26; Ebû Nuaym, **Hilyetu'l-Evliyâ**, II, 54.

⁸⁴³ İbnu'l-Cevzî, **Keşfü'l-Müşkil**, IV, 372; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, III, 286; Aydın, **Hadisin Tespit ve Tenkidinde "Sünnete Arz"ın Fonksiyonu**, s. 86

⁸⁴⁴ Müslim, **44 Fedâilu's-Sahâbe40**, IV, 1945; İbn Hibbân, **Sahîh**, XVI, 189; Taberânî, **Mu'cemü'l-Kebîr**, XII, 199; Beyhakî, **Sünen-i Kübrâ**, VII, 226.

⁸⁴⁵ Beyhakî, **Sünen-i Kübrâ**, VII, 226; İbnu'l-Cevzî, **Keşfü'l-Müşkil**, II, 463-464; Nevevî, **el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Muslim**, XVI, 63; Kırbaoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 352.

⁸⁴⁶ Abdurrezzak, **Müsnef**, V, 410; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XLII, 404; Buhârî, **64 Kitabu'l-Megâzî 36**, V, 116.

çıkıştır. İbn Hazm da bu rivayette Sa'd b. Muaz'ın isminin geçmiş olmasını hata olarak değerlendirmiştir.⁸⁴⁷

Hadis kaynaklarında siyasi ve siyasi olmayan birçok tarihi rivayet yer almaktadır. Bu rivayetlerden kaldırıldığından bunlardan bazılarının bir takım sahâbi ve tabînin şahsi yorum ve düşünceleri olduğu anlaşılacaktır.

Bütün bunlarla birlikte hadis ile tarihi bilgiler mukayese edilip de aralarında uyumsuzluk görüldüğü zaman, bu mukayese ister metindeki tarihten isterse metnin tarihinden hareketle olsun, hadisin reddi konusunda aceleci davranmak isabetli olmayabilir. Kesin biçimde bilinen tarihi gerçeklere aykırı düşen hadis uydurma olabileceği gibi, ravi tasarrufları sonucunda da böyle bir aykırılık meydana gelebilir. Hadiste ifade edilen olayın meydana geldiği zaman konusunda açık bir bilgi mevcutsa ve hadisin muhtevası olayın gerçek vakti hakkındaki bilgiye ters düşüyorsa, böyle bir rivayetin tümünden sahih olmadığına aceleyle hükmetmektense, öncelikle hadiste ziyade-noksan, tashif-tahrif vb. durumların olup olmadığı araştırılmalıdır. Zira ravilerden kaynaklanan tasarruflara binaen hadisin lafzı ve manası değişime uğramış ve bu değişim, ister istemez sözü asıl mecrasından çıkarmış olabilir. Haberin aslından bir sapma söz konusu olmamakla birlikte tarihi gerçeklere ters düşüyorsa, haberin uydurma olduğuna hükmedilecektir.⁸⁴⁸

i. Dinin Temel Prensiplerine Arz

İslam dininde genel kabul edilen bazı prensipler vardır. Bunlar bazen Kur'an'a, bazen sünnete, bazen de her ikisine bazen de icmaya dayanırlar. Hadislerin dinin bu temel prensiplerine uygun olması gerekir. Bu prensipler de hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitinde başvurulacak önemli bir kriterdir.

Şu hadisi konuya örnek verebiliriz: Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Ey İbn Avf! Sen zenginlerden olduğundan dolayı Cennete sürünerek gireceksin. Allah için karz-ı hasende bulun ki, ayaklarını serbest bıraksın."⁸⁴⁹ İbnü'l-Cevzî bu rivayeti tenkid etmiş

⁸⁴⁷ Nevevî, **Şerhu Müslim**, XVII, 110; Bkz. Kırbaçoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, s. 353.

⁸⁴⁸ Süleyman Doğanay, "Hadislerde Metin ve Muhteva Tahllinin Tarihi Boyutu", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, Cilt: 5, s. 69.

⁸⁴⁹ Ebû Nuaym, **Hilyetu'l-Evliyâ**, I, 99.

ve şöyle açıklamada bulunmuştur: “Bazı cahil zahidlerin bu rivayetlere sarıldığını, İbn Avf’ın malından dolayı cennete sürünerek gireceğine göre, öyleyse mal,sevap kazanmaya, hayra kavuşmağamanidir dediklerini, bu düşüncenin malı kötü görmeye yeterli bir sebep olduğunu ifade etmektedir.Sonra bu hadisin sahih olmadığınıve cennetle müjdelenmiş olan İbn Avf’ı malının,hayra koştuktan men ettiğinin düşünülemediğini söyler. Çünkü mal sahibi olmak mubahtır. Kötülenen ise malın haram yoldan elde edilmesi veya zekâtının verilmemesidir. İbn Avf ise her iki durumdan da uzaktır.Ayrıca sahâbeden Talha ve Zübeyr gibiler vefat ettiklerinde geriye mal bırakmışlardır. Şayetbunun kötü bir⁸⁵⁰şey olduğunu bilselerdi geriye mal bırakmaz, tüm mallarını infak ederlerdi. Birçok hikâyeci yukarıdaki rivayet gibi şeylerle insanları fakirliğe sevk edip zenginliği yeriyorlar.”⁸⁵¹

j. Rivayette Anlatılanın Peygamberliğin Konumu ve Misyonuna Yakışmaması

Hz. Peygamber’in konumunun ve misyonunun göz önüne alınarak hadislerin değerlendirilmesi yapılmalıdır. Rivayetlerin kabulünde sadece klasik anlamda anlaşıldığı gibi sadece ravi ve senedle ilgili sıhhat şartlarıyla yetinilmemelidir.

Bütün Peygamberlerin insanlara yaptıkları tavsiyelere öncelikle kendileri uymuş, özleriyle sözleri ve davranışları birbirine uyum içerisinde olmuştur. Rivayetlerin de Hz. Peygamber’in konumuna ve miyonuna uygun olması gerekir. Bu kriter hadislerin sıhhat durumunun tespitinde değerlendirilebilir. Bu konuda şu örnek verilebilir:*Hz. Süleyman’ın çocuğunu ölümden kaçırması* ile ilgili rivayet için İbnu’l-Cevzîbu mantıkla “uydurma”dırdemiştir. O herkesin her nerede olursa olsun öleceği,ecel gelinde ölümün ne öne ne de geriye alınamayacağıgerçeğini daha çok Peygamberlerin bilmesinden hareketle Hz.Süleyman’ın, çocuğunu ölümden kurtarması için kaçırmasıyla ilgili rivayeti doğru bulmamıştır.⁸⁵²

k. Amele Ölçüsüz Karşılık

⁸⁵⁰ İbnu’l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 14; Krş. Yıldırım, *İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış*, s. 84.

⁸⁵¹ İbnu’l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 14.

⁸⁵² İbnu’l-Cevzî, *Mevzûât*, III, 217; Krş. Yıldırım, *İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış*, s. 87.

İyiliklere ölçsüz mükâfat, örneğin nafile namaza çok fazlasevap verilmesi gibi:"Kim belirlenen miktarda namaz kılacak olursaona yetmiş ev vardır. Her evde 70.000 oda, her odada 70.000 döşek, her döşekte de 70.000 cariye vardır... " İbnu'I-Cevzî bu rivayetindeğerlendirmesinde, rivayette anlatılanın Allah'ın kudretinde olmakla birlikte, bu rivayetin oldukça abartı olduğusonucuna varmıştır.⁸⁵³

I. Bilimsel Gerçeklere Aykırılık

Bazı hadis metinleri astronomi, coğrafya, tıp, kimya vb. ilimlerle ilgilidir. Bu metinlerin günümüzdeki bilim ve teknolojinin imkânlarından yararlanarak tetkik ve tenkidi yapılmalıdır. Bu metodu önceki âlimlerden bazıları yapmıştır. Ancak bu günün imkânları daha da gelişmiş olduğundan, günümüzde hadisler daha bilimsel verilerle tedkik ve tenkid edilebilir.

İbnu'I-Cevzî, bilimle ilgili rivayetleri kendi zamanındaki bilimsel verilerle tahlil etmiş ve bilime aykırı gördüğü rivayetlerikabul etmemiştir. O genellikle bu alanla ilgili rivayetlerin metinlerini tenkid etmiştir. Örneğintıb ile rivayetler üzerinde çalışmalar yapmıştır. İbnu'I-Cevzî bu tür rivayetlerde anlatılanları tıp bilgisine uygunluk açısından değerlendirmiştir ve o günkü hekimlerin kabul etmediği rivayetlerin o dönemintıbbı ve âdeti olarak değerlendirmenin gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁵⁴

Diğer metin tenkidi kriterlerinde olduğu gibi hadisin sıhhatının tespiti için sadece bir kriterle yetinilmemelidir. Nevzat Tartı'nın da ifade etmiş olduğu gibiçağdaş bilimlerin verilerine güvenerek bir hadisin sahih olmadığına karar vermek kadar, bu bilimlerin ondaki bilgileri doğruladığı gerekçesiyle, bir hadisinne kadar sahih olduğunu ifade etmenin de yanlış olacağını düşünüyoruz. Çünkü bir hadisinbilime aykırı veya uygun bir içeriğinin olması ile o hadisin gerçekten Hz. Peygamber'eait olması tamamen farklı şeylerdir. Diğer yandan ilmin bugün desteklediği bir rivayet,verileri değiştiği zaman, yine aynı ilim tarafından belki

⁸⁵³ İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, I, 98; II, 127.

⁸⁵⁴ İbnu'l-Cevzî, **Mevzûât**, II, 296.

yalanlanacaktır. İşte o zaman aynı hadisin, uydurma kabul edilmesi söz konusu olacaktır.⁸⁵⁵ Bütün bunların da göz önüne alınması gerekir.

Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki, mütekaddimûn âlimlerinin hadislerle ilgili vermiş oldukları hükümlerinin içtihadlarına dayanmaktadır. Onlar bu içtihadlarında isabet edebildikleri gibi yanılmış da olabilirler. Hadislerin sıhhat problemlerinin çözüme kavuşması için bütün imkânların değerlendirilmesi gerekir. Amaç Hz. Peygamber'e ait olan rivayetlerin ona ait olmayanlardan ayrıştırılmasıdır. Bu çalışmaları da her dönemdeki Müslümanlar imkânları ölçüsünde yapmaya çalışmışlardır. Bugünün Müslümanlarının da hadislerin korunması ve sıhhatlerinin tespiti konusunda çalışmalar yapmaları gerektiği kanaatindeyiz.

⁸⁵⁵ Tartı, **Bilim-Hadis İlişkisine Dayalı Bir Metin Tenkidi Tartışması**, s. 104.

SONUÇ

İslam dininin iki temel kaynağı vardır. Bunların ilki Kur'an-ı Kerim, ikincisi ise Hz. Peygamber'in hadisleridir. Kur'an tevatüren gelmiş olduğundan onun sıhhatinde herhangi bir ihtilaf yoktur. Hadis konusunda ise aynı şeyi söylemek mümkün olmamaktadır. Hadisler Peygamberimiz döneminde yazıdan çok genellikle sözlü olarak aktarılmıştır. Hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti çalışmasının ilk örnekleri daha sahâbe döneminde görülmeye başlamış ve sahâbe bazı rivayetlerin metnini Kur'an'a, Sünnete ve akla arz etmiş, hadisi nakleden raviyi araştırmış ve onlardan bazen şahit veya yemin istemiştir. Ancak bütün sahâbe bu metodu uygulamamıştır. Sahâbilerden bazıları (Hz. Aişe ve İbn Abbâs gibi) hadisin metnini araştırma ihtiyacını hissetmişler, Ebû Hüreyre ve İbn Ömer gibi bazıları da böyle bir ihtiyaç hissetmeksizin hadisi olduğu gibi kabul etmişlerdir. Hz. Ömer hadisi korumak maksadıyla bütün hadisleri toplamak istemiştir. Bu görüşünü sahâbeyle paylaşmış ancak bazı endişelerden dolayı bundan vazgeçmiştir. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle meydana gelen olaylardan sonra hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti konusunda daha titiz olmak zorunda kalmışlardır. Ancak sistemli bir çalışma yapılmamış ve sahih hadis problemi çözülmeyen sonraki nesillere kalmıştır.

Tâbiûn dönemi ilk örnekleri sahâbe döneminde görülmüş olan ve daha sonraları Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y olarak isimlendirilen bu iki ekolüzerinde değerlendirilmiştir. Her iki ekol de rivayetlerin senedlerini araştırmış, ravinin hadis rivayeti için ehil olup olmadığı ve rivayetin ma'rûf olması aramışlardır. Ehl-i Re'y muhaddisleri bu kriterlere ek olarak, haber-i vahidin, Kur'an'ın umum ve zahirine, sünnete ve dinin asıllarına muhalif olmamasını da istemişlerdir. Ayrıca umumu'l-belvâ konusundaki haberi vahid reddetmişlerdir. Bu dönemde her ne kadar sahih kavramı kullanılmamış olsa da, eş-Şa'bi'nin 'ehl-i hadisin üzerinde icma ettiği hadis', Yezid b. Ebû Hubeyb'in 'Ma'ruf olursa al' vb. cümleler, sahih hadis tanımının ilk kavramsallaşma sürecini ifade etmektedir. Ancak bunların bir tanım haline dönüşüp kullanıldığını söyleyemeyiz.

Bu dönemin başında halife Ömer b. Abdülaziz, bütün hadislerin toplanması ihtiyacını hissetmiş ve resmî tedvini başlatmıştır. Ancak bu dönemde başlayan tedvin ve onu takip eden tasnif faaliyetlerinde, sadece güvenilir ravilerin rivayetlerini esas alıp, sahih hadisleri toplamak diye özel bir gaye ve gayret olmamıştır. Bu dönemde herkesin üzerinde ittifak ettiği sahih hadis şartları da henüz yoktu. Hadisi rivayet eden ravi adil ve rivayet edilen hadis konusunda da kalpler mutmain ise bu tür hadisler kabul ediliyordu. Bu döneme kadar hadislerin sıhhatının tespiti için herhangi bir sistemli çalışmanın yapılmamış olması, bu konudaki problemin devam ettiğini göstermektedir.

Tebe-i Tâbiîndönemiâlimleri hadislerin sıhhati konusunda çalışmalar yapmışlardır. İmam Evzâî, Şu'be b. Haccac, Süfyan-ı Sevri, İbn Mubârek, Behlûl b. Râşid, İbn Mehdi, İshâk b. Râhûyeve Ahmed b. Hanbel hadisleri sahih ve sakim (zayıf), ma'ruf ve münker şeklinde iki kısma ayırmıştır. Bu muhaddislerden İshâk b. Râhûye, Yahya b. Maîn, Ali b. Medini ve İbn Hanbelhadisleri rivayet eden raviler hakkında "hadisi sahihtir", "hasenu'l-hadistir" veya "zayıftır" şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bunlar rivayetlerin sıhhat tespiti konusundaki hükümlerini bazı kriterlere göre vermişlerdir. Fakat hepsi hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitinde aynı kriterleri kullanmamışlardır. Abdullah b. Mubârek, Şu'be b. Haccac, Süfyan es-Sevri ve Ebû Nasr b. Sellâm isnadın öneminden bahsetmişler ve ravinin adil, zabıt, sika ve fakih olması gerektiğini belirtmişlerdir. İmam Şâfîî, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî ve Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlîhaberi vâhidlerin kabulü için özellikle râvînin adaleti, zabtı ve isnâdın ittisalini istemişler. Bütün bu kriterler gözönüne alındığında genel olarak muhaddislerin hadislerin sahih olup olmadığına ravi ve senede bakarak hüküm vermiş oldukları anlaşılmıştır. Onlar için isnadın sahih olması, hadisin sıhhati için yeterli bir kriterdir. Metnini Kur'an'a arz etmeyi, meşhur sünnete veya akla uygunluğunu araştırmayı gerekli görmemişlerdir.

Bu dönemdeki Ehl-i Re'y muhaddisleri olan İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Muhammed b. İsa b. et-Tabba ravinin adil ve sika olmasınınve haberin ma'ruf olmasını istemiştir. Bunlarhadis metinlerinin Kur'an'a, meşhur sünnete aykırı ve umumu'l-belvâ konusunda olan ahad rivayetleri kabul etmemiştir. Zira onlara göre, bir rivayetin Kur'an'a, meşhur sünnete, umumu'l-belvâya muhalif olması,

manevî inkıta sayılır. Bunlar genellikle Ehl-i Rey'in hadislerin sıhhati konusundaki kriterleri olmuştur.

Her iki ekol de sünneti doğru tespit etme ve doğru anlama çabası içinde olmuştur. Ancak metod farklılığı zaman zaman bazı hadislerle ilgili farklı sonuçlara ulaşmalarına sebebiyet vermiştir. Muhaddisler bu dönemde tüm çabalarını Resûlullah'ın hadislerini tespit, tedvin ve rivâyete hasretmişlerdi. Hadisleri toplarken sahih, zayıf, merfu, mevkuf, maktu, mürsel, müsned ayırımına gitmemişlerdi.

Hicri III. asıra gelindiğinde artık rivayetler arasından sadece sahih olanları seçme eğilimi ağırlık kazanmış ve bu konuda birçok muhaddisler gayret göstermişlerdir. Özellikle Buhârî ve Müslim sahih hadisleri sahih olmayandan ayırmak amacıyla sahih adlı eserlerini yazmışlardır. Yine bu dönemde yazılmış olan güvenilir olarak kabul edilen başka eserler de vardır. Bunlar Ebû Dâvud'un Sünen'i, Tirmizî'nin el-Cami'i, Nesâî'nin el-Mücteba'sı, İbn Mâce ve Dârimî'nin Sünen'leridir. Kütüb-i Sitte müellifleri ravinin adil, zabıt ve sika olmasını, hadis rivayetiyle meşhur olmasını ve isnadın muttasıl olması istemişlerdir. Ayrıca İbn Huzeyme cerhe uğramamış adil ravilerin muttasıl senedle rivayet ettikleri hadisi sahih kabul etmiştir. İbn Hibbân da cerhe uğramamış sika ravilerin muttasıl senedle rivayet ettikleri hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bu müelliflerden özellikle Buhârî ve Müslim eserlerini sahih hadisi sakim olandan ayırmak maksadıyla telif etmişlerdir. Ancak bu çalışmalar sahih hadis problemini tamamen çözememiştir.

Hadis usûlü eserleri V. ve VI. asırlarda, yani Kütüb-i Sitte döneminden yaklaşık iki yüz yıl sonra ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında da sahih hadislerle ilgili ortak bir tanım yoktur. Fakat iki farklı eğilimin olduğu görülmektedir. Bir grup isnad merkezli tanım yapmış, diğeri de isnad ve metni birlikte tanımlamıştır. Ehl-i Hadis daha çok hadis rivayetini önemsemiş, sahih hadis tanımında da ravi-sened merkezli bir yol takip etmiştir. Rânehürmüzî, Taberî, Hattâbî, Tahâvî, Hâkim, İbn Hazm, Kadi İyâd, el Meyâncî ve İbnü'l-Esir gibi hadis âlimleri ravi ve isnad bağlamında tanımlar yapmışlardır. Ehl-i Re'y âlimlerinden el-Cessâs, İbn Fûrek, Serahsî, mutezili âlim Kadı Abdülcebbar ve Ehl-i Re'y âlimlerine benzer kriterler arayan Hatib el-Bağdâdî gibileri de isnadla birlikte metin tenkidini de sahih hadis tanımına dâhil etmişlerdir. Ancak bütün bu âlimlerinin kriterlerinde bir ittifaktan bahsetmek mümkün değildir.

Müteahhirûn dönemi hadis usûlü âlimlerinden İbnu's-Salâh'ın sahih hadis tanımı ise “*Adlet ve zabt sahibi ravilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şaz ve illetli olmayan hadistir*” şeklindedir. Önceki dönemlerden farklı olarak muteahhirûn döneminde yani İbnu's-Salâh'tan sonra yapılan sahih hadis tarifleri genel olarak İbnu's-Salâh'ın tanımı esas alınarak yapılmıştır. Nevevî, İbn Dakîki'l-İyd, el-Ca'berî, İbn Kesir, İrâki, İbn Hacer, Ebû Abdillâh Kafiyeci, Suyûtî, Sehâvî ve Dihlevî İbnu's-Salâh'ın tanımının aynısını yapmışlardır. Yine son dönem muhaddislerinden Cemaluddin el-Kâsimî, Tahir el-Cezâirî, Mustafa b. Hüsni es-Sibai, Nureddin İtr, Subhî es-Sâlih ve Ahmed Naim da İbnu's-Salâh'ın tanımının aynısını yapmışlardır. İbnu's-Salâh ve sonrasında tam bir Ehl-i Hadis tanımı hâkim olmuştur. Ondan sonra gelmiş olan âlimler onu taklid etmişler, ondan farklı bir şey söylememişlerdir. İbnu's-Salâh öncesi âlimler hadislerin sıhhatinin tespiti konusunda bazı şartlardan bahsetmiş olsalar bile, günümüzde de genel kabul gören sahih hadis tanımı İbnu's-Salâh tarafından, yani ancak hicri VII. y.y. da gerçekleştirilmiştir. İbnu's-Salâh'tan sonra bu tanım hadis ilminde egemen bir hale gelmiştir.

Klasik ve müteahhir dönem hadis usûlü eserlerinde yapılmış olan sahih hadis tanımının ortak noktası, Ehl-i Hadisin sistemi olan isnad merkezli olmasıdır. İsnaddaki ravilerin adil, sika ve senedinin muttasıl olması konusunda çok hassas davranmışlardır. Ancak ravi hakkında yapılmış olan değerlendirmeler içtihadî olduğundan dolayı aynı ravi hakkında birbirlerinden farklı hükümler verilmiştir. Bununla birlikte hadisin birinci bölümü olan sened kısmı ile ilgili problemler büyük ölçüde çözülmüştür. Fakat hadisin ikinci kısmı olan metin konusu için böyle bir şey söylemek mümkün değildir. Hadisin sıhhatini tespitinde isnadın öncelikli olarak araştırılmasının gerekliliği son derece önemlidir. Bir metnin Hz. Peygamber'e aidiyetinin ilk tetkik aşaması o hadisi aktaran ravinin güvenilirliğidir. Ancak sadece ravinin güvenilir olması hadisin Hz. Peygamber'e ait olduğu anlamına gelmez. Dürüst insanlarda da hata, yanlışlık veya unutma durumu olabilir. Nitekim sahâbe döneminde örneklerle gördüğümüz gibi tamamı âdil kabul edilen sahâbe dahi yanlışlık, unutmuş veya hata etmiştir. Bundan dolayı isnad araştırmasından sonra metnin tetkik ve tenkid edilmesi gerekir. Ancak metnin tenkid edilmesiyle hadis için tam bir hüküm verilebilir. Aksi takdirde hadisin metni tenkid edilmediği takdirde verilen hükümler sadece isnad için geçerli olur ki bu hadisin bütünü için geçerli bir

hüküm olmaz. Aslında muhaddisler de bir hadisin sıhhati hakkında verilen hükmün sadece isnadı için geçerli olduğunu söylemişlerdir.

Birçok muhaddis deklasik ve müteahhir dönem hadis usûlü eserlerinde yapılmış olan sahih hadis tanımını yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Batalyevsi, ravinin güvenilir olmasının metnin doğruluğunu garanti etmediğini etmiştir. İbnu'l-Cevzî'ye göre senedin bütün ravileri sika bile olsa hadis mevzû, olabilir. Ebû Şame el-Makdisi, İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Âlâî, İbn Haldun, Cürcani, Mübârekfûrî, Mevdûdî, Abdülcebbâr Saîd, Fazlur Rahman, Muhammed Gazzâlî, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Çerağ Alive Seyyid Ahmed Handasened ve metnin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ahmed Naim, Yûsuf Ziya Yörükân, Mücteba Uğur, M. Hayri Kırbaşoğlu, Ahmet Keleş, H. Musa Bağcı, Mehmet Bilen ve Nevzat Tartı gibi âlimler de rivayetlerin hem isnad hem de metin açısından tenkide tabi tutulmasının gerekliliğini ifade etmişlerdir.

Bütün bunlardan hareketle karşı karşıya olduğumuz sahih hadis tanımı problemini çözmeye katkı sağlayacak yeni bir tanım önerisinde bulunulmuştur. Önerilecek tanımla, kavramsal sorunları giderilmiş, birbirleriyle tutarlı, iç işleyişi bakımından mantığa uygun, çıktıkları bakımından sağlıklı sonuçlar verecek ve çelişkilerden arındırılmış bir hadis usûlü'nün belirlediği özelliklere haiz bir metotla hadislerin sıhhat tespitlerinin yapılması sağlanmış olacaktır. Bu tanımda olmazsa olmaz olan Ehli Re'y ve Ehli Hadis ilkelerini benimsenmiştir. Bu iki ekolün kriterlerinden yararlanmanın yanında ayrıca günümüzün gelişmiş bilim ve teknoloji imkânlarından da yararlanılmıştır. Dolayısıyla geçmişten günümüze bu konuda söz söylemiş ilim adamları ve hadis araştırmacılarının kriterlerini değerlendirip tanımın çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Yapılan yeni sahih hadis tanımı şöyledir: "Âdalet ve zabt sahibi ravilerin muttasıl olarak rivayet ettiği, şaz ve illetli olmayan, Kur'an'a ve maruf (meşhur ve mütevatir) sünnete, İslam'ın genel esaslarına, insanlığın ulaştığı olduğu bilimsel verilere, akıl, icma' ve umumü'l-belvaya, tarihi verilere, dil kurallarına ve Hz. Peygamber'in misyonu ve konumuna uygun olan hadistir.

Yeni tanımın en önemli özelliği değerlendirilmeye tabi tutulan hadisin metnini de kapsamış olmasıdır. Ayrıca yapılmış olan tanımlardagördüğümüz en önemli eksiklik olan Hz. Peygamber'in konumu ve misyonununbu tanımdayer verdik.

Bunun yanında günümüzün bilim ve teknolojisinin imkânlarından yararlanarak bilimle ilgili olan hadis metnlerinin tenkid edilmesinin önemine işaret ettik.

Çalışmamızda teklif ettiğimiz tanımın sahih hadis problemine çözüm sunabilmesi için hadislerinsenedlerinde yer alan bütün ravileri kapsayacak bir hadis ricali ansiklopedisine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca isnadları ve bütün tarikleriyle, ister basılmış, isterse el yazması olsun, her kaynaktaki hadislerikapsayan bir hadis metinleri ansiklopedisine ihtiyaç vardır. Bu iki büyük çalışmaüçüncü bir ansiklopediye zemin hazırlayacaktır. Bu da, bir heyet tarafından, bütün hadislerin yeniden sened ve metin tenkidinden geçirilerek oluşturulacak sahih hadisler ansiklopedisidir. Bu üçüncü ansiklopedinin hadisleri yeniden bablara ayrılarak sınıflandırılması, çeşitli sahalardaki araştırmacılara faydalı olacak bir düzen ile de tasnif edilmesi gerekir.

Bütün gayretimize rağmen ortaya koyduğumuz çalışmanın eksiklerinin olduğunu, sahih hadis problemini çözecek nihai bir öneride bulunamadığımızı biliyoruz. Ayrıca bu konunun her zaman hadisçilerin gündeminde kalacağına ve tartışılacağına inanıyoruz. Bununla birlikte bugüne kadar yapılan ve bundan sonra da yapılacak olan farklı akademik çalışmalarla sorunun önemli ölçüde çözüme kavuşacağına inanıyoruz. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın hadis ilmine, çağımızın hadisçilerine ve tüm İslam araştırmacılarına bir nebze de olsa katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- ABA, Veli, “Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi”, **Gümüşhane Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, Cilt 2, s. 233-249.
- ABDULAH B. AHMED B. HANBEL, **Sünne**, thk. Muhammed b. Said b. Salim el-Kahtânî, Dâru İbn Kayyım, 1986.
- ABDULBÂSİT MEZÎD, Alî Abdalbâsıt Mezîd, **Minhâcu'l-Muhaddisîn fi'l-Karnî'l-Evvelî'l-Hicrî ve Hattâ Âsrinâ'l-Hâdir**, Byy. Bty.
- ABDULLÂH B. MUBÂREK, Ebû Abdurrahman Abdullâh b. el-Mubârek b. Vâdih el-Mervezî, **Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik**, thk. Habib Rahman A'zamî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût ty.
- ABDULMUHSİN, **el-İmâm el-Buhârî ve Kitâbuhu el-Câmiu's-Sahîh**, el-Câmiatu'l-İslâmiye, Medîne 1970.
- ABDULMUHSİN, **el-İmâm Müslim ve Sahîhuhu**, el-Câmiatu'l-İslâmiye, Medîne 1970.
- ABDÜLCEBBÂR, Saîd, “Metin Tenkidinde Temel Kriterler”, Çev. Ahmet Ürkmez, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, s. 215-250.
- ABDÜRREZZAK B. HEMMÂM, Ebû Bekr es-San'anî, **el-Musannef**, Thk. Habîbürrahman el-A'zamî, el-Meclisü'l-ilmî, Beyrût-Lübnan 1972.
- ACÂC, Muhammed Temim b. Salih b. Abdillâh el-Hatîb, **es-Sunne Kable't-Tedvîn**, Dâru'l-Fikr, Beyrût-Lübnan 1980.
- , **Sünnetin Tesbiti**, Mütercim: Mehmet Aydemir, Akademi Yayınları, 2005.
- ACLÛNÎ, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Ammeştehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs**, thk. Abdülhamîd b. Ahmed, el-Mektebetü'l-Âsriyye, Beyrût 2000.
- AĞIRAKÇA ŞAHYAR, Ayşe Esra, **Zayıf Hadis Rivayeti**, Akdem Yayınları, İstanbul 2011.
- AHATLI, Erdinç, “Hadis İlminde Metodoloji Problemleri”, **İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi 2**, **Ensar Neşriyat**, s. 801-814.
- AHMED EMİN, **Fecru'l-İslâm**, Müessesetü Hindâvî, Mısır 2012.

- AHMED İBN HANBEL, Ahmed b.Muhammed, **Müsned**, thk. ŞuaybArnavûtÂdil Mürşid vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2001.
- , **Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl**, thk. Vesiyellâh b. Muhammed b. Abbâs, Dâru'l-Hânî, Riyâd 1422.
- , **Mines-Sualâti Ebi Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hânî el-Esrem Ebâ Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, Beyrût 2004.
- AKBAŞ, Bahattin, **Ebû Ca'fer et-Tehavi'nin Hadis Kültüründeki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2008.
- AKDOKUR, Fatma, **Tehzibu'l-Âsar Bağlamında et-Taberi'nin Hadisçiliği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2010.
- AKGÜN, Hüseyin, **İbnu'l-Kattan'ın Hadis Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. SBE, İstanbul 2004.
- ALÂÎ, Ebû Saîdb. Halîl, **Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl**, Thk. Hamdî es-Selefi, Âlemu'l-Kutub, Beyrût 1986.
- ALİYÜ'L-KÂRÎ, Nureddin Ali b. Muhammed, **el-Esrâru'l-Merfuâtu fî'l-Ahbâri'l-Mevdûâ**, Dâru'l-Emâne, Beyrût ty.
- , **Şerhu Nuhbeti'l-Fiker**, thk. Muhammed Nezzâr Temîm - Heysem Nezzâr Temîm, Dâru'l-Erkam, Beyrût tsz.
- ANİS, Ahmad, "Mevdûdî", **DİA**, XXIX, 432-437, Ankara 2004.
- APAYDIN, H. Yunus, "Haber-i Vahid", **DİA**, XIV, 355-358, İstanbul 1996.
- , "Mütevâtir", **DİA**, XXXII, 209-210, İstanbul 2006.
- APAYDIN, Mehmet, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, Kuramer Yayınları, İstanbul 2018.
- ARPAÇUKURU, Osman, **Sahâbe Dönemi Hadis Rivayetinde Tesebbüt, İklal ve İksar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. SBE, İstanbul 2006.
- ARSLAN, Ali, "Hadis Kaynaklarındaki Tarihe/Vakiyaya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesi", **Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, s. 135-158.
- ARTIKBAEV, Kudrat, **Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2010.
- ASLAN, Recep, **Suyuti'nin Hadis İlmindeki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2007.

ÂŞIKKUTLU, Emin, “Cerh ve Ta’dil”, **DİA**, VII, 394, İstanbul 1993.

-----, **Hadiste Ricâl Tenkidi Cerh ve Ta’dil İlmi**, İFAV, İstanbul 1997.

AVCI, Seyit, “Sufilerin Hadis Tespit Ölçüleri İsmail Hakkı Bursevi Üzerine Bir İnceleme”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, Cilt 2, s. 7-29.

AVNÎ, Hâtim b. Ârif b. Nâsır eş-Şerîf el-Avnî, **el-Menhecu’l-Mukterihu li Fehmi Musteleh**, Dâru’l-Hicret, Riyâd 1996.

AYDIN, Nevzat, **Hadisin Tespit ve Tenkidinde "Sünnete Arz"ın Fonksiyonu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, OMÜ, SBE, Samsun 2008.

AYDINLI, Abdullah, “Ehl-i Hadis”, **DİA**, X, 507-508, İstanbul 1994.

-----, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İFAV, İstanbul 2009.

AYNÎ, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, **Umdetü’l-Kârî Şerhu’l-Buhârî**, Beyrût tsz.

AZİMABADÎ, **Avbu’l-Ma’bud Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud ve meahu Haşiyeti İbn Kayyim**, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiye, Beyrût 1415.

BABANZADE, Ahmed Naim, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sahih Tercemesi ve Şerhi**, DİB Yayınları, Ankara 1982.

BÂCÎ, Ebû’l-Velîd Süleymân b. Halef, **Muntekâ Serhu Muvatta’ı Mâlik**, Matbaatu’s-Saâde, Mısır 1332.

-----, **et-Ta’dîl ve’t-Tecrîh li Men Harrace Lehü’l-Buhârî fî Câmi’i’s-Sahîh** thk. Ebû Lubâbe Huseyin, Dâru’l-Livâ’, Riyâd 1986.

BAĞCI, H. Musa, “Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu”, **TDV Yayınları/324**, ss. 541-576.

-----, “Hadis Metodolojisinde Sahihu’l-Buhari'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen ilk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi”, **AÜİFD**, Cilt: 45, s. 39-56.

-----, **Hadis Rivayetinde Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu**, İlahiyat Yayınları, Ankara 2004.

-----, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara Okulu, Ankara 2012.

-----, **İnsanın Kaderi**, Ankara Okulu, Ankara 2009.

BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, **el-Fakîh ve’l-Mutefakkih**, thk. Âdil b. Yûsuf el-Ğarrâzî, Dâru İbni’l-Cevzîyye, Arabistan 1421.

-----, **el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’**, thk. Mahmut Tahhân, Mektebetu’l-Maârif, Riyâd tsz.

- , **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**. thk., Ebû Abdullah es-Sûrkî-İbrâhîm Hamdî el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medîne tsz.
- , **er-Rihletu fî Talebi İlm**, thk. Nurettin Itr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1395.
- , **Şerefu Ashâbi'l-Hadîs**(thk. Mehmed Said Hatiboğlu), Dâru İhyâi's-Sunnet'n-Nebeviyye, Ankara tsz.
- , **Takyîdu'l-İlm**, İhyâu's-Sünneti'n-Nebevî, Beyrût tsz
- BARDAKOĞLU, Ali, “Hanefî Mezhebi”, **DİA**, XVI, 1-2, İstanbul 1997.
- BATALYEVŞÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, **el-İnsâf fî Tenbîhi alâ'-Meânî ve'l-Esbâb**, thk. Muhammed Rıdvân ed-Daye, Dâru'l-Fikir, Beyrût 1403.
- BAYRAKTAR, İbrahim, “Metin Tekidi ve Müşkil Hadisler”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 12, ss. 175-226.
- , **Hadis Tarihi ve Hadisçiler**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992.
- BAYRAKTUTAR, Muammer, **İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2006.
- BEDİR, Ahmet, SARSILMAZ, Arif, “Hz. Adem'in Boyu”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, s. 133-138.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyin, **es-Sünenu'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2003.
- , **el-Kiraâtu Halfe'l-İmâm**, thk. Muhammed Said b. Besyuni Zeğlul, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1405.
- BİLEN, Mehmet, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, Ankara Okulu, Ankara 2013.
- , “Sahih Hadisin Tanımı Üzerine”, **Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi** cilt: I, s. 247-260.
- BİLGİN, Recep, **Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit (1927-2011)' İn Hadisçiliği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2015.
- BİRİŞİK, Abdulhamit, “Kur'ânîyyun”, **DİA**, XXVI, Ankara 2002.
- BUDAK, Ali, **Kelamcı Perspektifte Hadis**, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2012.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, **et-Târihu'l-Kebîr**, Dâiretü'l-Me'ârif el-'Usmaniye Yay, Haydarabad tsz.

- , **ed-Duafâu's-Sağîr**, thk: Muhammed İbrâhîm Zeyd, Dâru'l-Va'y, Haleb 1396.
- , **Sahîhu'l-Buhârî**, thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır, Dâru Tûku'n-Necât, Beyrût 1422.
- BURHANEDDİN, Ebû İshak İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halil el-Ca'beriy, **Rusumu't-Tahtîs fi Ulumi'l-Hadîs**, Muhakkik İbrahim b. Şerif el-Meyli, Dâr İbnu Hazm, Lübnan-Beyrût 2000.
- CANAN, İbrahim, **Kütüb-i Sitte**, Akçağ Yayınevi, İstanbul 1995.
- , "Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları", **Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, s. 103-126.
- CEBECİ, Lütfullah, "İmam-ı Tirmizî", **Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, s. 287-311.
- CEYHAN, Mehmet Akif, **Alman Müstesriki İgnaz Goldziher'in İslam Hukukunun Kaynakları Hakkındaki Görüşleri ve Bu Görüşlerin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara 2006.
- CEZÂİRÎ, Tâhir b. Salih b. Ahmed, **Tevcihu'n-Nazar ila Usûli'l-Eser**, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetu'l-Metbûâtu'l-İslâmiyye, Haleb 1995.
- COŞKUN, Selçuk, **Hadise Bütüncül Bakış**, İFAV, İstanbul 2014.
- CÜRCÂNÎ, Eş-Şerîf el-Cürcânî, **Risâletü fi Usûli'l-Hadîs**, thk. Ali Zevin, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1407.
- , **et-Tarîfât**, Dârül Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1983.
- ÇAKAN, İ. Lütfî, "el-Âsar", **DİA**, III, 460, İstanbul 1991.
- , **Anahatlarıyla Hadis**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- , **Hadis Edebiyatı**, M.Ü. İ.F.V. Yayınları, İstanbul 2009.
- ÇAKIN, Kamil, **İlk Hicri Asırda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 1990.
- ÇAP, Sabri, **Hadis İliminde Merfû-Mevkuf İlişkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniv. SBE, Bursa 2008.
- ÇERÇİBAŞI, Hale, **Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2008.

- ÇİÇEKLER, Mustafa, “Reşîd Rızâ”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2008.
- DANIEL W. Brown, **İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek**, çeviren; Sabri Kızılkaya ve Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009.
- DÂREKUTNÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer, **Sünen**, Thk. Şuayb Arnavût ve Ark., Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 2004.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, **Sünen**, thk. Hüseyin Salîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğni, Arabistan 2000.
- DİHLEVÎ, Abdulhakk b. Seyf, **Mukaddimetu fî Usûli'l-Hadîs**, Thk. Süleymân en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Lübnân 1986.
- DİHLEVÎ, Ebû Abdilaziz Kutbüddin Ahmed b. Abdirrahim b. Vecîhiddîn Şâh Veliyyullah, **el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf fi'l-Ahkâmi'l-Fıkhiyye**, Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1404
- DOĞANAY, Süleyman, “Hadislerde Metin ve Muhteva Tahllinin Tarihi Boyutu”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, Cilt: 5, s. 63-84.
- DUMEYNÎ, Müsfir Gurmullah, **Mekâyîsü Nakdi Mütûni's-Sünne**, Riyâd 1947.
- DÜLBER, Hatice, **İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2008.
- DÜZENLİ, Muhittin, **Rivayetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet Ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi SBE, Samsun 2008.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, **Sünen**, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriy, Beyrût ty.
- , **Risâletu Ebî Dâvud ilâEhl-i Mekke fî Vasfi Sünenih**, nşr. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrût 1394.
- EBÛ HANÎFE, Numan b. Sabit. **el-Âlim ve'l Muteallim**. Thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, 1368.
- EBÛ NUAYM, **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ**, Dâru's-Saâde, Mısır 1974.
- EBÛ ŞEHBE, **Difâu' ani's-Sünne**, Mecmeu'l-Buhûsu'l-İslâmi, Kâhire 1985.
- EBÛ YÛSUF, **er-Redd 'alâ Siyeru'l-Evzâi**, thk. Ebû'l-Vefâ Afgânî, Lecnetu'l-İhyai'l-Mearifi'n-Nu'maniye, Hindistantsz.
- , **Âsâr**, thk. Ebû'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût, tsz.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed Ebû Zehra, **İmam Şâfiî**, Çev. Osman Keskioglu, DİB Yayınları, Ankara 2000.

- , **Ebû Hanife**, Çev. Osman Keskiöglu, DİB Yayınları, Ankara 1999.
- EBÛ ZEHV, Muhammed Ebû Zehv, **Hadis ve Hadisçiler**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, “Sahih”, **DİA**, XXXV, 523-527, İstanbul 1997.
- ELBANÎ, **Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûâ**, I-XIV, Dâru'l-Meârif, Riyâd 1992.
- EL-BÂSRÎ, Ebû Hüseyin el-Bâsri, **el-Mu'temed**, thk. Halil el-Maysi, Dâru Kütüb-i İlmiye, Beyrût 1403.
- EL-CEDÎ', Abdullah b. Yûsuf el-Cedi', **Tahrîru Ulûmi'l-Hadîs**, Beyrût 2003.
- EL-CASSÂS, Ahmed b. Ali b. Ebû Bekir er-Râzî el-Cesâs el-Hanefî, **el-Fusûl ve'l-Usûl**, Vezâretu Evkâf, Küveyt 1994.
- EL-CEVÂBÎ, Muhammed Tâhir el-Cevâbî, **Cuhûdü'l-Muhaddîsin fî Nakdi Metni'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf**, Tunus 1986.
- EL-CÛVEYNÎ, İmamü'l-Haremeyn Ebû'l-Melik Rüknuddin Abdulmelik el-Cüveynî, **el-Burhân fîUsûli'l-Fıkh**, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyde, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997.
- EL-FESEVÎ, Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfân el-Fesevî, **Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh**, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1410.
- EL-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 2005.
- EL-GAZZÂLÎ, Hucetü'l-İslâm, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, thk. Muhammed abdusselâm Abduşşâfî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1993.
- EL-HİNDÎ, Alauddîn Ali el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1981.
- EL-İFRİKÎ, Ebû'l-Fadl Cemâladdîn b. Manzûru'l-Ensârî el-İfrîkî, **Lisânü'l-Arab**, Dâru's-Sâdr, Beyrût 1414.
- EL-KARADAVÎ, Yûsuf el-Karadavi, **Sünneti Anlamada Yöntem**, Çev. Bünyamin Erul, Rey Yayıncılık, Kayseri 1998.
- EL-KUDÂT, Şeref el-Kudât, **el-Minhâcü'l-Hadîs fî Ulûmi'l-Hadîs**, terc. Halil İbrahim Doğan, Ensar Yayınları, İstanbul 2018.
- EL-MEDÎNÎ, Ali b. el-Medînî, **İlelü'l-Hadîs**, Muhammed Mustafa A'zami, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1980.

- EL-MEKKÎ, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî, **Kûtu'l-Kulûb**, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyâlî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 20015.
- ENGİN, Sezai, “Hadisin Tashihinde Sened ve Metnin Sıhhat ilişkisine İlet ve Şaz Bağlamında Metodolojik Bir Yaklaşım”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, s. 141-165.
- ERDOĞAN, Tunahan, **İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniv. SBE, Antalya 2015.
- EREN, Muhammet Emin, **Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2014.
- ER-RÂZÎ, EbûAbdillah Fahreddiri Muhammed b. Ömer Fahreddiri er-Râzî, **Tefsir-i Kebîr**, Dâru İhyai't-Türâsil Arabi, Beyrût 1420.
- ERTÜRK, Mustafa, “Haber-i vahid”, **DİA**, XIV, 349-352, İstanbul 1996.
- , “Hadis ilmi'nde Metin tenkidi'nin Uygulanmasına Yönelik Bazı Sorunlar”, **İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 3**, Cilt: 3, s. 392-397.
- ERUL, Bünyamin, **Hadislerin Anlaşılması Meselesi**, Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı, TDV Yayınları, s. 95-114.
- , **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yayınları, Ankara 2000.
- , “Tasarrufâtü'r-Ruvâti fî Mutûni'l-Merviyât, Rivayet Metinlerinde Ravilerin Tasarrufları”, **AÜİFD**, Cilt 42, s. 173-212.
- , “Hicrî II. Asırda RivayetÜslûbu(III) Er-Rabî' b. Habîb ve Rivayet-Dirayet Açısından el-Câmi'i”, **AÜİFD**, Cilt: 44, s. 27-68.
- ES-SEYYÎD NECM, Abdulmunim es-Seyyîd Necm, **Tedvînu's-Sünneti ve Menziletühâ**, el-Câmiatu'l-İslâmîye, Medîne 1399.
- ES-SİBÂÎ, Mustafâ b. Hüsni es-Sibâî, **es-Sünnetü ve Mekânatuhâ fî Teşrî'il-İslâm**, Mektebetu'l-İslâmî, Dımeşk-Sûriye 2000.
- , **el-İstişrâk ve'l-Müsteşrikûn mâ Lehüm vemâAleyhim**, el-Mektebetu'l-İslâmî, tsz.
- ES-SÜBKÎ, Takıyyuddîn Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî,Çev. İshak Emin Aktepe, **İmam Şâfi'nin “Hadis Sahihse Mezhebim Odur” Sözüünün Anlamı**, Darû'l-Kutubu'l İlmiye, Beyrût 1990.
- EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, **Makâlâtu İslâmîyyin**, Tashih Halmut Reyter, Dâru Franz Şetayiz, Almanya 1980.

EŞ-ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **Âsâr**, thk. Ebû'l-Vefâ Afgânî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût tsz.

-----, **Kitâbu'l-Hucce ala Ehli'l-Medîne**, thk., Mehdî Hasan el-Keylânî el-Kâdirî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrût 1403.

-----, **Kitâbu'l-Âsl**, thk. Ebû'l-Vefâ Afgânî, İdâretül Kur'ân ve Ulûmi'l-İslâmiyye, Karacî tsz.

EZER, Bekir, **Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Sünnet ve Hadis Hakkındaki Çalışmaları (1900–1950)**, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Erciyes Üniv. SBE. Kayseri 2007.

FATİON, Shabani “**Şerhu Meâni'l-Âsâr**” Eserine Göre Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Metodolojisinde Sünnetin Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Uludağ Üniv. SBE. Bursa 2011.

FAZLUR RAHMAN, **İslâm**, Çevirenler: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

-----, **Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu**, Çev. Salih Akdemir, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

-----, **İslam ve Çağdaşlık**, Çevirenler, Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

FETTENÎ, Muhammed Tâhir b. Ali es-Siddîkî el-Hindî, **Tezkiratu'l-Mevdûât**, İdâretü'-Tabaât'ü-Münire 1343.

GÖRMEZ, Mehmet, “Abdulfettah EbûĞudde İle Sünnet ve Hadis Üzerine Bir Söyleşi”, **İslâmî Araştırmalar Hadis Sünnet Özel Sayı**, Cilt: 10, s. 138-144.

-----, “Sünnet ve Hadis Üzerine Yûsuf el-Kardâvî İle Bir Söyleşi”, **İslâmî Araştırmalar**, Cilt: 10, s. 145-147.

-----, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, TDV Yayınları, Ankara 2000.

-----, Musa Carullah'ın Sünnet Anlayışı, Musa Carullah Bigiyef , I. Uluslar arası Musa Carullah Bigiyef Sempozyumu, 6 -7 Kasım I 999, Ankara **TDV Yayınları** /321, Ankara -2002.

GÜL, Mutlu, **Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2014.

GÜNER, Osman, **İbn Mâce'nin Süneni ve Kütüb-i Sitte'deki Yeri**, OMİFD, Sayı 8, s. 191-209.

- GÜRLER, Kadir, “İctihât ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Sened Açısından Hadislerin Sıhhati Meselesi -El-Emîr Es-San’ânî’nin İrşâdu’n-Nukkâd İlâ Teysîri’l-İctihâd’ı Özelinde”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 7, s. 58-93.
- GÜŞEN, Seyit Ali, **İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul 2014.
- ĞULÂM RESÛL, Muhammed Tâhir Hakîm Ğulâm Resûl, **es-Sünnetu fi Müvâcehetü’l-Ebâtîl**, Dâvetü’l-Hak, yy., 1402.
- HACIOĞLU, Nejla, “**el-Fusûl fi’l-Usûl İsimli Eseri Bağlamında Cassâs’ın Hadis İlmindeki Yeri**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SBE, Ankara 2010.
- HAÇKALI, Abdurrahman, “Ehl-i Hadis-Ehl-i Re’y Ayrışması Fikhî mi, İtikâdî mi?”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı: 2, s. 59-68.
- HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn**, thk. Mustafa Abdülkâdir A’tâ, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 1990.
- , **el-Medhal ilâ Kitâbi’l-İklîl**, thk. Fuâd Abdu’l-Mun’ım Ahmed, Dâru’d-Da’ve, el-İskenderiyye, tsz.
- , **Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadîs** thk. Muazzam Hüseyin, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 1977.
- HANSU, Hüseyin, **Mutezile ve Hadis**, Otto Yayınları, Ankara 2012.
- HASAN EL-BÂSRÎ, **Fedâilu Mekke**, thk. Sâmi Mekkî el-Ânî, Mektebetü’l-Fellâh Küveyt tsz.
- HATİBOĞLU, İbrahim, **Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları**, Hadisevi, İstanbul 2004.
- , “Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi ve Yöntemlerinin Mahiyeti”, **TDVY/ 324**, s. 189-212.
- HATİBOĞLU, M. Said, **Hilafetin Kureyşliliği**, Otto Yayınları, Ankara 2011.
- , **İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu**, Otto Yayınları, Ankara 2015.
- , **İslamî Tenkid Zihniyeti**, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1962.
- , “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”, **İslamî Araştırmalar**, Cilt 10, Sayı 1-14.

- HATTÂBÎ, Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî, **Me'âlimu's-Sünen**, Matbaâtu'l-İlmiye, Haleb 1932
- HAZİMÎ, **Şurut-i Eimme-i Hamse**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1984.
- HEMMAM B. MÜNEBBİH, **Sahifetü Hemmam b. Münebbih**, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid, Mektebetü'l-İslamî, Beyrût 1987.
- HEROL, Tabak, **İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in Hanefilere Yöneltiltikleri Tenkitler (Namaz Örneği)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. SBE, İstanbul 2013.
- HEYSEMÎ, Ebû'l-Hasen Nuruddîn Ali b.Ebî Bekr b. Süleyman, **Mecmaü'z-Zevâid ve Menbaü'f-Fevâid**, thk. Hüsamüddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-kudsî, Kâhire1994.
- HUMEYDÎ, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsa, **Müsned**, thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânîy, Dâru's-Sakâ, Sûriye 1996.
- İRÂKÎ, Ebû'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahim, **et-Takyîd ve'l-İdâh Şerhi Mukaddimetü'l-İbnu's-Salâh**, thk. Abdurrahman Muhammed Osmân, Mektebetü'l-Selefiye, Medîne 1969.
- ISRAR AHMED HAN, **Hadis Kriterlerin Yeniden Tanımlanması**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Mahya Yayınları, İstanbul 2013.
- ITR, Nureddîn, **es-Sünnetü'l-Mutahhere ve Tahdiyât**, Mecelletü Merkezi Buhûsi Sünneti ve Sîreti, Katar 1988.
- , **Mencehü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs**, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1981.
- İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, **Câmiu'lBeyânî'l-İlm ve Fadlihî ve mâ Yenbagî fî Rivâyetihî ve Hamlihî**, Thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dâru'l-İbnu'l-Cevzî, Arabistan 1994
- , **et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd**, thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî-Said Ahmed A'rab, Mağrib 1976
- , **el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1992.
- İBN ADÎY, Ebû Ahmed el-Cürcânî, **el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl**, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvîz, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût 1997.
- İBN ÂŞÛR, M. Tâhir b. Âşûr, **İslam Hukuk Felsefesi**, Çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, Rağbet Yayınları, İstanul 2006.

- İBNU'L- CA'D, Ebû'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî, **Müsnedü İbni'l-Ca'd**, thk. Amir Ahmed Haydar, Müessesetü Nadir, Beyrût 1990.
- İBNU'L- CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, **ed-Düafâ ve'l-Metrûkûn**, thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1406.
- , **et-Tahkîk fî Ehâdîsi Hilâf**, thk. Misad Abdulhamid Muhammed Sa'denî, Dâru'l-Kütübü'l- İlmiye, Beyrût 1415,
- , **Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn**, thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1997.
- , **Telbîsu İblîs**, Dâru'l-Fikir, Beyrût 2001.
- , **Telkîhu Fuhûmu Ehli'l-Eser fi Uyûni't-Târîhi ve's-Siyer**, Dâru'l-Erkam b. Ebî Erkam, Beyrût 1997.
- , **el-Mevzûât**, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Mektebetü's-Selefiye, Medîne 1966
- İBN DAKÎKÎ'L-ÎYD, **el-İktirâh Fî Beyâni'l-İstilâh**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût tsz
- İBN EBÎ HÂTİM, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Dâru't-Türâsu'l-Arabî, Beyrût 1952.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir Abdullah el-Kûfî, **el-Musannef fî'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr**, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, Riyâd 1409
- İBN FÛREK, İmam Hafız Ebû Bekir b. Fûrek, **Müşkilü'l-Hadîs ve Beyânühü**, Tahkik Mûsâ Muhammed Alî, Alemu'l-Kütüb, Beyrût 1985.
- İBN HACER, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, **el-İsâbe fî Temyîzi's Sahâbe**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Ma'ved, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1415.
- , **en-Nuket alâ Kitâbi İbnu's-Salâh**, thk. Rabi' b. Hâdî Ümeyr'l-Madhalî, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, Medîne 1984.
- , **Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Fikir, Beyrût tsz.
- , **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Fikir, Beyrût 1996.
- , **Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahi'l-Ehli'l-Eser**, thk. İsam es-Sebâbetî Ve Ammâd Seyid, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1997.
- , **Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser**, thk. Nureddîn İtr, Matbaatu's-Sabâh, Dimeşk Suriye 2000
- , **Tehzîbu't-Tehzîb**, Dâiretu'l-Me'ârif, Hindistan 1326.

- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, **Mukaddime**, Terc. Velid İzbudak, İstanbul 1991.
- İBN HANBEL, Muhammed b. İbrahim b. Yûsuf el-Halebi, **Kafvu'l-Eser fî Safvet-i Ulûmi'l-Eser**, thk., Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmî, Haleb 1408.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmedel-Endulusî, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, thk. Ahmed fuad Şâkir, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîd, Beyrût tsz.
- , **en-Nübzetu'l-Kâfiye fî Ahkâmi Usûli'd-Dîn**, thk, Muhammed Ahmed Abdulazîz, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1405.
- , **Resâil**, thk. İhsân Abbâs, Müessesetü'l-Arabiye, Beyrût tsz.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, **Kitâbu's-Sikât** (es-Sikât mine's-Sahâbe ve't-Tâbiîn ve Tebei't- Tâbiîn), Dâiretü'l-Me'ârif el-Usmaniye Haydarâbâd, 1973.
- , **el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn**, thk. Mahmud İbrahim Zayid, Dâru'l-Va'y, Haleb 1396.
- , **Sahîh, (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân, İbn Balaban tertibi)**, thk. Şuayb Arnavût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1988.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, thk. Mustafâ es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafız eş-Şelebî, Kâhire 1955.
- İBN HUZEYME, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, **Sahîh**, thk. Muhammed MustafâA'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût tsz.
- İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebu Bekir, **el-Menârul Munîf fis-Sahîh ve'd-Daîf**, thk. Ebû'l- Fettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmîye, Haleb 1970.
- , **Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1944.
- , **er-Rûh**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût tsz.
- , **el-Frûsiye**, Dâru'l-Endülüs, Arabistan 1993.
- İBN KESİR, Ebû'l-Feda İsmail b. Ömer b. Kesir el-Karşi el-Basrî ed-Dimeşki, **İhtisarul Ulûmil Hadîs**, thk, Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütüb'ül İlmiye, Beyrût tsz.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, **Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs**, el-Mektebetü'l-İslâmî, yy. 1999.

- , **Hadis Mudafaası**, çev. M. Hayri Kırbaoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, **es-Sünen**, thk. Muammed Fuâd Abdülbâkî Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, tsz
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, **Lisânü'l-'Arab**, Dâru Sâdr, Beyrût tsz.
- İBN MENDE, **Şurutu Eimme**, thk. Abdurrahman b. Abdulcebbar el-Feryevai, Dâru'-Müslim, Riyâd 1995.
- İBN RECEP, Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987.
- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1990.
- İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam, **Mecmûu'l- Fetâvâ**, thk., Abdurrahman b. Muhamme b. Kasım, Medîne 1995.
- , **Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviye fi Nakdi Kelâmi Şiati ve Kaderiye**, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmîye, 1986.
- İBNU'L-ESÎR, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, **Câmiu'l-Usûl fi Ahâdisi'r-Resûl**, thk. Abdulkâdir el-Arnâvât, Mektebetü Dâru'l-Beyân, 1969.
- , **Üsdü'l-Gâbefi Marifeti's-Sahâbe**, Thk. Ali Muhammed Mi'ved-Adil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye 1994,
- , **en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, el-Mektebetü'l-İlmiye, Beyrût 1979.
- İBNU'L-KATTÂN, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulmelik İbnu'l-Kattân, **Beyânu'l-Vehmi ve'l-İhâm fi Kitâbi'l-Ahkâm**, Dâru Taybe, Riyâd 1997.
- İBNU'S-SALÂH, Osmân b. Abdurrahmân, **Mukaddimetu İbnu's-Salâh**, thk. Nureddin İtir, Dâru'l-Fikir, Sûriye 1986.
- , **Siyanetu'l-Sahîh-i Müslim**, thk. Abdullah Abdulkadir, Dâru'l-Garbi İslâmî, Beyrût 1408.
- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid, **Fethu'l-Kadîr**, Dâru'l-Fikr, yy. tsz.
- İBRAHİM MUSTAFA ve Diğerleri, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, Dâru'd-Davet, yy. tsz.

- İSHÂK B. RÂHÛYE, **Müsned**, thk. Abdulğafur b. Abdulhak el-Beluşi, Mektebetü'l-İman, Medîne 1991.
- İSTEMİ, Fuat, **Er-Risâle ve Er-Risâle'de Geçen Hadis İstılahları**, Yayınlanmamış Yüksek lisanas, Dicle Üniv. SBE. Diyarbakır 2011.
- JUYNBOLL, G. H. A. Juynboll-Joseph Schacht-Harald Motzki, **İsnad Analiz Yöntemleri**, Çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.
- , **Hadis Tarihinin Yeniden İnşası**, Çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
- JUYNBOLL, Gautier Herald A. Juynboll, **Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları**, Çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- KADI İYÂD, İyâd b. Mûsâ b. İyâd b. Amr el-Yahsubî es-Sebti Ebû'l-Fadl, **el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyeti ve't-Tekyîdi's-Semâ'**, thk., es-Syid Ahmed Sakar, Dârü't-Türâs, Kâhire 1970.
- KÂFÎ, Ebû Bekir Kâfi, **Menhecu'l-İmâmi'l-Buhârî fî Tashîhi'l-Ehâdîsi ve Ta'lîlihâ**, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2000.
- KÂFİYECÎ, Muhammed b. Süleymân b. Sa'd b. Mes'ûd er-Rûmî el-Haneffî Muhyiddîn Ebû Abdillâh el-Kâfiyecî, **el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser**, Muhakkik Alî Zevîn, Mektebetür-Rüşd, Riyâd 1407,
- KAHRAMAN, Abdullah, "Fıkhi Hadislerin Doğru Anlaşıp Yorumlanması Hususunda Bazı Esaslar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, s. 153-173.
- KAHRAMAN, Hüseyin, **Küfe'de Hadis İlk Üç Asır**, Emin Yayınları, Bursa-2006.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Hadis Maddesi", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997.
- , **Mevzû Hadisler-Menşei Tanıma Yolları**, DİB Yayınları, Ankara, 1970.
- Mevzu Hadîsler**, İFAV Yay., İstanbul 1997
- KARABULUT, Fuat, **Sufyan b. Uyeyne ve Hadis İlmindeki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv. SBE, Erzurum 2007.
- KARACABEY, Salih, **Hattabinin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniv. SBE., Bursa 1990.
- , "Hadislerin Metin Tenkidinde Fiili SünneteMüracaatın Önemi BağlamındaKadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat fakültesi**, Cilt: 9, s. 253-276.

KARAHAN, Abdullah, “İbn Hazm'ın Hadis Değerlendirme Yöntemi ve Bunun Fıkha Yansıması”, **Diyanet İlmî Dergisi**, Cilt: 1, s. 33-51.

-----, **Hadis Ravilerinin Güvenilirliği**, Sır Yayıncılık, İstanbul 2005.

KARAMAN, Hayreddin, **Hadis Usûlü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

KARAMAN, Abdullah - Mustafa Ahmet ez-Zerka, **Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkhın Rolü**, Rağbet yayınları, İstanbul 2017.

KARAPINAR, Fikret, **Muhaddis Sufilerin Hadis Usûlü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri (Hicri IV.-V. Asır)** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya 2006.

KARATAŞ, Mustafa, **Hadis Rivayet Tarihi**, Ensar Yayınları, İstanbul 2014.

-----, “Hadisleri Yeniden Anlamak”, **İÜİFD**, Sayı: 6, s. 101-138.

-----, **Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı**, Ensar Yayınları, İstanbul 2017.

-----, **Astronomik Hesaplar Işığında Kuşûf Hadisleri**, <http://www.mustafakaratas.com/kusuf-hadisleri.html>, 29. 10. 2013.

-----, “Çağdaş Yazar Muhammed Gazzâlî'nin Hadis ve Sünnete İlişkin Görüşleri”, **İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı 10, s. 37-73.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddin ed-Dimeskî, **Kavâidü't-Tahdîs min Funûn-i Mustalahı'l-Hadîs**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmi Beyrût tsz.

KÂTİB ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdullah Hâcî Halîfe, **Keşfu'z-Zünûn**, Dâru'l-İlmiye, Bağdâd 1941

KAYA, Eyyüp Said, “Mâliki Mezhebî”, **DİA**, XXVII, 519-521, İstanbul 2003.

KELEŞ, Ahmet, “Hadis İliminde İsnadın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği “Recm Cezası” Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış”, **Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, s. 41-84.

-----, **Hadis İminde Metin Tenkidi Örnekleri**, Fecr Yayınları, Ankara 2017.

-----, **Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri**, Fecr Yayınları, Ankara 2017.

-----, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

-----, **İlk üç Asırda Hadis ve Hadisçilik**, Fecr Yayınları, Ankara 2018.

-----, “ ...Savaşmakla Emrolundum.” Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi”, **Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, s. 33-60.

- KESGİN, Salih, **Hadisin Tespit ve Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi SBE, Samsun 2011.
- KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca'fer, **er-Risâletü'l-Müstatrafe li Beyâni Meşhûri Kutbi's-Sünneti'l-Musannafe**, thk. Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmi, Beyrût 2000.
- KILIÇER, M. Esad, "Ehl-i Re'y", **DİA**, X, 522-523, İstanbul 1994.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, **Hadislerin Sübutu Meselesi**, DİB Yayınları, Ankara 2004.
- , **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- , "İmam Şâfiî'nin "Risâle"sinin Hadis İlmindeki Etkileri", **İslami Araştırmalar, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları**, Cilt: 10, s. 87-99.
- , **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Otto Yayınları, Ankara 2013.
- KIZILKAYA, Sabri, **İsnad ve Metin Çözümlenmeleri Bağlamında Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008.
- KOÇINKAĞ, Mansur, **İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle İlgili Tartışmalar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2011.
- KOÇKUZU, Ali Osman, **Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri**, DİB Yayınları, Ankara 1988.
- , "Hadis Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri", **19 Mayıs İlahiyat Fakültesi Yayınları**, No 55, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, s. 251-255.
- KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Usûlü**, AÜİF. Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967.
- , **Hadis İstılahları**, AÜİF Yayınları, Ankara, 1985.
- , **Hadis Tarihi**, TDV. Yayınları, Ankara 1997.
- , **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Rehber Yay., Ankara 1992.
- , **Hadis Usûlü**, TDV Yayınları, Ankara 1998.
- , "İlmu Usûli'l-Hadis veya İlmu'l-Mustalahi'l-Hadis", **AÜİF. Dergisi**, yıl 1969, Cilt 17, s. 117-135.

- , “I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 32, s. 199-216.
- KÖKTAŞ, Yavuz, **Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar**, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- , **Hadis Usûlü Yazıları**, Ensar Yayınevi, İstanbul -2010.
- KURTUBÎ, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, **el-Kâfî fî Fıkhi Ehl-iMedîne**, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîsiye, Riyâd 1980.
- KUZUDİŞLİ, Bekir, “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi**, Sayı 7, s. 141-172.
- LEKNEVÎ, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, **el- Ecvibetü'l-Fâdıla li Es'ileti'l-Aşerati'l-Kâmile**, Thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamîye, Kâhire 1984.
- er-Raf' ve't-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Tadîl**, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbuatu'l-İslami, Haleb 1407.
- MAKDÎSÎEbu Abdullah Muhammed b. Abdilvahid, **Muhtasar**, thk. Salâhaddin Makbul Ahmed, Mektebetü'l-Sahvetü'l-İslamîye, Kuveyt 1403.
- MÂLİK B. ENES, **Muvatta**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Mahmûd Halîl, Müessesetü'r-Risâle, 1412.
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed **el-Hâvîel-Kebîr**, Dâru'l-Kütübü İlmiye, Beyrût 1999.
- MERĞİNÂNÎ, Ali b. Ebi Bekir b. Abdulcelil, **Hidâye fî Şerhi Bidâye el-Mübtedî**, Thk. Tîlâl Yûsuf, Dâru İhyâ-i Turâsu'l-Arabî, Beyrût tsz.
- MEYÂNSÎ, Ebû Hafs Ömer b. Abdulmecîd el-Kuraşî el-Meyânsî, **Mâ lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehlul**, yy., tsz.
- MAMER B. RAŞİD, **el-Câmi'**, thk. Habîburrahman A'zamî, el-Meclisu'l- İlmiye, Pakistân 1403.
- MUHAMMED AVVAME, **İmamların Fıkhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü**, Tercüme, M. Hayri Kırbasoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2011.
- MUHAMMED GAZALÎ, **Nebevi Sünnet**, çev. Ali Özek, Ekin Yayınları, İstanbul 2016.
- MÜBÂREKFÜRÎ, Ebû'l-Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim, **Tuhfetu'l-Ahvezi bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmîzi**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût tsz

- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnü'l-Haccâc el-Kuseyrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Muammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût ty
- , **et-Temyîz**, th. Muhammed Mustafa A'zamî, Mektebetü'l-Kevser, Arabistan 1410.
- NESÂÎ, Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **Sünen**, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamîye, Haleb 1986.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, **et-Takrîb ve't-Teysîr lî Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî Usûlü'l-Hadis**, thk. Muhammed Osman el-Haşî, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrût 1985.
- , **el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc**, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1392.
- ORUÇHAN, Osman, **Hadiste Metin Tenkidi İlkesi Olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2005.
- ÖĞÜT, Salim, "Ehl-i Hadis", **DİA**, X, 508-511, İstanbul 1994.
- ÖZAFSAR, M. Emin, "Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik", **İslâmiyât**, Cilt: 3, s. 33-53
- , "Sahih Hadis" Kavramı Üzerine Bir Çözümleme", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 19, s. 107-111.
- , **Hadisi Yeniden Düşünmek, Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme**, Ankara Okulu Yay., Ankara 1998.
- , **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı**, Ankara Okulu Yay. Ankara 2001.
- , "Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Camiu's-Sahihî", **AÜİFD**, Cilt, 39, s. 287-356.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Asr-ı Saadet", **DİA**, III, 501-502, İstanbul 1991.
- ÖZCAN, Kemal, **Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2014.
- , "Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde Yer Alan Hadislerle Amel Konusu", **Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, Cilt: 2, s. 245-274.
- , "Buhârî ve Müslim'in Sahihleri Hakkında Farklı Görüşler", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt: 2, s. 215-244.
- ÖZÇELİK, Harun, "Muhammed Enver el-Keşmîrî'nin Bazı Hadis Meseleleri Hakkındaki Görüşleri", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 23, s. 185-215.

- ÖZDEMİR, Veysel, “Hadislerin Sihhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis Istılâhının Ortaya Çıkışı”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 45, s. 67-110.
- ÖZPINAR, Ömer, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.
- ÖZSOY, Abdulvahap, **Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi**, Beka Yayıncılık, İstanbul 2016.
- , “Hadis Alanındaki Bilgisayar Programlarının Özellikleri ve Kullanımı Üzerine”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, s. 183-218.
- , **Hicrî I. Yüzyıl Hadîs Tenkîd Kriterleri ve İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2011.
- ÖZŞENEL, Mehmet, **Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. SBE, İstanbul 1999.
- POLAT, Salâhattin, **Hadis Araştırmaları** (Tarih-Usûl-Tenkid-Yorum), İnsan Yay, İstanbulsz.
- , **Hadiste Metin Tenkidi**, Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı 8, s. 79-110.
- , **Metin Tenkidi**, MÜİFV Yay, İstanbul 2010.
- , **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değerleri**, Yayınlanmamış Doktora tezi, Atatürk Üniv. İslamî İlimler Fak., Erzurum 1981.
- POLAT, Salahattin – Nazlıgül, Habil – Doğanay, Süleyman, **Hadis Araştırmaları ve Tenkit Klavuzu**, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2011.
- RÂGİB EL-ISFAHÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986
- RÂMEHURMUZÎ, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i**, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikir, Beyrût 1984.
- SÂLİH, Subhî, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, Çev. M. Yaşar Kandemir. MÜİFV Yayınları, İstanbul 1996.
- , **Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu**, Dâru'l-İlm, Beyrût 1984.
- SANCAKLI, Saffet, “Günümüzde Zayıf ve Mevzu Hadislerin Sahih Hadislerle Karıştırılma Problemi”, **Diyanet İlmî Dergisi**, Cilt: 37, s. 37-60.

- SANDIKÇI, Kemal, “İlk Üç Asırda Hadis Çalışmalarının Genel Görünümü”, **OMÜİFD**, Sayı 1, s. 106-114.
- SEHÂVÎ, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, **Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs li'l-Irakî**, thk. Ali Hüseyin Ali, Mektebetü'l-Sünne, Mısır 2003.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl, **Usûlu's-Serahsî**. Dâru'l-Ma'rife, Beyrût tsz.
- SEVGİLİ, Hamit, **İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2015.
- SEZGİN, M. Fuat, **Buhârî'nin Kaynakları**, Otto Yayınları, Ankara 2012.
- SIDDÎKÎ, Muhammed Zübeyr, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, Tercüme: Yûsuf Ziya Kavakçı, İstanbul 1966.
- SOFUOĞLU, Cemal, “Zayıf ve Mevzu Hadisler Açısından Tirmizî'nin Süneni Üzerine Bir İnceleme”, **DEÜİFD**, Sayı 6, s. 43-87.
- SOYLU, Ayşenur, **Mezhap Mensubiyetinin Hadis Rivayetine Etkisi, Fıkhi Hadisler Balgamında**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniv. SBE, Bursa 2008.
- SÖNMEZ, M. Ali, “İbnu's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar”, **Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, Sayı 1, s. 51-60.
- SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekir. **el-Leâli'l-Masnû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa**. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût tsz.
- , **Elfiyetu's-Suyûtî fi İlmi'l-Hadîs**, Tashih ve Şerh eden, Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût tsz.
- , **Miftâhu'l-Cennetu fi'l-İhticâci bi's-Sünne**, el-Câmiatü'l-İslamiyye, Medîne 1989.
- , **Tenvîru'l-Hevâlik Şerhu Muvatta Mâlik**, Mektebetü'l-Ticâriyeti'l-Kübrâ, Mısır 1969.
- , **Tedrîbü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n Nevevî**, Dâru't Taybe, Riyâd tsz.
- ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn, **Usûlü'l-Fıkıh**, trc., İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara 2014
- ŞA'RANÎ, **Mizanul Kübra**, Mektebetü Mustafa el-Babi'l-Halebî, Kâhire 1940.
- ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfîî, **er-Risâle**, thk. Ahmed Şâkir, Mektebetü'l-Halebî, Mısır 1940.

- , **İhtilâfü'l-Hadîs**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1990.
- , **el-Umm**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1990.
- ŞAHYAR, Ataullah, "Ehl-i Hadis Tarafından Ebü Hanife'ye Yöneltilen Tenkitler", **Islamic University of Europa Journal of Islamic Research**, Cilt: 6, s. 6-21.
- ŞÂTİBÎ, Ebü İshâk İbrâhîm, **el-Muvâfakât**, Thk. Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Süleyman, Dâru İbn Affân, Arabistan 1997.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü Feth Muhammed b. Abdilkerim, **el-Milel ve'n-Nihal**, Müessesetu'l-Halebî, tsz.
- ŞEKER, Necmeddin, **İlk Dönem Sofilerinde Hadis Yorumu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniv. SBE, Kayseri 1998.
- ŞEREF EL-KUDÂT, **el-Minhâcü'l-Hadîs fî Ulûmi'l-Hadîs**, terc. Halil İbrahim Doğan, Ensar Yayınları, İstanbul 2018.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **el-Fevâidu'l-Mecmûatu fil-Ehâdîsi'l-Mevdûa**. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî'l-Yemânî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût tsz.
- , **Neylü'l-Evtâr**, thk. 'Isâmüddîn es-Sabâbudî, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1993.
- ŞİMŞEK ÖZTÜRK, Betül, **İbn Hacer el-Askalânî'nin (V. 852/1449) Hadis Usûlcülüğü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007.
- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, thk. Târik b. İvadullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhîm, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire tsz.
- , **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi, Mektebetü İbn Teymiye, Kâhire 1994.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Tarîh**, Dâru't-Türâs, Beyrût 1387.
- TAHÂVÎ, Ebü Cafer Ahmed b. Muhammed; **Şerhu Meânî'l-Âsâr**, thk. Muhammed Zührî En-Eneccar, Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- , **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetu'r-Risâle, 1415.
- TARTI, Nevzat, "Bilim-Hadis İlişkinde Dayalı Bir Metin Tenkidi Tartışması", **Ekev Akademi Dercisi**, Cilt: 7, s. 95-104.
- TAYÂLİSÎ, Suleyman b. Dâvud, **Müsnedu Ebî Dâvud et-Tayâlisî**, Thk. Muhammed Abdülmuhsin Et-Turkî, Dâri Hicr, Mısır 1999.

TEHÂNEVÎ, Ahmed el-Osmânî, **Kevâid fî Ulûmi'l-Hadîs**, nşr. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, Beyrût 2007.

-----, **İ'lâü's-Sünen**. Dâru'l-Fikir, Beyrût, 2001.

TEKİNEŞ, Ayhan, "İlelü'l-Hadis", **DİA**, XXII, 84-86, İstanbul 2000.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, **el-İlelu's-Sağîr**, Ahmed Muhammed Şâkir ve Diğerleri, Dâru İhyâ-i Tûrâsü'l-Arabî, Beyrût tsz.

-----, **Sünen-i Tirmizî**, thk. Ahmed Fuad Şâkir (I-II)- Muhammed Fuâd Abdulbâkî (III)-İbrahim Atvah (IV-V), Şirketü Mektebetu ve Matbaatu'l-Albâbî, Mısır 1975.

TUNCER, Adem, **İbn Hazm'ın Sünnet Anlayışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2012.

TÜRÇAN, Zişan, **Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2008.

TÜFEKÇİOĞLU, Zekeriya, **Hadis Edebiyatında Müsnedler (Hicri İlk Üç Asır)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. SBE, İstanbul 2012.

UĞUR, Mücteba, "Hadislerin Değerlendirmesi", **Diyanet İlmî Dergisi**, Cilt: 15, s. 94-99.

-----, "Hasen", **DİA**, XVI, 374-375, İstanbul 1997.

-----, **Hadis İlimleri Edebîyatı**, TDV Yayınları, Ankara 1996.

-----, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV yayınları, Ankara 1992.

UKAYLÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, **ed-Duafâu'l-Kebîr**, Thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1984.

ULU, Arif, "Tâbiîn", **DİA**, XXXIX, 328, İstanbul 2010.

-----, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi (İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevası Üzerine Bir İnceleme)" **Dinbilimleri Akademik araştırma Dergisi**, Cilt 12, s. 119-166.

UYAR, Ahmet, **Hadisleri/Sunneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar, Ehl-i Hadis ve Ehl-İ Re'y Ekolleri**, Bilimname v, Cilt: 2, s. 29-44.

UZUNDAĞ, Mehmet Sait, **Kastallânî (158-923 / 1448-1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2012.

ÜNAL, İ. Hakkı, **Ebû Hanife'nin Hadis Anlayış ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu**, DİB yayınları, Ankara 2012.

- , “Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, Hadis -Sünnet Özel Sayısı, Cilt: 10, s. 42-58.
- ÜNAL, Yavuz, “Cumhuriyet Döneminde Hadis Usûlü ya da Usûl Tarihçiliği Üzerine”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 6, s. 281-302.
- , **Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu**, Etüt Yayınları, Samsun 1999.
- , **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**. Ensar Yayınları, İstanbul 2013.
- VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer, **Kitâbu'l-Meğâzî**, Thk. Marsden Jones, Dâru'l Âlem, Beyrût 1989.
- VELİOĞLU, Neriman, **Hız. Aişe'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Metin Tenkidi Yöntemleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniv. SBE, İstanbul 2014.
- YAHYÂ B. MAÎN, **Suâlâtü İbn Cunejd li Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn**, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1988.
- YAVUZ, Adil, **eş-Şevkani ve Hadisçiliği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya 2002.
- YILDIRIM, Ahmet, “Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usûlleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti”, **İslamî Araştırmalar, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları**, cilt 10, s. 110-123.
- , **Dârimî ve Süneni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 1990.
- YILDIRIM, Enbiya, **Hadis Problemleri**, Umran Yayınları, İstanbul 1996.
- , **Hadiste Metin Tenkidi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniv. SBE. Bursa 1996.
- , “İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 110, s. 73-125.
- , **Hadiste Metin Tenkidi**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009.
- YILMAZ, Hayati, “İnternette Rihle”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, Cilt: 1, s. 139-152.
- YILMAZ, Orhan, **İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Hadis/Sünnet Anlayışı ve Metin Tenkidindeki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2013.

- YİĞİT, Metin, **İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanife'nin Usûl Anlayışında Sünnet**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE. Ankara 2007.
- YÜCEL, Ahmet, **Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi**, MÜİFV. Yayınları, İstanbul 2014.
- , **Hadis Tarihi ve Usûlü**, MÜİFV. Yayınları, İstanbul 2010.
- , "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 13, s. 241-261.
- , **Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır**, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1996.
- ZEBÎDÎ, Murtazâ el-Huseynî, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus**, Thk. Bir Grup Muhakkik Topluluğu, Dâru'l-Hidâye, ty.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillêh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2006.
- , **Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, thk. Ali Muhammed Buhârî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1963.
- , **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, neşr. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1982.
- , **Târâhu'l-İslâm ve Vefayât'il- Meşâhir ve'l-A'lâm**, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrût 1993.
- , **Tezkiratü'l-Huffâz**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.
- , **Mustalahu'l Hadîs**, Dâru İmamı Buhârî, Doha-Katar 2010.
- ZERKEŞÎ, Bedrüddîn, **el-İcâbe li İrâdi Mestadrakethü Âişe ale's-Sahâbe**, thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire 2001.
- , **Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler**, Tec. Bünyamin Erul, Otto Yayınları, Ankara 2014.
- ZEYLAÎ, Abdullah b. Yûsuf Ebû Muhammed el-Hanefî, **Nasbu'r-Râye**, Dâru'l-Hadîs, Mısır tsz.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdalbaki b. Yusuf ez-Zürkânî, **Şerhu'z-Zürkânî ala Muvatta el-İmâm Mâlik**, Thk., Taha Abdurraûf Sa'd, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniye, Kâhire 2003.

